

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ВЫСШЕЕ ОБЩЕСТВО ПО ТУРЕЦКОЙ КУЛЬТУРЕ, ЯЗЫКУ И ИСТОРИИ имени АТАТЮРКА

38. ICANAS

(Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)
(International Congress of Asian and North African Studies)
(Международный конгресс по изучению Азии и Северной Африки)

10-15.09.2007 ANKARA / TÜRKİYE

BİLDİRİLER/ PAPERS / СБОРНИК СТАТЕЙ

**EKONOMİ
ECONOMICS
ЭКОНОМИКА**

ANKARA-2009

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU YAYINLARI: 7

5846 Sayılı Kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna aittir. Bildiri ve panel metinleri içinde geçen görüş, bilgi ve görsel malzemelerden bildiri sahipleri ve panel konuşmacıları sorumludur.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, translated, stored in a retrieval system, or transmitted in any form, by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission of the Publisher, except in the case of brief quotations, in critical articles or reviews. Papers reflect the viewpoints of individual writers and panelists. They are legally responsible for their articles and photograp.

Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38: 2007: Ankara)

38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara / Türkiye: Bildiriler: Ekonomi = 38th ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies) 10-15 September 2007. – Ankara / Türkiye: Papers: Economics / Yayına Hazırlayanlar / Editors; Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın. – Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 2009.

XX, 348; 24 cm (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 7)

ISBN 978-975-16-2185-6

1. Kültür, Asya-Toplantılar. 2. Kültür, Kuzey Afrika-Toplantılar. 3. Ekonomi -Toplantılar I. Dilek, Zeki (yay. haz.) II. Akbulut, Mustafa (yay. haz.) III. Özer, Zeynep Bağlan (yay. haz.) IV. Gürses, Reşide (yay. haz.) V. Karababa Taşkın, Banu (yay. haz.)

301.2

Yayına Hazırlayanlar/Editors: Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın.

ISBN 978-975-16-2185-6

Kapak Tasarım/Cover Design: Tolga Erkan

Baskı/Print: Fayton Tanıtım Yay. Org. İnş. Taş. ve Bil. Hizm. Tic. Ltd. Şti.

Mebusevleri Ergin Sokak No: 33/5 • Tandoğan/ANKARA

Tel: (0312) 223 65 55 **Fax:** (0312) 223 66 64

e-posta/e-mail: ayse@faytontanitim.com

Web: www.faytontanitim.com

Baskı Sayısı / Number of Copies Printed: 400

Ankara 2009

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Adres/Address: Atatürk Bulvarı Nu: 217, 06680

Kavaklıdere-ANKARA/TÜRKİYE

Tel.: 90 (0312) 428 84 54

Belgegeçer/Fax: 90 (0312) 428 85 48

e-posta/e-mail: yuksekkurum@aturkyuksekkurum.gov.tr

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL ADVISORY BOARD
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОРГКОМИТЕТ

Abdıldacan AKMATALİYEV	Kırgızistan//Kyrgyzstan/Кыргызстан
Muhammet Adnan el BAKHİT	Ürdün/Jordan/Иордания
Jugderyn BORR	Moğolistan/Mongolia/Монголия
Nizami CAFEROV	Azerbaycan/Azerbaijan/Азербайджан
Jean-Louis Bacque-GRAMMONT	Fransa/France/Франция
Halil GÜVEN	Kuzey Kıbrıs/North Cyprus/Северный Кипр
Mansura HAYDAR	Hindistan/India/Индия
György HAZAI	Macaristan/Hungary/Венгрия
Şakir İBRAYEV	Kazakistan/Kazakhstan/Казахстан
Mustafa İSEN	Türkiye/Турция
Abdallah J. JASSBİ	İran/Iran/Иран
Quacem Abdo KACEM	Mısır/Egypt/Египет
Barbara KELLNER – HEINKELE	Almanya/Germany/Германия
Kemal el KORSO	Cezayir/Algeria/Алжир
Mitsuki KUMEKAWA	Japonya/Japan/Япония
Charles LE BLANC	Kanada/Canada/Канада
Andrew MANGO	İngiltere/UK/Англия
Lesya V. MATVEEVA	Ukrayna/Ukraine/Украина
Justin A. McARTHUR	ABD/USA/США
Naeem QURESHI	Pakistan/Pakistan/Пакистан
Rostislav B. RYBAKOV	Rusya/Russia/Россия
Jikido TAKASAKI	Japonya/Japan/Япония
Abduljelil TEMİMİ	Tunus/Tunisia/Тунис
Sadık TURAL	Türkiye/Турция
Dmitri D. VASİLYEV	Rusya/Russia/Россия
Hu ZHENHUA	Çin/China/ Китай

ULUSAL DÜZENLEME KURULU
NATIONAL ORGANIZATION COMMITTEE
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОРГКОМИТЕТ

Beşir ATALAY*
Sadık TURAL Başkan / President
Şükrü Halûk AKALIN
Mustafa AKBULUT
Seçil Karal AKGÜN
Nusret ARAS
Zeki Cemil ARDA
Esat ARSLAN
Ayşe AYATA
Tuncer BAYKARA
Ahmet BURAN
Salim CÖHCE
Zeki DİLEK
Emel DOĞRAMACI
Nevzat GÖZAYDIN
Bozkurt GÜVENÇ
Yusuf HALAÇOĞLU
Osman HORATA
Mustafa İSEN
Esin KÂHYA
Tahsin KESİCİ
Suna KİLİ
Utkan KOCATÜRK
Zeynep KORKMAZ
Bülent OKAY
Hasan ONAT
İlber ORTAYLI
Zeynep Bağlan ÖZER
Osman Fikri SERTKAYA
Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU
Cemalettin TAŞKIRAN
Kâzım YETİŞ
Refet YİNANÇ

* Prof. Dr., Hükûmet adına eş güdümden sorumlu Bakan/The State Minister,
Prof. Dr. Beşir ATALAY is the coordinator.

YÜRÜTME KURULU
EXECUTIVE COMMITTEE
ОПІКОМІТЕТ

Sadık TURAL	Başkan/President
Zeki Cemil ARDA	Başkan Yrd./Vice President
Tuncer BAYKARA	Başkan Yrd./Vice President
Ahmet BURAN	Başkan Yrd./Vice President
Zeki DİLEK	Başkan Yrd./Vice President
Mustafa AKBULUT	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Cemalettin TAŞKIRAN	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Esat ARSLAN	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU	Eş Genel Sekreter/Co Secretary General
Reşide GÜRSES	Genel Sekreter Yrd./Asistant to Secretary General
Banu KARABABA TAŞKIN	Genel Sekreter Yrd./Asistant to Secretary General

ANA KONULAR VE SORUMLULARI
MAIN TOPICS/SECTIONS AND THE CHAIRS
ГЛАВНАЯ ТЕМАТИКА И ОТВЕТСТВЕННЫЕ ЛИЦА

1. Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi - Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ
Linguistics, Grammar and Language Teaching
Языкознание, грамматика и обучение языку
2. Tarih ve Medeniyetler Tarihi - Prof. Dr. Salim CÖHNE
History and History of Civilizations
Общая история и история цивилизаций
3. Din - Prof. Dr. Hasan ONAT
Religion
Религия
4. Felsefe - Prof. Dr. Esin KÂHYA
Philosophy
Философия
5. Maddi Kültür - Prof. Dr. Mustafa ARLI
Material Culture
Материальная культура
6. Doğubilim Çalışmaları - Prof. Dr. Bülent OKAY
Oriental Studies
Исследования по востоковедению
7. Çevre, Kentleşme Sorunları ve Çözümleri - Prof. Dr. Ayşe AYATA
Problems and Solutions of Environment and Urbanization
Проблемы экологии и урбанизации и пути их решения
8. Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik - Prof. Dr. Bozkurt GÜVENÇ
Cultural Change, Growth and Mobility
Культурный обмен, развитие и мобильность
9. Ekonomi - Prof. Dr. Ayhan TAN
Economics
Экономика
10. Uluslararası İlişkiler - Prof. Dr. Osman Metin ÖZTÜRK
International Relations
Международные отношения
11. Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri - Prof. Dr. Kâzım YETİŞ
Problems and Solutions in the Science of Literature
Проблемы литературоведения
12. Müzeler, Arşivler, Kütüphaneler, Yayınevleri, Telif Hakları
Prof. Dr. Mustafa AKBULUT
Museums, Archives, Libraries, Publishers, Copyright Issues
Музеи, архивы, библиотеки, издательства, авторские права
13. Müzik Kültürü ve Eğitimi - Prof. Dr. Ali UÇAN
Music Culture and Music Education
Музыкальная культура и музыкальное образование

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS/СОДЕРЖАНИЕ

	Sayfa Numarası/Page Number/Стр.
SUNUŞ	IX
PREFACE.....	X
YURTTA SULH, CİHANDA SULH KATILIMCILARA SAYGILARIMLA.....	XI
PEACE AT HOME PEACE IN THE WORLD A GREETING TO THE PARTICIPANTS.....	XIII
МИР В СТРАНЕ - МИР ВО ВСЁМ МИРЕ ОБРАЩЕНИЕ К УЧАСТНИКАМ КОНГРЕССА.....	XV
38. ICANAS KAPANIŞ KONUŞMASI.....	XVII
CLOSING REMARKS ICANAS 38.....	XIX

BİLDİRİLER/PAPERS/СТАТЬИ

ASYA BÖLGESİ İLE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ AKDEMİR, Sevim-KOTİL, Erdoğan.....	1
ASYA VE AFRİKA KÜLTÜRÜNÜN DÜNYAYA BİR ARMAĞANI: FAİZSİZ BANKACILIK BAYINDIR, Servet.....	17
TESTING GINI COEFFICIENT ON WAGE INEQUALITY IN FDI INDUSTRIES OF NEPAL BİSTA, Raghu Bir.....	31
TÜRK DÜNYASINDA EKONOMİK GELİŞMELER VE İŞBİRLİĞİ İMKÂN LARI ÇARIKCI, Emin.....	39
ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ И СТИЛЬ РУКОВОДСТВА ЧИНГИС ХАНА И ВЕЛИКОЙ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ DORJ, Tuvd.....	57
1997 GÜNEY ASYA FİNANSAL KRİZİ VE GÜNEY ASYA ÜLKELERİNDE EMEKLİLİK SİSTEMİ REFORMLARI: TÜRKİYE VE GÜNEY ASYA ÜLKELERİNİN BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI EGE, İlhan.....	79
İHRACAT-MİLLÎ GELİR İLİŞKİSİ: ASYA ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ EGELİ, Hüseyin Avni-EGELİ, Pınar.....	101
ISLAM’S MORAL ECONOMY: A FIQHICONOMIC INTERPRETATION EL-SHEIKH, Salah.....	119
TEKNİK EĞİTİMİN AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN KALKINMASINDAKİ ROLÜ VE BUNUN BAŞARILAMADIĞI ÜLKELERDEN LİBYA VE CEZAYİR’İN DIŞ TİCARET BİLANÇOLARINDAKİ İTHALAT KALEMLERİNİN NİTELİĞİ ERDOĞAN, Özcan.....	153

VIII

IMPACT OF NEW ECONOMY IN ASIA AND AFRICA: ICT USAGE AND INVESTMENT APPROACH ERKAN, Turan Erman.....	165
AN EVALUATION OF THE RISK MANAGEMENT PRACTICES OF COMMERCIAL BANKS IN NORTH CYPRUS JENKINS, Hatice-HALİLİ, Kesjana.....	179
ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİ PERSPEKTİFİNDEN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ KARAGÖZ, Kadir.....	195
AFRİKA BÖLGESİNDEKİ BÜYÜMENİN SEKTÖREL KAYNAKLARI VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ KOTİL, Erdoğan –AYDEMİR, Sevim.....	211
ÇİN EKONOMİSİNDEKİ BÜYÜMENİN DÜNYA VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ NARİN, Müslüme.....	223
BÜYÜYEN ÇİN EKONOMİSİNDE ARTAN ENERJİ TALEBİ VE DÜNYA ENERJİ PİYASASINA ETKİLERİ NARİN, Müslüme	249
KÜRESELLEŞME KARŞISINDA BÖLGESEL GELİŞME ŞANSI VE TÜRKİYE’NİN TUTUMUNUN İRDELENMESİ ÖZGEN, Levin	271
XVII. YÜZYILDA MISIR EYALETİNİN MALİ YÜKÜMLÜLÜKLERİ BAĞLAMINDA İRSALİYE HAZİNESİ TOK, Özen	291
GELENEKSEL TİCARET MEKÂNI OLARAK TÜRKİYE’DE HAFTALIK PAZARLAR TUNÇEL, Harun.....	305
ASYA VE AFRİKA’DA OLUŞAN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİNİN GUNNAR MYRDAL ENTEGRASYON TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ YILMAZ, Ragıp-TEKELİ, Osman Nuri-YILMAZ, Sinan	327

SUNUŞ

38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) toplantısı 10-15 Eylül 2007 tarihinde Türkiye'nin başkenti Ankara'da gerçekleştirilmiştir. ICANAS, 1873 yılından bu yana dünyanın tanıdığı ve geleneği çok önceden oluşmuş, farklı ülkelerden çeşitli sahalardaki bilim insanlarını bir araya getiren en katılımcı ve en büyük toplantılardan biridir.

Bu toplantıya 3000'in üzerinde başvuru yapılmıştır. 38. ICANAS Yürütme Kurulu ve 13 Ana Konu Sorumlusu'nca kabul edilen 62 ülkeden 1500 dolayındaki bildiriye kongre programında yer verilmiştir. İki ayrı Kongre Merkezi'nde bulunan 17 salonda gerçekleştirilen 287 oturumda günümüz teknolojisi de kullanılarak bildiri sunumları yapılmıştır. Sunulan 162 ortak bildiriye 342 bilim insanının ismi yer almıştır. Ayrıca 7 ana konuda, 18 panelde 100'ün üzerinde panelist konuşmacı olarak katılmıştır. 300'ü aşkın kişi de bildirisiz olarak kongreyi takip etmiştir.

38. ICANAS'ın bir diğer özelliği de, bu toplantıların sürekliliği açısından önemli olan çok sayıda genç bilim insanının kongreye katılımının sağlanması olmuştur.

Kongre'de sunulan ve "tarafımıza teslim edilen bildirimler" sunulduğu ana konu başlığı altında baskıya hazırlanmıştır. Baskı aşamasında bildirimler yayımlanacağı şekliyle sahiplerine e-posta ile ulaştırılmıştır. Böylece bildirimlerin bir defa daha gözden geçirilmeleri sağlanmıştır. Bildirimlerde görev yeri ve iletişim bilgileri bulunanların bu bilgileri yayında yer almıştır.

Kongre'ye ait bildiri kitaplarının tamamında, 38. ICANAS Başkanı'nın, Kongre'nin II. Duyurusu'nda ve Genel Ağ (<http://www.icanas38.org.tr>) sayfamızda Türkçe-İngilizce-Rusça olarak yer almış olan parola metni ile Kongre kapanış konuşmasının yanı sıra, Uluslararası Danışma Kurulu, Ulusal Düzenleme Kurulu, Yürütme Kurulu ve Ana Konu Sorumlularına ait listelerin yer alması görüşü benimsenmiştir.

13 Ana Konu'da, farklı alt başlıklarda, ayrıntılı bilgileri de kapsayan ve üç ayrı dilde sunulan bildirimlerin yer aldığı bir yayın hazırlamanın zorluğunu takdir edeceğinizi ümit etmekteyiz. 62 ülkeden katılımın sağlandığı böylesine büyük bir Kongre'yi başarıyla tamamlamış ve takip eden yıl, bildirimleri içeren kitapları yayımlamaya başlamış olmanın gururuyla 38. ICANAS Ana Konu Sorumluları, Uluslararası Danışma Kurulu, Ulusal Düzenleme Kurulu, Yürütme Kurulu ile Kongre'de görev alan ve destekte bulunan kişi ve kuruluşlara katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Kitapta yer alan bildirimlerdeki her cümlenin bilgi ve bilim dünyasına yeni yorum ve katkılar getirmesi dileğimizle...

Zeki DİLEK

**38. ICANAS Ulusal Düzenleme Kurulu Başkan Yrd.
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Yrd.**

PREFACE

The 38th ICANAS (International Congress for Asian and North African Studies) was held in Ankara, the capital of Türkiye, on September 10-15, 2007. The world known ICANAS has been organized since 1873 and has established its esteemed tradition. It is one of the biggest organizations in terms of participation which brings many academicians together from different countries who have expertise in many scholarly fields.

The 38th ICANAS received 3000 applications. The program of the Congress includes 1500 papers from 62 countries accepted by the Executive Committee and the 13 chairs of the Main Topics. The papers presented in 287 sessions by using today's technological facilities in 17 halls of the two major Congress Centers. 162 papers jointly presented by academicians. In addition to this, more than 100 panelists made presentations at 18 panels in 7 main topics. 300 participants attended the congress without presentations.

One of the important features of the 38th ICANAS was to encourage and enable the participation of younger scholars in order to provide continuity of the Congress.

The papers forwarded to the Executive Committee were made ready for publication, under their related main topics. At this stage, papers to be published were forwarded to their authors by e-mail. Thus the authors were given the opportunity to control their papers before publication. Furthermore, if provided, information concerning their positions and communication addresses were included in the publication.

We thought it would be appropriate to include the followings in all books to be published:

The motto of the Congress in Turkish, English and Russian included at the II. Circular and WEB site of ICANAS 38th (<http://www.icanas38.org.tr>) and the closing speech of the Chairman of the 38th ICANAS and the lists of International Advisory Board, National Organization Committee, Executive Committee and The Chairs of Main Topics.

We know that you understand how difficult a task to prepare a publication of this magnitude which includes papers under 13 topics and subtopics with every detail and in three languages (Turkish/English/Russian). We are proud that we succeeded to organize such a big Congress participated by many esteemed scholars from 62 countries and to initiate publishing the paper books that include presented papers and panel texts during the following years. On this occasion, it is our pleasant duty to thank to the 38th ICANAS Chairs of the Main Topics/Sections, the members of the International Advisory Board, the members of the National Organization Committee, The Executive Committee Members, and to those who devoted their valuable times and the contributing organizations for the success of the Congress.

It is our hope that every sentence of the presentations in the book will bring new contributions and interpretations to the world of science and knowledge.

Zeki DİLEK
Vice President
38th ICANAS National Organization Committee and
Atatürk Supreme Council of Culture, Language and History

“YURTTA SULH CİHANDA SULH” KATILIMCILARA SAYGILARIMLA

Dünya, barışla savaş arasında sıkışarak, kaynaklarını dikkatsizce tüketmekte ve gelecek kuşaklara yönelik sorumluluk duygusunun aşılınmadığı, geçmişin insanlarına karşı hesap verme bilincinin geliştirilemediği bir ortama dönüşmektedir. Bu bağlamda dünya, kişi, topluluk ve toplum ölçeğinde derin bir bencilliği ve huzursuzluğu yaşamaya devam etmektedir. Oysa, bundan tam 72 yıl önce Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk “Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa ‘bana ne’, dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi, onunla alâkadar olmalıyız. Hadise (bize) ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lâzımdır. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükûmetleri bencillikten kurtarır.” diyerek, insanlık ailesinin barış ve esenlik içerisinde varlığını sürdürmesinin önemine işaret etmiş ve insanlığın bugün yaşadığı pek çok sorunun çözüm anahtarını da bu sözünde ortaya koymuştur.

20. yüzyıl, bilimin, sanatın ve dinin, yeteri kadar barış ve huzur getirdiği bir zaman dilimi olamamıştır. Bu yüzyılda, iki büyük dünya savaşı ve yüzyılın sonunda ise, neredeyse bir dünya savaşına benzeyen Ortadoğu savaşları olmuştur. 20. yüzyılda, sömürgeci anlayışların veya üstünlük kompleksi türünden olumsuzlukların doğurduğu soğuk ve sıcak savaş biçiminde yürüyen uluslararası çatışmalar, her geçen yıla birlikte artmıştır. Bu konudaki düşündürücü durumlardan birisi de, 20.-120. boylamlar arasında kalan ülkelerin yeraltı ve yerüstü servetlerinin ilk 20 boylam içinde yaşayan ülkelere biçimlendirilmekte olmasıdır. Bilimin, sanatın ve dinin bile görmezden geldiği bu acı gerçek, 100 boylamlık bir dilimde yaşayan devletlerin ve halkların, bölgede süregelen açık veya örtülü çatışmaların zararlarını yaşamalarına yol açmıştır.

Dünyanın bu gergin ortamı karşısında bilim, sanat ve spor alanlarının yumuşatıcı, yaklaştırmacı ve barış içinde bir arada yaşatıcı gücünden yararlanılmasına, her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktayız. Ancak, öncelikle kanaat önderlerinin, büyük siyaset adamlarının ve bilginlerin barışa inanması ve barış bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir.

İnsan hücrelerinin içinde oluşan özel barış ve dengeden, organların her biri ve birbirleriyle ilişkilerine kadar varolan veya varolması gereken barış kurulamıyorsa rahatsızlık ve hastalık başlar. İnsan sağlığının hücre içi barış ve ilişkiler arası dengeye dayalı olması gibi, bir toplumun içindeki gruplar arası barış ve denge de sağlanabildiği ölçüde sosyal yapı sağlıklıdır.

Gerek ülkelerin iç barış ve iç dengeleri, gerek bir bölgedeki veya kıtadaki veyahut yerküredeki barış ve denge bozulduğunda aydınlar elele vermek zorundadır. Aydınlar insanlığın barış ve dengesinin sürdürülebilmesi konusunda doğrudan sorumlu insanlardır. Barışa inanmayan, barış ve dengeyi insanlığın yürüyüşü için hava ve sudan sonraki doğal ihtiyaç saymayan bilim, fikir, sanat, siyaset veya askerlik alanlarındaki aydınlar gerçek aydın sayılmamalıdır.

Mustafa Kemal Atatürk 57 yıllık hayatını iç barışın, bölge barışının ve dünya barışının sağlanmasına adanmış yüce bir kişiliktir. Atatürk'ün hayat hikâyesini

okuyan fikirlerini öğrenmiş olan kişiler, insanlığın bu yüce oğlunun barışa düşkünlüğünü bilirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, **“Yurtta Sulh Cihanda Sulh”** diyerek dünya ülkeleri arasında her türlü iletişimin, ekonomik ve sosyal iş birliğinin geliştirilmesinin ancak ve ancak, barış ortamında mümkün kılınabileceği gerçeğini bundan tam 76 yıl önce özlü bir şekilde ortaya koymuştur. Bu ilke doğrultusunda, medeniyetler arası çok yönlü iş birliğinin gerçekleşmesi umuduyla 38. ICANAS'ın dünya barışı ve bilimine katkı sağlamasını diliyor, **“Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”** parolasıyla tüm katılımcıları saygılarımla selamlıyorum.

Prof. Dr. Sadık TURAL
38. ICANAS Başkanı

“PEACE AT HOME PEACE IN THE WORLD” A GREETING TO THE PARTICIPANTS

The world, torn between war and peace, has been wasting its resources irresponsibly without having the sense of accountability to previous generations and the sense of responsibility for future generations. In this context, the world has been suffering from selfishness and unrest both at the individual and societal levels. Atatürk, the founder of the Republic of Türkiye, stated 72 years ago that: “If there is a problem in any part of the world, we should not say, it is not our problem. We must care about any problem as such, as if it occurred among us. We must follow this principle, regardless of how far is the problem from us. This way of thought would prevent individuals, nations, and governments from selfishness.” Thus Atatürk with his remarks emphasized the importance of peace and welfare for the continuing existence of humanity and provided us with a key to solve many problems surrounding the mankind in our time.

The Twentieth Century has in no way been a century wherein science, art and religion could bring about peace and reconciliation. The 20th century has witnessed two great world wars and the Middle-East Wars almost similar to the world wars, as well. In the Twentieth Century we have also witnessed ever increasing international conflicts, in the form of conventional or cold war caused by colonial politics or superiority complex. Another subject which troubles us is the exploitation of the natural and human resources of countries between 20th and 120th meridians by the countries of the first 20 meridians. This bitter truth ignored by science, art and religions, shows us that nations lying between 20th and 120th meridians and their populations have suffered from the effects of hidden or open warfare.

In the tense situation of the world, we must benefit from uniting and peace-making power of science, arts and sports, more than ever. But first of all, opinion-makers, politicians and scientists must believe in peace and act accordingly in establishing worldwide peace.

Seventy-six years ago, through his famous dictum **“Peace at Home Peace in the World”**, Atatürk clearly expressed the importance and indispensibility of the concept of peace in developing global interaction at all levels, economic and social cooperation among nations.

The harmony and balance supposed to be found within every single cell of the human body should also exist within the structure of every single organ as well as among all the organs constituting the whole system; otherwise the body is not healthy. The same harmony and balance should also be established among social groups within a society in order to have and maintain a healthy and strong social structure.

All the intellectuals are to cooperate with one another in case of a conflict or disharmony in any country, region or continent or in the world because they are unquestionably responsible from the peace, harmony and balance and the healthy existence of humanity upon the world. We should seriously reconsider to name

those as intellectuals who do not heartily perceive peace as a prerequisite as oxygen and water for the survival of humanity whether they are from scientific, academic, artistic, political, administrative or military fields.

Mustafa Kemal Atatürk is an admirable leader and intellectual who devoted his life of 57 years to provide peace at home, peace in the region and peace in the world.

Under the light of this principle, I hope that ICANAS 38th will provide valuable contribution to the world peace and science for the realization of fruitful cooperation among civilizations. I greet all participants respectfully. “Peace at Home Peace in the World.”

Prof. Dr. Sadık TURAL
President ICANAS-38

“МИР В СТРАНЕ - МИР ВО ВСЁМ МИРЕ” ОБРАЩЕНИЕ К УЧАСТНИКАМ КОНГРЕССА

Земля, находящаяся на грани войны и мира, грозит очутиться в положении, когда ее ресурсы будут бездумно исчерпаны, а грядущим поколениям не будет привито чувство ответственности и осознание своего долга перед предками. В связи с этим, мир, в масштабах личности, общины и общества, пронизан чувством тревоги и глубокого эгоизма. Между тем, как говорил 72 года тому назад создатель Турецкой Республики Ататюрк: *«Если где-нибудь в мире существует проблема, мы не должны говорить: «Что нам до этого?!» Если возникла проблема, мы должны проявить такое участие, словно бы она случилась с нами. Независимо от того, насколько далеко от нас проблема, мы не должны отходить от этого принципа. Именно такой способ мышления спасет людей, нации и государства от эгоизма».* Этой фразой Ататюрк подчеркнул необходимость продолжения сосуществования людей в атмосфере мира и благополучия и нашел ключ к решению многих проблем, переживаемых в эти дни человечеством.

XX век не был тем периодом, когда наука, религия и искусство принесли достаточно мира и спокойствия. В прошлом веке произошли две мировые войны, а к концу двадцатого столетия на Ближнем Востоке вспыхнули военные действия, почти напоминающие по своим масштабам мировую войну. В XX веке год за годом возрастало количество международных конфликтов в виде «холодных» и «горячих» войн, причиной появления которых были такие негативные явления как колониальный подход или комплекс превосходства какой-либо страны. Одной из причин, заставляющих нас задуматься над этой темой, является тот факт, что подземные и наземные богатства стран, расположенных между 20° – 120° градусами долготы, находятся в распоряжении государств, находящихся до 20° градуса долготы. Эта горькая истина, которая умалчивается наукой, искусством и религией, и привела к тому, что народы, живущие на территории 100° – градусной долготы, испытывают на себе все горести явных и скрытых конфликтов, до сих пор продолжающихся в этом регионе.

Оказавшись лицом к лицу с этой напряжённой ситуацией в мире, мы как никогда нуждаемся в смягчающей, сближающей и миротворческой силе науки, искусства и спорта. Но для этого сами идеологи, крупные политические деятели и учёные должны проникнуться идеей мира и проводить миролюбивую политику...

Создатель Турецкой Республики Ататюрк своим глубоким высказыванием: *«Мир в стране - мир во всем мире»* ровно 76 лет назад показал, что культурные взаимоотношения, экономическое и социальное сотрудничество между странами могут осуществляться только в мирной среде. Следуя этому принципу, с надеждой на возможность многостороннего сотрудничества между цивилизациями, мы желаем Конгрессу ICANAS-38 внести свой вклад в развитие науки и установление мира на земле и приветствуем всех участников Конгресса девизом *«Мир в стране - мир во всем мире».*

Проф.Др. Садык ТУРАЛ
Президент ICANAS-38

38. ICANAS KAPANIŞ KONUŞMASI

Sayın Bakanım,

Değerli Bilginler, Değerli Konuklar,

Sizlerle birlikte kapanış konuşmalarına ulaşmanın gurur ve heyecanını paylaşıyoruz. 18 panelde 100'den fazla kişi söz aldı. Sunulan bu bildirilerin 160'a yakını 2 veya daha çok kişi tarafından hazırlanmıştı. 62 ülkeden 2000'e yakın kişi salonlarımızda yer alarak bilimlik düşüncelerle ilgilileri zenginleştirici katkılarda bulundular.

38. ICANAS, dünyanın büyük lideri Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" vecizesini ufuk cümle olarak benimsemiştir. Barışı ve doğru bilgiyi esas alan insanların sunumlarını dinlemek, bizleri mutlu ettiği gibi barışın sembolü, bağımsızlığın önderi Yüce Atatürk'ün ruhunu da şad ettiğini düşünüyoruz.

Konuk Şeref Defteri'ne yazılan notları okumalısınız. Yabancı konuklarımızın bu toplantıya ait başarıyı alkışlamalarını, milletimizin hanesine yazılmış sayıyoruz.

Dört kongredir ICANAS'ın Genel Sekreteri olan, şu anda en yaşlı ICANAS'çı olarak tanınan György HAZAI Hoca az önce söz aldı. Yalnızca Macar Türkolojisi'nin değil, Dünya Türkolojisi'nin de, Altayistiğin de, ICANAS'ın da en kıdemlisi HAZAI Hoca'yı alkışlamanızı istirham ediyorum.

Niçin alkışlattığımı şimdi söyleyeyim:

1. HAZAI Hoca 38. ICANAS'ın Türkiye'de yapılması için benim resmî başvurumun işleme koyulmasını sağlamış, diğer başvurulara rağmen Türkiye'nin seçilmesine büyük katkılarda bulunmuştu.

2. Prof. Dr. György HAZAI bir Türkolog ve Türkiye dostudur.

3. "Uluslararası Şarkiyatçılar Birliği" Genel Sekreteri olan HAZAI Hoca, dün yapılan seçimde Union Genel Sekreterliğinden ayrılıp, Union'un Başkanlığına seçildi. Onun Başkanlık görevini, yeni unvanını alkışladınız.

Prof. Dr. Jikido TAKASAKI, International Orientalist Union'un Başkanı idi. Kendilerini ilk gördüğüm günden beri sanki 1000 yıldır tanıdığımı düşündüğüm TAKASAKI Hoca, kendi isteğiyle 'International Orientalist Union'un Başkanlığından çekildi. Problem çözme başarısıyla tanınan Mr. RYBAKOV'un teklifi üzerine, Mr. TAKASAKI Onursal Başkanımız olarak kaldılar.

Bu arada az önce Prof. Dr. György HAZAI'nin de konuşmasında bildirdiği üzere 134 yıldır ilk defa bir Türk, 'Union' Yönetimi'ne üye oldu; bana verilen bu unvanı Yüksek Kurum'a ve milletime verilmiş sayıyorum.

Yarisına kadar su dolu bir bardağa bakıp, 'su yok' diyen, kusur arayan kötümserleri, kıskançlık nöbeti geçiren birkaç katılımcıyı bir kenara bırakır isek, aileleri ile birlikte 2200 insana hizmet vermiş olmaktan bahtiyarız.

İnternet sayfamızdan Kongre'ye ilişkin bilgileri lütfen izleyiniz. <http://www.icanas38.org.tr> yazmanız yeterlidir. Birlikte yaptıklarımızı da, basındaki yankılarını da göreceksiniz.

Bu vesile ile açıklayalım ki, Union tarafından 39. ICANAS Kongresi'nin Hollanda, Ürdün, Kazakistan, Moğolistan ve Çin ülkelerinden birinde yapılması da karara

bağlandı. Hollanda'da yapılması konusu Moskova'da bir bakıma karara bağlanmış ise de, anılan devletin tutumu bütünüyle netleşmiş değil.

Uluslararası Danışma Kurulu'nu, Prof. TAKASAKI'nin şahsında saygıyla selamladığımı bir kez daha ifade edeyim.

Ulusal Düzenleme Kurulu da olumlu katkılarda bulundu; Ana Konu Sorumluları ise, kongrenin bilimsel düzenini üstlendiler. Onlara teşekkür ettiğimi biliyorlar.

Bu arada kongrenin bütün sıkıntılarını üstlenen Yürütme Kurulu'nun bütün üyelerine ve Atatürk Yüksek Kurumunun çalışanlarına Zeki DİLEK'in şahsında saygı, sevgi ve şükranlarımı sunuyorum.

ICANAS 38'in haberlerinin, ülkemizde ve dışarıda yayılmasını sağlayan Anadolu Ajansı başta olmak üzere ajanslarımızın, gazetelerimizin, yerel ve ulusal radyo ve televizyon kuruluşlarımızın yayınları için şükranlarımı ifade ediyorum.

Kardeş Kuruluşlarımızdan TİKA'ya ve Başkanına, TRT'ye ve Genel Müdürü'ne, Gazi Üniversitesi Rektörü'ne, TOBB Üniversitesi Rektörü'ne, Vehbi Koç Vakfı Başkanlığı'na, Beypazarı Belediye Başkanı ile Keçiören Belediye Başkanı'na, Millî Piyango İdaresi Genel Müdürü'ne, Ankara Sanayi Odası Başkanı'na, Eti Holding Genel Müdürü'ne dostlukları ve destekleri için teşekkürler ederim.

Kültür ve Turizm Bakanımız ilk akşam, Başbakanımız ikinci akşam, Meclis Başkanımız üçüncü akşam yemek verdiler, kendilerine şükranlarımızı arz ediyoruz.

Kendi vatandaşları ile Ulusal Düzenleme Kurulu Üyelerine, Çin, Japonya, Ukrayna, Kazakistan, Moğolistan ve Kuzey Kıbrıs Büyükelçilerine Cuma akşamı verdiği yemeklerle dostlukların pekişmesini sağladıkları için teşekkürlerimi sunuyorum.

12 Yıldız, 12 Burç saydığımız büyüklerimize verdiğimiz ONURLUKLAR bundan sonraki ICANAS ev sahipleri için bir gelenek oluştursun beklentisindeyiz.

Az sonra Sayın TAKASAKI'ye, Sayın HAZAI'ye ve Sayın RYBAKOV'a birer anlık sunacağız; bu anlık vermenin de geleneğe dönüşmesini dileriz.

Değerli Konuklar,

59. Hükümet adına eş güdümden sorumlu Devlet Bakanı iken, 60. Hükümet'te ise, İçişleri Bakanı olan Sosyolog Sayın Prof. Dr. Beşir ATALAY'a hiçbir desteği esirgemediği için şahsım ve Ulusal Düzenleme Kurulu adına teşekkürler ederim.

Yoğun programına rağmen açılışa katılıp bir konuşma yapan Başbakanımız Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN'a, Atatürk Yüksek Kurumu, şahsım ve 38. ICANAS Yürütme Kurulu olarak, saygı ve şükranlarımızı ifade ediyoruz.

İyi niyetli değerli araştırmacılar; yüreğimizi ve çalışma gücümüzü önünüze koyduk; kervan yürüdü, engelleri aştı, menziline ulaştı.

Böyle güzel toplantılarda buluşmak dileği ve ümidiyle, hepinizi tekrar saygılarla, sevgilerle selamlıyorum.

Prof. Dr. Sadık TURAL
38. ICANAS Başkanı

CLOSING REMARKS ICANAS 38

Dear Mr. Minister,

Distinguished Scholars, Honorable Guests,

I am proud to deliver the closing remarks at the end of the congress, ICANAS 38th. More than 100 panelists made presentations at 18 panels. 160 papers jointly presented by academicians. 2000 people from 62 countries made significant contributions to the different disciplines of social sciences and humanities.

The motto of ICANAS 38 is the famous dictum: “Peace at Home, Peace in the World” by Mustafa Kemal ATATÜRK, the great leader of the world. So, we believe that the spirit of Atatürk, the symbol of peace and the leader of independence, has been satisfied as we do when the distinguished scholars and researchers, who are heartily for peace and truth, presented their papers.

You have to read what our guests have written to our memorandum. We gladly accept their applauses and praises for success of the congress on behalf of our nation.

Gyorgy HAZAI, who has been the Secretary General of ICANAS for the last four congress organizations, made his speech a few minutes ago. I kindly ask you to applaud Prof. Dr. HAZAI who is the senior member of ICANAS as well as being the most distinguished expert of Hungarian Turkology, World Turkology and Altaistic Language.

There are several reasons why I ask you to applaud him:

1. Prof. Dr. HAZAI highly supported me when I officially applied to take 38th ICANAS organization to Türkiye and he greatly contributed to the acceptance of our proposal for ICANAS 38 despite other candidates.

2. Prof. Dr. Gyorgy HAZAI is a Turkologist and he is a sincere friend of Türkiye.

3. Yesterday Prof. Dr. HAZAI quitted his post as the Secretary General of “International Orientalist Union” and he has been elected to be the President of the Union. You have applauded him for his new post.

Prof. Dr. Jikido TAKASAKI was the President of “International Orientalist Union”. I have always had a feeling since the day I met him first as if I have known him for 1000 years. Prof. Dr. TAKASAKI has resigned from his post as the President of “International Orientalist Union” and he has been the honorary President of the Union upon Mr. Rybakov’s appropriate proposal.

As Prof. Dr. Gyorgy HAZAI has also pointed out in his speech, it is also notable here that a Turkish scholar has been a member of the Union Executive Committee for the first time in its 134 years old history; I accept this honor on behalf of my institution and my nation.

We are proud to have served 2200 people –including the members of the families of some scholars here– and we prefer to ignore a few envious and pessimistic people who refuse to see the positive aspects of the organization in a craze of jealousy.

Please visit our web page, icanas38.org.tr, to learn more about the congress and the organization. You will find there all the details about the congress as well as its reflections on written and visual media.

I would also like to state here that the Union has decided to organize 39th ICANAS in one of the following countries: Netherlands, Jordan, Kazakhstan, Mongolia or China. Although it had almost already been determined to hold 39th ICANAS in Netherlands during 37th ICANAS in Moscow, the attitude of the mentioned country has not been very clear yet.

It is my pleasure to greet the members of the International Advisory Board in the personality of Prof. TAKASAKI.

Our National Organization Committee also significantly contributed to the organization of the Congress; the Chairs of the main topics carried out the responsibility of the scientific order of the Congress. They know that I am grateful to them.

I would also like to express my gratitude and respect to every member of the National Executive Committee and the officials of Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History, who have shouldered all the troubles of the Congress organization, in the personality of Zeki DILEK.

Additionally, I would like to acknowledge the efforts the Turkish national press, including the members of Anadolu Ajansı, of national newspapers, of local and national radio and TV channels, for their contributions to publicize and broadcast the news of ICANAS 38. I would also like to extend my gratitude to TİKA and its President, to TRT and its General Manager, to the Rector of Gazi University, to the Rector of TOBB University, to Vehbi Koç Foundation, to the Mayors of Beypazarı and Keçiören, to the General Manager of Turkish National Lottery, to the President of Ankara Chamber of Industry and to the General Manager of Eti Holding for their friendly support.

Our guests were offered dinners by our Minister of Culture and Tourism the very first night, by our Prime Minister on the second night, and by the Speaker of the Grand National Assembly of Türkiye on the third night; we are deeply grateful to them.

Our special thanks go to the Embassies of China, Japan, Ukraine, Kazakhstan, Mongolia and North Cyprus for treating the members of our National Organization Committee along with their own native scholars and researchers attending to the Congress during dinner parties on Friday night, which was a significant opportunity to make the relations and friendship between our countries stronger.

We presented plates to the 12 stars of Turkish Science and Art whose names and work are acknowledged internationally. We hope that this attitude of honoring the elders will turn into a tradition for the future hosts of ICANAS. We are going to present plates to Prof. TAKASAKI, Prof. HAZAI and Prof. RYBAKOV, as well. We expect it to be transformed into a tradition, too, in the upcoming congresses.

Dear Guests,

I also wish to express my personal gratitude along with the indebtedness of the National Organization Committee to the Minister of Internal Affairs of the 60th government, Prof. Dr. Beşir Atalay, who is a sociologist, for his immense help during his post as the Minister of State and our coordinator on behalf of the 59th Government.

I would like to express my respect and gratitude personally to Recep Tayyip ERDOĞAN, our Prime Minister, who made a speech during our opening ceremony despite his heavy program, on behalf of the National Executive Committee and Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History.

Dear Scholars and Researchers; we have brought our heart and physical power together to organize the Congress; we have overcome the difficulties and reached our destination.

I greet you all with my deepest affection in the hope of meeting again in such pleasant organizations.

Prof. Dr. Sadık TURAL
President ICANAS-38

ASYA BÖLGESİ İLE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

AKDEMİR, Sevim*-KOTİL, Erdoğan**
TÜRKİYE/TURCIYA

ÖZET

Son yirmi yılda, gelişen piyasa ekonomilerinin dünya ticareti ve üretimi üzerinde etkileri yükselmiştir. Özellikle Asya ülkelerinin dünya mal üretimi ve ticaretindeki payları önemli ölçüde artmıştır. Çin, Hindistan, Güney Kore, Singapur, Tayland, Tayvan, Malezya ve Endonezya’nın dünya ihracatındaki payları devamlı artmaktadır. Bu durum ülkemiz açısından da önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmamızda, Asya-Türkiye dış ticaretinin gelişimi hakkında bilgi yer almaktadır. Çalışmamızda öncelikle dünya ekonomisi ve ticaretinin gelişimi ve Asya ülkelerinin mal ihraç ve ithalinin bölgelere ve sektörlere göre dağılımı incelenmiştir. İzleyen bölümde ise Türkiye’nin ihracat ve ithalatının gelişimi ve Çin, Japonya, Hindistan ve Altı Asya Ülkesi (Hong Kong, Güney Kore, Malezya, Singapur, Tayvan, Tayland) ile 2000-2006 dönemi ihracat ve ithalatı incelenmiştir. Son bölümde, sürekli dış ticaret açığı veren Türkiye-Asya ticareti hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye’nin bölgeye ihracatının artması gereğinden hareketle, neler yapabileceğine yönelik bir değerlendirme yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Asya, Türkiye.

ABSTRACT

Developments in Commercial Relations Between Türkiye and Asian Economical Region

The share of emerging economies in world production and commerce has been increasing for the last two decades. The share of Eastern Asian Countries in manufacturing and trade has, especially, increased at a great pace; the share of countries such as China, India, South Korea, Singapore, Malaysia, Indonesia, Thailand and Taiwan in the world trade volume increased from 10.1 percent to 18.1 percent from the year 1990 to 2005. As Türkiye becomes more interpreted with world economy, the share of Eastern Asian countries in Turkish foreign trade becomes more important.

---

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bolu/TÜRKİYE. e-posta: sevimakdemir@yahoo.com.

** Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bolu/TÜRKİYE. e-posta: ekotil@hotmail.com.

In this study, we will analyze the developments in Turkish-East Asian trade relations. First, we analyze the progress in international economy and trade and merchandise trade of Asia by region and major product group. We follow up with analysis of bilateral trade between Türkiye and China, Japan, India, Hong Kong, South Korea, Singapore, Thailand, Malaysia and Indonesia for the 2000-2006 periods.

In the last section we comment on the trade-deficit of Türkiye in the trade with East Asian countries and provide policy recommendations for decreasing the current trade-deficit.

Key Words: Foreign trade, Asia, Türkiye.

GİRİŞ

İktisadi etkinliklerin küresel boyutlarda dinamizm kazanmasıyla dünya ticareti, dünya büyüme oranından yaklaşık olarak iki kat daha çok artmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'nün temel hedefi küresel serbest ticaret olmasına rağmen, günümüzde ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve teknolojik bağlar bölgesel iş birliğini artırmıştır. Böylece bölgesel ve ticari anlaşmalar, tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, siyasi bütünleşme biçiminde ortaya çıkan bölgesel bütünleşme hareketleri hızla artış göstermiştir. Bu bağlamda Asya Kıtası'nın batı ucunda yer alan ülkemiz açısından Asya ile ekonomik ilişkiler önem taşımaktadır.

Asya ile ekonomik ilişkilerimizi analiz etmek bu çalışmanın amacıdır. Bu amaçla, çalışmanın birinci bölümünde Asya bölgesinin son yıllarda yaşadığı yüksek büyüme oranı ve mal ihracatındaki artışın gelişimine ilişkin bir analiz yapılarak, dış ticaretinin dünya genelinde dağılımı incelenmiştir. Asya bölgesi bazında anılan analizlerde bölgede yer alan önemli ihracatçı ülkelerin dış ticareti dönemler itibariyle incelenerek ihracat artışının, ithalat artışı yaratıp yaratmadığı analiz edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Türkiye'nin dünya ticaretindeki yeri ve gelişimi incelenmiştir. Son dönemlerde ülkemizin dış ticaretinin yapısında önemli değişiklikler olmuştur. İhracatımızın yaklaşık % 52'si, coğrafi yakınlık ve gümrük birliği anlaşması nedeniyle Avrupa Birliği ülkeleriyledir. İthalatımızda ise, Avrupa Birliğinin payı son dönemde azalırken, Asya'nın payı artmaktadır. Ucuz emek ve ölçek ekonomileri sayesinde düşük fiyatlar, Türkiye'nin ithalatında Asya'nın payının artmasına neden olmuştur. Avrupalı ve ABD'li şirketlerin üretimlerini Çin'e kaydırmaları ve YTL'nin aşırı değer kazanmasına da bağlı olarak, Çin ile dış ticaretimiz çok artmıştır. Bu bağlamda Asya Bölgesi'nde dış ticaretimizde payı yüksek olan ülkeler ayrıca incelenmiştir. Çalışmamızın son bölümünde ise kısa bir değerlendirme yapılarak bölge ile dış ticaretimizin gelişmesine ilişkin öneriler yer almaktadır.

1. Dünya Ekonomisinin ve Ticaretinin Gelişimi

Dünya ekonomisi satın alma gücü paritesine göre 2005 yılında % 4,3 oranında büyümüştür (WTO, 2006: 2). 2005 yılında ABD ve Avrupa ülkelerindeki büyüme oranındaki düşüş küresel ekonomik büyümeyi yavaşlatmıştır. Bu durum dünya ticaret hacminin artışı da sınırlandırmıştır. 2006 yılında ise dünya ekonomisinin % 5,1 büyümesi beklenmektedir. 2007 ve 2008 yıllarında büyüme oranının sırasıyla % 4,5 ve 4,6 olacağı tahmin edilmektedir (DTM, 2007: 2,5). Gelişmekte olan ülkelerde 2007 yılında % 7 büyüme oranı ve 2008'de biraz düşme beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerin büyüme oranınının 2007'de biraz düşerek % 2,6 olacağı tahmin edilmektedir (WB, 2007).

Tablo 1: Dünya Ekonomisindeki Büyüme ve Dünya Ticareti

	2002	2003	2004	2005
Mal İhracatı	3,5	5,0	9,5	6,0
Mal Üretimi	0,8	3,5	4,0	4,3

Kaynak: World Trade Report, 2006, s. 2.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nün 2006 yılı raporuna göre, mal ihracatı ile ölçülen dünya ticareti 2003 yılında reel olarak % 5 artmıştır. 2004 yılında bu oran % 9,5'e çıkmış, 2005'te ise % 6 olmuştur. Dünya ticaretindeki reel artış, dünya ekonomisindeki büyüme oranından daha fazla olmuştur (WTO, 2006: 2). Küreselleşmenin bir ölçütü olarak değerlendirilen, ticaretin GSYİH'ya oranı da dünyanın tüm bölgelerinde artış göstermiştir (DTM, 2007: 5).

1.1. Dünya Mal İhracatının Bölgesel Dağılımı ve Asya Bölgesinin Yeri

Dünya toplam mal ihracatının dağılımını incelediğimizde, 2000 yılında dünya ihracatının 38,9'u AB ülkeleri (25) tarafından gerçekleştirilmiş ve 2005'te bu pay % 39,4'e yükselmiştir. AB dünya mal ihracatında büyük paya sahiptir. Kuzey Amerika bölgesinin 1990 yılında dünya mal ihracatındaki payı % 16,6 iken, bu pay 2000'de % 19,5'e yükselmiş, 2005'te ise 14,5'e düşmüştür (**Tablo 2**).

1990 yılında dünya toplam ihracatının % 21,8'i Asya ülkelerince yapılmış, 2000'de bu pay 26,4'te, 2005 yılında ise 27,4'e çıkmıştır (**Tablo 2**). Dünya ticaret hacminde ilk 10 sırada yer alan ülkelere 6'sı Asya-Pasifik bölgesindedir. Küresel eğilimlerde dikkate alındığında, 2050 yılında dünya ticaretinin ilk iki sırasında Güneydoğu Asya-Pasifik ülkelerinin bulunacağı tahmin edilmektedir (İSHAD, 2007).

Asya bölgesinin dünya mal ihracatındaki payının artmasında Çin, Hindistan ve altı Doğu Asya ülkesi etkili olmuştur. Çin'in dünya mal ihracatındaki payı 1990 yılında 1,8 iken, 2000'de bu pay % 4,0'e, 2005'te % 7,5'e yükselmiştir. Çin'in 2003 ve 2004 yıllarındaki yıllık ihracat artışı % 35, 2005 yılında % 28

artmıştır. Japonya'nın dünya mal ihracatındaki payı 1990 yılında 8,5 iken, 2000'de bu pay % 7,6'ya, 2005'te % 5,9'a düşmüştür. Japonya'nın 2003, 2004 ve 2005 yıllarındaki yıllık ihracat artışı sırasıyla % 13,20 ve 5 olmuştur. 2000 ve izleyen yıllarda Japonya'nın dünya ihracatı içindeki payı düşmüştür. Hindistan'ın dünya mal ihracatındaki payı 2005 yılında % 0,9'dur. Bu pay dünya ihracatı içinde bir ülke için önemli bir orandır. Hindistan'ın yıllık ihracat artışını incelediğimizde 2003'te yıllık artış hızı % 16 iken, 2004'te % 32'ye, 2005'te ise % 26 artış göstermiştir (**Tablo 2**).

Tablo 2: Dünya Mal İhracatının Bölgesel Dağılımı, 2005, (milyar dolar, %)

	Değer	Yüzde			Yıllık Yüzelik Değişme			
	2005	1990	2000	2005	2000-05	2003	2004	2005
Dünya	10159	100,0	100,0	100,0	10	17	22	13
Kuzey Amerika	1478	16,6	19,5	14,5	4	5	14	12
A.B.D	904	11,6	12,5	8,9	3	5	13	10
Kanada	359	3,8	4,4	3,5	5	8	16	14
Meksika	214	1,2	2,7	2,1	5	3	14	14
Güney ve Orta Amerika	355	3,1	3,1	3,5	13	15	30	25
Brezilya	118	0,9	0,9	1,2	17	21	32	23
Arjantin	40	0,4	0,4	0,4	9	15	17	16
Avrupa	4372	49,6	42,0	43,0	11	19	20	8
Avrupa Birliği (25)	4001	-	38,9	39,4	10	19	19	7
Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS)	340	1,7	2,3	3,3	18	27	36	28
Rusya Federasyonu	244	-	1,7	2,4	18	27	35	33
Afrika	298	3,1	2,4	2,9	15	25	30	29
Güney Afrika	52	0,7	0,5	0,5	12	23	26	13
Ortadoğu	538	4,1	4,3	5,3	15	22	32	35
Asya	2779	21,8	26,4	27,4	11	18	25	16
Çin	762	1,8	4,0	7,5	25	35	35	28
Japonya	595	8,5	7,6	5,9	4	13	20	5
Hindistan	95	0,5	0,7	0,9	18	16	32	26
Altı Doğu Asya Ülkeleri*	983	7,8	10,4	9,7	8	15	24	12

* Hong Kong, Güney Kore, Malezya, Singapur, Tayvan ve Tayland.

Kaynak: WTO, International Trade Statistics, 2006.

Altı Doğu Asya ülkesinin dünya ihracatındaki payı 1990'da % 7,8'dir. Bu oran 2005'te % 9,7'ye çıkmıştır. Anılan ülkelerin 2003'te yıllık ihracat artışı %15, 2004'te % 24 ve 2005'te % 12 olmuştur (**Tablo 2**).

Çin'in ekonomisinin büyüme hızı 2005'te % 10,4'ten, 2006'da % 10,7'ye yükselmiştir. Hindistan ekonomisinin büyüme hızı ise 2005 ve 2006 yıllarında sırasıyla % 8,4 ve 9,4 olmuştur (WB_a, 2007). Bölgenin en yüksek büyüme

hızları anılan iki ülkede gerçekleşmiştir. Ayrıca bu iki ülkede gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları da çok artış göstermiştir (WB_b, 2007). Çin’de gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2004 yılında 54937 milyon dolardan, % 44 artışla 2005’te 79127 milyon dolara yükselmiştir. Hindistan’da bu yatırımlar 2004’te 1896 milyon dolar iken, % 277 artış gerçekleşmiş ve 2005 yılında 5260 milyon dolara çıkmıştır (ADB, 2007)

1.2. Dünya Mal İthalatının Bölgesel Dağılımı ve Asya Bölgesinin Yeri

AB (25)’nin toplam dünya ithalatı içindeki payı, toplam dünya ihracatı içindeki payından yaklaşık % 1,5 daha yüksektir. Ancak dünya ithalatının 2005 yılında % 39,3’ü, AB ülkeleri tarafından yapılmaktadır. Kuzey Amerika’nın dünya ithalatı içindeki payı, dünya ihracatı içindeki payından oldukça yüksektir. Anılan bölgenin 1990 yılında ithalatındaki payı % 19,6’dan, 2000 yılında % 25,8’e ve 2005 yılında % 21,7’ye çıkmıştır (**Tablo 3**)

Tablo 3: Dünya Mal İthalatının Bölgesel Dağılımı, 2005, (milyar dolar, %)

	Değer	Yüzde			Yıllık Yüzdelerik Değişme			
	2005	1990	2000	2005	2000-05	2003	2004	2005
Dünya	10511	100,0	100,0	100,0	10	17	22	13
Kuzey Amerika	2285	19,6	25,8	21,7	6	8	16	14
A.B.D.	1732	14,8	19,2	16,5	7	9	17	14
Kanada	320	3,5	3,7	3,0	5	8	14	15
Meksika	232	1,2	2,8	2,2	5	1	15	12
Güney ve Orta Amerika	298	2,5	3,2	2,8	8	6	28	23
Brezilya	78	0,6	0,9	0,7	6	2	31	17
Arjantin	29	0,1	0,4	0,3	3	54	62	28
Avrupa	4543	50,1	42,4	43,2	10	20	20	9
Avrupa Birliği (25)	4135	-	39,1	39,3	10	20	20	9
Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS)	216	1,9	1,2	2,1	22	27	31	25
Rusya Federasyonu	125	-	0,7	1,2	23	25	28	29
Afrika	249	2,8	2,0	2,4	14	20	29	19
Güney Afrika	62	0,5	0,5	0,6	16	36	39	13
Ortadoğu	322	2,9	2,6	3,1	14	14	31	17
Asya	2599	20,3	22,9	24,7	12	19	27	16
Çin	660	1,5	3,4	6,3	24	40	36	18
Japonya	515	6,7	5,8	4,9	6	14	19	13
Hindistan	135	0,7	0,8	1,3	21	26	37	39
Altı Doğu Asya Ülkeleri*	905	8,0	9,4	8,6	8	12	27	14

* Hong Kong, Güney Kore, Malezya, Singapur, Tayvan ve Tayland.

Kaynak: WTO, International Trade Statistics, 2006.

Asya ülkelerinin dünya mal ithalatındaki payı 1990'da % 20,3 iken, bu oran 2000 yılında % 22,9'a, 2005 yılında % 24,7'ye yükselmiştir. Asya ülkelerinin dünya mal ihracatı, dünyadan yaptıkları mal ithalinden daha yüksektir. (Tablo 3). Çin'in dış ticaret bilançosu 2000 yılında GSYİH'nin % 2'si kadar fazla verirken, bu oran artarak 2005 yılında % 4,5'e, 2006 yılında ise % 6,8'e çıkmıştır. Hindistan'da bu oran 2006 yılında % -71 olmuştur. Tayvan, Tayland, Singapur, Malezya ve Güney Kore'de 2006 yılında bu oran sırasıyla % 5,8; 1,0; 25,1; 18,9 ve 1,8 olarak gerçekleşmiştir. Singapur ve Malezya'nın dış ticaret bilançosu fazlasının GSYİH'ya oranı çok yüksektir (ADB, 2007).

Özetle, Asya Bölgesi'nin dünya mal ihracatındaki payı 2005 yılında % 27.4 iken, mal ithalatı içindeki payı % 24.7 olmuştur. İncelediğimiz dönemde (1990-2005) Asya ülkelerinin dünyaya yaptığı ihracat ithalatından yüksektir (Tablo 2 ve Tablo 3)

Tablo 4: Asya'nın Mal Ticaretinin Bölgelere ve Sektörlere Göre Dağılımı (milyar dolar, %)

	Değer	Yüzde	
	İhracat	İhracat	İthalat
Dünya	2779	100,0	100,0
Bölge			
Kuzey Amerika	608	21,9	11,1
Güney ve Merkezi Amerika	51	1,9	1,9
Avrupa	498	17,9	13,6
Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS)	37	1,3	1,6
Afrika	54	1,9	2,0
Ortadoğu	89	3,2	11,5
Asya	1424	51,2	58,3
Ürün Grupları			
Tarım Sektörü	154	5,6	7,5
Yakıt ve Madencilik Sektörü	253	9,1	22,9
İmalat Sanayi	2308	83,1	67,2

Kaynak: WTO, International Trade Statistics, 2006.

Asya ülkelerinin 2005 yılı bölgelere göre, mal ticaretini incelediğimizde ihracatının % 51,2'si, ithalatının ise % 58,3'ünün bölge içi ülkeler arasında gerçekleştiğini görmekteyiz.*** 2005 yılında Kuzey Amerika ülkelerinin, Asya ülkelerinin toplam mal ihracatı içindeki payı % 21,9 iken, Asya ithalatının içindeki payı ise % 11,1'dir. 2005 yılında Asya'nın gerçekleştirdiği toplam

*** Bölge içi ticaretin yoğun olmasının sebeplerinden birisi Asya'da oluşturulan bölgesel bütünleşmeye yönelik ticari anlaşmalardır. Bunlar; Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) , Asya Pasifik Ekonomik İş Birliği (APEC), Bangkok Anlaşması, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi (GCC), MSG Tercihli Ticaret Anlaşması, Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (SAARC), Doğu Asya Ekonomik İş Birliği (EAEC)'dir (UNCTAD, 2007). Serbest ticaret bölgesi, ekonomik iş birliği anlaşması, bölgesel ekonomik kalkınma anlaşması, ticaretin serbestleştirilmesi anlaşmaları biçiminde yapılan ekonomik ve ticari iş birliğine yönelik anlaşmalar bölge içi ticareti geliştirmiştir

ihracatın içinde Avrupa'nın payı % 17,9 iken, toplam ithalatının içindeki payı % 13,6'dır. Mal ticaretinin sektörlerin dağılımını incelediğimizde, Asya ülkelerinin toplam ihracatının içinde tarım sektörünün payı % 5,6; petrol ve madencilik sektörünün payı % 9,1; imalat sanayinin payı % 83,1'dir. Toplam ithalatının içinde tarım sektörünün payı % 7,5 iken, petrol ve madencilik ürünlerinin payının % 22,9; imalat sanayinin payının ise % 67,2 olduğu görülmektedir (**Tablo 4**).

Asya ülkelerinin imalat sanayi dışsattım oranının yüksekliği, bölgenin dünyanın önemli üreticisi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Asya ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaretin gelişimini incelemek yararlı olacaktır.

2. Türkiye ve Asya Bölgesi Arasındaki Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye; 2003, 2004 ve 2005 yıllarında OECD ülkeleri arasında en yüksek oranlı GSYİH artışını gerçekleştiren ülke olmuştur. 2004 yılında % 33,7, 2005'te % 16,3 ve 2006'da % 15,9 ihracat artışı gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin 2006 yılında toplam ihracatı % 15,9 oranında artarak 85,141 milyon dolar, ithalatı ise % 17,3 oranında artışla 137032 milyon dolar olmuştur. 2006 yılında dış ticaret bilançosu açığı bir önceki yıla göre % 19,8 oranında artarak 51,890 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı % 62,1'e düşmüştür (DTM, 2007:1).

2006 yılında Türkiye'nin ihracatının sektörel dağılımını incelediğimizde, tarım ürünlerinin payının % 11,4; madencilik ürünlerinin payının % 2,4 ve sanayi ürünlerinin payının % 86,2'den oluştuğunu görmekteyiz.

Türkiye'nin ülke gruplarına göre ihracatı **Tablo 5**'te yer almaktadır. Tablodan da görüleceği üzere, Türkiye 2006 yılında toplam ihracatının % 51,8'ni AB ülkelerine yapmış ve bir önceki yıla göre % 16,3 artışla 44,437 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin 2006 yılındaki toplam ihracatının içinde; Yakın ve Ortadoğu ülkeleri % 13,3; NAFTA ülkeleri % 6,2; Afrika ülkeleri % 5,3; Asya Pasifik ülkeleri % 3,4 ve Türk Cumhuriyetleri % 2,3'lük payı vardır.

Tablo 5: Türkiye'nin İhracatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı
(milyon dolar, %)

ÜLKE GRUBU	2005	2006	DEĞER (yüzde)	PAY(yüzde)
Avrupa Birliği (toplam)	38.209	44.437	16,3	51,8
Avrupa Birliği (15)	35.686	41.347	15,9	48,2
Avrupa Birliği(Yeni Üyeler)	2.522	3.090	22,5	3,6
Yakın ve Ortadoğu ülkeleri	10.323	11.373	10,2	13,3
NAFTA	5.339	5.301	-0,7	6,2
Afrika Ülkeleri	3.671	4.547	23,9	5,3
Asya Pasifik Ülkeleri	2.423	2.953	21,9	3,4
Türk Cumhuriyetleri	1.388	1.980	42,7	2,3
Latin Amerika Ülkeleri	540	588	8,8	0,7
Liste Toplamı	61.896	71.182	15,0	83,0
Diğer Ülkeler	11.548	14.578	26,2	17,0
TOPLAM	73.444	85.761	16,8	100,0

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığının, “2006 Yılı Ocak-Aralık Dönemi İhracatı’nın Genel ve Sektörel Değerlendirilmesi” adlı raporun 60. sayfasından aktarılmıştır.

Çalışmada bütünlük sağlamak amacıyla, Asya ve Türkiye arasındaki dış ticareti, WTO’nun yaptığı Asya gruplaması bağlamında incelemenin uygun olduğu düşünülmüştür. Bu amaçla, TÜİK’in ülke gruplarına göre ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye ile Çin, Japonya, Hindistan ve altı Doğu Asya Ülkesinin 2000-2006 dönemi ihracat ve ithalatı incelenmiştir. 2000-2006 döneminde Türkiye’nin Çin ile dış ticaretini incelediğimizde 2000’de 96 milyon dolar olan ihracatın % 621 oranında artarak, 2006’da 693 milyon dolara yükseldiğini görmekteyiz. Aynı dönemde ithalat ise % 617 artarak 9.657 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret açığı devamlı artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2006 yılında 0.07 olmuştur. Türkiye, Çin’den ihracatının 14 katı ithalat yapmıştır.

Türkiye’nin Japonya’ya ihracatı 2000-2006 döneminde, 2000’de 149 milyon dolar iken % 76 artarak 263 milyon dolara çıkmış, aynı dönemde ithalatı 1.621 milyon dolardan % 98 artışla 3.215 milyon dolara çıkmıştır. Dönemde dış ticaret bilânçosu devamlı açık vermiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı dönemde yaklaşık 0.08 olmuştur. 2006’da Japonya’dan yapılan ithalat, ihracatın 12,2 katıdır.

Türkiye’nin Hindistan ile anılan dönemde ihracatı % 296 oranında, ithalatı ise % 251 oranında artmıştır. Dış ticaret açığı ise 2004’ten itibaren daha da artmaya başlamıştır. 2006 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 14 olmuştur. Hindistan’dan yapılan ithalat, ihracatın 7 katı olmuştur.

2000 yılında Türkiye’nin Güney Kore ihracatı 130 milyon dolar iken % 20 oranında artarak, 2006’da 156 milyon dolara çıkmıştır. Aynı dönemde ithalat ise 1.181 milyon dolardan % 200 artışla, 3.551 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret açığı önemli ölçüde artarak 2006 yılında 3.395 milyon dolar olmuştur. Türkiye, Güney Kore’den ihracatının 23 katı ithalat yapmıştır.

Tablo 6: Türkiye'nin Asya Bölgesi'ndeki Seçilmiş Ülkeler ile Dış Ticaretinin Gelişimi (2000-2007, milyar dolar)

	Çin					Japonya					Hindistan				
	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhr. /İth.		İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhr. /İth.		İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhr. /İth.	
2000	96	1345	-1249	0,0713755		149	1621	-1472	0,0919186		56	449	-393	0,1247216	
2001	199	926	-727	0,2149028		124	1307	-1183	0,0948738		74	355	-281	0,2084507	
2002	268	1368	-1100	0,1959064		130	1466	-1336	0,0886767		73	564	-491	0,1294326	
2003	505	2610	-2105	0,1934866		156	1927	-1771	0,0809549		71	723	-652	0,0982019	
2004	392	4476	-4084	0,0875782		190	2684	-2494	0,0707899		136	1046	-910	0,1300191	
2005	550	6885	-6335	0,0798838		234	3109	-2875	0,0752654		220	1280	-1060	0,171875	
2006	693	9657	-8964	0,0717614		263	3215	-2952	0,081804		222	1578	-1356	0,1406844	
2007*	551	6843	-6292	0,0805202		153	1925	-1772	0,0794805		146	1267	-1121	0,1152328	

Tablo 6: Türkiye'nin Asya Bölgesi'ndeki Seçilmiş Ülkeler ile Dış Ticaretinin Gelişimi (2000-2007, milyon dolar), (devamı)

	Hong Kong			Güney Kore			Malezya				
	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi		
			İhr. /İth.			İhr. /İth.			İhr. /İth.		
2000	114	152	-38	0,75	1181	-1051	0,1100762	39	269	-230	0,1449814
2001	146	102	44	1,4313725	62	-697	0,0816864	35	239	-204	0,1464435
2002	150	114	36	1,3157895	55	-845	0,0611111	152	245	-93	0,6204082
2003	95	114	-19	0,8333333	58	-1254	0,0442073	227	391	-164	0,5805627
2004	145	129	16	1,124031	79	-2494	0,0307035	52	647	-595	0,0803709
2005	115	120	-5	0,9583333	100	-3385	0,0286944	57	786	-729	0,0725191
2006	148	142	6	1,0422535	156	-3395	0,0439313	60	934	-874	0,0642398
2007*	95	82	13	1,1585366	94	-2223	0,0405697	40	657	-617	0,0608828

Tablo 6:Türkiye'nin Asya Bölgesi'ndeki Seçilmiş Ülkeler ile Dış Ticaretinin Gelişimi (2000-2007,milyon dolar),(devamı)

	Singapur			Tayvan			Tayland		
	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi
2000	126	155	-29	0,8129032	563	-494	17	232	-215
2001	105	111	-6	0,9459459	316	-249	37	152	-115
2002	99	132	-33	0,75	522	-292	45	195	-150
2003	100	130	-30	0,7692308	753	-623	108	292	-184
2004	76	174	-98	0,4367816	1206	-1043	124	501	-377
2005	79	217	-138	0,3640553	1530	-1452	51	678	-627
2006	357	254	103	1,405118	1648	-1568	61	936	-875
2007*	253	209	44	1,2105263	1022	-984	32	673	-641

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri

* 2007 yılı verileri Ocak-Temmuz dönemine aittir.

Tablo 6: Türkiye'nin Asya Bölgesi'ndeki Seçilmiş Ülkeler ile Dış Ticaretinin Gelişimi (2000-2007, milyon dolar) (Devamı)

	Toplam			
	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	İhr. /İth.
2000	796	5967	-5171	0,1334004
2001	849	4267	-3418	0,1989688
2002	1202	5506	-4304	0,2183073
2003	1450	8252	-6802	0,175715
2004	1357	13436	-12079	0,1009973
2005	1484	18090	-16606	0,0820343
2006	2040	21915	-19875	0,0930869
2007*	1402	14995	-13593	0,0934978

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri

* 2007 yılı verileri Ocak-Temmuz dönemine aittir.

2000-2006 döneminde Malezya ile yapılan ihracat % 53 oranında, ithalat ise % 247 oranında artmıştır. 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı 0.14 iken bu oran 2006'da 0.06'ya düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2003 yılında 0.58'e çıkmış, 2004'ten itibaren ise düşmeye başlamıştır. Özellikle Malezya'dan yapılan ithalat 2004'ten itibaren artarken, ihracat devamlı düşmüştür ve bu oran 2006'da 0.06'ya düşmüştür. Ülkeden 2006 yılında ihracatın 15,5 katı ithalat gerçekleştirilmiştir.

Dönemde Tayvan ile gerçekleştirilen ihracat % 15 artarken, ithalat % 193 artmıştır. Özellikle 2004 yılından itibaren ihracat düşerken, ithalat artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı anılan dönemde yaklaşık 0.05'e düşmüştür. 2006 yılında Tayvan'dan Türkiye ihracatının 20,6 katı ithalat yapmıştır.

Tayland'a 2000-2005 döneminde Türkiye'nin ihracatı % 258, ithalatı ise % 303 oranında artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2004'te % 25 iken, 2006'da binde 7'ye düşmüştür. 2006'da Türkiye Tayland'dan yaptığı ihracatın 15 katı ithalat yapmıştır.

Tablo 6'yı incelediğimizde 2006 yılında Türkiye'nin Çin ile dış ticaret açığı 8.964 milyon dolara çıkmıştır. İkinci en büyük dış ticaret açığı ise Güney Kore ticaretinde olup, açık 3.395 milyon dolardır. Japonya ile dış ticaret 2.952 milyon dolarlık açık, Tayvan ile 1.568, Hindistan ile 1.356, Tayland ile 875 ve Malezya ile 874 milyon dolar olmuştur. 2006 yılında Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sırası ile Çin, Güney Kore, Japonya, Tayvan, Hindistan, Tayland ve Malezya'dır. İncelenen Asya ülkeleri ile toplam dış ticaret açığı ise 2006 yılında

19.875 milyon dolara yükselmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı ise binde dokuzaya düşmüştür. Türkiye'nin bölgeye yaptığı ihracatı artırması gerekmektedir.

Türkiye'nin Asya ülkelerine yaptığı ihracatın önemli bir bölümü demir ve demir dışı metaldir. Krom cevheri ve tabii boratlar ve konsantreleri ihracatı en çok Çin ve Tayvan'a yapılmaktadır. Demir-çelik ürünleri dışında Asya ülkelerine ihraç edilen başlıca ürünler; elektrikli makine ve cihazlar, tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler, sebzeler ve meyvelerin müstahzarları, pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ile sentetik suni devamsız liflerden oluşmaktadır¹.

Asya bölgesinden Türkiye'nin ithalatında kazan, makine, mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar, kara taşıtları, sentetik ve suni filamentler, sentetik ve suni devamsız lifler, tekstil, hayvansal ve bitkisel katı yağlar ile kauçuk ve kauçuktan eşyalar yer almaktadır.

SONUÇ

Asya ülkelerinde, özellikle Çin ve Hindistan ekonomilerinde, gerçekleştirilen büyüme hızının gelecek yıllarda da devam edeceği tahmin edilmektedir. Asya ülkelerinin büyüme hızının artışı, elektronik ürünlere yönelik dünya isteminin yükselmesinden kaynaklanmıştır. Asya ülkelerinin büyüme hızını etkileyebilecek olası riskler ise; dünya petrol fiyatlarının artışı, gelişmiş ekonomilerin ithalatlarını kısıtlamak için uygulayabileceği yeni korumacı politikalar, ülke ekonomilerinin ihracat pazarlarında önemli yeri olan ülkelerin ekonomilerinin durgunluğa girmesidir. Bu olumsuzluklar sadece Asya ülkelerini etkilemez, birçok ülkeyi etkiler. Asya ülkelerinin ihracat artışının gelecek dönemde de süreceği beklenmektedir.

Asya ekonomilerinin ihracat artışı, Türkiye'nin bölgeden yaptığı ithalatı artırmıştır. Özellikle Çin, Güney Kore, Japonya, Tayvan, Hindistan, Tayland ve Malezya'dan ithalatı çok artış göstermiştir. 2006 yılında anılan yedi ülke toplamında dış ticaret bilânçosu açığı 19.984 milyon dolara çıkmıştır. Türkiye'nin bu ülkelere yönelik ihracatı artmalıdır. Dış Ticaret Müsteşarlığının 2005 yılında uygulamaya koyduğu Asya-Pasifik Stratejisi ile beş yıl sonunda bölgeye ihracatın 7.5-8 milyar dolara çıkartılması hedeflenmektedir. Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi Çin ve dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Japonya'nın yer aldığı bu bölgede nüfus yoğunluğu ve artışı da yüksektir. Bu bağlamda, bölgenin toplam istemi de yüksektir. Ancak, Türkiye bölgenin ithalatında önemli bir pay alamamıştır. Bölgeye olan ihracatı artırmak rekabet gücünün artışı ile olanaklıdır. Dünyanın birçok ülkesi özellikle Çin mallarıyla rekabet edememektedir.

¹ Bölüm DTM'nin "2006 Yılı Ocak-Aralık Dönemi İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirilmesi" ve DPT'nin "Asya Krizi'nin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri" başlıklı çalışmalarından yararlanılarak yazılmıştır.

Bölge ülkelerine en fazla ihracat Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinden yapılmaktadır. Türkiye'nin ise Asya ülkelerinin ihracatında önemli bir payı yoktur. Bölgeye yönelik ihracatın artış göstermemesinin nedenlerinden biri olarak, taşıma giderlerinin fazla olması gösterilmektedir. Ancak bölge ile Türkiye arasındaki taşıma giderleri (navlun fiyatlarının düşük olması nedeniyle) ABD ile Türkiye arasındaki taşıma giderlerinden dörtte biridir. İhracatın artmaması, Asya-Türkiye arasındaki mesafenin büyük olmasından çok, bölge ülkelerindeki malların fiyatlarının, Türk mallarının fiyatlarından daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Asya ülkeleri hububat, bakliyat, yaş meyve-sebze ve kuru meyve ürünleri ihracatı açısından önemli bir pazardır. Bu piyasaya ihracatın artırılabilmesi için pazarlama etkinliklerinin daha yoğun yapılması gerekmektedir.

Bölgede yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları çalışmada da belirtildiği gibi artmıştır. Bu yatırımların artışı, maliyet avantajları ve bölge pazar çapının büyüklüğünden kaynaklıdır. Ayrıca Çin 2004 yılından itibaren yabancı sermayeli şirketlere, ulusal şirketler gibi ithalat ve ihracat yapma hakkı vermiştir. Türk şirketlerinin bölgeye doğrudan yatırım yapmaları hem maliyet avantajı hem de bölgeden ihracat yapma avantajı yaratır. Bilindiği üzere GSMH ülke kaynaklarıyla yapılan üretimden oluşmaktadır.

Türkiye'nin Asya ihracatının artma nedenlerinden birisi de dolar bazında yapılan ticarete, döviz kurunun düşüklüğü nedeniyle ithal ürünlerinin fiyatlarının ulusal para cinsinden fiyatlarının düşük olmasıdır. Özellikle 2003 yılından itibaren bölge ülkelerinden Türkiye'nin yaptığı ithalat daha da artış göstermiştir. Ayrıca bölgeden ara malı ihraç edilmektedir. Son dönemde Türkiye'nin ithal girdiye yönelik istemi artmıştır. Asya bölgesinden ihracat artışının en önemli nedenlerinden biri Türkiye'nin benimsediği ucuz girdiye dayalı büyüme modelidir.

KAYNAKÇA

Asia Development Bank (ADB), Asian Development Outlook 2007, <http://www.adb.org/documents/books/ADO/2007/default.asp>, (15.08.2007).

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), (1998), Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri, <http://www.dpt.gov.tr/dptwb/ekutup98/burhanv/asyakriz.html>, 05.09.2007).

Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), 2006 Yılı Ocak– Aralık Dönemi İhracatının Genel ve Sektörel Değerlendirilmesi, İhracat Genel Müdürlüğü,

Ar-Ge ve Değerlendirme Dairesi, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/2006_yillik.pdf, (20.08.2007).

İş Hayatı Dayanışma Derneği (İŞHAD), “Bu TUSKON'lular yüksek uçuyor”, <http://www.ishad.org.tr/tuskonpacific.asp>, 07.07.2007, (23.08.2007).

Maris Global Co. Ltd., “Çinin Genel Ekonomik Durumu”,
<http://www.marisglobal.com/china.asp?id=70>, (11.08.2007).

Pasifik Ülkeleri ile Sosyal ve İktisadi Dayanışma Derneği (PASİAD),
 “İhracatçının Yeni Hedefi Asya-Pasifik Ülkeleri”,
<http://www.pasiad.org/haber.php?id=1581>, (13.08.2007).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ülkelere Göre İhracat ve Ülkelere Göre
 İthalat İstatistikleri,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625, (05.09.2007).

Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), “Türkiye
 Pasifik Dış Ticaret Köprüsü 2007”,
<http://www.tuskon.org/faaliyet/detay.php?id=24>, (14.08.2007).

UNCTAD, Trade Groups: Asia,
<http://www.unctad.org/templates/WebFlyer.asp?intItemID=2173&lang=1>,
 (15.08.2007).

WB, Global Economic Prospects 2007: Managing the Next Wave of
 Globalization,
<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/GEPEXT/EXTGEP2007/0,,menuPK:3016160~pagePK:64167702~piPK:64167676~theSitePK:3016125,00.html>, (31.08.2007).

WB_a, World Development Indicators Online,
<http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/member.do?method=getMembers&userid=1&queryId=6>, (29.08.2007).

WB_b, Global Development Finance Online,
<http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/member.do?method=getMembers&userid=1&queryId=5>, (29.08.2007).

WTO, International Trade Statistics,
http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its06_toc_e.htm,
 (29.08.2007).

WTO, World Trade Report, 2006,
http://www.wto.org/english/res_e/reser_e/world_trade_report_e.htm,
 (29.08.2007).

ASYA VE AFRIKA KÜLTÜRÜNÜN DÜNYAYA BİR ARMAĞANI: FAİZSİZ BANKACILIK

BAYINDIR, Servet*
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Afrika ve Asya, dünya finansal kurumlar literatürüne farklı ve yeni kurum katan bir bölgedir. O da günümüzde “Katılım Bankacılığı” ya da “Faizsiz Bankacılık” diye adlandırılan, ortaklık temelli olarak faizsiz sistemle çalışmak üzere ortaya çıkmış bulunan mali aracı kurumlardır. Geçmiş ilk çağlara kadar uzanan bu kurumlar günümüz Türkiye'sinde “Katılım Bankası” şeklinde adlandırılmaktadır.

Asya ve Afrika'nın tarihinde birikimlerin ortaklık esasına göre değerlendirilebilmesi için günümüz bankalarının işlevlerini dönemin şartlarına göre yerine getiren çok sayıda mali aracı kurumun mevcut olduğu görülür. Bu kurumların başında beytü'l-mal, sarraflar ve emek-sermaye ortaklığından ibaret olan mudâra şirketleri ve para vakıfları gelir. Bunların dışında özellikle Osmanlı'da esnafın kurduğu *yardım sandıkları*, yetimlerin mallarını korumak ve değerlendirmek üzere kurulan *eytâm sandıkları*, yeniçeriler için kurulan *orta sandıkları*, belli bir mahalle veya köy için kurulan *avâız vakıfları* bir anlamda ortaklığa dayalı olarak bankacılık işlevi gören kurumlardır.

Çağdaş faizsiz bankacılık düşüncesinin ilk ortaya çıkışı 1942'lere dayanır ki bu düşüncenin merkezi Pakistan'dır. İlk faizsiz banka 1963 yılında bir Kuzey Afrika ülkesi olan *Mısır'ın Myt-Gamr kasabasında Ahmed en-Naccâr* adlı düşünürün öncülüğünde kurulmuştur. Uluslararası düzeydeki ilk faizsiz banka ise 20 Ekim 1975'te Türkiye'nin de içinde yer aldığı 29 İslâm ülkesinin katılımıyla İslam Kalkınma Bankası adıyla kuruldu. Günümüzde yaklaşık 50 ülkede 280'den fazla faizsiz banka ortaklığa dayalı olarak faaliyet göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kredi sistemi, ortaklık sistemi, faizsiz bankacılık, mudâra, murabaha, Finansal Kiralama (leasing).

ABSTRACT

Africa and Asia are regions that had an important role in *Financial Institutions Literature*. This role is appearance of financial intermediary institutions in these regions. The institutions are established for running with interestless banking in basic of Partnership system. They are named as “Partnership Banking” or “Interestless Banking”.

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı.

The samples of these institutions were seen in the early periods of the time in Asia and Africa. There are many historical sources that indicate that mudaraba, baytulmal, friendship societies were practiced in the region.

Theoreticians of Modern Partnership Banking lived in Pakistan, India, Middle East and the North Africa. First appearance of this contemporary thinking is in 1942 in Pakistan. First partnership bank was established under the leading of famous thinker Ahmad an-Najjar in Myt-Gamr, Egypt in 1963.

The capital is either directly invested by its proper owner or the financial intermediary institutions. While they are using the capital, these institutions follow two systems: The first one is so-called Partnership system, the second one is the credit system. These institutions are evaluating the capital as Murâbahah, Mudarabah, Musharakah and Ijarah (Leasing). And they are also practicing the Letter of Guarantee, Accreditif, Bank Cards, Bank draft, Cheque, Commercial papers and foreign currency operations.

Key Words: Partnership system, credit system, interestless banking, mudâraba, murabaha, leasing.

GİRİŞ

Eski Dünya denilen karalar topluluğunu oluşturan ve dünya nüfusunun yarısından fazlasının yaşamını sürdürdüğü Asya ve Afrika kıtaları tarihi süreçte çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Aslı semavî olan Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik ile Hinduizm, Budizm, Taoizm, Şintoizm, Konfüçyüsçülük ve yerli Afrika dinleri bu iki kıtada yayılmış ve insanların sosyal ve kültürel hayatları üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Mevcut dini ve kültürel yapı bu bölgede ortaya çıkan müesseselere de yansımıştır ki bunlardan biri de malî aracılık sistemidir.

Asya'nın büyük bir bölümü ile Afrika'nın kuzeyinde baskın olan İslam başta olmak üzere Hristiyanlık ve Yahudiliğin temel metinlerinde sermayenin biriktirilip piyasaya arzı süreciyle ilgili çok sayıda ilke yer alır. Bu ilkelerden biri de faizle ilgili olandır. Söz konusu üç dinin temel kitabında da faize yönelik yaklaşım olumsuzdur. (Kur'an, el-Bakara, 2/275-279, er-Rûm 30/39, Al-i İmrân 3/130; İncil, Luka 6/34; Tevrat, Yeremya, 15/10; Çıkış, 22/25; Tesniye, 23/19; Levililer, 25/35-37)¹. Bu tutum faizin söz konusu olduğu kredi işlemleri ve bu işlemlerin kurumsal düzeyde icra edildiği malî aracı kurumların kuruluş ve

¹ Tevrat'a göre bir Yahudi başka bir Yahudiye faizle borç veremez. Yahudi olmayan birine ise –bu kişi zimmî dahi olsa– borç verip faiz alabilir. (Tevrat, Tesniye, 23/20). Yahudi kaynaklarında faiz “Neşeh=yılan sokması (ısırtığı)” şeklinde yorumlanır. Onlara göre, yılan sokması ilk anda çok hafif şekilde hissedilir. Fakat zehir bütün vücudu kapladığında artık ondan kurtuluş mümkün değildir.(Moşe Farsi, 2004: II, 275; III, 588-589).

işleyiş felsefeleri üzerinde yönlendirici etkisi olmuştur. Bu nedenle mali aracı kurumlar sermayeyi işletirken faize yer verip vermemeleri noktasından hareketle ikiye ayrılmışlardır: Bir kısım mali aracı kurum, tasarruf sahipleri ile müteşebbisleri faiz esaslı, borçlu-alacaklı ilişkisi çerçevesinde bir araya getirirken diğerleri ticari ortaklıklar çerçevesinde bir araya getirirler. Bu uygulamalardan birincisi **Kredi Sistemi**, ikincisi ise **Ortaklık Sistemi** olarak adlandırılır. (Orman, 2001: 245-258; Bayındır, 2002: 11.) Her iki sistemin de doğup yaygınlaştığı coğrafya bu iki kıtadır.

MÖ 1955-1913 yılları arasında Bâbilde hüküm süren Hammurâbi kredi sistemine yönelik kuralları yazılı hâle getiren ilk devlet adamı olarak kabul edilir. O, banker tanrıların en kudretlisi, Güneş Tanrısı Shamash'ın âdil kararlarını kendisine ulaştırdığından bahisle, bunları 2.25 m yüksekliğinde diroit bir blok üzerine kazıttırır. Bu kâideler borç verme işlemlerinin nasıl yapılacağı, borçların vadesinde nasıl tahsil olunacağı, borçlunun hangi mallarının ne şekilde borca mahsup edileceği gibi hükümleri ihtiva etmekteydi. Hammurâbi kanunlarına göre, krediyi bir menfaat aracı olarak kullanmak meşru idi. Bu kanunlarda banka-mabedlerin ikraz işlerini düzenleyen bölümde “sibtou” adı verilen faizin alınmasına izin veriliyordu. Bu faizin nispeti buğday, arpa, hurma gibi misli malların ikrazında sermayenin üçte biri (% 33), gümüşten oluşan nakit paranın ikrazında ise beşte biri (% 20) olarak belirlenmişti. Sadece tabîî afetler sebebiyle mahsul alınamayan seneler için faiz talep edilemeyeceği hükme bağlanmıştı (Davphin, 69: 11; Büyükklarousse Ansiklopedisi, 1985: VIII, 5001).

Kredi sistemini uygulayan mali aracı kurumların tarihteki örneğinin banka-mabedler olduğu ileri sürülür. Mabedlerin yarattığı güven duygusunun, insanların ihtiyaç fazlası mallarını buralara emanet bırakmalarına yol açtığı, ancak herkesin bir anda gelip emanet malını istemediğini gören din adamlarının bu malları ihtiyaç sahiplerine belli bir faiz karşılığında borç verdikleri belirtilir. Bu durumu gören bazı zengin kişilerin de kredi esasına dayalı mali aracılık işlemleriyle uğraşmaya başladıkları rivayet edilir. Mezopotamya'da **Kızıl tapınak**, Sümer ve Babil'de **Egîbi** ve **Murashu** aileleri kredi esaslı özel bankaların ilk örnekleri olarak gösterilirler (Tarlan, 1986: 7). Günümüzde ise kredi sistemi modern faizli bankalarca yürütülmektedir.

Sermayenin ortaklık yöntemiyle işletildiğine dair örnekler hem Yahudi hem Roma hem de İslâm hukukunda rastlanır ki bu üç hukuk sisteminin tarihî süreçte Asya ve Afrika'daki sosyo-kültürel oluşumlar üzerinde etkili olduğu bir gerçektir.

Yahudi hukukunda sermayedârın, birikimlerini ticaret üzere bir müteşebbise vermesiyle kurulan ortaklığa “İsqa” adı verilir. İsqa'da kâr, ortakların üstlendiği sorumluluk nispetine göre belirlenir. MÖ II. yüzyılda Roma'da “Societasalicuius negotiationis” adı verilen bir ortaklık türünün var

olduğu, daha sonra bu ortaklığın Commenda adıyla meşhur olduğu rivayet olunur (Gedikli, 1996: 14). Commenda, sermaye olarak mal, nakit veya gemi ortaya koyan bir şahısla bu sermayeyi çalıştıracak bir müteşebbis arasında kurulan bir ortaklık türüne verilen ad idi (Şekerci, 1981: 39).

Tasarrufların ortaklık sistemiyle değerlendirildiği bölgelerden biri de Ortadoğu, özellikle de Arap yarımadası idi. Kaynakların bildirdiğine göre, İslâm öncesi cahiliyye Araplarından bir kısmı sermayelerini ortaklık esasına göre değerlendiriyordu. Geçimleri genelde ticarete dayalı olan Kureyş'lilerin kadın, yaşlı, küçük, yetim, iş sahibi ve hasta gibi içlerinde ticaret için sefere çıkamayanların mallarını emek sermaye ortaklığı çerçevesinde mudâra yoluyla değerlendirdikleri, Hz. Peygamber'in ise bunu onayladığı rivayet edilir (İbn Hazm, 1998, 96). İslâm tarihinde ise sermaye sahipleri birikimlerini daha çok ortaklık esasına göre değerlendirmeyi tercih etmiş, bu düşünceden hareketle ortaklık esasına göre çalışan ve günümüz bankalarının işlevlerini dönemin şartlarına göre yerine getiren mali aracı kurumları geliştirmişlerdir. Beytü'l-mal, sarraflar, emek-sermaye ortaklığına dayalı mudâra şirketleri ve para vakıfları bu kurumların başında gelirler.

Tarihte sosyal nitelikli olup dönemin şartlarına göre bankacılık işlevi gören kuruluşların en önemlilerinden biri de Osmanlı'daki para vakıflarıdır. Bu kurumlar Osmanlı'lar döneminde (1299-1923), *Hanefti* fakihlerinden *İmam Züfer*'in (ö. 158/775) para, yiyecek, ölçülen veya tartılan malların vakfının caiz olduğu hususundaki fetvasına dayanılarak kurulmuştur. Bu tür vakıflara izin verilirken vakfın paralarının fıkıhta caiz görülen yöntemlerle çalıştırılıp hem sermaye sıkıntısı çekenlere yardımcı olunması hem de vakfa gelir sağlanması amaçlanmıştır. Bu vakıfların sermayeyi işletme yöntemlerine ilişkin olarak kaynaklarda *istiğlâl*, *istirbâh*, *murâbaha*, *mudârabe*, *bidâa*, *muâmele*, *muâmele-i şeri'yye* ve *fâideye verme* gibi çok sayıda kavram yer alır. Osmanlı'da Para Vakıfları dışında esnafın kurduğu *esnaf sandıkları*, yetimlerin mallarını hukuka uygun olarak korumak ve değerlendirmek üzere kurulan *eytâm sandıkları*, yeniçeriler için kurulan *orta sandıkları*, belli bir mahalle veya köy için kurulan *avâriz vakıfları* bir anlamda ortaklığa dayalı olarak bankacılık işlevi gören diğer kurumlardı (Özcan, 1997: 33). 18. yüzyılın sonlarında Hindistan'ın Haydarâbat şehrinde bir dini cemaatin kurduğu *Yardım Sandığı*, 1900'lerin başlarında Mısır'da devlet eliyle halkın tasarruflarını toplayıp yatırıma dönüştürmek amacıyla kurulan *Posta Tasarruf Sandıkları* ve 1940'ta Malezya'da kurulan *Faizsiz Tasarruf Sandıkları* Asya ve Afrika bölgesinin çağdaş faizsiz bankalar öncesi toplumsal amaçlı kredi kuruluşlarının diğer örnekleri olarak gösterilebilirler (Bayındır, 2005: 36-39).

Ortaklık esaslı mâlî aracı kurumların günümüze uyarlanmış şekli ise Faizsiz bankalardır. Bu kurumlar beytü'l-mal, sarraflar, vakıflar, özellikle de para vakıfları ve mudâra ortaklıkları gibi kurumların tarihte ayrı birimler hâlinde gerçekleştirdikleri mâlî aracılık ve diğer bankacılık hizmetlerini tek çatı altında

yerine getirmeye çalışırlar. Faizsiz bankacılık düşüncesinin tarihi ile ortaklık sisteminin tarihi arasında bir paralellik görülür. Biz bu bölümde faizsiz bankacılığın ortaya çıkışı, işlemlerinde yer verilen mevcut bankacılık ürünleri ve bu kurumların gelişip yaygınlaşmasında Asya ve Afrika kültürünün katkısı üzerinde durmaya çalışacağız.

I. Faizsiz Bankacılığın Ortaya Çıkışı ve Günümüzdeki Durumu

Çağdaş faizsiz bankacılık düşüncesinin ilk ortaya çıkışı 1942'lere dayanır. Enver İqbal Qureşî (1946), Naî'm Sıddîkî (1948), Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî (1950), Sheikh Mahmud Ahmed (1952), Muhammed Üzeyir (1955), Ahmed Erşâd (1964), Muhammed Ekrem (1965) ve Muhammed Necâtullah Sıddîkî (1976) faizsiz bankacılık teorisini ilk kez dünya gündemine taşıyan bilim adamlarıdır ki tümü de bir Güney Asya ülkesi olan Pakistan kökenlidirler. Bu düşünce kısa sürede Pakistan'dan Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerine ulaşmış ve mevcut felsefî ve kurumsal altyapının da tetiklemeyle geniş bir taraftar kitlesi bularak kısa sürede yaygınlaşmıştır. Mahmud Ebu's-Suû'd (1965), Muhammed Abdullah el-A'rabî (1965), Ali Abdu'r-Resûl (1968), Garîb el-Cemâl (1972), Ahmed en-Neccâr (1972), Muhammed Bakır es-Sadr (1973), Abdülaziz el-Berrî (1974), Mustafa Abdullah el-Hemşerî (1974), Sâmi Hasan Hamûd (1976), Abdullah Abdurrahin el-Abbâdî (1981) gibi düşünürler Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde faizsiz bankacılık düşüncesinin gelişmesi ve hayata geçirilmesi sürecinde katkısı olan bilim adamlarının başında gelirler (Atıyye, 1993: 179-183).

Türkiye'de de faizsiz bankacılığı teorik düzeyde ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Cihangir Akın'ın *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma* (1986), İsmail Özsoy'un *Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı* (1987), Süleyman Karagülle'nin *Alternatif Faizsiz Banka Selem ve Kredileşme* (1991), Mustafa Uçar'ın *Türkiye'de-Dünyada Faizsiz Bankacılık ve Hesap Sistemleri* (t.y.), Ahmed en-Neccar ve Mustafa ez-Zerkâ tarafından yazılıp Hayrettin Karaman tarafından tercüme edilen *İslam'a Göre Banka ve Sigorta* (1992) ve Mehmet Battal'ın *Bankalarla Karşılaştırmalı Olarak Hukukî Yönden Özel Finans Kurumları* (1999) adlı kitaplar Türkiye'de bu alanda ortaya konulan eserlerin başlıcalarıdır.

Ortaklığa dayalı ilk faizsiz banka 1963 yılında, kırsal kesimdeki üreticileri aracı ve tefecilerden kurtarmak amacıyla, bir Kuzey Afrika ülkesi olan Mısır'ın *Myt-Gamr* kasabasında Ahmed en-Naccâr tarafından kurulmuştur. Doktorasını "19. yüzyıl Sürecinde Almanya'da Yerel Tasarruf Bankaları" üzerine yapan (1952-1956 yılları arasında) en-Neccar, aynı zamanda bankanın hissedarı ve ilk yöneticilerindendir. Alman tasarruf bankalarının özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında Almanya'nın hızla kalkınmasında oynadığı rolden etkilenen en-Neccâr, bu bankacılık sistemini İslâm'ın iktisadî ve kültürel değerleriyle birleştirerek Mısır'da uygulamaya çalışmıştır. Bankanın kuruluş aşamasında

Almanya'dan hem sermaye hem de bilimsel destek almıştır. Ancak belli bir süre sonra Almanların desteği kesilmiştir. Neccâr'ın ifadesine göre banka, dönemin ağır siyasî baskıları sonucu ancak dört yıl ayakta kalabilmiş ve 1967 yılında faaliyetine son vermek zorunda kalmış ancak, kendisinden sonra birçok faizsiz bankanın kuruluşuna örneklik etmiştir (en-Neccar, 1985: 79-270).

1960'lı yıllarda Pakistanlı düşünür Muhammed Abdu'l-Mennân tarafından tüm İslâm ülkelerinin katılımıyla uluslararası düzeyde bir İslâm Bankası'nın kurulması fikri ortaya atıldı. Aralık 1973'te Cidde'de yapılan "İslâm Ülkeleri Maliye Bakanları Toplantısı"nda İslâm Kalkınma Bankası (İKB)'nin (:Islamic Development Bank: IDB) kurulmasına karar verildi ve 20 Ekim 1975'te Türkiye'nin de içinde bulunduğu Asya ve Afrika kıtasında yer alan 29 İslâm ülkesinin katılımıyla uluslararası düzeyde ilk faizsiz banka (İKB) kuruldu. Bunu Dubai İslâm Bankası (1975), Mısır Faysal İslâm Bankası (1977), Kuveyt Finans Kurumu (1977), Sudan İslâm Bankası (1977), Ürdün İslâm Bankası (1978) ve Bahreyn İslâm Bankasını (1979) da içine alan yeni bankalar takip etti. 1981 yılında uluslararası düzeyde faizsiz bankacılık yapmak üzere Bahama adalarında Dar al-Mââl al-İslâmî ve Al-Baraka şirketler topluluğu kuruldu. DMİ'nin kurucuları arasında birçok islâm ülkesinin hükümet ya da devlet başkanları yer almıştır. BAE Devlet Başkanı Şeyh Zayed Bin Sultan El-Nahâyan, Dönemin Pakistan Cumhurbaşkanı Ziya ul-Hak, Sudan Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Cafer Numeyrî, Gine Devlet Başkanı Ahmed Sekou ve Suûdî Arabistan Kırallık Ailesinden Prens Abdullah el-Faysal bunlardan bir kaçıdır. Böylece faizsiz bankalar bütün dünyada hızla yayılmaya başladı (Macid, 1982: 196; el-Mısri, 1989: 383-430; Bayındır, 1993: 31). İslâmî Banka ve Finans Kurumları Birliği'nin verilerine göre son yıllarda 38 ayrı ülkede 280'den fazla malî aracı kurum ortaklığa dayalı olarak faaliyet göstermektedir. Bu kurumların öz sermaye ve mevduatları toplamı 500 milyar doları aşmış olup yaklaşık 180 milyar dolarlık bir sermayeyi yatırıma yönlendirmektedirler. Ayrıca Citi Bank öncüleri olmak üzere HSBC, Goldman Sachs, Morgan Stanley, Standart Chartered, Banque National de Paris, ABN Ambro, Bank of America, Key Global, Sociate Generale, Suud Ulusal Ticaret Bankası, Suud-Hollanda Bankası, Malezya'da Miyy Bank (ÖFK Birliği, 2003: 26; Za'terî, 2002: 51) ve Filistin'de Kahire-Amman Bank gibi esasen faizli çalışmak üzere kurulmuş olan bankalar da faizsiz şubeler açmışlardır. Bu şubelerde ise yaklaşık 200 milyar dolarlık bir sermayenin faizsiz finansman yöntemleriyle çalıştırıldığı belirtilir (www.islamicfi.com (25.07.2005)).

Türkiye'de ortaklığa dayalı bankalar Özel Finans Kurumları (ÖFK) adıyla, Bakanlar Kurulu'nun 16.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı Kararnâmesi'ne dayanılarak kurulmuşlardır (*Resmî Gazete (R.G.)*, Tarih: 19.12.1983, Sayı: 18256). Yaklaşık 16 yıl adı geçen Kararname ve ilgili tebliğlere göre faaliyetlerini sürdüren ÖFK'lar, 17.12.1999 tarih ve 4491 sayılı Kanun'la Bankalar Kanunu kapsamına alınmıştır (*RG.*, Tarih: 19.01.1999, Sayı: 23911).

01/11/2005 ve 5411 sayılı yeni Bankalar Kanunu ile ÖFK'nın adı Katılım Bankası, Özel Finans Kurumları Birliği'nin adı ise Türkiye Katılım Bankaları Birliği olarak değiştirilmiştir. Katılım bankalarının Türk bankacılık sistemi içerisinde gösterdikleri başarı "İslâmî Bankacılığın" lâik sistemde de başarılı olacağına bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir (Baldwin, 1986: 196). 2006 yılı sonu itibariyle Türkiye'de toplam 50 banka faaliyet gösterirken bunlardan dördü katılım bankasıdır.² BDDK verilerine göre katılım bankalarının 2006 yılı sonu itibariyle Türk bankacılık sektörü içerisindeki payları % 3,1 düzeyinde olmuştur (BDDK Raporu, 2006: 23).

II. Faizsiz Bankaların Kullandıkları Finansman Yöntemleri

Faizsiz bankalarının faaliyetlerini üç grupta toplamak mümkündür: Bunlar; fon toplama, fon kullandırma ve diğer bankacılık hizmetlerinden oluşur.

A. Fon Toplama Yöntemleri

1. Carî Hesaplar

Tüketim veya ticari amaçlı ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ihtiyaç anında tasarrufların elleri altında bulunması ve tedâvüle hazır olması amacıyla gerçek veya tüzel kişiler tarafından faizsiz bankada açılan, istenildiği zaman tamamen veya kısmen geri çekilme özelliği taşıyan, karşılığında faiz veya kâr ödenmeyen hesaplara carî hesap adı verilir (Günel, 1984: 18). Bu hesaplar faizli bankalardaki vâdesiz hesapların bir benzeridir. Banka bu hesaptaki paraları kendi mülkiyetine geçirir ve ticarî faaliyetlerinde kullanır. Hesap sahiplerine faiz ya da kâr adı altında herhangi bir para ödemez hatta bazı durumlarda hizmet bedeli adı altında belli bir ücret alır. Carî hesapta biriken paraların işletilmesi sonucu oluşan kâr veya zarar kurumun hesabına işlenir. Bu hesaplar sistem gereği faizsiz bankaların teminatı altındadır (Uçar, t.y., 6). Türkiye'de ise 5411 Sayılı Kanun ile Türkiye Katılım Bankaları Birliği bünyesinde kurulan Güvence Fonu kapsamındadır (ÖFK Birliği Raporu, 2003: 26).

2. Katılma Hesapları

Ellerindeki tasarrufları kendileri işletebilecek durumda olmayanların bunları değerlendirmek amacıyla faizsiz bankalarda açtıkları hesaplardır. Katılma hesabına para yatıranlar bankanın toplam yatırım faaliyetlerine ortak olurlar. Yatırdıkları paranın miktar ve müddetine göre bankanın kâr ve zararından pay

---

² Bu kurumlar; Al-Baraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Asya Katılım Bankası A.Ş. ve Türkiye Finans Katılım Bankası AŞ.'den oluşmaktadır. 24.05.2005 tarihi itibariye Anadolu Finans kurumu A.Ş. ile Family Finans Kurumu A.Ş. birleşme kararı alarak *Anadolufamily Finans Kurumu A.Ş.* adıyla tek bir banka haline gelmiş 30.11.2005 tarihinde ise unvanını Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.olarak değiştirmiştir. Ayrıca 1994 yılında, aynı alanda faaliyet göstermek üzere kurulan İhlâs Finans Kurumu A.Ş.nin, malî yükümlülüklerini yerine getiremediği gerekçesiyle 11 Şubat 2001 tarihinde BDDK tarafından faaliyetlerine son verilmiştir. (RG. Tarih:11 Şubat 2001, Sayı: 24315).

alırlar. Bu hesaplar mudâraaba kuralları doğrultusunda açılır. Para yatıran müşteri rabbu'l-mal, parayı işleyen kurum olan banka ise mudârip kabul edilir.

B. Fon Kullandırma Yöntemleri

Bankaların temel işlevi, hane halkı ve işletmelerin ihtiyaç fazlası, ödünç verilebilir birikimlerini toplayıp ekonominin hizmetine sunmaktır. Bunları faizli bankalar ödünç (karz), faizsiz bankalar ortaklık sermayesi şeklinde toplarlar. Karz hükümlerine göre toplanan sermaye faizli bankalarca kredi sistemi çerçevesinde değerlendirilir. Faizsiz bankacılık düşüncesinde ise toplanan sermayenin alım satım, kiralama ve çeşitli ortaklık yöntemleriyle yatırıma dönüştürülmesi esastır. Faizsiz bankalar katılma hesaplarında biriken sermayeyi değerlendirirken aşağıdaki yöntemleri kullanırlar:

1. Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudâraaba)

Bir tarafın sermayesini diğer tarafın emeğini koyarak oluşacak kârı paylaşmak üzere yaptıkları ortaklığa mudâraaba denilir. Mudâraaba, hazır para ile kurulabilen bir emek-sermaye ortaklığıdır (Serahsi, 1989, XXII: 33). Bu sistemde yatırımcı, sermayesini veya ticarete konu olacak malını, bu malı sattıktan sonra geri getirecek olan bir müteşebbise teslim eder. Gerçekleşen kâr yatırımcı ile müteşebbis arasında önceden kararlaştırılan oranda paylaşılır. Eğer müteşebbisin kusuru olmaksızın sermayenin tümü veya bir bölümü helâk olursa bu zararı yatırımcı üstlenir. Müteşebbisin zararı emek ve zamaniyle sınırlı kalır (Pamuk, 200: 91). Bankacılık uygulamasında bankanın sermayeyi, iş sahibinin de emeğini ortaya koyarak kurdukları emek-sermaye ortaklığına mudâraaba ortaklığı denir. Kurum, bu şekilde fon kullandığı gerçek ve tüzel kişilerin kârına sözleşmede belirtilen oranda, zararına ise o işe tahsis ettiği fon tutarı kadar katılır.

2. Sermaye Ortaklığı (Müşâreke)

Uygulamada sermaye ortaklığının iki farklı yöntemi takip edilmektedir.

a. Normal Ortaklık

Kurumun herhangi bir kişi ya da firmayla birlikte belirli bir miktar sermaye koyarak gerçekleştirdiği ortaklıktır. Kâr önceden belirlenen oranda bölüşülür. Zarar ise hisse oranında paylaşılır. Bu ortaklık usulünde mudâraaba'dan farklı olarak her iki taraf da sermaye koymakta, sonuç (kâr-zarar) genellikle sermaye miktarına göre paylaşılmaktadır.

b. Mülkiyetin Devriyle Sona Eren Ortaklık (Müşâreke-i Mütenâkisa)

Bazı durumlarda banka ile proje sahibi arasında bir projenin yürütülmesi ve oluşacak kârın paylaşılması üzerine kurulan ortaklığa ek olarak, belli bir süre sonra bankanın ortaklıktaki haklarının yönetici ortağa devrini ön gören sözleşme de yapılır. Bu sözleşme, ortaklığın banka açısından belli bir süre sonra

nihayete ermesini amaçladığından bu ortaklık türü mülkiyetin devriyle sona eren ortaklık veya azalan ortaklık şeklinde isimlendirilir (Vâil, 2000: 12).

3. Muzâraa ve Müsâkaat

Her ikisinde ziraat ortaklığıdır. Muzâraada sermaye olarak bir taraf arazisini diğer taraf iş gücünü, müsakâta ise bir taraf meyve ağaçlarını taahhüd ederken diğer taraf bunların bakımını üstlenir. Neticede her iki ortaklık durumunda da taraflar önceden belirlenen oranda kâr paylaşımı yaparlar. Muzarâada arâzî sahibi pay yerine belli tutarda kira da talep edebilir. Her iki ortaklık türünde de arâziyi veya meyveligi temin eden bankadır. Bakımını üstlenen ise kişi veya kuruluştur.

4. Murâbaha (Maliyet + Kârlı Satış)

Terim olarak “satın alınan bir malı, alış fiyatı veya maliyetine belli bir kâr ekleyerek satma işlemine denir (İbn Âbidîn, 1984: IV, 132-133). Faizsiz bankacılık sisteminde murâbahanın taksitli yöntemi tercih edilmektedir. Türkiye’de bu yönetime üretim desteği sağlanması, Ortadoğu’da ise satın alma emriyle yapılan murâbaha adı verilir. Bu yöntemle hammadde, yarı mamul veya mamul madde, teçhizat, makine ve bina gibi şeylere ihtiyacı olup da peşin alma durumunda olmayan kişi veya işletmeler, söz konusu malın satıcısı, nitelikleri ve fiyatını ön araştırma ile belirleyerek, peşin satın alıp, taksitle kendisine satması talebiyle bankaya başvururlar. Kurum hem müşterinin durumunu hem de talebin yerine getirilmesinin ticarî ve hukukî kurallara uygunluğunu araştırır; sonuç olumlu olduğu taktirde bu işe girebileceğini bildirir. Ardından müşteri ile banka arasında ön anlaşma yapılır. Bu anlaşmada bankanın müşteriye satacağı malın maliyetinin hesaplanmasında dikkate alınacak hususlar, tarafların hak ve yükümlülükleri vb. gerçekleştirilmesi planlanan ticarî ilişkinin kuralları yer alır. Ön anlaşma sonrasında talep edilen mal kurum tarafından satıcıdan alınıp, kurumun mülkiyetine geçtikten sonra, anlaşılan şartlarla müşteriye satılır. Faizsiz banka bu yöntemle gerçek kişi veya işletmelere, ihtiyaç duydukları malı üçüncü kişilerden peşin alıp vadeli satmak suretiyle üretim desteği sağlamış ve böylece hem öz sermayesini hem de katılma hesaplarındaki müşterilere ait sermayeyi değerlendirmiş olur.

Murâbaha faizsiz bankacılık sisteminde sermayeyi değerlendirme yöntemlerinin başında gelir. Bu yöntemin faizsiz bankacılık işlemleri içerisindeki oranı dünyada yaklaşık % 95 (Çizakça, 1993: 18-19), Türkiye’de ise % 75 düzeyindedir. (BDDK Raporu, 2004: 89-91)

5. Finansal Kiralama (Leasing)

Faizsiz çalışan bankalar bazı kişi ve kuruluşların ihtiyaç duydukları bir kısım malları satın alarak onlara kiralarlar. Bu sistem sayesinde orta ve uzun vâdeli yatırımlar faizsiz şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Uygulamada finansal kiralama işlemi iki farklı şekilde yapılır:

a. Normal Kiralama

Kiraya verilen taşınır ya da taşınmazın, kira müddeti bitiminde geriye alınması şeklinde gerçekleşen kiralama türüdür.

b. Mülkiyetin Devriyle Sonuçlanan Kiralama

Genelde malın mülkiyetinin temliki ile sona eren kiralamaya Finansal Kiralama (Leasing) adı verilir. Bu sisteme kiraladığı mala ileride sahip olmak isteyen müşteriler başvurur. Müşteri geliri arttığı ve malî imkânları iyileştiğinde banka ile anlaşarak kiralama-satınalma yoluyla kiraladığı üretim aracının mülkiyetine sahip olur. Bu da belirli sürelerle malın bedelini taksit taksit ödemek ve sonunda o malı tamamen mülkiyetine geçirmek suretiyle gerçekleşir (Bayındır, 2005: 135-139).

Faizsiz bankalar bu yöntemlere mal ve hizmetlerin alım satımında başvurdukları gibi, vadeli işlem piyasalarında türev ürünlerin ve menkul kıymetleştirme uygulamalarında çeşitli alacakların finansmanında da başvururlar.

6. Diğer Bankacılık Hizmetleri

Faizsiz bankalar müşterileri adına çek ve senet tahsili, havâle, te'minat mektubu ve çek verme, ithalat ve ihracat işlemlerinde aracılık ve banka kartı kullandırma gibi her nevi bankacılık hizmetlerini de ifa ederler.

Söz konusu bankalar bunlara ilâveten döviz alım-satımı ve her türlü döviz işlemleri yapmak, akreditif açmak, te'yit etmek, gelen akreditiflerin uygulanmasını sağlamak, seyâhat çeki düzenlemek, döviz pozisyonu tutmak vb. diğer bankacılık işlemlerini de yerine getirirler.

SONUÇ

Tarihî süreçte Asya ve Afrika coğrafyasının çok sayıda medeniyete ev sahipliği yaptığı, bunun sonucunda da birçok dinî, siyasi, iktisadi ve hukuki müessesenin ortaya çıktığına şahit olmaktayız. İşte faizsiz bankacılık kurumu da bunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başta İslâm olmak üzere özellikle aslı semavi olan üç dinin temel kaynaklarında yer alan iktisadi ilkelerden etkilenen bu kurumun erken dönem örneklerinin milattan öncesine kadar uzandığı görülür. Modern anlamdaki ilk faizsiz bankanın ise 50 yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Faizsiz bankacılık fikri elli yıl gibi kısa bir sürede benimsenmiş, taraftar bulmuş ve hızlı bir şekilde gelişerek yaygınlaşmıştır. Öyle ki, bugün ortaya çıktığı coğrafyanın hemen her köşesine yayıldıktan sonra sınırları aşarak Avrupa ve Amerika'nın birçok bölgesine ulaşmıştır. Teorisyenleri, kurucuları, kuruldukları bölgeler ve günümüzde ulaşılan seviye dikkatle incelendiğinde faizsiz bankacılık kurumunun Güney Asya'dan Kuzey Afrika'ya, Uzak doğudan Ortadoğu ve

Anadolu'ya kadar birçok coğrafyanın ve bu coğrafyada yaşayan farklı dil, din ve ırka mensup milletin katkısının ürünü olduğu görülür. Bu kurumlar Asya ve Afrika'nın dünya dünya finansal kurumlar literatürüne yaptığı en önemli katkılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda Asya ve Afrika'nın mevcut potansiyeliyle insanlığa daha nice müesseseler armağan edeceğinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Abdu'r-Resûl, Ali, (1968), *el-Mebâdiü'l-iktisâyye fi'l-İslâm*, Kahire.

Abdullah Abdurrahin el-Abbâdî, (1981), *Mevkifu's-şerîa mine'l-mesârifil-İslâmiyye*, Beyrut.

Abdülaziz el-Berrî, (1974), *Er-Riba ve'l-muâmelatü'l-masrafiyye fi nazari's-şerîati'l-İslâmiyye*, Kahire.

Ahmed en-Neccâr, (1972), *Banks Without Interest as a Strategy for Economic and Social Development of Muslim Countries*, Cidde.

Ahmed en-Neccâr, (1985), *el-Asâle ve'l-muâsıra fî menheci tenmiyeti's-şâmîle; Bünûk bilâ fevâid kadıyyetü bünûki'l-iddihâri'l-mahalliyye*, Cidde.

Alâuddîn ez-Za'terî, (2002), *el-Hademâtü'l-masrafiyyetü ve mevkifu's-şer'î'yyeti'l-İslâmiyyeti minhâ*, Beyrut.

Atıyye, Cemâluddîn, (1993), *el-Bunûku'l-İslâmiyye beyne'l-hurriyye ve't-tanzîm*, Katar.

Baldwin, David-Wilson, Rodney, (1986), "Islamic Banking in Principle and Praticce (With Special Reference to Wilson)", *İslamic Law and Finance*, (Ed.: Chibli Mallat), London.

Bayındır, Abdülaziz, (2002), *Ticaret ve Faiz (Ortaklık Sistemi ve Kredi Sistemi)*, İstanbul.

Bayındır, Servet, (2005), *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, İstanbul.

Bayındır, Servet, (1993), *Özel Finans Kurumlarının İslâm Hukuku Yönünden Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.

BDDK, (Ekim 2004), *Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu*, Ekim, Ankara.

BDDK, (Aralık 2006), *Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler*.

Büyükkarousse Ansiklopedisi, (1985), İstanbul.

Çizakça, Murat, (1993), *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul.

Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, (Haziran-Eylül 1950), “Er-Ribâ”, *Mecelletü tercümâni'l-Kur'ân*, Sayı: 2-5, XXXIV, 113-126.

Ekrem, Muhammed, (Mayıs-Haziran 1965), “Bahsü'l-mudehherât ve'l-mesârif fi'l-iktisâdi'l-İslâmî”, *Mecelletü Şirâğrah*, XIX, 63-78.

Enver İqbal Qureşî, (1946), *İslâm end The Theory of İslâm*, Lahore.

Garîb el-Cemâl, (1972), *el-Mesârif ve'l-a'mâlü'l-masrafiyye fi's-şerîati'l-İslâmiyyeti ve'l-kânûn*, Kahire.

Gedikli, Fethi, (1996), *16. ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudaraba Ortaklığı: Galata Örneği* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.

Günel, Vural, (1984), *Özel Finans Kurumları*, Ankara.

http://www.islamicfi.com/IBF_2005/english/PDF/CIBAFI_MP.pdf
(25.07.2005).

İbn Âbidîn, (1984), *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebâr*, İstanbul.

İbn Hazm, (1998), *El-Muhallâ bi'l-Âsâr* (Nşr.: Abdulgaffâr Süleyman), Beyrut.

İbrahim Ali Mâcid, (1982), *el-Benku'l-İslâmî li't-temniyye*, Cidde.

Mahmud Ahmed Sheikh, (1952), *Economics of İslâm*, Lahore.

Mahmud Ebu's-Suû'd, (1965), *Hutût reîsiyye fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Beyrut.

Mevnier, Davphin, (1969), *Bankacılık Tarihi*, (Çev.: Aykut Akıncılar), İstanbul.

Moşe Farsi (2004), (Türkçe'ye çev. ve düzenleyen), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla TORA ve AFTARA: ŞEMOT* (Ed.: Rov Yithsak Haleva ve diğ.), İstanbul.

Muhammed A. el-A'rabî, (Mayıs 1965), “el-Muâmelât'ul-masrafiyye el-muâsıra ve ra'yü'l-İslâmî fiha” *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmî*, s.79-122.

Muhammed Abdullah Vâil, (2000), *el-Müşâreke el-mutenâkisa (el-müntehiye bi't-temlîk) ve devru'l-bünûki'l-İslâmiyyeti fi'teftihâ*, Amman.

Muhammed Bakır es-Sadr, (1973), *el-Benk el-lâribevî fi'l-İslâm*, Beyrut.

Mustafa Abdullah el-Hemşerî, (1974), *el-A'mâlü'l-masrafiyye ve'l-İslâm*, Kahire.

Orman, Sabri, (2001), “Kur'an ve İktisat”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-II*, İstanbul.

ÖFK Birliği, (2003), *Dünyada ve Türkiye’de Faizsiz Bankacılık*, İstanbul.

Özcan, Tahsin, (1997), *Kanunî Dönemi (M.1520-1566/H.926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: MÜSBE), İstanbul.

Pamuk, Şevket, (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul.

Refik Yunus el-Mısrî, (1987), *Masrifü’t-tenmiyyeti’l-İslâmî muhâvele cedîde fi’r-ribâ ve’l-fâideti ve’l-kard*, Beyrut.

Sâmî Hasan Hamûd, (1976), *Tatvîru’a’mâli’l-masrafiyye bimâ yettefikü ve’ş-şerîâti’l-İslâmiyye*, Kahire.

Siddîkî, Muhammed Necâtullah, (1976), *Banking Without Interest*, Lahore.

Siddîkî, Naî’m, (Eylül-Ekim 1948), “en-Nizâmu’l-masrifıyyi a’lâ üsüsün İslâmiyyetin”, *Mecelletü Şirâğrah*.

Şekerci, Osman, (1981), *İslâm Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi*, İstanbul.

Şemsüddin es-Serahsî, (1989), *Kitabu’l-Mebsût*, Beyrut.

Şeyh Ahmed Erşâd, (1964), *el-A’mâlî’l-masrafiyye el-lâribeviyye*, Karachi.

Tarlan, Selim, (1986), *Tarihte Bankacılık*, Ankara.

Üzeyir, Muhammed, (1955), *An Outline of Interestless Banking*, Karachi.

TESTING GINI COEFFICIENT ON WAGE INEQUALITY IN FDI INDUSTRIES OF NEPAL

BİSTA, Raghu Bir*
NEPAL/HEPIAJI

ABSTRACT

In this paper, we examine Gini coefficient on wage inequality of intra and inter MNC among different wage layers regarding to the different level labors (*daily wages, unskilled, semiskilled, skilled and high skilled*). This method justifies available data of wages and labors in the context of domestic and international labor's issue for establishing comprehensive national interest and benefit in the country. This statistical and economic tool explains explicitly whether wage inequality and discrimination in intra and inter FDI industries exist or not.

Key Words: MNC, wage inequality, minimum wage level, manufacturing sector.

1. Background

Gini coefficient is well popular statistical tool applied in economics of *inequality*. In general, it is applied national inequality analysis, calculation and interpretation in most countries of the world for addressing rich and poor gap. It is very simple and popular to apply to test inequality, despite well practices and applications. Therefore, its inequality diagnosis is very logical and practical. The results have much more validity and reliability.

This paper's objective is to explain situation and status of discriminatory behavior of Multinational Companies (MNC) in wage (wage monetary and non-monetary) between domestic and international labors, skilled and unskilled and male and female labor for improving labor policy, particularly on MNC. In theory, FDI and MNC are highly beneficial in employment creation and international standard wages. Therefore, scholars from developed countries present it as miracle opportunity. This is examined by gini coefficient tool on the primary data collected by Center for Integrated Development Studies in 2005. It is applied by UNDP (1993) and Bista(2004). It gives status of wage inequality within the same layer and among the different layers.

---

* He is a Lecturer, Department of Economics and Population, Patan Multiple Campus, Tribhuvan University, Nepal. Postal Address: Post Box No: 9137, Kathmandu/NEPAL. **e-mail:** rbbista@wlink.com.np

2. Methodology

Rationale of the study

MNC is itself a big issue in developing countries like Nepal. Debate on its need and not need is going on, despite its positive theory support because of suspension on its economic behavior, highly corporate culture and its enormous and international networking size. Developing countries have welcomed for investment and employment opportunities. Statistics of Industry and commerce, Nepal Government is positive but MNC still doesn't believe to local labor because of existence of strong labor union and political parties influence. Therefore, MNC prefer foreign labor for higher efficiency. This is discriminatory behavior. How to developing countries improve positive and large-scale impact of MNC will be policy discussion. This paper will justify it.

Data Used and Method

In this study, the data is quantitative nature based on primary data. It was collected from the primary data sources including the sample FDI industries in manufacturing sector of five district areas (*Kathmandu, Nwalparashi, Chitwan, Hetuada and Bara*). Data collection methods are Direct Interview Method and Key informant interview.

Direct Interview Method

Direct Interview method concerning above structure of primary data was set up as pre preparation of the field survey of FDI industries. In first stage, the initial questionnaire was pre-tested in Kathmandu. After then, drawbacks and errors were erased and modified for making final questionnaire. In the second stage, the final questionnaire was employed to conduct the survey of FDI industries in *Kathmandu, Nawalparashi, Chitwan, Hetuada and Bara*.

Key Informant Interview

In this study, it was used for investigating particular case of *Bhrikuti Pulp and PaperPublic ltd, Choudhary Gram, Nepal Board Pvt Ltd, Lotus Energy Pvt Ltd* etc.

Selection of Sector, Areas and Samples

The selection of sector, areas and samples of FDI industries from manufacture sector of five district areas (Kathmandu, Nwalparashi, Chitwan, Hetuada and Bara) of Central Development Region, except FDI industries related to beer, alcohol and cigarettes was based on Stratified Purposive sampling method and cross sectional method.

The sample size was 18 FDI industries. The sample size for depth study was 5 was executed and made cross sectional representative from 5 districts, different tier of investment and types, nature and source of FDI.

3.Theoretical Model and Testing Procedure

Economic variables and their behavior and relationship depend on types of inequality. In general, it is attempted by using two major variables: different wage and different layer of labor.

Statistical tool “Gini Coefficient” is applied in 18 sample MNC located in 5 sample areas of the study to measure wage inequality among labor of same category and among the sample MNC. Basically, cross sectional data are used for it so that inter and intra gini coefficient can be counted and compared for testing inequality.

Formulae of Gini Coefficient (GC) is as Follows

$$\text{Gini Coefficient} = 1/100 (\sum X_i Y_{i+1} - \sum X_{i+1} Y_i) \%$$

Where X_i – i th labour of the sample MNC industries, Y_i - wage of i th labour of the sample FDI industries, X_{i+1} - $i+1$ th labour of the sample FDI industries, Y_{i+1} - wage of $i+1$ th labour of the sample FDI industries

4. Empirical Findings and Interpretation:

Table 1: summarizes the result after testing the gini-coefficient on wage and labor of 18 sample MNCs to explain wage inequality of the MNC industries into five-labor categorization (*high skilled labor, skilled, semi skilled, unskilled and daily wages*).

Table No 1: Gini Coefficient of wage

Production	Gini coefficient
High skilled	0.23
Skilled	0.46
Semi Skilled	0.44
Unskilled	0.25
daily wage	0.09

Source: derived from Annex no-I

Table 1: reveals 0.46 gini coefficient value of skilled labor in the MNC. Comparatively, it is highest of all labor layers. It implies highly wage inequality and discriminatory behavior between national and foreign labors.

In the semi-skilled labor, its gini coefficient is 0.44 implying second higher wage inequalities among the semi-skilled labors. Naturally, skilled and semi skilled Nepalese labors are discriminated and exploited.

Gini coefficient of unskilled labor is 0.25 that is lower than skilled and semi skilled labor. However, there is found significant wage inequality, not so extreme of skilled and semiskilled labor.

Further, the gini coefficient of higher skilled labor is estimated at 0.23 implying to significant wage inequality among higher skilled labor in FDI industries. Least gini coefficient is found in daily wages labor in FDI industries is estimated at 0.09 because there is same wage rate to all.

The analysis explains evidence of existence of extreme wage inequality between national and foreign labors from 9 percent to 46 percent. This discriminatory wage policy of MNC is a big loophole of national industrial and labor policy. It may harass to the skilled and semi-skilled labor, although we talk more about liberal and competitive policy. In addition, labor market cannot get maturity, fairness and competitiveness, despite MNC. It rejects MNC's blame to developing countries for lack of skilled and semi-skilled labor. This discrimination doesn't contribute in national economy and development, except creating minimum income for minimum living standard. Finally, its negative message and impact goes in the community. Then, business environment may be disturbed, particularly for MNC.

CONCLUSION

This paper depicts difference wage level between national and foreign labors in MNC. The result of gini coefficient from 18 sample MNC industries and 5 sample MNC is wage inequality among higher skilled, skilled, semi-skilled, unskilled and daily wages lying between 9 percent and 46 percent in the intra FDI industries. Its major reasons may be non-uniformity wage level and no standard wage level with respect to different categorical labor. Since MNC's wage decision making process and behavior doesn't follow the international corporate's rule and regulation, there are found lower wage rate to national labors and discriminatory wage levels between national and foreign labors in all categories, except daily wages. It is a policy lapse. It provides MNC's role under suspicious in the context of national development. Therefore, its outcome would be good input to the planner and the policy maker to improve the policy lapse for standardizing wage level and minimizing wage inequality between national and foreign labors at the same layers. It has created void on MNC.

REFERENCES

Asian Development Bank (2004). "Outlook 2004". UK: Oxford University Press.

Bista, Raghu Bir Bista (2004). "Impact of FDI on Poverty Alleviation and Wage Inequality". Action Aid Nepal (unpublished report).

Dahal, Dr. Madan Kumar (2003). "Impact of FDI on Poverty Alleviation in South Asia". SANEI (unpublished report).

FNCCI (1998). *Foreign Investment in Nepal*. Kathmandu: FNCCI

FNCCI (1998). *Foreign Investment Act, 1992*. Kathmandu: FNCCI

FNCCI (1998). *Industrial Enterprises Act, 1992*. Kathmandu: FNCCI

Manadhar, Narayan (2001). *Labor Relations: Problem and Issues in Nepal*. Kathmandu: Friedrich Naumann Foundation and Industrial Forum.

Mahbub ul Haq Human Development Centre(2001). *Human Development in South Asia*. UK: Oxford.

National Planning Commission (1997). Ninth Five Years Plan. HMG: Kathmandu.

National Planning Commission (2002). Tenth Five Years Plan. HMG: Kathmandu.

SWATEE (2003). FDI in South Asia: Challenges and Prospects. A Briefing Paper Kathmandu: SWATEE.

UNCTAD (2004) FDI in Least Developed Countries at a Glance. UNCTAD

UNDP (1993) "The distribution of Wealth and land across various countries".

ANNEX: I

Gini Coefficient of Wage of Unskilled Labour

Wage (Y)	NO of Labour (X)	Cum Y	% Y	Cum X	% X	Xi Yi+1	i+1Yi
2560	132	2560	9.8	132	22	.....	382.2
2705	102	5265	20.1	234	39	442.2	1101.48
2800	95	8065	30.7	329	54.8	1197.3	1995.5
4030	61	12095	46.12	390	65	2527.3	2163.83
4100	22	16195	61.7	412	68.6	4010.5	5676.4
4514	140	20709	78.9	552	92	5412.5	7890
5512	48	26221	100	600	100	9200	.....
						22789.9	20209.4

Gini Coefficient of Wage of Semi Skilled

Wage (Y)	NO of Labour (X)	Cum Y	% Y	Cum X	% X	Xi Yi+1	Xi+1Yi
2700	163	2700	6.7	163	43.4	.....	383.91
2885	52	5585	13.9	215	57.3	603.26	845.12
3179	13	8764	21.8	228	60.8	1249.14	1430.08
3211	18	11975	29.9	246	65.6	1817.92	2009.28
4000	6	15975	39.9	252	67.2	2617.44	2808.96
4100	12	20075	50.1	264	70.4	3366.72	3607.2
4630	6	24705	61.7	270	72	4343.68	5756.61
4720	80	29425	73.5	350	93.3	5292	7173.6
5000	16	34425	85.9	366	97.6	8014.47	8590
5608	9	40033	100	375	100	9760	.....
						37064.6	32604.76

Gini Coefficient of Wage of Skilled Labour

Wage (Y)	NO of Labour (X)	Cum Y	% Y	Cum X	% X	Xi Yi+1	Xi+1Yi
2720	5	2720	4.9	5	1.4	.....	14.7
3065	59	5785	10.5	64	18.02	88.298	292.82
3165	54	8950	16.25	118	33.2	348.6	737.04
3300	17	12250	22.2	135	38.02	617.82	1072.164
3311	51	15561	28.2	186	52.4	1163.28	1818.26
3541	3	19102	34.7	189	53.2	1500.24	2319.52
4911	66	24013	43.6	255	71.8	2491.46	3783.86
5000	25	29013	52.7	280	78.8	3435.68	4901.36
5230	5	34243	62.2	285	80.26	4230.75	5836.356
5802	5	40045	72.7	290	81.6	5075.52	6968.64
7000	40	47045	85.4	330	92.9	6753.83	9290
8000	25	55045	5504 5	355	100	8540	9557.882
						34245.5	34713.36

Gini Coefficient of Wage of High Skilled

Wage (Y)	NO of Labour (X)	Cum Y	% Y	Cum X	% X	$\sum_{i=1}^n X_i Y_{i+1}$	$\sum_{i=1}^n X_i Y_i$
2910	2	2910	5.5	2	1.2	.....	53.9
3255	15	6165	11.5	17	9.8	14.16	329.22
3539	31	9704	18.5	48	28.9	181.3	547.6
3981	3	13685	26.16	51	29.6	729.86	1185.04
4000	27	17685	33.8	78	45.3	1000.48	1649.44
6000	6	19685	37.6	84	48.8	1703.28	2052.96
6151.5	10	25836.5	49.4	94	54.6	2410.72	4826.38
6474	74	32310.5	61.7	168	97.7	3356.48	6170
16000	4	52310.5	100	172	100	9770	.....
						19166.3	16814.54

Gini Coefficient of Wage of Daily Wage

Wage (Y)	NO of Labour (X)	Cum Y	% Y	Cum X	% X	$\sum_{i=1}^n X_i Y_{i+1}$	$\sum_{i=1}^n X_i Y_i$
2160	30	2160	20	30	31.25	.....	889.8
2160	13	4320	40	43	44.79	1250	2124.8
2160	8	6480	60	51	53.12	2687.4	5687.4
2160	40	8640	80	91	94.79	4249.6	8000
2160	5	10800	100	96	100	9479	.....
						17666	16702

TÜRK DÜNYASINDA EKONOMİK GELİŞMELER VE İŞBİRLİĞİ İMKÂN LARI

ÇARIKCI, Emin
TÜRKİYE/TURPIYA

ÖZET

Bu makale, Türkiye dâhil, Türk Dünyası'nın 6 Bağımsız Türk Cumhuriyeti'ndeki ekonomik gelişmeler ve bu kardeş ülkelerde iktisadi iş birliği imkânları en son istatistiki verilere dayanarak inceleyecektir. Önce Türkiye'deki en son ekonomik gelişmelerin kısa bir analizi ve özeti verilecektir.

İkinci kısımda da, 1990-1996 dönemi ve 1997-2005 dönemi 5 Türk Cumhuriyeti'ndeki başlıca ekonomik göstergeler ve gelişmeler analiz edilecektir. Makalenin son bölümünde yine temel ekonomik göstergelere dayanarak, 2006 yılında 6 Türk Cumhuriyeti'ndeki ekonomik gelişmeler mukayeseli olarak ele alınacaktır. Ayrıca Sürdürülebilir Kalkınmanın sağlanması ve ekonomik iş birliğinin artırılması için neler yapılabileceği araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, ekonomik gelişmeler, ekonomik İşbirliği.

ABSTRACT

This article examines the economic developments in the 6 Independent Turkish Republics (including Türkiye) of the Turkish World and the cooperation opportunities with these fellow countries based on the latest available statistical data. In the first section, a brief analysis and a summary of the recent developments of the Turkish economy will be presented.

In the second section, the main economic indicators (MEI) of the 5 Turkish Republics between the periods of 1990-1996 and 1997-2005 will be evaluated. In the last part of the article, economic developments in the 6 Turkish Republics in 2006 based on the MEI will be comparatively studied. In addition, the ways to secure sustainable growth and to increase the economic cooperation among the Turkish Republics will be explored.

Key Words: Turkish World, economic developments, economic cooperation.

1. Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler: 2005-2007

Her ekonominin temel hedeflerinden birincisi yıllık enflasyonu düşürmek ve ikincisi de istikrarlı bir şekilde her yıl % 5 dolayında pozitif büyüme olduğuna göre, 2001'den 2004'e bu iki veride ki gerçekleştirmeleri belirtmek ve

2005-2007'deki ekonomik gelişmeleri detaylı bir şekilde incelemektir. Yıllık enflasyon artışları, TÜFE ve ÜFE (TEFE) bazında sırasıyla 2000'de % 31,0 ve % 32,7, 2001'de % 68,5 ve % 88,6, 2002'de % 29,7 ve % 30,8'e, 2003'te % 18,4 ve % 13,9'a, 2004'te % 9,3 ve % 13,8'e, 2005'te de % 7,7 ve % 2,7'ye inmiştir. GSMH büyüme hızı ise, 2000'den 2001'e % 6,3'ten % -9,5'e gerilemiştir. Bu oran 2002'de % 7,8, 2003'te % 5,9, 2004'te % 9,9, 2005'te de % 7,6'lık bir artış göstermiştir.

Büyüme Hızı ve FBG: **Tablo 1**'de görüldüğü gibi, GSMH büyüme hızı 2006 yılında % 6,0 dır. 2007'nin ilk çeyreğinde GSMH büyüme hızı % 6,7 olarak gerçekleşmiştir. 2005'ten 2006'ya GSMH cari fiyatlarla 486 milyar YTL'den (Katrilyon TL) 576 milyar YTL'ye (% 18,4 artış) çıkmıştır. Bu GSMH'nin önce yıllık ortalama \$ kuruna bölünmesi ile \$ cinsinden GSMH bulunur. Bu meblağın nüfusa bölünmesi ile de \$ cinsinden Fert Başına Gelir (**FBG**) elde edilir.

Tablo 1: Türkiye'de Başlıca Ekonomik Göstergeler: 2003-2007
(07 Eylül 2007)

KATRİLYON TL = MİLYAR YTL	2003	2004	2005	2006	2007 (K)
GSMH (Milyar Dolar)	239,2	299,5	360,9	399,7	440 (E)
Fert Başına Gelir (FBG), Dolar	3383	4172	5008	5477	6000 (E)
- Satınalma Gücü (SGP) ile FBG,\$	6739	7212	7711	8575	9400 (E)
GSMH Büyüme Hızı (%)	5,9	9,9	7,6	6,0	6,7 Mart
- İmalat Sanayii Üretimi (%)	9,0	10,4	5,8	5,8	4,7 Haziran
Kapasite kullanım oranı (%)	78,5	81,5	80,3	81,8	82,1 Temmuz
Tüketici Fiyatları (TÜFE), %	18,4	9,3	7,7	9,7	3,1 Ağustos (*)
Üretici Fiyatları (ÜFE=TEFE), %	13,9	13,8	2,7	11,6	3,9 Ağustos (*)
İşsizlik Oranı, %	10,5	10,3	10,3	9,9	8,9 Mayıs
Bütçe açığı (Milyar YTL)	-39,8 (1) (26,5Milyar\$)	-30,3 (1) (21,3 Milyar\$)	-9,7 (1) (7,2 Milyar\$)	-5,5 (3,8 Milyar \$)	-5,9 Haziran (4,4 Milyar \$)
Sos. Güv. Kur. Açığı (Milyar YTL)	-15,9 (1) (10,6Milyar\$)	-19,3 (1) (13,5 Milyar\$)	-23,8 (1) (17,7 Milyar\$)	-19,2 (13,4 Milyar \$)	-13,2 Haziran (9,8 Milyar \$)
İç Borç Stoku (Milyar YTL)	194,4 (1) (130 Milyar\$)	224,5 (1) (158 Milyar\$)	244,8 (1) (182	251,5 (175 Milyar	256,1 Temmuz (190 Milyar \$)

			Milyar\$)	\$)	
Bütçe Açığı /GSYH (%)	-11,2	-7,1	-1,7	-0,7	-2,7 (P)
Bütçe Harcamaları /GSYH (%)	39,0	35,3	32,0	31,0 (P)	32,5 (P)
İhracat (% Artış)	31,0	33,7	16,3	15,9	24,3 Temmuz
İthalat (% Artış)	34,5	40,7	19,7	17,3	18,6 Temmuz
İthalat (Milyar Dolar)	-69,3	-97,5	-116,8	-137,0	-92,5 Temmuz (2)
İhracat (Milyar Dolar)	47,3	63,2	73,5	85,1	58,4 Temmuz
DIŞ TİCARET AÇIĞI (Milyar\$)	-22,1	-34,4	-42,3	-51,9	-34,1 Temmuz
İhracat /İthalat (% 'si)	68,1	64,8	62,9	62,1	63,1 Temmuz
Bavul Ticareti (Milyar Dolar)	4,0	3,9	3,5	6,4	3,0 Haziran
İhracatımızda AB'nin Payı, %	51,9	54,7	52,3	51,6	57,1 Temmuz (X)
İthalatımızda AB'nin Payı, %	45,8	46,7	42,1	39,3	40,6 Temmuz (X)
Hizmet Gelirleri (Milyar \$)	21,0	25,1	27,3	26,0	11,0 Haziran
Hizmet Giderleri (Milyar \$)	-8,5	-11,2	-11,9	-10,8	-6,2 Haziran
CARİ İŞLEMLER AÇIĞI (Milyar\$)	-8,0	-15,6	-22,8	-31,3	-19,6 Haziran
Direkt Yabancı Sermaye (Milyar\$)	0,7	2,9	9,8	19,8 (3)	11,8 Haziran
Dış Borç Stoku (Milyar \$)	145,0	162,3	170,6	206,5	213,4 Mart
MB Döviz Rezervleri (Milyar \$)	33,6	36,0	50,5	60,9	71,9 Ağustos

(K): 2007 yılına ait Ay'ların yanındaki rakamlar Ocak ayından itibaren kümülatiftir; (E): Emin ÇARIKCI.

(P): DPT 2007 Yılı Program Hedefleri; (X): 2007'de AB'ye üye ülke sayısı 25'ten 27'ye çıkmıştır.

(*): Ağustos 2007'de TÜFE % 0,02, ÜFE % 0,85 ve yıllık enflasyon sırasıyla % 7,4 ve % 3,7'dir.

(1) Ortalama \$ kuru 2000'de 627 bin TL, 2001'de 1.2 milyon TL, 2002-2003 1.5 milyon TL, 2004'te 1,423 bin TL, 2005'te, 1,344 bin TL, 2006'da ise 1.44 YTL ve 2007'de ise 1.35 YTL'dir.

(2) İthalatımızda ara malları ve hammaddelerin payı % 75, sermaye malları % 15 ve tüketim malları da % 10'dur.

(3) 2006 'da 19,8 milyar \$'lık Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımı girişinin 2,9 milyar \$'ı gayrimenkul satışındandır. Türkiye'den çıkan DHS ise, 1,7 milyar \$'dır.

Kaynak: TÜİK, DPT, TCMB, MB, HM ve DTM web sayfaları, Eylül 2007.
Derleyen: Prof. Dr. Emin ÇARIKCI, Çankaya Üniversitesi, İİBF, Öğretim Üyesi.

2005'ten 2006'ya GSMH yaklaşık 361 milyar \$'dan 400 milyar \$'a (% 10,8 artış), FBG de 5.008 \$'dan, % 9,4 artışla, 5.477 \$'a çıkmıştır. 2006'da GSMH artışı % 6,0 olduğu halde, \$ bazında GSMH ve FBG'nin % 10 dolayında artış göstermesinin başlıca sebepleri ise, 2005'ten 2006'ya GSMH'nin cari fiyatlarla % 18,4 artmış olması ve 2002'den bu yana TL'nin en az % 30 dolayında aşırı değerlenmesidir. Nitekim, 2006'da ortalama \$ kuru 1,44 YTL yerine 1,8 YTL olsaydı, geçen yıl GSMH 320 milyar \$, FBG ise 5.477 \$ yerine 4.384 \$ olacaktı. Diğer taraftan, 2002'den 2006'ya toplam GSMH büyüme hızı % 37,2 olduğu hâlde bu dönemde \$ bazında GSMH % 120 ve FBG'de de % 109'luk bir artış olmuştur.

Satınalma Gücü Paritesine (SGP=Türkiye'deki bir demet mal ve hizmetin New York'taki \$ cinsinden değeri) göre FBG ise 2006' da 9.000 \$'a ulaşmıştır. Almanya'da FBG 30 bin \$, Türkiye'de de yaklaşık 5,5 bin \$'dır. Bu fark 5,5 kattır. Oysa SGP'ye göre Türkiye'de FBG 9 bin \$, Almanya'da 28 bin \$ olduğu için, Türk ve Alman vatandaşları arasındaki gerçek ortalama hayat standardı farkı, 5.5 kat değil, sadece 3,1 kattır.

İşsizlik: 2001'den bu yana Türkiye'nin esas meselelerinden biri de artan işsizliktir. TÜİK verilerine göre, işsizlik oranları 2000'de % 6.5, 2001'de % 8.4, 2002'de % 10.6, 2003'te % 10.5, 2004'te % 9.9'luk büyümeye rağmen, % 10.3, 2005' de % 10.3 ve 2006'da % 9.9 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 2007'de bu oran % 8.9'a gerilemiştir.

Enflasyon: DİE, 1994 temel yılı yerine, 2003 baz yılı harcama kalıpları ve üretim yapısına göre, hazırlanan yeni endeks uygulamalarına göre, TEFE ÜFE'ye (Üretim Fiyatları Endeksine) dönüşmüştür. 2005'ten 2006'ya yıllık bazda enflasyon, TÜFE'de % 7,7'den % 9,7'ye, ÜFE'de ise % 2,7'den % 11,6'ya çıkmıştır. Ağustos 2007'de TÜFE % 0,02, ÜFE % 0,85 artmış ve yıllık enflasyon da sırasıyla % 7,4 ve % 3,7'dir.

İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı Haziran 2007'de % 82,1 olarak gerçekleşmiştir.

İmalat Sanayi Üretimi 2005 yılında % 5,8, 2006'da % 5.8 artmış, Ocak-Haziran 2006 döneminde % 5,6 ve Ocak-Haziran 2007'de ise % 4,7'lik bir artış göstermiştir.

2007'de: Ocak-Temmuz 2007 döneminde ihracat % 24,3 (58,4 milyar \$) ve ithalat % 18,6 (92,5 milyar \$)artmış, DT açığı -34,1 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

Özetlersek, Türkiye'de son 7 yıldır uygulanan istikrar programları sonucu 2005 ve 2006'da yıllık enflasyon tek haneli rakamlara inmiş, 2002-2006 dönemi yıllık Büyüme hızı ortalaması % 7.4 olarak gerçekleşmiş ise de, Türkiye ekonomisinin esas sorunu her yıl en az 800 bin kişiye yetecek kadar istihdam artışı sağlayamamasıdır. Her şeye rağmen Türkiye'nin önü açıktır. 2006'da

Türk ekonomisi yıllık 117 milyar \$'ı aşan bir döviz kazanma potansiyeline (Bu miktar 2005'te 104 milyar \$ idi) ulaşmıştır. Bu meblağın 85,1 milyar \$'ı ihracattan, geriye kalan 32,4 milyar \$'ı da başta turizm, taşımacılık ve müteahhitlikten elde edilen hizmet gelirleri olmak üzere bavul ticaretinden kaynaklanmıştır. Türkiye 40 bin kişilik ihracatçı ordusuyla 140 dolayındaki ülkeye ihracat yapmaktadır. Türkiye' nin ihracatında imalât sanayi sektörünün payı % 94-95, tarım, ormancılık ve balıkçılığın % 4-4,5, madencilik ve taş ocaklarının payı da % 1,5 dolayındadır.

Kötümserliğe gerek yoktur. Ancak yıllardır süregelen köklü reformları biran önce hayata geçirmek gereklidir. En kısa zamanda, özellikle;

- Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede önemli mesafeler alınmalı, çünkü;
  - a) Türkiye'de toplam vergi gelirlerinin % 70'inin dolaylı vergilerden (% 30'unun sadece enerji sektöründen) alınması,
  - b) Enerji fiyatlarının (elektrik, petrol ve doğalgaz),
  - c) Gelir ve kurumlar vergilerinin yüksek seviyelerde tespit etmek zorunda kalınmasının,
  - d) Yerli ve yabancı sermaye yatırımlarını caydıran haksız rekabetin varoluşunun en önemli sebebi % 35 dolayında seyreden kayıt dışı ekonomidir.
- Yatırım ve Üretim dönük Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımlarını cazip hâle getirecek ve yatırım iklimini (ortamını) hazırlayacak gerekli yasal değişiklikler ile uygulamalar yürürlüğe konulmalıdır.

Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için ise, Hükümetin daha cesur, daha kararlı ve daha aktif ekonomi politikaları uygulaması gerekmektedir (Daha detaylı bilgi için bakınız **Not 1**).

Not 1: Prof. Dr. Emin ÇARIKCI'nın 1)“Öğrencilere Ekonomik Tavsiyeler”; 2) “Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler: 2005-2007” (Her iki ayda bir revize edilmektedir.); 3) “AB ile İlişkiler ve GB'nin Zararı”; 4) “AB ile Müzakereler ve Beklentiler” ve 5)“Türk Dünyası’nda Ekonomik Gelişmeler: 1980-2005” konulu 40 sayfayı aşan makaleleri, yazarın Çankaya Üniversitesi’ndeki Web sayfasında yayımlanmaktadır. **Bakınız:** <http://carikci.cankaya.edu.tr>

2. Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler: 1990-1996, 1997-2005

Giriş

Doğu ve Batı Türkistan ile Kafkas Bölgelerindeki Türk illeri Çin ve Çarlık Rusyası imparatorlukları tarafından yaklaşık üç asır önce işgal edilmeye başlandı. Nitekim, bugünkü Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan 1828 yılında,

Kazakistan 1854'te, Türkmenistan 1885'te, Kırgızistan ve Özbekistan ise 1860 yılında başkentlerinin işgali ile bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Azerbaycan'ın 178 yıl önce, Kazakistan'ın ise 152 yıl önce bağımsızlıklarını kaybetmeleri, Türkistan topraklarının büyük bir bölümünün en az 200 yıl önce Rusya'nın eline geçtiğini göstermektedir. Demek ki Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Türklerin hasreti sadece 70 yıllık Sovyet dönemi değil, en az iki asırlık bir hadisedir.

Türk illeri gerek Çarlık Rusyası döneminde, gerekse Sovyetler Birliği (SB) döneminde en acımasız bir sömürge idaresine tabi tutulmuştur. Nitekim, bir Alman araştırmasına göre, 1989 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye devletlerin ekonomik durumları ve potansiyelleri 10 puan üzerinden şu şekilde değerlendirilmiştir. (Daha ayrıntılı bilgi için bakınız. E. Çarıkcı, 1996, Makale No: 28, **Tablo 2**).

– Sanayileşme derecesi olarak Rusya 8, Ukrayna 9 ve Beyaz Rusya 8 puan alırken, Özbekistan ve Azerbaycan 3, Türkmenistan ve Kırgızistan 1'er puan almışlardır.

– Sanayi üretiminde kendine yeterlilik derecesi de Rusya'da 8, Ukrayna'da 7 iken, Kazakistan'da 3, Azerbaycan'da 2, diğer Türk Cumhuriyetlerinde ise 1'er puandır.

– Piyasa ekonomisi zihniyeti itibariyle Baltık ülkeleri 10 üzerinden 10, Gürcistan ve Ermenistan sırasıyla 9 ve 8 alırken, Moldovya 5, Türk Cumhuriyetlerinin aldıkları puanlar ise 1-3 arasında değişmektedir. Baltık Cumhuriyetleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliğine verildiği için bu ülkelerde eskiden (Bir nesil önce) varolan piyasa ekonomisi zihniyeti hayatiyetini muhafaza etmektedir.

Bu puanlar göstermektedir ki, Sovyet İmparatorluğu sadece Slav Cumhuriyetleri'ni zengin edecek iktisat politikaları uygulanmış, Kazakistan'da % 40'lık bir Rus nüfusu sayesinde bu ülke biraz iltimas görmüş, diğer Türk Cumhuriyetleri'nin sanayileşmeleri ise büyük ölçüde ihmal edilerek bu ülkeler birer hammadde deposu olarak sömürülmüştür.

Bir örnek daha vermek gerekirse, 1989 yılında eski SB'de pamuğun % 89'u Türk Cumhuriyetlerinde üretildiği hâlde, yine eski SB'de kumaşın sadece % 11'i Türk Cumhuriyetlerinde üretiliyordu. Bütün bu misaller sömürgecilikte Rusların batılılardan daha acımasız olduğunu ortaya koymaktadır. Bir batılı yazarın ifade ettiği gibi, "Sömürgecilikte İngilizler ineğin sütünü alır, Fransızlar ineği keserek derisini yerli halka bırakır, Sovyet sistemi ise ineği öldürür."

Sovyet Sistemi insanları bile öldürmüştür. Nitekim, tarım ve hayvancılıkta sosyalist sistem (kolhozlaştırma) sonucu 1920'li yıllarda Kazakistan'da hayvancılığın, 1930'lu yıllarda da Ukrayna'da tarımsal üretimin çökmesi sonucu, bu bölgelerde milyonlarca insan açlıktan kırılmıştır. İlâveten, Stalin

döneminde (1944'te) başta Kırım ve Ahıska Türkleri olmak üzere Türk illerinden yük vagonları ile Sibiry'a yapılan sürgün sırasında, yol boyunca, soğuktan, hastalıktan veya açlıktan ölen Türklerin sayısı yüzbinlerle ifade edilmektedir.

A. Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişmeler: 1990-1996

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 1991'in ikinci yarısında bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ilk 6 yıl sıkıntılı bir iktisadi geçiş dönemi yaşamışlardır. Nitekim 1990-1995.

Tablo 2: Türk Cumhuriyetlerinde Yıllık Ortalama Gsyih (İlk Satırlar) ve Enflasyon (İkinci Satırlar) Hızlarında % Değişmeler, 1971-1996.

ÜLKELER	1971-1980	1981-1989	1990-1995	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Azerbaycan	21.5	2.9	-20.2	-11.7 7.8	-0.7 106	-35.2 616	23.1 833	-21.9 1500	-17.0 412	-3.5 25.0
Kazakistan	4.4	2.0	-11.9	-4.6 4.2	-6.8 91	-13.0 1610	-15.6 1760	-25.0 1980	-9.0 180	1.0 40.0
Kırgızistan	4.4	4.0	-17.7	6.9 3.0	-9.1 85.0	-15.8 855	-16.3 1209	-26.5 280	-6.0 45	2.0 32.0
Türkmenistan	4.0	4.0	-8.1	0.8 4.6	-5.0 103	-5.4 493	-7.0 3102	-20.0 2400	-5.0 1800	4.5 800
Özbekistan	6.2	3.4	-4.4	2.0 3.1	-0.5 82.2	-11.1 645	-2.4 534	-4.5 746	-2.0 315	-1.0 55.0

Kaynak: World Development Report 1996 ve 1997; Business Central Europe: The Annual Report, December 1996; DTM dokümanları, Eylül 1997; E. Çarıkcı (1996), s. 95.

Döneminde yıllık ortalama toplam üretim (GSYİH) Azerbaycan'da % -20.2, Kazakistan'da % -11.9, Kırgızistan'da % -14.7, Türkmenistan'da % -8.1, Özbekistan'da % -8.1 gerilemiş, 1996 yılında ise Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan pozitif büyümeye geçmiştir.

1992-1994 döneminde Türk Cumhuriyetlerinde, Özbekistan hariç, dört haneli rakamlara çıkmış olan yıllık enflasyon hızları, 1995'te iki-üç haneli rakamlara inmiş, 1996 yılında ise, Türkmenistan hariç enflasyon büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Nitekim, 1996 yılında bu oranlar Azerbaycan'da % 25'e, Kazakistan'da % 40'a, Kırgızistan'da % 32'ye, Özbekistan'da % 55'e gerilemiştir. Türkmenistan'da da 1995'ten 1996'ya yıllık enflasyon hızında 1000 puanlık bir düşüş sağlanmıştır.

Türk Cumhuriyetleri de sosyalist sistemden piyasa sistemine geçiş için özelleştirmeye büyük hız vermiştir. Nitekim, 1997 Dünya Bankası Raporuna göre, 1990'dan 1995'e toplam üretimde (GSYİH'de) özel sektörün payları % olarak, Azerbaycan'da 7'den 15'e, Kazakistan'da 8'den 28'e, Kırgızistan'da 8'den 42'ye, Türkmenistan'da 12'den 18'e, Özbekistan'da ise 12'den 30'a çıkarılabilmektedir.

Bu gelişmeler Türk Cumhuriyetlerinde serbest pazar ekonomisine geçiş sancılarının büyük ölçüde atlatıldığını ve 1996'dan itibaren bu ülkelerde ekonomik açıdan çok olumlu gelişmelerin ortaya çıkacağını bizlere müjdelemiştir.

B. 1997-2005 Dönemi Ekonomik Gelişmeler

Tablo 3'te görüldüğü gibi, 1997'den 2005'e;

– Azerbaycan'da büyüme hızı % 5.8'den % 26.4'e çıkmış, enflasyon hızı da % 9.6'dır,

– Kazakistan'da büyüme hızı % 2 'den % 9.4'e fırlamış, enflasyon hızı da % 17.4'ten % 7.6'ya gerilemiş,

– Kırgızistan'da büyüme hızı % 9.9 ve % 2.7 olarak gerçekleşmiş, enflasyon hızı da % 25'ten % 5.2'ye inmiş,

– Özbekistan'da büyüme hızı % 2.4 ve % 7.0 olarak gerçekleşmiş, enflasyon hızı da % 71'den ancak % 6.9'a gerilemiş.

– Türkmenistan'da da büyüme hızı 1997'de % -26'dan 1999–2003 döneminde çift haneli rakamlara ulaşmış, 2005' de ise % 7.4'e inmiş, enflasyon hızı da % 84' den % 10.6'a gerilemiştir.

1997'den 2005'e ihracat, milyar \$ olarak, Azerbaycan'da 0.8'den 7.7'ye, Kazakistan'da 6.9'dan 28.3'e çıkmış, Kırgızistan'da 0.6-0.7, Özbekistan'da 3.7-4.9 aralığında kalmış, Türkmenistan'ın ihracatı ise, petrol ve doğalgaz fiyatları artışının etkisiyle 0.8'den yaklaşık 4.9 milyar dolara fırlamıştır. Türk Cumhuriyetleri nüfusunun dinî (etnik) yapısı ise ağırlıklı olarak İslam'dır. Bu Müslümanların çok büyük bir bölümü Türk asıllıdır. Bu ülkelerde, 2003 yılı itibarıyla, çeşitli dinlere mensup oranlar ise;

- **Azerbaycan:** % 94 Müslüman, % 2.5 Rus Ortodoks,
- **Kazakistan:** % 47 Müslüman, % 44 Rus Ortodoks, % 2 Protestan
- **Kırgızistan:** % 75 Müslüman, % 20 Rus Ortodoks,
- **Özbekistan:** % 88 Müslüman, % 9 Ortodoks,
- **Türkmenistan:** % 89 Müslüman, % 9 Rus Ortodoks'tur.

C. 2006'da Türk Dünyası'nda Ekonomik Gelişmeler

Tablo 4'te görüldüğü gibi, 2006 yılında, Türkiye dahil Türk Cumhuriyetleri'nin toplam nüfusu 134 milyon, GSYİH'sı 517.6 milyar \$, Satın Alma Gücü Paritesine (SGP) göre GSYİH ise 969 milyar \$ olup, toplam dış ticaret hacmi de 323 milyar \$ (ihracat 148, ithalat 175 milyar \$) olmasına rağmen, bu ülkeler arasındaki dış ticaret çok düşük düzeydedir.

2006 yılında, sırasıyla enflasyon ve GSYİH büyüme hızları;

- Azerbaycan'da % 8.4 ve % 31.0,
- Kazakistan'da % 8.6 ve % 10.6,
- Kırgızistan'da % 5.6 ve % -2.7,
- Özbekistan'da % 19.5 ve % 7.2,
- Türkmenistan'da % 8.2 ve % 9.6,
- Türkiye'de ise, % 9.7 ve % 6.0 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo'da dikkati çeken önemli bir husus da son ÜÇ yılda petrol ve doğal gaz fiyatlarının üçe katlanması sayesinde Azarbecyan, Kazakistan ve Türkmenistan'da Fert Başına Gelir (FBG) ve GSYİH'de önemli sıçramalar olmuştur. Neticede Kazakistan'da SGP'ye göre FBG ilk defa Türkiye'nin üzerine çıkmıştır. Diğer bir hususta, gerek FBG'de ve gerekse GSYİH'de SGP'ye göre büyük farklılıklar olmasıdır. Mesela, 2006 yılında Azerbaycan'da GSYİH ve FBG sırasıyla 19.8 milyar \$ ve 2336 dolar olduğu hâlde, SGP' ye göre bu miktarlar yaklaşık 2.6 kat artarak, yine sırasıyla 52.4 milyar \$ ve 6171 \$'a çıkmaktadır. Bu fark DİĞER Türk Cumhuriyetleri'nde 3-4 kat arasında iken, Türkiye'de ise sadece 1.6 kat'tır. Bunun esas sebebi ise ülke ekonomilerinin yeterince piyasaya dönük olmamasından ve enerji, aydınlatma, kira ve gıda gibi konularda aşırı devlet sübvansiyonlarından kaynaklanmaktadır.

Kazakistan'ın, SGP'ye göre FBG'de Türkiye'yi geçmesi bu ülkenin ekonomik açıdan düzlüğe çıktığını göstermez. Çünkü, Dünya Bankası Raporlarına göre, Türk Cumhuriyetlerinde kaynakların en az % 50'si yolsuzluğa gittiği için gelir dağılımında çok büyük adaletsizlikler vardır. Ekonomik açıdan bu ülkelerin Türkiye' nin bu günkü seviyelerine ulaşabilmeleri için en az bir nesil geçmesi gerekir. 2004 yılında, Bişkek'te, Hacettepe Üniversitesi'nden mezun olan bir Kırgız öğrencime sordum. "Hâlâ hukuk devletini kuramayan Türk Cumhuriyetleri'nde rüşvet ve yolsuzluklar kaç yıl sonra asgari düzeye inebilir?". Aldığım cevap: "En az 40 yıl sonra Hocam..." oldu.

Tablo 3: Türk Cumhuriyetlerinde Temel Ekonomik Göstergeler

AZERBAJYCAN 8.5 milyon % 94 Müslüman (Türk) % 2,5 Rus Ortodoks	1997	5.8	3.6	0.8	-1.4
	1998	10.0	-0.8	0.7	-1.8
	1999	7.4	-8.6	1	-1.5
	2000	11.1	1.8	1	-1.6
	2001	9.9	1.5	2.1	-1.5
	2002	10.6	2.8	2.4	-1.9
	2003	11.2	2.1	2.7	-2.8
	2004	10.2	6.7	3.8	3.6
	2005	31.0	8.4	13.	-5.4
KAZAKİSTAN 15.3 milyon % 47 Müslüman (Türk) % 44 Rus Ortodoks % 2 Protestan	1997	2.0	17.4	6.9	-4.3
	1998	-2.5	7.3	5.9	-6.6
	1999	2.7	8.4	6	-5.7
	2000	9.8	13.4	9.3	-6.9
	2001	13.8	8.6	9	-8
	2002	9.7	6.0	10.1	-8.1
	2003	8.9	6.5	13.3	-9.6
	2004	9.4	6.9	20.7	-13.9
	2005	10.6	8.6	38.1	-24.1
KIRGIZİSTAN 5.3 milyon % 75 Müslüman (Türk) % 20 Rus Ortodoks	1997	9.9	25.4	0.7	-0.7
	1998	2.0	12.1	0.6	-0.8
	1999	3.7	35.9	0.5	-0.6
	2000	5.0	15.7	0.6	-0.6
	2001	5.3	6.9	0.5	-0.5
	2002	-0.0	2.1	0.5	-0.6
	2003	8.9	6.5	0.6	-0.8
	2004	7.1	4.1	0.7	-0.9
	2005	2007	5.6	0.8	-1.7
ÖZBEKİSTAN 26.6 milyon % 88 Müslüman (Türk) % 9 Ortodoks	1997	2.4	71.0	3.7	-1
	1998	2.0	28.7	3.1	-3.2
	1999	4.1	29.0	2.8	-2.6
	2000	3.2	24.9	3	-2.5
	2001	4.1	27.2	2.8	-2.6
	2002	3.1	24.2	2.6	-2.2
	2003	1.5	13.1	3.3	-2.5
	2004	7.4	1.7	4.3	-3.1
	2005	7.2	19.5	5.4	-3.9
TÜRKMENİSTAN 5.1 milyon % 89 Müslüman (Türk) % 9 Ortodoks	1997	-25.9	84	0.8	-1.1
	1998	5.0	16.8	0.7	-1.2
	1999	16.9	24.1	1.2	-1.5
	2000	17.6	8.3	2.6	-1.9
	2001	20.4	11.6	2.7	-2.3
	2002	14.0	8.8	2.9	-2.2
	2003	13.0	6.5	3.5	-2.6
	2004	8.0	5.9	3.9	-3.4
	2005	9.0	8.2	5.3	-3.1

Kaynak: EİU, Quarterly Country Reports and Annual Profiles, 1998-2006; Emin Çarıkçı,

Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 234; DTM, Ağustos 2007 Dokümanları.

Tablo 4, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde Başlıca Ekonomik Göstergeler (2006)

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Türkiye	Toplam
Nüfus (Milyon kişi)	8.5	15.3	5.3	26.6	5.1	73.0	134
Nüfus Artış Hızı (%)	1.0	0.7	1.0	1.0	1.9	1.4	
Ortalama Ömür (Yıl)	72	66	69	70	66	70	
GSYİH (1) Büyüme Hızı (%)	31.0	10.6	2.7	7.2	9.0	6.0	
GSYİH (Milyar\$)	19.8	77.2	2.8	16.1	21.8	399.7	518
SGP(2)'ye Göre GSYİH (Milyar\$)	52.4	140.4	11.2	60.7	43.6	660.8	969
Fert Başına Gelir (FBG, \$)	2336	5113	542	605	4280	5477	
SGP'ye Göre FBG, (\$)	6171	9294	2150	2283	8548	8575	
Yıllık Enflasyon (TÜFE)	8.4	8.6	5.6	19.5	8.2	9.7	
İhracat (Milyar\$)	13.0	38.0	0.8	5.4	5.3	85.1	148
İthalat (Milyar\$)	-5.3	-24.1	-1.7	-3.9	-3.1	-137.0	-175
Ençok İhracat Yaptığı Ülke(% 'si) (A)	İtalya 30 Gürcistan 9 Almanya 7	İsviçre 20 İtalya 15 Rusya 11	Arap Emir. 27 Rusya 18 Çin 12	Rusya 22 Çin 15 Türkiye 6	Ukrayna 46 İtalya 18 İran 11	Almanya 13 İngiltere 8 İtalya 8	
Ençok İthalat Yaptığı Ülke (% 'si) (B)	Rusya 17 Almanya 9 İngiltere 7	Rusya 38 Almanya 8 Çin 7	Çin 39 Rusya 33 Kazakistan 25	Rusya 27 G.Kore 13 ABD 8	Rusya 21 Ukrayna 15 Türkiye 9	Almanya 12 Rusya 11 İtalya 7	
Başlıca İhraç Malları (% 'si) (C)	Petrol 77 İşlen.Gıda 8 Ulaştır. Araç 3	Petr-Gaz 74 Metaller 16 Kimyasal. 3	Metaller 34 Mineraller 13 Tekstil 12	Pamuk 20 Enerji Ür. 10 Mak.Tec 10	Gaz 57 Petrol 26 Pamuk Lif. 3	Teks.Giy 24 Ulaş.Araç 13 Metaller 9	
Başlıca İthal Malları (% 'si) (D)	Makina.Tec. 33 Petrol. Ürn. 12 Metaller 12	Mak.Tec. 44 Metaller 13 Petr. Ür. 13	Mineraller 28 MakineTeç. 15 Kimya.Ür. 13	Mak.Teç. 44 Plast. Ür. 13 Kimyas. 10	Maki.Teç. 60 Gıda Ür. 15	Kimy.Ür. 16 Petr. Gaz 13 Metaller 12	
DYS (3) Yatırımları (Milyar\$)	0.6	6.1	0.1	0.1	0.1	19.8	
DYS Stok (Milyar\$)	14.5	31.3	0.7	1.1	1.5	62.3	111

(1) GSYİH = Gayrisafi Yurtiçi Hasıla; (2) SGP = Satınalma Gücü Paritesi; (3) DYS = Doğrudan Yabancı Sermaye; (A) (B) ve (C) (D) Azerbaycan , Türkiye ve Kazakistan için 2005 yılı; Kırgızistan ve Özbekistan için (C) (D) 2004 yılı ve (A) (B) 2002 yılı; Türkmenistan için (D) 1999, (A) ve (C) 2001 ve (B) ise 2003 yılıdır.

Kaynak: The World Bank, World Development Report 2006, September 2006; EIU, Quarterly Country Reports and Annual Profiles, 2006;

IMF, World Economic Outlook Database, April 2007; UNCTAD, World Investment Report 2006.

Derleyen: Prof. Dr. Emin ÇARIKCI, Çankaya Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret Bölümü Öğretim Üyesi. Prof. Dr. E. ÇARIKCI'nın diğer makaleleri için bakınız: <http://carikci.cankaya.edu.tr>

Tablo 4'in son 4 bölümünde görüldüğü gibi, bu ülkelerin ihracat ve ithalatlarında, Türkmenistan hariç, ilk 3'te Rusya yer almakta, Türk Cumhuriyetleri sayısı ise yok denecek kadar azdır. Bunun sebebi ise Türkiye dışındaki ülkelerin ihracatının daha çok petrol, doğalgaz ve madenler gibi yeraltı zenginliklerine dayanması ve sanayileşme seviyelerinin çok yetersiz oluşudur.

Nitekim, bu ülkelerin dış ticaretinde ilk sırayı alan ülkeler, % olarak;

- **Azerbaycan:** İhracat'da İtalya 30, ithalat'da ise Rusya 17,
- **Kazakistan:** İhracat'da İsviçre 19, ithalat'da Rusya 38,
- **Kırgızistan:** İhracat'da Arap Emirlikleri 27, ithalat'da Çin 39,
- **Özbekistan:** İhracat'da Rusya 22, ithalat'da Rusya 27,
- **Türkmenistan:** İhracat'da Ukrayna 46, ithalat'da Rusya 21 iken,
- **Türkiye:** İhracat'da Almanya 13, ithalat'da Almanya 12'lik bir paya sahiptir.

Türkiye dâhil, Türk Cumhuriyetlerinin ihracat ve ithalatında, sırasıyla, ilk sırayı alan mallar ise;

- **Azerbaycan:** Petrol ürünleri % 77 ve makine-techizat % 33,
- **Kazakistan:** Petrol ve gaz % 74 ve makina-techizat % 44,
- **Kırgızistan:** Metaller % 34 ve mineraller % 28,
- **Özbekistan:** Pamuk % 20 ve makina-techizat % 44,
- **Türkmenistan:** Gaz % 57 ve makina-techizat % 60,
- **Türkiye:** Tekstil ve hazır giyim % 24 ve kimyasal ürünler % 16'dır.

Son 4 yılda (2002-2005), Türkiye'nin ihracatında 5 Türk Cumhuriyetinin payı % 1,7-1,9 (0,6-1,0 milyar \$), ithalatında ise % 0,8-1,0 (0,5-1,0 milyar \$) aralığında seyretmiştir.

2006 yılında bu ülkelere giren DYS yatırımı ve DYS stoku, sırasıyla, milyar \$ olarak; Azerbaycan'da 0.6 ve 14.5, Kazakistan'da 6.1 ve 31.3, Kırgızistan'da sadece 0.1 ve 0.7 , Özbekistan'da 0.1 ve 1.1, Türkmenistan'da 0.1 ve 1.5, Türkiye'de ise 19.8 ve 62.3 milyar \$ olup, bu ülkelerdeki toplam DYS yatırımı stoku 111 milyar \$'dır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)

Bugüne kadar KKTC'nin ekonomik durumu hakkında hiçbir çalışmaya rastlamadım.

Tablo 5: KKTC'de Başlıca Ekonomik Göstergeler

	2000	2002	2003	2004
Nüfus (Bin Kişi)	209	213	216	218
Nüfus Artışı (%)	1.1	1.1	1.1	1.1
GSMH Büyüme Hızı (%)	-0.6	6.9	11.4	15.4
GSMH (Milyon \$)	1.0	0.9	1.3	1.8
Enflasyon (TÜFE)	53.2	24.5	12.6	11.6
İhracat (Milyon \$)	50.4	45.4	50.8	62.0
İthalat (Milyon \$)	-425	-310	-478	853
Turist Sayısı(Bin Kişi) (Türkiye' den)	433 (348)	426 (316)	470 (340)	599 (435)
Not: KKTC'nin yüzölçümü 3,355 km ² dir.				
Kaynak: KKTC Ankara Büyükelçiliği dokümanı, Eylül 2006				

TÜDEV Başkanı'nın yardımıyla KKTC'nin Ankara Büyükelçiliği'nden bilgi istedim. Maalesef 2005 yılına ait verileri temin edemediler. Bizden hatırlatması. Tablo-6'da görüldüğü gibi 2004 yılı itibariyle ekonomik veriler incelendiğinde gerek enflasyon ve gerekse GSMH büyüme hızı konularında KKTC ekonomisi Türkiye'deki gelişmelerin büyük etkisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Mesalâ 2000'den 2004'e enflasyon hızının % 53.2'den % 11.6'a inmesi gibi. Yine aynı dönemde Kuzey Kıbrıs'a giden Türk turist sayısında da 100 bin kişinin üzerinde bir artış ortaya çıkmıştır. Ülkeyi ziyaret eden turistlerin % 70'den fazlası Anavatan'dan gelmektedir.

3. İş Birliği Potansiyelleri ve Sürdürülebilir Kalkınma

A. İş Birliği İhtiyacı ve İmkânları

Türk Cumhuriyetleri başta petrol ve doğalgaz olmak üzere, demir cevheri, kömür, alüminyum, krom, nikel, kurşun, civa ve bakır, çinko altın, gümüş ve uranyum gibi çok çeşit ve dünyanın en stratejik maden yataklarına sahiptirler. Türkiye dâhil, Türk Devletlerinin “zengin madenlerin fakir bekçileri kalmaması için” gerekirse sanayileşmiş ülkeleri de aralarına alarak 3'lü-4'lü konsorsiyumlarla ortak yatırımlara hız vererek yatırım iklimini oluşturmalıdır. Bu devletlerin başlıca doğal kaynakları (yeraltı zenginlikleri) ve yüzölçümleri ise;

– **Azerbaycan:** Petrol, doğal gaz, demir cevheri ve alüminyum'dur. Yüzölçümü Karabağ dâhil 86.6 bin km²dir.

– **Kazakistan:** Petrol, doğal gaz, kömür, demir cevheri, magnezyum, krom, nikel, kobalt, bakır, altın ve uranyum'dur. Yüzölçümü 2.7 milyon km²dir.

– **Kırgızistan:** Hidroelektrik, altın, kömür ve doğal gaz'dır. Yüzölçümü 198.5 bin km²dir.

– **Özbekistan:** Doğal gaz, petrol, kömür, altın, uranyum, gümüş ve kurşun'dur. Yüzölçümü 447.4 bin km²dir

– **Türkmenistan:** Petrol, doğal gaz, kömür, sülfür ve tuz'dur. Yüzölçümü 488.1 bin km²dir.

– **Türkiye:** Demir, kömür, krom, bakır, çinko ve magnezyum'dur. Yüzölçümü 776 bin km²dir.

Tablo 3 ve **4**'te yer alan büyüme ve enflasyonla ilgili veriler ve 2005-2006 yıllarına ait diğer ekonomik göstergeler de çok müspet görülmekle beraber, 2005 Dünya Bankası Kalkınma Raporu'na göre; 1990-2003 dönemi (14 yıllık dönemde) ortalama GSYİH büyüme hızları Azerbaycan'da % 2,4, Kazakistan'da % -0,6, Kırgızistan'da % -1,5, Özbekistan'da % 1,2, Türkmenistan'da % 0,8, Gürcistan'da ve Moğolistan'da % 1,7'ser, ve Tacikistan'da % -3,2'dir. 1994 ve 2001 yıllarında iki ekonomik kriz geçiren Türkiye'de ise bu oran % 3,1'dir. Bu oranlar, Azerbaycan ve Özbekistan hariç diğer Türk Cumhuriyetleri'nde toplam üretim seviyesinin hâlâ 1990'lı yıllar seviyesinin biraz üstünde veya altında seyrettiğini açık bir şekilde ortaya koymakta ve bu ülkelerde özellikle sanayileşme açısından çok büyük atılımlara ihtiyaç olduğunu, bu konuda bölge ülkeleri arasında iş birliğinin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu coğrafyada mevcut olan ve parasal değeri 4 trilyon doları aşan 200 milyar varil petrol ve 40 trilyon metreküp doğalgaz rezervi 21. yüzyılda mutlaka yerüstüne çıkartılacaktır. Önemli bir bölümü Trans-Kafkasya boru hatlarıyla Ceyhan'a ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılacaktır. Bu zenginliklerin yerüstüne çıkarılmasıyla birlikte, Türk Dünyası kısa bir zaman zarfında çok dinamik bir pazar hâline dönüşecektir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı

BTC boru hattının maliyeti 3.9 milyar dolar olup 1750 km uzunluğunda ve Ağustos 2002'de inşaatına başlanan bu boru hattı 13 Temmuz 2006'da resmen hizmete girmiştir. Bakü-Supsa (BS) petrol boru hattı günde 160 bin varil/gün taşıdığı hâlde, BTC'nin başlangıç kapasitesi günde 375 bin varil/gün olacak ve 2008'de kapasitesi 1 milyon varil/gün'e çıkarılacaktır. BTC'nin kapasitesinin BS'nin yaklaşık 6 katına çıkacak olması Azerbaycan ve diğer bölge ülkeleri petrolünün daha yüksek fiyattan değerlendirilmesini ve Batı Avrupa'ya

supertankerlerle pazarlanmasını sağlayacak, neticede başta Azerbaycan ve Kazakistan olmak üzere bu bölgedeki bazı ülkelerin zenginleşmesine önemli bir katkıda bulunacaktır.

Haziran 2006'da Azerbaycan'la yapılan protolole göre Kazakistan yılda 7.5 milyon ton petrolü BTC yolu ile Akdeniz'e ulaştıracak ve bu miktar birkaç yıl içinde yıllık 20 milyon tona ulaşacaktır. BTC boru hattı Azerbaycan ve Kazakistan'ın petrol ihracı konusunda Rusya'ya bağımlılığını azaltacak, bu iki ülke petrolünün dünya fiyatlarından değerlendirilmesi ile adı geçen ülkelerin döviz gelirlerini ve refah düzeylerini arttıracaktır. Bu durum, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ekonomik ilişkilerinin artmasına ve özellikle ortak DYS yatırımları potansiyelini ortaya çıkaracaktır.

Ancak belirtmek gerekir ki;

– Türk Cumhuriyetlerine petrol ve altın madenleri dışında DYS yatırımı yok denecek kadar azdır.

– Petrol dışı sanayi sektörü ile hizmetler sektörüne ortak yatırımlarla DYS yatırımı çekerek, ihracatın bir-iki mala ümit bağlamasının ortaya çıkaracağı sakıncaları azaltacaktır. İşte burada bölge ülkeleri arasında ortak yatırımlara hız verebilmek için Azerbaycan ve Kazakistan'da biraz iyi olan yatırım iklimini (ortamını) iyileştirecek “batılı” anlamda yasal düzenlemeler biran önce yürürlüğe konmalıdır.

– Fiyat kontrolleri ve kısıtlayıcı iş ortamı ortadan kaldırılmalıdır.

– Sanayi kolları ile ihraç mallarının çeşitlendirilmesi ve güçlendirilmesi Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınmanın ön şartıdır. Çünkü ihracat ve dolayısıyla döviz gelirlerinde istikrarsızlık asgari düzeye inecektir.

B. Sürdürülebilir Kalkınma ve Sonuç

İktisadi Büyüme: Bir ülkenin mal ve hizmet üretme kapasitesini artırmaktır. Neticede, toplam üretimin (GSYİH) ve fert başına üretimin (gelirin) uzun süre istikrarlı bir şekilde artırılmasıdır. Kısaca iktisadi büyüme üretim pastasının sürekli olarak büyümesidir.

Sürdürülebilir Kalkınma ise: 1972 yılında “BM İnsan Çevresi Koferansı”, 1978 “Roma Kulübü Raporu”, 1987 yılında “BM ortak Geleceğimiz” konulu raporlarla birlikte “**Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma Modeli**” ekonomi literatürüne girmiş oldu. **Bu modelin başlıca hedefleri ise;**

- Yoksulların ihtiyaçlarının karşılanması,
- Eğitim, sağlık ve sosyal refah seviyelerini yükseltmek,
- Hava ve su gibi doğal kaynakların kirlenmesini önlemek için çevre bilincinin yerleştirilmesi,

- Bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için yeraltı ve yerüstü zenginliklerini kullanırken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da dikkate almak,
- Beşeri sermayeye (insan sermayesine) önem vermenin yanında, alınacak kararlarda vatandaşların etkin katılımını sağlamak,
- Ticaret ve finansmanda ve yenilik peşinde koşacak bir teknolojik sistemi uluslar arası standartlarda oluşturmak şeklinde özetlenebilir.

Diğer bir ifadeyle, Sürdürülebilir Kalkınma, “Büyümeyle birlikte yeniden daha adil bir bölüşüm”, “mevcut ve gelecek nesilleri de düşünen insani kalkınma”, aynı zamanda; sosyal, kültürel, ekolojik (doğal kaynaklar), ekonomik ve mekânsal boyutları olan bir kavramdır. İlaveten, yoksulluğu ortadan kaldıran, çevreyi koruyan, şehir planlaması ve altyapı projeleri de sürdürülebilir kalkınma kavramı içinde yer almaktadır.

Tabi bu hedef ve projelerin gerçekleştirilebilmesi için Batılı standartlarda bir Demokratik Siyasi ve Ekonomik sistem (Para, maliye ve sanayileşme politikalarında) kurmak kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Sanayileşme stratejisi olarak da ithal ikamesi yerine dışa dönük bir sanayileşme modelini en kısa zamanda uygulamaya koymak, Serbest Pazar ekonomisini hakim kılarak, devletin eğitim, sağlık, emniyet, yol ve baraj gibi altyapı yatırımları haricinde ekonomik faaliyette bulunmaması, ilaveten ülkedeki haksız ve eksik rekabeti, yolsuzluğu asgari düzeye indirebilmek için gerekli yasal altyapıyı oluşturmalı ve devlet otoritesi ile bu yasaları uygulamaya koymalıdır.

Bu arada, Türk Cumhuriyetleri için ise bir an önce özel mülkiyetin hem tarım, hem de sanayi ve hem de hizmetler sektörlerinde yaygınlaşması için özelleştirmenin biran önce tamamlanması, bankacılık reformu ile dış ticaret rejiminin uluslararası standartlara (DTO standartlarına) kavuşturulması öncelik verilmesi gereken işlerdir.

Bankacılık kesiminin gelişmişlik derecesi için bir örnek vermek gerekirse; 2002 yılında bir ülkedeki bankaların açmış olduğu toplam yerli kredilerin GSYİH'ya oranı ortalama olarak, düşük gelirli ülkelerde % 47, orta gelirli ülkelerde % 83 ve yüksek gelirli ülkelerde % 204'tür. Oysa bu oran, Azerbaycan'da % 8.5, Gürcistan'da % 20, Kazakistan'da % 13, Kırgızistan'da % 11, Moğolistan'da % 17, Tacikistan'da % 21, Türkiye'de % 59, Türkmenistan'da % 19 ve Özbekistan'da veri (bilgi) yoktur. Demek ki; Türkiye dâhil bölge ülkelerinin Bankacılık konusunda alacağı daha çok uzun yol vardır.

Görüldüğü gibi sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek, hatta Sosyalizmden Serbest Pazar ekonomisine geçmek de çok kolay bir iş değil.

Geçmişte Rusya Devlet Başkanlığına adaylığını da koymuş olan Bakatin'e göre “Kapitalizm'den Sosyalizme geçmek çiğ yumurtadan omlet yapmaya

benzer, Sosyalizmden Serbest Pazar Ekonomisine geçmek ise omletten yumurta yapmaktır.”

Özetlersek

– Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge ülkeleri arasında ekonomik ve teknik iş birliğinin geliştirilebilmesi ve bu ülkelerin dünya ile entegre olabilmesi için bu ülkelerde Ticaret, Borçlar Kanunu, Bankacılık, Sigortacılık, Kambiyo, Gümrük ve Yabancı Sermaye mevzuatlarının batılı standartlara göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu arada bu bölgede, Serbest Ticaret Bölgeleri ile ihracata dönük Serbest Üretim Bölgeleri'nin kurulması için Türkiye gerekli teknik desteği daha da artırmalıdır.

– Türk Devletleri ve Bölge ülkeleri arasında hukuk birliğinin sağlanması için “Parlamentolar arası Hukuk Komisyonları” kurulmalı. En önemlisi de,

– DYS yatırımlarının bölgeye çekilebilmesi ve yatırım yapan yabancı firmaların yatırımlarının güvence altına alınabilmesi için, ya Uluslararası Tahkimin kabul edilmesi veya Bölgesel bir Tahkim Kurulu kurulmalıdır. Aksi hâlde yatırımlarda ve sanayileşmede bölgesel iş birliğini artırmak çok zor olacaktır.

– **Son olarak**, önemle belirtmek gerekir ki, Türk Dünyası'nın güçlenmesi ve uluslararası ilişkilerde ağırlığını hissettirebilmesi için sadece ekonomik iş birliği de yetmez. Kardeş devletler siyasi, bilimsel, kültürel ve hatta askeri sahalarda da iş birliğini giderek artırmak zorundadır.

– Aksi hâlde, Arap Âlemi'nin 55 yıldır Filistin sorununu çözememiş olması durumuna düşeriz. Bugün her sahada nasıl bir Slav ittifakı varsa, her platformda Türk Dünyası ittifakı da olmalıdır. Karabağ, Uygur (Sincan) Türkleri, Kıbrıs Türkleri, İran Azerileri ve Irak Türkmenleri'nin dertleri ortak derdimiz olmalı, onların uluslararası platformlardaki haklarını savunmak her Türk devletin görevi olmalı ki, Türk Dünyası şuuru gelişsin, dünya siyasetinde Türklerin ağırlığı ve itibarı tekrar artsın. “Türk Dünyası Kurultayları'nın” bu temennilerimize hizmet etmesi dileğiyle...

KAYNAKÇA

Emin Çarıkçı (1996), **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Ankara, Adım Yayıncılık.

Emin Çarıkçı (2004), **Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**, Ankara, Akçağ Yayınları.

World Bank (WB), **World Development Report: 2006 ve 1997**.

WB, World Bank Atlas: 2006.

Economic Intelligence Unit (EIU), **Country Reports and Quarterly Country Reports: 1996-2006**.MF, **World Economic Outlook Database**, April 2007.

ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ И СТИЛЬ РУКОВОДСТВА ЧИНГИС ХАНА И ВЕЛИКОЙ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ

DORJ, Tuvd
MOĞOLİSTAN/MONGOLIA/MОНГОЛИЯ

ÖZET

Moğol İmparatorluğunun Kurucusu Cengiz Han'ın Yönetimine İlişkin Genel Özellikler

Büyük Moğol İmparatorluğu'nun 800. yıldönümüne ithafen kaleme alınan bu bildiri, Moğol yönetimi çerçevesinde Cengiz Han'ın iktisadî ve idarî yönetimine ilişkin göze çarpan uygulamalarına dair bilgileri içermektedir.

Bildirinin ilk kısmında, detaylı araştırmalara dayalı olarak Cengiz Han'ın; sosyo-ekonomik yapıyı geliştirici, doğal çevreyi koruyucu, ekonomik alt yapıyı canlandırıcı, devlet bütçesini ve vergilendirme sistemini düzenleyici, sosyo-ekonomik ve askerî aktivelere teknik ve teknolojik uygulamaları hayata geçirici ekonomi politikasıyla en büyük devlet adamlarından biri olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Bildirinin ikinci kısmında, Moğol idarî sistemi ışığında Cengiz Han yönetim usulü tanımlanmaktadır. Bu kısımda ayrıca, Devlet yönetimi ve kanunlara dair teorik bilgileri içeren bir Moğol kaynağı olan “Zasakhiin Bilig” veya “Enlightenment Statecraft (Devlet İdareciliği)” ile ilgili ansiklopedik bilgilere de yer verilmiştir.

Cengiz Han'ın yönetim tarz ve metotlarına ait dikkat çeken özellikler, aşağıda belirtilen husular çerçevesinde ele alınmıştır:

- Cengiz Han'ın liderlik stratejisi ile ilgili yönetsel göstergeler.
- İdarî bilgi ve iletişimin düzenlemesi.
- Cengiz Han'ın haberleşme yöntemleri.
- Cengiz Han'ın motivasyon teknikleri.
- Kuvvet paylaşım ve dağılımı.

Bu bildirinin amacı, Cengiz Han ve onun büyük tarihî şahsiyeti üzerinde derin araştırmalar yapan bilim adamlarının kayda değer çalışmaları ışığında, Cengiz Han'ın liderlik ve idarecilik metotları üzerinde durmak ve bu bilgilerin günümüz devlet idareciliğine uyarlanmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han.

ABSTRACT

Some Specification of Management Methods of Chingis Khan, the Founder of the Mongolian Empire

The paper is dedicated to the 800th anniversary of the Great Mongolian Empire and written with content of economical and management policy of Chingis Khan, specification of the Mongolian management approach and distinguished features of Chingis Khan's management tactics.

In first part of the paper, based on detailed research I emphasized that Chingis is the one of the biggest economic policy makers and that policy was directed to develop socio-economic structure, to protect natural environment, to expand internal and external trade, to renovate economical infrastructure, to regulate state finance and taxation system, and to utilize technical and technological achievements in socio-economic and military activities.

In the second part, I analyzed the specific features of the Mongolian and Chingis' management style. We also characterized the contents of encyclopedia "Zasakhiin Bilig" or "Enlightenment of Statecraft", a historical Mongolian compilation of theoretical thoughts on management of state and law.

In order to characterize and summarize the distinguished features of management style and methods of the Emperor Chingis we focused on the following topics:

- Outgrowing managerial indication in Chingis' leadership strategy.
- Organization of the managerial information and communication
- Chingis' communication methods.
- Chingis' motivational techniques.
- Power sharing and allocating.

I worked on the research materials of the experts, who had done the fundamental research works on Chingis Khan and came to a conclusion, that this great historical figure indeed possessed unique classical methods of leadership and administration and these must be thoroughly studied and put in use in modern business administration and management. That is an ultimate goal of my research.

Key Words: Chingis Khan.

В прошлом году Монголия и весь мир широко отметили 800 летний юбилей создания Великой Монгольской Империи. В связи с этим событием мы исследовали по своим возможностям, государственную и экономическую политику и стиль руководства Великой Монгольской

Империи. И нам хотелось бы поделиться своими мнениями и обсудить некоторые вопросы с учёными других стран. Именно в этом и заключается цель моего доклада, который состоит из двух основных частей.

I. Экономическая политика Чингис Хана

Экономическая политика Чингис Хана полностью была направлена на утверждение основ государственной и политической независимости Монголии, укрепление безопасности, выявление и последовательное устранение всех угроз как внешних так и внутренних, а также на надежное обеспечение самостоятельности национальной экономики.

В структуре скотоводческого хозяйства, которую основал Чингис Хан, еще больше углубилось распределение труда, к примеру: табунщик, пастух крупного и мелкого рогатого скота, чабан, и наряду с этими, выращиватель жеребёнка, коневод, доярка, производители молочных и мясных продуктов и так далее. Такое распределение труда дало свои плодотворные результаты. Учёные и исследователи неоднократно отмечали что, такое распределение труда привело к возникновению названий и имён целых хушунов, административных делений и были унаследованы в течение многих веков.

На пороге нового тысячелетия по полномочию Организации Объединённых Наций газета “Вашингтон пост” в США официально провела всемирное обсуждение и собрала историческую оценку первого тысячелетия и в результате этого объявила Чингис Хана “Самым выдающимся человеком тысячелетия”. Эта оценка несомненно является доказательством того, что он был большим экономическим и военным политиком. “Вашингтон пост” заявляет, что Чингис Хан и его приемники впервые в мире создали свободную зону открытой торговли, охватывающей большинство Евро-Азиатского континента, установив научно-культурную и экономическую связь между цивилизациями Запада и Востока, углубляя и ускоряя прогресс человечества в целом. Это можно назвать “ГАТТ” или “Средневековой системой”. Чингис и его приемники 700 лет вперёд до изобретения интернета впервые в истории человечества создали сеть международного отношения государства со всем миром, создав обширные интернациональные контакты и фундаментальные нормы мировой дипломатии.

Структура экономической политики Чингис-Хана определяется следующим образом:

- Цель и стратегия развития экономики.
- Обеспечение условия охраны природы и окружающей среды
- Расширение внутренней и внешней торговли

- Развитие инфраструктуры и мануфактуры
- Соблюдение и контроль системы государственной финансовой и налоговой политики
- Широкое внедрение традиционного народного знания, способности и умения простых умных людей, прогресс и достижение техники и технологии в хозяйственной работе.

С тех пор, как образовалась Великая Монгольская Объединённая Империя и Чингис стал её властителем, использование земли стало составной частью государственной политики страны. Именно с этого и началась новая стадия законной гарантии этой политики.

Независимость государства, развитие экономики, почитание обрядов людей, их образа жизни, защита природы стали Комплексным методом. По сути, Чингис Хан являлся единственным хозяином землевладения и землевладение в свою очередь выражалось следующими формами и категориями.

1. Государственное землевладение было под контролем Чингис Хана как землевладение “мянгатов”, что есть административно-управленческая единица “тысячников”.

2. Заповедная местность, которая называлась “инж” была предоставлена Чингис Ханом навечно уроженцам разных народностей Монголии с полным правом владения.

3. Земля-премия. Эта земля предоставлялась Чингис-Ханом князьям, главнокомандующим войск и другим как премия или награда за их высокую заслугу перед ханом и государством, и назывались эти земли “тушээ”, дословно “опора” или “опека”.

Но все эти предоставленные Чингис Ханом земли не являлись законной собственностью этих людей, они имели лишь законное право владения ими.

Доктор, профессор экономических наук Монголии Д. Лхашид писал:

“От Чингис Хана до Лигдэн Хана на престол Великого Хана вступило всего тридцать девять Великих Ханов. Из них Угэдэй, третий сын Чингиса, был самым деловым и мудрым. Он же оставил богатое наследие будущему поколению империи.

Мы должны согласиться с тем, что замечательные результаты экономической политики Угэдэй Хана связаны с некоторым преобладанием его врождённого чистолюбивого характера и доверия к тем, которых он предпочитал всего. При Угэдэй Хане ремесло быстро развивалось за счёт его личного поощрения. Наряду с производством

оружий, кольчуг, кривых сабель для конницы, лук и стрел, народ занимался изготовлением одежд и разных вещей военной цели. Он также уделял большое внимание на производство домашней утвари, телег и воловых повозок. В столице империи Хархоруме работали доменные цеха для сплава металлов и стали. В хрониках персидского историка Ата Мулик Жувани говорится, что Угэдэй строил множество кустарных мастерских, где работали около 200 тысяч ремесленников и строителей из покорённых народов, среди которых большинство составляли китайцы, персы, турки, хиндусы, арабы и тд.

Налоговая политика Угэдэй Хана оказала большую стимуляцию на развитие и укрепление экономики не только Монголии, но и империи в целом. В 1229 году он принял закон о едином государственном налоге для казны, установил нормы и порядки налогов с животноводства и земледелия. Кроме того, он законно утвердил земли иностранным поселенцам и вместе с этим обложил их так, чтобы с каждого 100 поголовья скота /конь, корова, овца/они должны были отдать государству один скот. А также была установлена и усилена налоговая система на торговлю.

При Угэдэй Хане были приняты следующие законы: в 1230-ом году закон о налоге соли, 1234-ом году закон о торговом налоге, 1236-ом году закон о шёлке и шёлковых изделий. Кроме того был установлен порядок взимать налоги в соответствии с мировым стандартом, учитывая доходы крупных иностранных торговцев. В 1236-ом году по указу Угэдэй Хана впервые в мире были выпущены в циркуляцию бумажные деньги.

Монгольская информационная сеть конной службы “уртон”/расстояние равное 30-40 километров/, которая соединяла все точки империи, имела трёхмерный вид дальнего, среднего и малого расстояния. По структуре, организованности, надёжности и безопасности монгольский конный уртон и его ямская служба обладали огромным престижем, также как и первая такого рода во всем мире.

Уделяя большое внимание развитию национальной экономики, что имело большое значение в расширении международных отношений и торговли, была развёрнута активная деятельность реформации самим Чингис Ханом и его потомками. Исторически говоря, это явилось огромным экономическим залогом и стимулом мирового значения.

По классической формулировке тогдашней экономики можно сказать, что крепостные араты или пастухи платили свои ренты продуктами, а также своими трудами одновременно, к тому же денежный рент или денежный налог почти отсутствовал в данный период.

Знаменитый историк Монголии Д. Гонгор пишет в первом томе “Халх Товчоо”-“Летописи Халх Монголов”, что Министерство государственных и внутренних дел каждый год организовывало переписи поголовья табуна и тщательно вносило их в список, а также сообщало о росте и потерях поголовья скота. Кроме хана, никто не знал количество табуна в деталях, так как табун не только являлся рабочим скотом, а также и средством военно-стратегического значения. Поэтому, среди пяти традиционных видов скота, табуну уделялось от государства особое внимание. Ремесло сыграло дополнительную роль в монгольской экономике. С древнейших времён у монголов сложилась традиция изготавливать разные орудия и декоративные изделия из кости, кожи, бронзы, железа, золота и драгоценных камней.

Хан Угэдэй тщательно уделял внимание вопросу экономического управления империей и расширял политическую стратегию модернизации, основанную Чингис Ханом. В 1231-ом году Угэдэй Хан создал Министерство внутреннего канцелярского письма, назначив его министром киданьца Елуй Чу-цая, близкого друга своего отца. В том же году был дан указ отделить полностью военное руководство от гражданских дел. Таким образом, были созданы распорядители десятин и тысячников, которые в свою очередь отвечали за военные дела, а также были назначены чиновники /тушмэд/с особыми привилегиями и правами управления, которые собирали налоги и занимались тщательно разведывательными операциями других стран, что явилось новым началом в методе управления и администрации империей, где военные и гражданские дела были чётко отделены и указаны.

При Угэдэй Хане впервые в истории во всех пределах Монгольской Империи была осуществлена единая денежно-финансовая политика и проведена модернизация налогово-кредитной политики. В 1233-1236 годах состоялась перепись всего населения империи, которая уже превышала 50 миллионов человек из более чем 40 наций. С этого времени были прекращены займы с высокими процентами, которые наносили большой финансовый ущерб людям со стороны торговцев.

Государственную политику всесторонней модернизации Великий Хан Угэдэй обогатил эффективной экономической и финансовой политикой. Великой державой, которую создал Чингис Хан на коне, сойдя с коня править начал именно Угэдэй Хан.

II. Монгольские особенности менеджмента и руководства Чингис Хана

Для Монголов принятые законы строго соблюдались и с раннего детства их учили вести хозяйство, учили военному делу, религиозной вере и обогащали их мировоззрение, к тому же строго соблюдая свои

традиционные обряды и обычаи. Веками были созданы особые формы управленческих методов и они унаследовались от поколения к поколению. “Мудрость великого уложения своих ошибок и наставления” или “Их Яса”-“Великий Закон” является энциклопедией теоретического мышления менеджмента монгольской нации. В этой энциклопедии зафиксированы возрождение, упадок и новый восход развития жизни монгольского народа и их предков от четырёх до пяти тысяч лет до нашей эры. Эта историческая летопись-энциклопедия охватывает всю общественную сферу законов, политики, хозяйства, культуры, традиции, образования и завоевания Монголов.

Если мы перелистаем страницу глубокой древней истории монголов, то увидим, что из монгольских предков вышло много Великих ханов, завоевателей и известных научно-культурных деятелей. Русский учёный и историк А.М.Гумилев писал, что в качестве био-экологической укладки Монголию окружает природа-климат, то есть в таких географических и экологических условиях рождаются более умные и сильные люди, чем в других нациях. Этот вывод является важным фактором к выявлению традиций и особенностей управления, созданных монгольской нацией на протяжении всей своей истории. В историческом источнике “Мудрости великого уложения и наставления” или “Их Яса Великого Чингис Хана”, стратегия управления описывается как грядущий символ, нацеленный на управление человеческого развития и разума, рациональную организацию общественного строя в единицы и десятины, на творческую деятельность, обогащённую народной мудростью и практическими ежедневными учениями и пословицами. Эта определённая система и особенность управления охватывают всю сферу данного общества в групповом и в массовом масштабах, в тесном соответствии со сформированным обычаем и стилем. Таким образом, этот метод управления в свою очередь излагает неизбежные условия и требования к уложению ошибок и недостатков людей, последовательно всего народа.

При Чингис Хане на государственном уровне Великой Монгольской Империи “Мудрость великого уложения и наставления” – “Их Яса” вышла в свет как свод законов и учений, который впервые назывался “Великим уложением” или “Их Яса Великого Чингис Хана”, и государственные лица этой законоисполнительной деятельности назывались “уложителями закона”, то есть другими словами это соответствует современному термину “менеджер”. Доктрина этого управления и метода, нацеленная на активизацию и стимулизацию социально-экологической системы, несомненно является опорной точкой к осуществлению мудрости уложения. Повседневно монголы говорят: “Исправив себя, исправь свою семью и уложи своё государство”, что означает правильно сформировать полноценную семью, которая же в свою очередь является вторичной

предпосылкой успешного развития государства, утверждения самостоятельности общества и экономического процветания своей страны. Иными словами, демографическая организация населения в десятичную систему должна будет состоять из членов, обладающих высоким знанием, мастерством, опытом и творчеством в любом деле.

Термин “Уложи государство” отражает всемирное значение науки управления и правления Монгольского государства. В своём труде “Историческая философия”, в части “О критериях народов” Г. Гегель писал, “История человечества начинается от Монголов, так как именно они сумели возложить фундамент той великой науки настоящего и законного государственного управления, по идеалам которого сегодня идут все империи и нации мира, не ведая того, что белый свет и этот мир навечно под тенью той великой империи Монголов и его божьего создателя”. Приверженец взгляда единой Евро-Азии, один из выдающихся учёных истории Монголии В.Г.Вернадский тоже подчеркнул “Двумя источниками наследства Великой Российской Империи являются, во первых, традиция уложения государства Великих Монголов, и во вторых, государственная традиция Византии”.

Организационная структура Великой Монгольской Империи

Хотя историки считают, что организация управления монголов систематизировалась со времён государства Хунну, самого первого централизованного государства на территории Монголии с 3 века до н.э до 5 века н.э, с точки зрения современной науки менеджмента, организация Хунну с преобладающей в ней бюрократией была не солидной. Хунны были организованы в десятины, сотни и тысячники, но эта система распределения имела только военный характер. “К завершению устройства единого Монгольского государства” как это сказано в “Сокровенном Сказании”/часть 202/, Чингис Хан по своему первому же указу впервые в истории создал постоянно действующую военно-политическую и хозяйственную структуру Монголии. Цель этого указа состояла в последовательном осуществлении “Уставления великого уложения”. Старая структура отменяется этим указом и государство возглавляется Великим Ханом, следовательно Их Хуралдай - Великим Консулом из 95 князей тысячников - “ноён”, во главе с выдающимся полководцем и маршалом Мухулай. А также Чингис организовал из самых верных и избранных бойцов свою гвардию охраны-“хишигтэн или бойцы элита”. Он поставил “ноёнами”- князьями тысячников тех людей, которые вместе с ним боролись и сражались для создания единого Монгольского Государства, как это говорится в 224-ой части “Сокровенного Сказания Монголов”. Тысячники состоят из сотен, сотни в свою очередь из десятин. Такая организационно-управленческая структура, с одной стороны, была не только постоянно действующей, но и эффективной системой

управления государством. С другой стороны, эта система позволяла рационально и чётко управлять хозяйственной жизнью страны и народа, очень хорошо соответствовала жизненному образу кочевников. По нынешним понятиям и оценкам науки менеджмента, у этой структуры имеются свои особенности такие, как высокая способность адаптации к окружающей среде, с несложными ступенями реализации, с гибким и динамичным движением, а также с переходной связью для принятия моментальных решений.

У каждой системы имеются свои определяющие параметры основ организации управления. Одна из них есть норма управления. У Чингис Хана было 9 норм управления. В современном мире преобладает взгляд, чем более высокий уровень организации управления, тем ниже норма и критерии. Большинство исследователей менеджмента придерживаются этого взгляда. Но норма управления Великой Империи, правившей половиной всего мира, состояла из 9 уровней /по современному понятию/. Чингис Хан сам руководил 9 урлугами /полководцами/, полководцы же управляли 9 ноёнами тысячников, 9 ноёнов тысячников командовали 9 ноёнами сотней, 9 ноёнов сотней 9 ноёнами десятин. Таким образом, соотношение нормы управления Чингис Хана было 1: 9, иными словами одному руководителю подчиняется 9 человек. Благодаря этой системе управления Чингис Хан успешно осуществлял свое великое дело - “стратегию управления и уложения”.

Если мы рассмотрим организацию менеджмента Чингис Хана со стороны одного подчинённого ноёна, то это соотношение было 1:1, то есть одному подчиняющему принадлежит один ноён. Структура организации управления Чингис Хана не только состоит из линейной единицы “упосредственная-прямая-подчинённость”, но и функциональной единицы “указ-исполнение-подчинённость”. В “Сокровенном Сказании” встречаются такие факты, что функцию единицы действия выполняли “Их Хуралдай”- Великий Консул, советники Чингис Хана такие как Хугочу Тэб-тэнгри - “Восходящий на небо”, который был шаманом Чингис хана и служил как “связной посредник” между ним и великим вечным голубым небом, а также 4 элитных богатыря, 4 славных полководца и советники ноёнов тысячников. В истории неоднократно отмечались факты, как Чингис Хан прежде всего вначале внимательно выслушивал мысли других, затем сам делал умозаключение и на этом основании принимал решения. В “Сокровенном Сказании” отмечено много исторических личностей, которые подсказывают мудрые мысли Чингис Хану в принятии правильных решений. Он держал у себя таких мудрецов как уйгурский литератор Тататунга, киданьский учёный и финансист Елай Чу- цай и других, используя их для выполнения великого дела. Этот говорит о том,

что его организация управления зависела во многом от профессиональных и мудрых советников.

Стиль и метод руководства Чингис Хана

Чингис Хана готовили стать будущим вождём с раннего детства. Среди Монгольских ханлиг /ханство/ было могучее “Ханство Хиад Борджигин” во главе с Есухэй Багатур, внук Хабула Хана, в свое время самый сильный и влиятельный в степях Монголии. С раннего детства старшего сына Тэмужина он воспитывал своим приемником и лидером по воли высшего неба и золотой династии монгольских ханов. К 18 лет у Тэмужина уже были сформированы следующие черты характера вождя и мудрого руководителя:

- Психологическая подготовка будущего великого руководителя.
- Чувство того, что в течение всей жизни народу необходим мир, спокойствие и благосостояние.
- Он понял и был убеждён до костей, что невозможно установить покой и мир путем избежания противоречивости, конфликта и борьбы.
- Формирование реальной чувствительности к окружающей среде и к любым условиям жизни, начало овладения умением компенсировать свои недостатки в тесном понимании близких друзей.
- Чтобы достичь своей цели, стерпеть и преодолеть свою прежнюю месть и с любыми врагами сотрудничать, если необходимо, как друг.
- Привлекать на свою сторону массы путём гуманности и разума.
- Овладел умением учиться на ошибках других.
- Хотя он будет твой враг, внимательно слушать его слова и делать умозаключение на них.
- В принятии решений использовать мысли друзей и советы опытных старших людей.

Эти основные формирования его характера еще больше обогатились в процессе становления великим вождём и полководцем, а также явились источником всех его торжествований, побед и достижений цели. Влияние его примера как старшего на других братьев выявлялось уже с раннего детства. Пример и подражания хану были высказаны в восхвалении его полководцев и верных соратников как Боорчи в “Сокровенном Сказании Монголов”. Это восхваление или ода носит характерность клятвы от Боорчи к хану, и выражен прекрасным литературным и фольклорным языком. Читая эту клятву каждый раз предаёшься чувству того, как сильно влиял личный пример и покровительство Чингис Хана на его близких друзей. При великом хуралдай или форуме лидерство и притягательная

сила Чингис Хана более ясно проявлялись. Дела обсуждённые на великом форуме держались в строгих тайнах до их самого осуществления. Чингис Хан действительно обладал безукоризненным талантом лидерства, силой и волей настоящего вождя с монгольской философией и теоретикой.

*Обсуждение исследования Майк Эйч, США о способностях
руководства Чингис Хана*

Стиль и метод руководства Чингис Хана считается одним из предметов обучения для современных бизнесменов в Америке. Мне показались очень плодотворными результаты исследования американского посредника и советника компании “Мак Эйч Лидершип” по руководству и лидерству.

Стиль и метод управления Чингис хана, Мак Эйч объясняет следующими путями:

- Умение предвидеть любые дела - *Envision*
- Умение их воплощать - *Enable*
- Иметь ресурсы и энергию к достижению главной цели - *Energize*
- Предоставлять права подчинённым - *Empower*

Во первых: У Чингис Хана имеется умение предвидеть. Он превидел, что богатства, добытые путём завоевания чужих стран и их мудрое распределение являются единственным материалистическим методом для прекращения внутренней конфронтации и борьбы за имущество.

Во вторых: У него были способность и умения воплощать. Нельзя сказать, что в войнах Чингис Хан добился успехов имея оружия, которых у других не было. Удивительная тайна таких успехов заключается в том, что он умело использовал военную технологию в соответствии с существующими условиями. Чингис хан усилил военную мощь железной дисциплиной, боевым и тактическим умением воинов и административной организацией армии. Такое отличительное умение от других являлось движущей силой в создании Монгольской Империи.

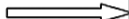

В третьих: Он умел заставлять умно и активно работать подчинённых. Он всегда хорошо знал, чего хотят и требуют его подчинённые. По его усмотрению самая основная нужда его подчинённых была пища и одежда. Обеспечение этих нужд позволяло избавиться прежде всего от бедной жизни. Соответственно Чингис Хан поровну распределял богатства завоеванных стран своим подчинённым. Если победа добивалась нелёгким путём, подчинённые и воины получали больше богатства. Они прекрасно понимали это и активно участвовали в любых сражениях.

В четвёртых: Он предоставляет подчинённым соответствующие права. Может быть, некоторые сомневаются в том, что такой железный лидер как Чингис Хан действительно давал права подчинённым. На самом деле он

был редким лидером, который умел предоставлять права подчинённым и знал в совершенстве когда и кому. Чтобы усилить свою силу и власть Чингис Хан не учитывая происхождения людей, назначал их на высокую должность. На самом деле такой меритократический метод даёт человеку большое доверие и он использовал это с феноменальным эффектом.

Сейчас обратите внимание на схему Мак Эйч на методах управления Чингис Хана.

Схема первая Стиль и метод управления Чингис Хана в современном обществе

Времена:	Эра Чингис Хана	В современном обществе
<i>Положение того времени</i>	Широкая степь Монголии и война охватившая мир	Период объединённого рынка мира. Экономическая война без предела.
<i>Эра ума Чингис Хана</i>	Действительность Темп Сила и знания Компенсация силы Борьба за объединение беда и счастья Попытка на удачу /на риск/ 	Рассмотреть кризис как возможность развития. Неприковываться к старым стилям и методам. Управление динамичной экономикой. Систематический стиль и созидательная организация. Укреплять доверие между членами Искать новые стили и методы.
<i>Оценка учёных экономистов Англии, Америки.</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Высший менеджмент – <i>CEO</i> - Предвидеть - <i>Envision</i> - Умение осуществлять - <i>Enable</i> - Энергия и ресурсы- <i>Energize</i> - Власть и права – <i>Empower</i> 	
<i>Оценка масс</i>	Умение бизнесменов и правительства Монголии преодолевать финансовые и экономические трудности и кризисы с помощью и поддержки мирового банка и других стран-спонсоров.	

= конец исследования Майк Эйч

Стратегия менеджмента Чингис Хана и её осуществление

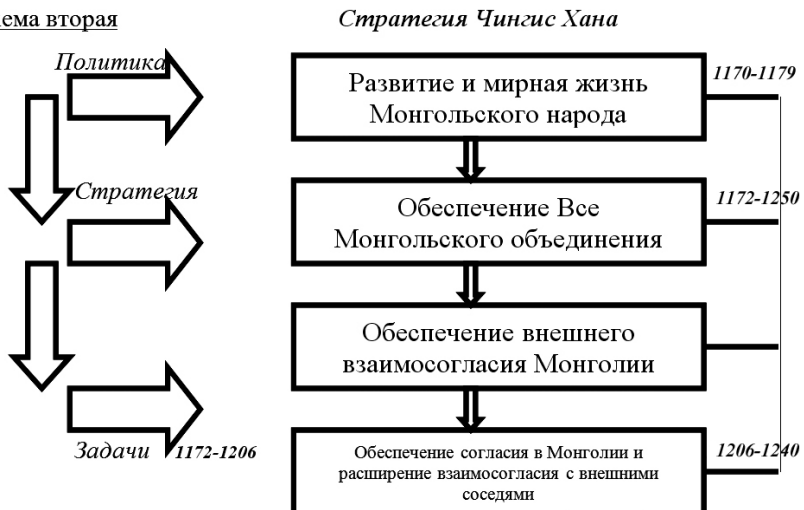

С одной стороны, враждебная среда и, с другой стороны, постоянная кровопролитная воинственность между Монгольскими ханствами на историческом пути стали движущими факторами в условии формирования психологии вождя и мировоззрения личности Тэмужина. С раннего детства Тэмужин крепко понял и убеждал себя в том, что источник процветания нации лежит в тесных дружественных отношениях между народностями и ханствами Монголии. Стратегию дружественного отношения монгольского общества Чингис Хан представлял двумя видами понятия и взаимосогласия: внешним и внутренним.

Чингис хан считал во первых, что согласие это объединение всего народа под одной властью. Во вторых, обеспечить единым руководством военно-политическое и хозяйственное управление. В третьих, создать взаимно объединённую систему хозяйства и экономики.

Внутреннее согласие и дружественное отношение само собой означало объединение внутреннего мира, то есть всего монгольского народа и всех ханств Монголии под лозунгами и идеалами “Вечных Голубых Небес” и “Под девятью святыми белыми знамёнами покровителя монгольских духов войны-сульд”. Наряду с обеспечением внутреннего взаимосогласия монголов, расширение сферы этого согласия стало неразрывной частью стратегии Чингис Хана. Основное содержание общей политики стратегии Чингис Хана является мирный образ жизни монгольского народа. Эта стратегия могла реализоваться только путём обеспечения взаимосогласия Монгольских ханств. Прежде всего, было необходимо решить такие задачи, как обеспечение внешнего взаимосогласия, создание единых дружественных отношений внутреннего мира и благоприятных условий в стране.

Схема вторая

Для того, чтобы присоединиться в экономическую организацию внешнего мира, надо было решить следующие основные задачи внутреннего мира:

1. объединённое управление всех Монгольских ханств
2. единое управление хозяйством и экономикой
3. единая норма права масс и их строгое соблюдение
4. самостоятельная хозяйственная система

Схема третья

Задачи обеспечения внешнего согласия и объединения

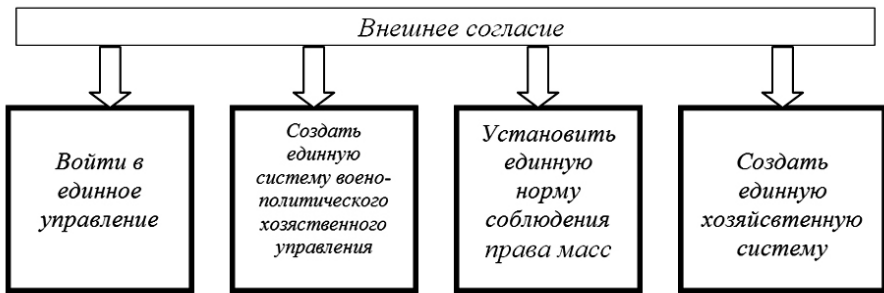
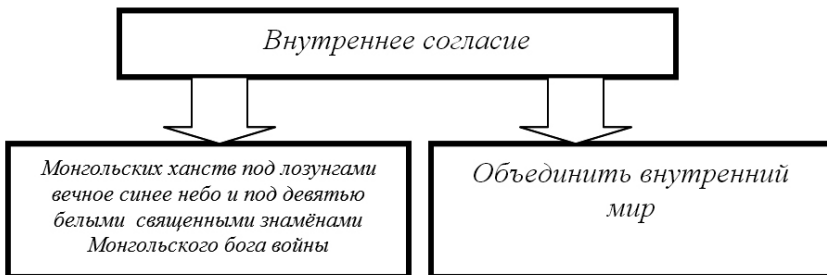

Схема четвёртая

Обеспечение внутреннего согласия и расширение внешнего согласия

Обеспечение внутреннего взаимосогласия и расширение сферы внешнего взаимосогласия были очень сложными задачами, требующие огромную силу и много ума со стороны Чингис Хана. "За дела будущего" стало постулатом устойчивого развития не только при Чингис Хане, но и в нашем 21-ом веке как основа спокойной и благосостоятельной жизни. Ради этого каждому народу нужны территория и просторы проживания для процветания. Для любой страны, какой бы она ни была, большой или маленькой, необходимо иметь свою стратегическую перспективу.

Совершая своё великое дело Чингис Хан больше предпочитал мудрую тактику и уникальные методы управления, нежели мощные оружия войны. Эти качества выражались в его методах и тактике, в таких как дружить с врагами на необходимое время, стерпеть и преодолеть прежнюю месть, заключать мир для избежания сильнее его врагов, использовать тактику психологической войны и борьбы с врагами, оказывать доверие честным и справедливым оппонентам, делать основательные умозаключения советуясь с близкими друзьями и полководцами, поощрять за заслугу, наказывать жестко за преступления, строго защищать законы и быть верным своему идеалу и стилю управления. Эти качества несомненно демонстрируют уникальную сущность менеджмента Чингис Хана.

Стиль в отношении управления Чингис Хана

Чингис Хан приобрёл такие жизненные истины, как доверие к людям и благодарность за их честлюбивый труд. То есть “почитание справедливости” стало опорной точкой его жизненного принципа в совершении грядущих дел на благо империи и монгольской нации.

Почитая от всего сердца справедливое поведение человека, вместе с тем он ненавидел лицемерие и подлость.

Где бы ни был Чингис Хан, он всегда придерживался справедливости и доверчивости, поэтому он до тла ненавидел лживого человека с ложным характером. Он всегда наставлял своим близким быть честлюбивым и честным не только в делах государства, но и в личной жизни, и сам твердо придерживался к своим словам и идеалам, о чём свидетельствуют многие примеры в “Сокровенном Сказании Монголов”.

Чингис Хан считал, что недоверие в отношении друзей, является причиной ослабления, разъединения и распада. По этой причине он всегда жестоко наказывал людей, которые предавали.

Всем было ясно, что отношение управления Чингис Хана основывалась на взаимной товарищеской вере.

Фундаментальный принцип отношения между руководителем и подчиненным основывается на преданности и мастерстве подчинённых в любых управленческих деятельности.

Организация информационной коммуникации управления Чингис Хана

В то историческое время, монгольская скорость передачи была высока по сравнению с другими цивилизованными государствами. Эта стала коренной сущностью победы Чингис Хана над врагами в течение его завоевательных походов и в установлении мира и безопасности. Справедливо сказано в книге корейского историка Ким Кон Рэ, что “Монголы издали сеть коммуникации по всему миру 700 лет вперёд до

изобретения интернета” /Ким Кон Рэ: “Чингис Хан - Исторический человек тысячелетия” стр 204/.

Благодаря созданию сети коммуникации и сообщения от Восточной Европы до острова Ява и Тихого Океана, охватывая все края массивной Евро-Азиатской империи, стала главным фактором осуществления стратегии Чингис Хана и его приемников, а также эта сеть была надежным оперативным средством для ведения каждодневных дел той великой империи.

Монголы называли эту сеть “уртон”, которая представляла собой почтово-ямскую службу с микросистемой снабжения и гарантии надежного функционирования, где человеческая трудовая сила, средства передвижения скота, трассы, трактиры и питание держались в хорошем состоянии. Средства передачи информации имели отличное положение, перевозчик её был “ям” или ямщиком. Ямщики везли пайзы, которые свидетельствуют о власти ханского уполномочия для проезда по территории Империи. В то время случаи искажения сведений были очень редкими, но если ямщики передавали их неправильно, тогда теряли свою голову. Если кто-то препятствовал ямщику, то испытывал такое же наказание. Поэтому каждый должен был строго соблюдать этот порядок и все установленные правила, между тем охранные спецгруппы везде сопровождали ямщиков не давая возможности срывать организацию коммуникации и связи.

Был такой случай, что сведение о сражении на далеком расстоянии южного Китая, под городом Нанчинг достигло через несколько часов Великому Хану в Хархоруме. При этом тоже использовали помощь света, огненный или дымный сигнал, передавая разные информации. Например, дым кизяка, дерево и тому подобное, каждый имел определённый код информации.

Чингис Хан использовал еще одно специфическое средство для передачи своих мыслей народу. Это средство было обращение к небу. После побега из плена от Мергидов, он прятался в горе Бурхан-Халдун, в северо-восточной Монголии. За сохранение его жизни Тэмужин поклонился горе и дал клятву: “Буду каждое утро поклоняться тебе, Святая гора, и буду каждый день возносить молитвы тебе! Да пусть разумеются потомки потомков моих!”.

В отношении Чингис Хана с подчинёнными людьми тоже замечается тройной символизм “человек-небо-человек”. Такой символизм таит в себе идеологию подчинённости людей к вечному небу и тесно связан с древнейшим верованием почитания синего неба. Монголы считали, что небо их покровитель, дающий силу. Следовательно, у монголов имеется теоретический взгляд того, что в совершении доброго дела небо помогает

человеку, одаряя его энергией, и наказывает его за совершение плохих частей.

Формы и средства поощрения Чингис Хана

После декларации создания истинного государства на Великом Хуралдай в 1206-ом году у истоков реки Онон, Тэмужину возвестили титул Великого Хана Всея Монголии - Чингис Хан. Он издал указ о благодарности в его поддержку со стороны ноёнов и аристократии. Непоколебимый основной принцип поощрения Чингис хана есть полное соответствие наград за заслугу и за поспупок данного человека. Кто больше потрудился, тот получал высокую награду. После возвышения в титул властителя Чингис Хана, Тэмужин в своем указе, напомнил каждому о его подвигах и наградил соответствующим образом. Организационный принцип поощрения Чингис Хана это дело чести и каждому был дано чётко знать кого, чем и зачем поощряют.

В “Сокровенном Сказании Монголов” есть много фактов, при которых Чингис Хан использовал установленную практикой систему психологического поощрения. Он не только наказывал человека за поступки и грехи, а так же миловал его. Поэтому помилование было одно из основных методов психологического поощрения.

Вышеупомянутые изволнения к своим близким соратникам Боорчи, Шихи-Хутагту, Борохулу, Сорхан-Шару часто встречаются в “Сокровенном Сказании”. Но наряду с этим здесь заметно, что те люди получившие помилования представляются как яркий пример той одной из важнейших форм поощрения в менеджменте Чингис Хана, и эту форму он мудро использовал в любом деле. Но прежде всего Чингис Хан учитывал разумную справедливость, доверие за услугу, за помощь своих подчинённых людей.

С другой стороны, при награде людей он использовал дифференциальный подход и высокое чувство. В особом случае он мог поощрять любого врага. Такое умение является исключительным мастерством его управленческой системы.

В “Сокровенном Сказании” говорится о том, что Чингис был таким руководителем, который мог реально оценить, восхвалять, поощрять, давать психологический стимул и энергию, кто бы это ни был - простой народ, крепостник, нукер /товарищ/, брат или даже чужеземец. Система наказания и взыскания Чингис Хана была основным фактором его мотивации.

Система мотивации поощрения, наказания и взыскания, включала в себе средства исполнения, то есть содержала свои нормы и критерии, к которым придерживались при решении спора между подчинёнными и для

установления их виновности и наказаний. Строго учитывалась не социальное происхождение, а социальная должность тех подсудимых людей. Повышение в должности в системе управления Чингис Хана было долгим и длительным процессом, требующим от данного человека яркой демонстрации и проявления индивидуального мастерства самого себя, отличительности в своей деятельности, и является строго установленным механизмом права того времени, основанный на взаимном принципе и методе руководителя и подчинённых.

Монгольский народ очень гордится своим высоким происхождением, предками и потомством, бережёт свою честь. В народной пословице сказано “Лучше сломать себе кости, чем сломать свою честь”. Эта гордость является своеобразной национальной традицией и многовековой этикой нашей нации.

Распределение власти Чингис Хана

Полномочие и власть являются важнейшей частью исследования менеджмента Чингис Хана. Основательность, жизнеспособность, успех существования любой системы управления зависит от полномочия перемещения должностей и подходящего распределения власти. Власть является потенциальной силой права исполнения как либо дел человеком. Тем временем, без дисциплины и правопорядка человек не сумеет достичь конечного желаемого успеха в деле.

Монгольские ханства /ханилиг/проводили жестокую между-усобную борьбу за власть. Праведная власть не возникает сама собой, а устанавливается в течение долговременной человеческой деятельности. История менеджмента Чингис Хана и есть то чистое свидетельство этой жизненной правды.

Чингис сосредоточивал и централизовал власть не только для себя, но и для общей цели Великой Монгольской Империи. И по мере укрупнения империи, он же вносил изменения в организацию управления таким путём, что назначал персонально избранных людей на должности министра, распорядителя, князей и следовательно распределял им все необходимые полномочия в определенной сфере их деятельности. Власть всегда сопровождается должностью, а не личностью, что является одним из главных принципов менеджмента Чингис Хана.

В процессе прогресса в менеджменте Чингис Хана можно выделить два главных периода:

Первый - это период централизованной и децентрализованной власти до 1206 года, и второй период охватывает весь промежуток времени после 1206 года.

Во втором периоде, путем доходящего распределения власти, обеспечивается равновесие обязанности исполнения, права, ответственности. Таким образом, Чингис воплотил в жизнь принципиально практическую работу организации, управления в решении дел Великой Монгольской Империи.

Распределению власти всегда сопутствуют изменения организации в зависимости от определённых условий. В 1206-ом году, после возвышения на престол властителя Всея Монголии, Чингис Хан назначил девяносто пять ноёнов-тысячников в члены Их Хуралдай-Великого Консула. А так же он возложил на князя Шихи-Хутугту заветы Верховного Общегосударственного Суда, установив таким образом общие, распорядительные функции в согласии с законами и принципами растущей империи.

Чингис строго запретил злоупотребление власти, в случае чего он жестко наказывал даже ноёна, не считаясь с его чином и происхождением. В монгольском обществе сохранение равноправия перед законом государства является фундаментальным принципом морали и организации менеджмента Чингис Хана.

Выводы и заключения

Из нашего исследования о стилях руководства Чингис Хана и экономической политики Великой Монгольской Империи можно сделать следующие выводы.

1. Чингис хан и его преемники создали Великую Монгольскую Империю, составляющую три четверти всего мира, отдалённым преимуществом военного мастерства, оружия и стратегией победы. Тем не менее, они не вмешивались в традиции и религию покорённых стран, а правили ими социально-экономическим и административным методами, соответственно назначая своих представительных чиновников, устанавливая дань и проводя эффективную налоговую политику во всех пределах империи.

2. Чингис Хан был в свое время большим экономическим политиком. Сверх того, его преемники создали огромную зону свободной торговли, охватывающую континенты Европы и Азии, укрепляя и углубляя научно-культурные связи между цивилизациями Запада и Востока. Своей исторической деятельностью и уникальным наследием, которое он оставил миру, Чингис Хан установил систему ГАТТ средневековья и заложил основы новой эры современной цивилизации.

3. Особенности менеджмента Великой Монгольской Империи и основа менеджмента Чингис Хана явились символическим примером "Государственного управления и гражданского уложения". Крылатое выражение этого наставления и учения Чингис Хана: "Исправив самого

себя, исправь семью, а затем государство своё” стало золотым постулатом человеческого процветания.

4. Чингис Хан был врождённо восстающим вождём, у кого сформировались качества лидера с раннего детства. На это повлияло воспитание его отца, убедившего Тэмужина в его грядущее будущее как преемника золотой династии монгольских ханов и как исполнителя святой миссии всевышнего голубого неба.

5. Чингис Хан придерживался стратегии межджмента, основанной на внутреннее объединение монгольской нации и внешнее объединение мировых наций под властью и идеалом Великой Монгольской Империи и Вечного Голубого Неба.

6. Чингис Хан основал стиль с демократической характерностью управления и нормы современной мировой дипломатии.

7. Особенности менеджмента Чингис Хана и его стиля управления являются неисчерпаемым богатством и остаются вечной темой изучения и исследований для учёных науки менеджмента, истории, гео-политики и военной науки.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

“Сокровенное Сказание Монголов”, УБ., 1990 .

“История Монголии в пяти томах”, УБ., 2003.

“История Монголии” (ред. Ж. Болдбаатар и другие), УБ., 1999.

А. Амар “Краткая История Монголии”, УБ., 1989.

Ш. Нацагдорж “Ода Чингис Хана”, УБ., 1991.

Ш. Нацагдорж “Князь Тоо и его поучения”, УБ., 1968.

Ч. Далай “Повествования Истории Монголии”, УБ., 1998.

И. Ишжамц “Повествования Истории Монголии”, УБ., 1998.

Б. Я. Владимирцев “Общественный строй Монголов”, Москва, 1934.

Д. Майдар “Чингис Хан и Монгольская Империя”, УБ., 1990.

Д. Лхашид “Искусство управления Монгольских Ханов”, УБ., 1999.

Мишель Хоанг “Чингис Хан: Император мира”, УБ., 2000.

Н. Ням-Осор “Социально”экономическая жизнь Монголии в 13-ом Веке и исполнение Великого Закона Их Засаг-Их Яса”, УБ., 1999.

Б. Норжванчиг “Развитие экономического мышления” УБ., 2001.

Д. Гонгор “История Халх Монголов”, УБ., I боть,8 1978.

- Н. Ишжамц “Единая Монголия и развитие феодализма”, УБ., 1984.
- Н. Гумилев, А. И. Куркчи “Чёрная Легенда”, УБ., 1992.
- П. Карпин, Г. Рубрук “История Великих Монголов”, УБ., 1998.
- Марко Поло “Открытие мирового сокровища”, УБ., 1987.
- Рашид-Ад-Дин “Компиляция мировой истории: I том”, УБ., 2002.
- Ч. Баянжаргал “Экономическая политика Чингис Хана”, УБ., 2004.
- Х. Пүрэвдагва “История менеджмента Чингис Хана”, УБ., 2004.
- Ү. Мөнхдалай “Чингис Хан: Менеджмент и геополитика”, УБ., 2006.
- Т. Дорж, Ү. Чимид “Менеджмент”, УБ., 2000. I часть (стр.20-25).
- Х. Пүрэвдагва “История менеджмента Чингис Хана”, УБ., 2004.
- R. Grousset “L’Empire Mongol”, Paris, 1941.
- E. Haenish “Die Geheime Geschichte Der Mongolen”, Leipzig, 1948.
- P. Pelliot “Histoire Secrete Des Mongols”, Paris, 1949.
- P. Pelliot et L. Hambis “Historie des Campagnes de Gengis-khan, Cheng- wou ts’ in-theng Lou”, Leiden, 1951.
- A. M. Juvani (tr. By J. A. Boyle) “The History of World Conqueror-II Volume” Manchester, 1958.
- Unen-Sechen “Studies on the Secret history of the Mongols”, Indiana University, 1965.
- R. Crousset (tr.by N. Walford) “The Empire of the Steppes” New Jersey, 1970.
- Rashid Al-Din (tr.by J. A. Boyle) “The Successors of Genghis Khan”, New York, 1971.
- B. Spuler (tr.by Helga and Stuart Drummond), “History of the Mongols: Based on Eastern and Western Accounts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries” California, 1972.
- J. A. Boyle, “The Mongol World Empire” (1206-1379) London, 1977.
- H. G. Shwarz “Bibliotheca Mongolica-Part I: Works in English, French and German” Western Washington, 1978.
- F. W. Cleaves “The Secret History of the Mongols” Cambridge, 1982.
- P. Ratchnevsky “Dzhinggis Khan: Sein Leben und Tod” Wiesbaden, 1983.
- Henry Serruys “A Prayer to Chingis Qan e Etudes Mongoles et Siberiennes” Paris, 1985.

1997 GÜNEY ASYA FİNANSAL KRİZİ VE GÜNEY ASYA ÜLKELERİNDE EMEKLİLİK SİSTEMİ REFORMLARI: TÜRKİYE VE GÜNEY ASYA ÜLKELERİ BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

EGE, İlhan*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

1990'lı yıllarda küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve artan rekabet gibi gelişmeler ülkeleri ve piyasaları sürekli şekillendirmiştir. Bu dönemde küresel piyasalar yeni fırsatlar ve tehlikelerle karşı karşıya kalmaktadır. Ülkeler için önemli tehlikelerden biri de finansal krizdir. Kurumsal yapıları farklı olan gelişmiş ülkeler finansal krizlerden gelişmekte olan ülkeler kadar etkilenmemektedirler. 1997 Asya Krizi'nden sonra uluslararası finans sisteminde reform çalışmaları başlamıştır. Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik reformları da gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı da bu emeklilik reformları bağlamında Türkiye ve Güney Asya ülkeleri bireysel emeklilik sistemlerinin karşılaştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Finansal kriz, Asya Krizi, emeklilik reformu, emeklilik sistemi, Türkiye, Güney Asya.

ABSTRACT

States and markets have been continuously shaped by the developments such as globalisation, technological advancement and increasing competition since 1990s. In this period, global markets have been faced with both new opportunities and dangers. One of the important danger for the states is financial crisis. Due to different institutional debt structures, developed countries are not affected from financial crises as much as developing countries. After the Asian crises in 1997, reforms started at international financial system. In this period, social security reforms started in developing countries. The aim of this study is comparison to Türkiye and South Asia pension systems in this social security reform period.

Key Words: Financial crisis, Asia Crisis, pension reform, pension system, Türkiye, South Asia.

---

* Nevşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. **e-posta:** ilhaneg2005@hotmail.com, iegel@eunev.edu.tr.

GİRİŞ

Dünyadaki küreselleşme süreciyle birlikte hızlı bir finansal entegrasyon da yaşanmaktadır. Bu süreçte tüm dünyayı etkisi altına alacak küresel krizler meydana gelmiştir. 1990 sonrasında meydana gelen en önemli krizler Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi (1992-1993), Meksika Krizi (1994-1995), Asya Krizi (1997-1998), Rusya Krizi (Ağustos 1998), Brezilya Krizi (1999), Türkiye'deki 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleridir. Şüphesiz bu krizlerin en önemlilerinden biri de (Güney) Asya Krizi'dir. Bu krizler beraberlerinde ülkelerde başta sosyal güvenlik olmak üzere birçok reformu zorunlu hale getirmişlerdir.

Özel emeklilik fonlarının dünyadaki uygulamalarında, sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılmasında da büyük faydaları olmuştur. Özel emeklilik fonları, topladıkları fonları yatırıma dönüştürmesi nedeniyle sermaye piyasasının gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmanın amacı 1997 Güney Asya Krizinden sonra Türkiye'nin ve Güney Asya ülkelerinin bireysel emeklilik sistemlerinin karşılaştırılmasıdır.

Çalışmada tümden gelim metodu uygulanacaktır. Önce genel kavramsal açıklamalara yer verilecek, daha sonra da (Güney) Asya'daki bireysel emeklilik sistemleri incelenecektir. Bu bölümde ayrıca Türkiye'deki bireysel emeklilik sistemi, Güney Asya ülkelerindeki sistemlerle karşılaştırılacaktır. Veriler, ulusal ve uluslararası literatürden toplanmıştır.

1. Temel Kavram ve Tanımlar

Öncelikle bu bölümde finansal kriz, özel emeklilik fonları ve emeklilik planları kavramları kısaca açıklanacaktır.

1.1. Finansal Kriz

Literatürde değişik kriz tanımları yapılmıştır. Kısaca kriz; herhangi bir mal, hizmet, faktör veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının dışında gerçekleşen dalgalanmalardır (Kibritçiöğlü, 2000; 5-6).

Krizi şu şekilde tanımlamak da mümkündür. Kriz, önceden beklenilmeyen ve sezilmeyen, örgüt tarafından çabuk ve acele cevap verilmesi gereken, örgütün önleme ve uyum mekanizmalarını yetersiz hâle getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumudur (Tağraf ve Arslan, 2003; 150).

Mishkin ise finansal krizi şu şekilde tanımlamaktadır: "Finansal kriz, ters seçim ve finansal piyasalardaki bu bozulma, yatırım fonlarının en üretken

yatırım fırsatlarına aktarılmasını etkisizleştirmektedir” (Işık, Duman ve Korkmaz; 46-47).

Ayrıca krizin çıkış nedenlerine göre; döviz kuru krizi, bankacılık krizi gibi farklı kriz kavramları da kullanılmaktadır. Para krizi, paraya yapılan bir spekülative atağın devalüasyona yani paranın büyük oranlarda değer kaybına yol açtığına veya merkez bankasının parayı savunmak için büyük rezervler harcadığında ya da faiz oranlarını büyük miktarda yükselttiğinde gerçekleşmektedir. Bankacılık krizi, banka paniğinde ya da paniğin olma ihtimalinde bankaların yükümlülüklerinin çevrilebilirliğini durdurması veya devletin bu olayı engellemek için geniş çaplı müdahaleye mecbur kaldığında oluşmaktadır (Kabaş, 2004; 16). Ekonomik krizin görünür etkisi finans piyasalarında, gerçek etkisi ise reel kesimde ortaya çıkar (Uzay, 2001; 441).

Döviz kuru krizi ise, sabit kur sisteminin uygulandığı bir ekonomide piyasa oyuncularının ani bir şekilde ellerindeki ulusal para cinsinden varlıkları yabancı para cinsinden varlıklara çevirmeleri ve merkez bankasının müdahale olarak rezervlerini kullanması sonucu rezervlerde yaşanan düşüşle birlikte oluşan krizdir (Kansu, 2004; 52).

Bu kriz kavramları birbirinden bağımsız değil, genellikle birbirini tetiklemektedir. Mesela bankacılık krizi, döviz kuru krizini; para krizi, dış borç krizini meydana getirebilir. (Özkan, 2005; 6).

1.2. Özel Emeklilik Fonları

Derelioğlu tarafından özel emeklilik fonları (private pension funds); çalışanların çalışma hayatı süresince elde ettikleri gelirden tasarruf ederek, emeklilik döneminde sürdürülebilir bir hayat düzeyi sağlamalarına olanak tanıyan ve koşulları önceden belirlenmiş bir “emeklilik planı” çerçevesinde işverenler, çalışanlar veya her iki grubun ya da, herhangi bir işverene bağlı olarak çalışmayan bireylerin, düzenli olarak yaptıkları belirli tutardaki katkıların bir fonda toplanarak, profesyonel portföy yönetim ilkeleri çerçevesinde yatırıma yöneltildiği kurumsal yapılar olarak tanımlanmaktadır (Derelioğlu, 2000; 13).

1.3. Emeklilik Planı

Emeklilik planı (pension plan, retirement plan, pension scheme); emeklilik ödemelerinin gerçekleştirilebilmesi için kurulan bir fondur. Emeklilik planlarını oluşturan; kurumlar için çalışanları adına hareket eden özel işletmeler, çalışanları yararına devlet ve yerel yönetimler, üyeleri yararına sendikalar ve kendi yararlarına bireylerdir (Buzlupınar, 1996). Emeklilik planlarını oluşturan bu kişi veya kurumlar sponsor olarak adlandırılmaktadır (Derelioğlu, 2000; 13).

Dünya’da fonksiyonel açıdan uygulanan üç tür emeklilik planı vardır. Bu planlar ile ilgili Türkçe literatürde farklı adlar kullanılmaktadır.

- **Belirlenmiş Fayda Emeklilik Planları (Maaş Esaslı Emeklilik Programları-Defined Benefit):** Belirlenmiş fayda emeklilik fonlarında, fonun gelecekteki getirisi, ölüm oranı, plan kapsamındaki ayrılmalar, tazminat türü, emeklilik yaşı, yatırım gelirleri ve diğer faktörlere bağlı olarak belirlenmektedir. Bu tip emeklilik fonunda hak sahibine yapılacak ödemeler, önceden belirlenen bir formüle göre hesaplanır (Ege, 2002; 84).

- **Belirlenmiş Katkı Emeklilik Planları (Prim Esaslı Emeklilik Programları-Defined Contribution):** Belirlenmiş katkı emeklilik fonlarında ise, fon katılımcısının her döneme ait katkı miktarı önceden belirlenir. Buna karşılık fondan sağlanan fayda; ödemelerin katkı payına ve fonda toplanan primlerin değerlendirilmesi ile elde edilecek getiriye bağlıdır.

- **Karma (Hibrid) Sistem:** Belirlenmiş katkı ve belirlenmiş fayda planlarının birlikte kullanılmasından oluşur.

2. 1997 Güney Asya Finansal Krizi

1990'lı yıllarda yaşanan krizler *İkincil Nesil Krizler* olarak adlandırılmaktadır. Bu krizler ekonomide önemli bir dengesizlik olmasa bile, spekülörlerin dövizle doğru spekülatif atakları karşısında, yetkili organların dövizle ilgili gerekli önlemleri almamaları sonucu doğmaktadır. Şöyle ki; zayıf döviz kuru piyasalarında, ülke parası kısa pozisyonda olan ve sayıları oldukça fazla olan satıcıların portföylerini yeniden tahsis etme çabaları yerli paraya karşı bir hareket başlatır. Bu hareket, ekonomide önemli bir dengesizlik olmasa bile, spekülörlerin dövizle doğru ataklarına rağmen, yetkili organların dövizle ilgili gerekli önlemleri almamaları sonucu doğmaktadır. Spekülatif atak başladığı zaman, faizlerin yükselmesi ekonomiye durgunluk getirip işsizliği artıracığından, bu maliyeti göze alamayan kamu otoriteleri, genellikle sermayenin ülke dışına çıkmasına seyirci kalarak, döviz kurunu dalgalanmaya bırakmakta gecikmektedirler (Özatay, 1996; 25).

İkincil nesil finansal krizlerin ortaya çıkışı iki şekilde olmaktadır: Bankacılık krizi ve döviz krizi. Bankacılık krizleri genelde banka bilançolarının kötüleşmesinden; bilanço aktif yapılarının bozulmasından kaynaklanır. Daha açıkçası, geri dönmeyen kredilerin artması, menkul değerlerin piyasalarındaki dalgalanmalar, reel sektörün küçülmesi nedeniyle bankaların aktif yapılarının bozulması bankacılık krizlerinin temel nedenleri olmaktadır. Bankacılık sektörünün krize girmesi sonucunda mevduat sahipleri bankalardan mevduatlarını çekmeye başlayacağı için, bankaların likidite sıkıntısı had safhaya varır. Finansal krizlerin diğer bir şekli ise döviz krizleridir. Döviz krizleri genelde sabit kura dayalı dezenflasyon programları sonucunda ortaya çıkar. Döviz kuru çıpasına dayanan bu sistemde enflasyon konusunda olumlu gelişme ile birlikte, yerli paranın değer kazanması sonucu, cari işlemler

dengeindeki açık büyür. Buna rağmen sabit kurdan çıkamayan ülkeler, ister istemez bir finansal krize sürüklenir (Eren ve Süslü, 2001; 664).

Son yılların en önemli finansal olayı Güneydoğu Asya'da görülen ve tüm dünya ekonomilerini etkileyen mali krizdir. 1997 yılı Şubat ayında başlayan ve Tayland'ın 2 Temmuz'da para birimi bahtı devalüe etmesi ile bölge ekonomilerine ve dünyaya yayılan finansal kriz, çeşitli yönleri ile önemli bir ekonomik olay olarak görülmektedir. Böyle bir krizin önceden tahmin edilememiş olması, krize uğrayan ülkelerin reel ekonomilerinde herhangi bir problem bulunmaması da, hem uluslararası mali sistemin yönetimi ve denetimi sorununu hem de krizde önemli rol oynayan spekülasyon sermaye hareketlerini yeniden gündeme getirmiştir (Akdiş, 2004). Güney Asya krizi Tayland'da başlamasına rağmen, Tayland'la birlikte "Asean-5" olarak adlandırılan Malezya, Endonezya, Singapur ve Filipinler'de de yayılmıştır.

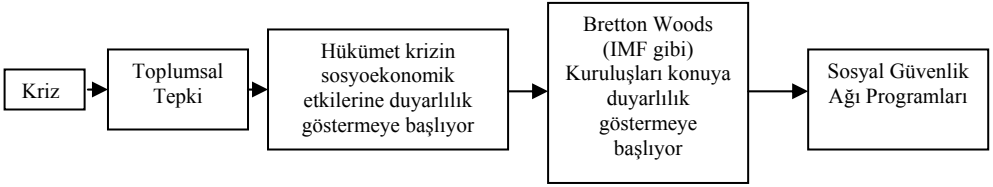
Bahtın hızla değer kaybetmesi sonucunda, paralarının değerlerini kontrollü bir şekilde tutmaya çalışan bölge ülkelerinde de bir devalüasyon dalgası başlamıştır (Canpolat, 2004; 57). Baht 2 Temmuz 1997 günü 16 %, Won 4-23 Aralık 1997 tarihleri arasında 41 %, Korean Composite Endeksi ise 50 %, Rupiah 1 Aralık 1997-26 Ocak 1998 tarihleri arasında 71 % değer kaybetti, Jakarta Composite Endeksi ise 10 Eylül-15 Aralık 1997 tarihleri arasında 41 %, Ringgit Aralık ayında 25 %, Kuala Lumpur Composite Endeksi ise 10 Eylül 1997-12 Ocak 1998 tarihleri arasında 45 % değer kaybetmiştir (Üzer, 2002; 11). Bu değer kayıplarına bağlı olarak krizin başladığı ilk dönemde, derecelendirme kuruluşlarının bölge ülkelerine verdikleri kredi notlarında büyük ve hızlı bir düşüş olmuştur. Moody's, Standard&Poor's ve Fitch Rating derecelendirme kuruluşlarının verdiği kredi notlarına bakıldığında Tayland'ın kredi notu 4, Endonezya'nın kredi notu yaklaşık 5, Güney Kore'nin kredi notu ise 9 kademedenden daha fazla düşmüştür (Öztürk, 2003; 174).

Güneydoğu Asya ülkelerinin krize girmelerinde uyguladıkları sabit döviz kuru sistemi ile reel sektördeki firmaların ve finansal sektördeki bankaların bilanço yapılarındaki bozukluklar (aktif ve pasif kalitesinin bozulması) önemli rol oynamıştır (Çolak, 2002; 158).

Son Güney Asya krizi, özellikle finansal sistemleri zayıf olan ülkelerin krizden diğer ülkelere oranla daha fazla etkilendiğini göstermiştir. Finansal sistemdeki zayıflıklar, sadece finansal piyasalarda faaliyette bulunan bireysel finansal kuruluşların işlemleri ile ilgili değildir; aynı zamanda bu kuruluşların faaliyet esaslarını belirleyen düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların işleyişinden de kaynaklanmaktadır (Duman, 2002; 140).

Güney Asya Krizi, etkilediği ülkelerde ekonomilerin küçülmesine, borsaların çökmesine, işsizliğin artmasına, uluslararası alanda kredi akışının hızla düşmesine, şirketlerin ve bankaların iflaslarına, ulusal ve uluslararası

piyasalarda faiz oranlarının hızla yükselmesine ve uluslararası düzeyde ticaret hacminin düşmesine neden olmuştur. (Özbilen, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sevki1.pdf>, 12.08.2007). Güney Asya krizinin etkileri sadece yukarıda sayılan konularda olmamıştır. Ayrıca bu kriz, sosyal güvenlik reformlarının hızlanmasına da ivme kazandırmıştır.

Şekil 1: Kriz Sonrası Dönemde Toplumsal Tepkilerden Sosyal Güvenlik Ağlarına Uzanan Tepkiler Zinciri

Kaynak: Koyuncu ve Şenses, 2004; 5.

Krizlerin olumsuz etkileri sonucunda, toplumun da olumsuz bir tepkisi olacaktır. Bu olumsuz tepkiler neticesinde ise hükümetler krizin sosyoekonomik etkilerine duyarlılık göstermeye başlamaktadır. Hükümetlerin duyarlılık göstermesi nedeniyle IMF gibi Bretton Woods kuruluşları da konuya duyarlılık göstererek Sosyal Güvenlik Ağı Programları adlı sosyal politikaların uygulanmasına olanak verecektir (Şekil 1).

Türkiye’de de Güney Asya krizinden etkilenerek 2000 yıllarda ana gündem konularını iç borç stokunun hızlı artışı, iç borçların çevrilebilmesi ve yeniden istikrar altında büyümeye geçiş sorunları oluşturmuştur. Bu sorunlar neticesinde kamunun sosyal hizmetlerini aksatmıştır (Voyvoda ve Yeldan, 2002, 1).

3. Güney Asya Ülkeleri Bireysel Emeklilik Sistemleri

Güney Asya ülkelerinde bireysel emeklilik sistemlerini incelemeden önce diğer Asya ülkelerindeki bireysel emeklilik sistemleri incelenecektir.

3.1. Asya Ülkelerinde Bireysel Emeklilik Sistemleri

Asya ülkeleri dünyada emeklilik sistemleri açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü Asya kıtasında yer alan Çin (Doğu Asya) ve Hindistan (Güney Asya) 65 yaş üstündeki dünya nüfusunun yaklaşık % 40’na sahiptirler (Piggott, 2007; 1).

Tablo 1: Doğu ve Güney Asya Ülkelerinin Demografik ve Ekonomik Özet Bilgileri

Ülke	Nüfus (Milyon)	Nüfus 65+	Yaş Bağımlılık Oranı	Bağımlılık Oranı Projeksiyonu (2030)	GSYH (Milyar \$, 2003)	Kişi Başına Düşen GSYH (\$)
Afganistan	28,5	2	4,5	6	Mevcut Değil	Mevcut Değil
Doğu Asya Ülkeleri						
Bhutan	2,2	4	7,1	8	0,6	295,1
Çin	1.298,8	8	10,7	24	1.409,9	1.085,5
Hindistan	1.065,1	5	7,6	14	599	562,4
Güney Kore	48,6	8	11,5	32	605,3	12.455,8
Malezya	23,5	5	7,2	16	103,2	4.385,6
Güney Asya Ülkeleri						
Nepal	27,1	4	6,3	8	5,8	215,5
Pakistan	159,2	4	7,3	8	67,9	426,5
Filipinler	86,2	4	6,5	12	80,6	934,3
Sri Lanka	19,9	7	10,3	23	18,5	929,6
Tayland	64,9	7	10,6	20	143,2	2.207,1

Kaynak: Piggott, 2007; 2.

Tablo 1'de Doğu ve Güney Asya ülkelerinin demografik ve ekonomik özet bilgileri verilmiştir. Asya ülkelerinin nüfusları incelendiğinde Çin ve Hindistan'ın nüfusları dikkat çekicidir. Buna karşın yaşlı, yani 65 yaştan fazla nüfus oranları incelendiğinde Çin ve Güney Kore nüfusunun diğer ülkelere göre daha yaşlı olduğu görülmektedir. Bağımlılık oranı; çalışan bir kişiye geçimini sağlamak için kaç kişinin bağımlı olduğunu gösteren bir orandır. Bağımlılık oranı; iki şekilde hesaplanmaktadır: Bir ülkedeki belirli bir yaşın altındaki çocuk nüfusun toplam nüfusa oranlamasıyla geç bağımlılık oranı ve 65 yaşın üzerindeki insan sayısının toplam nüfusa oranlanmasıyla yaş bağımlılık oranı bulunmaktadır. **Tablo 1**'de bağımlılık oranının genel olarak Asya ülkelerinde çok yüksek olduğunu görmekteyiz. Güney Asya ülkelerinde ise Tayland ve Sri Lanka'da ise bu oran çok yüksektir. Türkiye'de ise bağımlılık oranı 2000 yılında 8,83'tür. Türkiye'nin oranı da Güney Kore, Çin, Tayland ve Sri Lanka'nın oranlarından daha düşüktür, fakat diğer Asya ülkelerinin oranından ise daha yüksektir. Ayrıca Asya ülkelerinin bağımlılık oranında geçmiş projeksiyona göre 2030 yılında aşırı artış göstereceği söylenebilir. Asya kaplanları olarak anılan Çin, Güney Kore ve Tayland gibi ülkelerde kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hâsılının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Emeklilik Fonu Varlıkları (Milyon \$)

Ülke	1998	1999	2000	2001	2002
Hong Kong			639	677	677
Malezya	36.852	42.647	47.118	50.421	54.419
Singapur	50.954	52.153	55.125	54.111	56.429
Güney Kore	13.322	13.487	11.510	13.290	
TOPLAM	101.128	108.287	113.752	117.822	110.847

Kaynak: Chan-Lau, 2004; 18.

Tablo 2'de bazı Asya ülkelerindeki emeklilik fonu varlıkları verilmiştir. Malezya ve Singapur'un emeklilik fonu varlıkları diğer ülkelere göre dikkat çekici tutardadır.

Tablo 3: Emeklilik Fonu Varlıkları (Gayrisafi Millî Hâsılanın Yüzdesi)

Ülke	1998	1999	2000	2001	2002
Hong Kong			0,4	0,4	0,4
Malezya	51,1	53,9	52,3	57,3	57,3
Singapur	62,2	64,1	60,3	63,8	64,9
Güney Kore	3,6	3,2	2,8	3,2	
TOPLAM	11,8	11,7	11,8	12,3	21,5

Kaynak: Chan-Lau, 2004; 18.

Tablo 3'te ise emeklilik fonu varlıkları gayrisafi millî hâsılanın yüzdesi olarak verilmiştir. Singapur ve Malezya'da bu oranın yıllar itibariyle diğer ülkelerden yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Emeklilik Fonları Portföy Varlıkları (2004)

Ülkeler	Nakit veya Mevduat	Devlet Tahvili ve Kamu Araçları	Özel Tahviller	Krediler	Hisse Senetleri	Arsa ve Binalar	Yatırım Fonları	Tahsis Edilmemiş Sigorta Sözleşmeleri	Diğer Yatırımlar
Endonezya	70,9	0,1	11,9	0,7	4,1	6,0	1,3	0,0	6,9
Güney Kore	7,4	24,3	56,4	9,9	0,2	0,0	0,5	Mevcut değil	1,4
Tayland	41,4	23,9	18,2	Mevcut değil	13,7	Mevcut değil	1,8	Mevcut değil	1,0
Singapur	2,7	96,4	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,7
Türkiye	0,0	72,6	0,0	0,0	13,2	0,0	0,0	0,0	14,2

Kaynak: Poirson, 2007; 11.

Tablo 4'te Asya'da bazı ülkelerde ve Türkiye'de emeklilik fonlarının varlıklarının dağılımı incelendiğinde Endonezya ve Tayland'da ağırlıklı olarak nakit ve mevduata yatırım yapılırken Singapur ve Türkiye'de devlet tahvili ve kamu araçlarına ağırlıklı olarak yatırım yapılmaktadır. Güney Kore'de ise özel tahvillere en fazla yatırım yapılmaktadır.

Japonya’da emeklilik sistemi üç basamaktan oluşmuştur. Birinci basamakta “Ulusal Temel Emeklilik Planı”, ikinci basamakta “Çalışan Emeklilik Sigortası” vardır. Bu iki plan devlete aittir ve katılım zorunludur. Üçüncü basamak emeklilik planları ise gönüllülük esasına dayalı ve devletten bağımsız emeklilik planlarıdır. Bu emeklilik planları tanımlanmış fayda esasına göre hareket etmektedirler ve bunların iki tipi mevcuttur. Birincisi “Çalışan Emeklilik Fonu” (Employees Pension Fund-EPMF), ikincisi ise “Vergice Sınırlanmış Emeklilik Planı” (Tax Qualified Pension Plan- TQPP) dir (Bağlan, 2006; 72-73). “Vergice Sınırlanmış Emeklilik Planları” kamudan tamamen ayrı özel yönetimi olan emeklilik fonlarıdır. 1996 Mart ayı itibariyle kapsamında 91.000 plan, 17,8 trilyon yen tutarında birikim ve 10,7 milyon üyesi bulunmaktadır (Yavru, 2002; 40).

1942 yılında Çalışanlar Emeklilik Sigortası Kanunu kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir. Japonya 1961 yılında ulusal emeklilik planını uygulayarak evrensel bir emeklilik sistemi oluşturmuştur. Emeklilik faydaları 1960’lı yıllarda ve 1970’li yılların ilk dönemlerinde geliştirilmiştir. Çalışanlar Emeklilik Sigortası Kanunu’nda 2000 yılında da bir revizyona gidilmiş ve sistemin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. (<http://www.mhlw.go.jp/english/org/policy/dl/p36-37d.pdf>, 18.07.2007).

1 Nisan 1998 yılında “Büyük Patlama” (Big Bang) veya Finansal Sistem Reformu Kanunu olmuştur. Bu doğrultuda Japon “kisei kanwa” (deregülasyon) gerçekleşmiştir (Ingmanson, 2004; 22). 1999 yılında Kamu Emeklilik Reformu gerçekleşmiştir. Bu reform ile emeklilik yaşı 65’ten 69’a çıkarılmıştır.

Japonya’da emeklilik fonlarında portföy çeşitlendirmesi kuralları yerine “basiretli insan kuralı” (prudent person rule) geçerlidir. Kendi varlıklarına ve yurtdışı varlıklara yatırım yapılması ile ilgili nicel kısıtlamalar da yoktur (Davis, 2001; 48).

Tablo 5: Japonya’da Sosyal Güvenlik Emeklilik Planları’nın Tüm Katılımcı Sayıları ve Azalış Projeksiyonlar

Yıl	Aktif Katılımcılar (milyon)	Azalma Oranı (%)
2005	70,0	-0,4
2006	69,9	-0,3
2007	69,4	-0,2
2008	68,7	-0,2
2009	68,0	-0,5
2010	67,3	-0,8
2015	64,9	-0,8
2020	63,3	-0,5
2025	61,8	-0,5
2030	59,3	-0,8
2035	52,0	-1,3
2040	46,2	-1,1

Kaynak: Sakamoto, 2005; 34.

Tablo 5'te Japonya'da sosyal güvenlik emeklilik planlarının katılımcı sayılarının projeksiyonu ve yıllar itibariyle azalma oranları verilmiştir. Aktif katılımcıların sayısında bir azalma olduğu görülmektedir. Azalma oranlarının da yıllar itibariyle artış göstereceği tahmin edilmektedir.

Japon emeklilik varlıklarının önümüzdeki on yılda 1.700 milyar \$'dan, 4.100 milyar \$'a çıkması beklenmektedir. Böylece Japon emeklilik piyasası dünyanın ikinci büyük ve Asya'nın en büyük emeklilik piyasası olacaktır. Asya kıtası açısından hem ekonomik, hem nüfussal açıdan Japonya önemli bir ülkedir. (<http://www.researchandmarkets.com/reports/295069/>, 01.08.2007). Japon emeklilik sisteminde dağıtım (pay-as-you-go) esaslıdır, yani mevcut emeklilere yapılan ödemelerin, mevcut katılımcıların ödediği primlerle finanse edilmesi sistemi benimsenmiştir (Horioka; 2).

Kazakistan sosyal güvenlik reformunu 1997 Güney Asya finansal krizinden hemen sonra 1 Ocak 1998 tarihinde yapmıştır. 1998 yılı itibariyle 4,2 milyonluk çalışan nüfusa sahip ülkede 782 bin kişi özel emeklilik sistemine girmiştir. Bu 363 milyon dolarlık özel emeklilik fonları birikimlerinin %75'i 5 yıl vadeli Kazak tahvillerine yatırılmıştır (Taşcıoğlu, 1998). Yapılan reform ile 2000 yılında özel emeklilik sistemine mensup işgücü % 100'e ulaşmış ve özel emeklilik varlıklarının GSMH'ya oranı % 30 olmuştur (Ergenekon, 2001; 132).

Güney Kore'deki bireysel emeklilik sistemi de Japonya'dakine benzer üç ayaklı bir sistemdir. Birinci ayağı "Devlet Sosyal Güvenlik Sistemi" ve ikinci ayağını da "İşveren Katılımlı Güvenlik Sistemi" oluşturmaktadır. Her iki sisteme de katılım zorunludur. Birinci ayağı oluşturan "Devlet Sosyal Güvenlik Sistemi"ne devlet çalışanları hariç diğer çalışanların katılması zorunludur (Bağlan, 2006; 73-74).

Sistemin üçüncü ayağına katılım ise gönüllülük esasına dayalıdır. 18 yaşını dolduran herkes sisteme üye olabilmektedir. Emeklilik hakkı kazanabilmek için 10 yıl katkı payı ödemek ve 55 yaşını doldurmak gerekmektedir. Ödenecek katkı payları için bir üst limit yaklaşık 95.000 dolardır. Emeklilik şirketleri arasında aktarım yapılabilir (Yavru, 2004; 41).

Güney Kore'de emeklilik reformu ilk olarak 1998 yılında başlamıştır. Dağıtım esaslı, fonlanmamış, maaş esaslı plan sistemlerini rezerv fon yaratacak şekilde tadil edilmiştir (Ergenekon, 132). Reform çalışmaları 1997 Asya krizinden sonra daha da artmıştır (Piggott, 2007; 5).

Çin, Asya'daki 60 yaş ve üzerindeki nüfusun yaklaşık yarısına ve genel olarak yaşlı bir nüfusa sahiptir. Bu nüfus 150 milyon kişidir ve 2040 yılında yaklaşık 400 milyon kişiye ulaşılacağı tahmin edilmektedir. Sosyal güvenlik reformları Çin'de 1949 yılından 2004 yılına kadar sürmüştür.

1 Temmuz 2005 tarihinde yeni emeklilik kanunu Tayvan'da emeklilik sistemini baştan sona değiştirmiştir. Bu kanunla işçilerin hakları ve işverenlerin yükümlülükleri arttırılmıştır (Neumeyer, 2005; 1).

Tayland 1998 yılında sosyal güvenlik reformunu gerçekleştirmiştir. Bu reform ile dağıtım esaslı, fonlanmamış, maaş esaslı plan sistemlerini rezerv fon yaratacak şekilde tadil edilmiştir (Ergenekon, 2001; 132).

Tablo 6: Tayland’da Sigortalı Nüfustaki Değişim

Yıl	Kamu Emeklilik Sigortası (%)	İşçi Sigortası (%)	Çiftçilerin Sağlık Sigortası (%)	Nüfusa Oranı (%)
1955	-	3,43	-	3,43
1960	1,75	4,90	-	6,66
1965	1,92	5,01	-	6,93
1970	2,08	6,53	-	8,60
1975	2,26	9,52	-	11,78
1980	2,44	14,21	-	16,65
1985	3,91	20,97	0,52	25,40
1990	5,29	33,59	7,70	46,58
1993	8,39	38,79	8,14	55,32

Kaynak: Chen-Wei, 2002; 331.

Tablo 6’da Tayland’da sigortalı nüfustaki değişim verilmiştir. Tablo 6’da görüldüğü gibi kamu sigortası, işçi sigortası, çiftçilerin sağlık sigortası katılımcılarının oranı yıllar itibariyle artmaktadır. Bu artışa bağlı olarak da sigortalı nüfusun, toplam nüfusa oranı da artmaktadır.

Singapur 1997 yılında çalışanlara sosyal güvenlik sistemindeki birikimlerini özel portföy yöneticilerine transfer edebilme olanağı sağlayan bir reform yapmıştır (Ergenekon, 132).

Hong Kong 1998 yılında emekli aylıklarının desantralize kurumlar tarafından katkı payı esaslı planlar çerçevesinde fonlanmasını içeren bir sosyal güvenlik reformu gerçekleştirilmiştir (Ergenekon, 2001; 132).

3.2. Güney Asya Ülkelerinde Bireysel Emeklilik Sistemleri

Dünya Bankası’nın ülkeleri coğrafi bölgelere göre sınıflandırılması doğrultusunda Güney Asya ülkeleri Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka’dır.

3.2.1. Afganistan Bireysel Emeklilik Sistemi

Afganistan’da iki emeklilik planı vardır: Ulusal emeklilik planı ve kamu bankaları emeklilik planı. Ulusal emeklilik planı 20 ve daha fazla kişi çalıştıran özel ve kamu sektörü çalışanlarını kapsamaktadır. Fakat etkin olarak devlet tarafından kontrol edilen kamu sektörü çalışanlarını kapsar. Çalışan ücretinin %3’nü, işe ilk girdiği ayın % 25’ni ve her ücret artışında, artışın %50’sini prim olarak öder. İşveren de maaş bordrosunun %8’ni

ödeyecektir. Tanımlanmış fayda yöntemi kullanılan bu planında emeklilik yaşı 65'tir, Emek ve Sosyal Politika Bakanlığına bağlı yarı özerk Emeklilik Kurumu tarafından yönetilmektedir. Kamu bankaları emeklilik planı, kamu bankalarında çalışan 2003 yılı itibariyle yaklaşık 4000 kişiyi kapsamaktadır. Ulusal emeklilik planında olduğu gibi bu planda da çalışan ücretinin % 3'nü, işe ilk girdiği ayın % 25'ni ve her ücret artışında, artışın % 50'sini prim olarak öder. İşveren de maaş bordrosunun %8'ni ödeyecektir ve emeklilik yaşı da 65'tir. Fakat bu emeklilik planını Merkez Bankasının Emeklilik kısmı yönetmektedir (World Bank, 2005; 75).

3.2.2. Bangladeş Bireysel Emeklilik Sistemi

Bangladeş'te üç tür emeklilik planı vardır: Devlet Emeklilik Planı, Genel İhtiyat Fonu (GPF) ve Yardımcı İhtiyat Fonu (CPF). Devlet Emeklilik Planına memurlar ve askerler katılabilmektedir. Bu plan genel bütçeden finanse edilmektedir. Tanımlanmış fayda yöntemi uygulanan bu planda emeklilik yaşı 57'dir. Bu plan muhasebe genel kontrolörleri bürosu tarafından yönetilmektedir. Genel İhtiyat Fonuna katılım gönüllülük esastır ve memurlar, yarı-kamu kuruluşları çalışanlarının katıldığı bir plandır. Çalışan ücretinin %2-10 arasında bir oranda katkı yapar. Bu fonda tanımlanmış katkı yöntemi uygulanmaktadır ve emeklilik yaşı 57'dir. Fonun tüm varlıklarının devlet tahvili ve hazine bonolarına yatırılması zorunludur. Bu plan da muhasebe genel kontrolörleri bürosu tarafından yönetilmektedir. Yardımcı İhtiyat Fonuna dönemsel ve kısa dönemli kamu ve yarı-kamu kuruluşlarında çalışanlar katılabilmektedir. Çalışan ücretinin % 8,33'ünü ve işverende bordronun % 8,33'ünü katkı olarak verebilir. Bu fonda da tanımlanmış katkı yöntemi uygulanmaktadır ve emeklilik yaşı 57'dir. Fonun tüm varlıklarının devlet tahvili ve hazine bonolarına yatırılması zorunludur. Bu plan da muhasebe genel kontrolörleri bürosu tarafından yönetilmektedir (World Bank, 2005; 76).

3.2.3. Bhutan Bireysel Emeklilik Sistemi

Bhutan'da Ulusal Emeklilik ve İhtiyat Fonu adlı bir plan vardır. Bu fona memurlar ve finans kuruluşlarının çalışanları katılabilir. 2003 yılı itibariyle 18.300 kişi bu fona girmiştir. Çalışanlar ücretlerinin % 5'ni ve işverenler ise ücret bordrosunun % 5'ni prim olarak ödemektedirler. Emeklilik yaşı 56'dır ve belirlenmiş fayda yöntemi kullanılmaktadır. Ulusal Emeklilik Kurulu tarafından özerk bir organizasyon ile yönetilmektedir (World Bank, 2005; 77).

3.2.4. Hindistan Bireysel Emeklilik Sistemi

Hindistan'da Sivil Hizmet Emeklilik Planı, Yeni Sivil Hizmet Emeklilik Planı, Devlet İhtiyat Fonu, İşçi İhtiyat Fonu (1952), İşçi Emeklilik Planı (1995), İşçi Mevduatlarıyla Bağlantılı Sigorta (1976) ve Kamu İhtiyat Fonu (1968) olmak üzere yedi adet plandan oluşmaktadır. Sivil Hizmet Emeklilik Planına 2004 yılından önce devlet ve federal seviyede birleşen memurlar katılmaktadır

ve katılımcı sayısı 2001 yılında 16,9 milyon kişiye ulaşmıştır. Federal ve devlet genel bütçelerinden finanse edilmektedir. Tanımlanmış fayda yöntemi kullanılan bu planda emeklilik yaşı 60'dır. Finans Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. Yeni Sivil Hizmet Planına 2004 yılından önce devlet ve federal seviyede birleşen memurlar katılmaktadır. Bu planda tanımlanmış katkı yöntemi uygulanmaktadır ve emeklilik yaşı 60'dır. Devlet İhtiyat Fonu devlet ve federal kuruluşların memurlarının katıldığı bir fondur. İşçiler temel ücretlerin % 6-8,33'ü kadar prim öderler. Bu fonda da tanımlanmış katkı yöntemi uygulanmaktadır ve emeklilik yaşı 60'dır. Devlet İhtiyat Fonu Finans Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. İşçi İhtiyat Fonuna 20'den fazla kişi çalıştıran işletmelerin çalışanları katılmaktadır ve 2003 yılında 35,7 milyon katılımcıya ulaşmışlardır. Tanımlanmış katkı yöntemi kullanılan bu fonda emeklilik yaşı 55'tir. İşçi Emeklilik Planı ve İşçi Mevduatlarıyla Bağlantılı Sigorta benzer özelliklere sahiptir. Kamu İhtiyat Fonu ise gönüllülük esaslı ve 2000 yılında 2,76 milyon katılımcıya ulaşmış, tanımlanmış katkı esaslı ve Finans Bakanlığı tarafından yönetilmektedir (World Bank, 2005; 78-79).

Hindistan'da özel emeklilik fonları 22,5 milyar dolarlık aktif büyüklüğüne sahiptir ve bu tutarın büyük bir kısmı "primary dealer"lerden satın alınan tahvillere yatırılmıştır (Taşcıoğlu, 1998). Hindistan kamu emeklilik planlarında 11 milyon ve özel emeklilik planlarında ise 21,5 milyon kişiye ulaşmıştır ve Güney Asya ülkeleri arasında emekli nüfusu açısından önemli bir büyüklüğe sahiptir.

([http://wbln0018.worldbank.org/html/FinancialSectorWeb.nsf/\(attachmentweb\)/ppt0003/\\$FILE/ppt0003.pdf](http://wbln0018.worldbank.org/html/FinancialSectorWeb.nsf/(attachmentweb)/ppt0003/$FILE/ppt0003.pdf), 21.08.2007).

3.2.5. Maldivler Bireysel Emeklilik Sistemi

Maldivler'de memurların girebildiği ve 2004 yılında 28.000 katılımcıya ulaşan Sivil Hizmet Emeklilik Planı ve kamu ve özel sektör çalışanlarının gönüllü olarak girdiği ve 2004 yılında 9,639 katılımcıya ulaşmış İhtiyat Fonu vardır. Sivil Hizmet Emeklilik Planı genel bütçeden finanse edilen ve tanımlanmış fayda yöntemini kullanırken, İhtiyat Fonu ise işçinin ücretinin % 5'ini ve işverenin ücret bordrosunun % 5'ini prim olarak ödediği tanımlanmış katkı esasına dayanan bir fondur. Her iki planda da emeklilik yaşı tanımlanmamıştır (World Bank, 2005; 80).

3.2.6. Nepal Bireysel Emeklilik Sistemi

Nepal'de Sivil Hizmet Emeklilik Planı ve İşçiler İhtiyat Fonu (1934) olarak iki adet plan vardır. Sivil Hizmet Emeklilik Planına askerler, polisler, öğretmenler, kamu bankaları ve firmaları çalışanları katılmaktadır ve 2004 yılında 300.000 katılımcıya ulaşmıştır. Genel bütçe tarafından finanse edilen bu planda emeklilik yaşı 58 ve 63'tür. Sivil Hizmet Emeklilik Planı Finans Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. İşçiler İhtiyat Fonu'na ise memurlar, askerler, polisler, öğretmenler ve 10 kişiden fazla çalışan özel firmaların

çalışanları katılabilmektedir. Tanımlanmış katkı yöntemini kullanan bu fonda emeklilik yaşı tanımlanmamıştır (World Bank, 2005; 81).

3.2.7. Pakistan Bireysel Emeklilik Sistemi

Pakistan'da Devlet Emeklilik Planı (1986), Devlet İhtiyat Fonu, Devlet İkramiye Planı ve İşçi Yaşlı Katkıları Enstitüsü (1976) olmak üzere dört plan vardır. Devlet Emeklilik Planı 1986 yılında ve sonra işe girmiş federal devlet kuruluşlarında çalışanları ve bu plana transfer olmayı seçenler tarafından katılabilir. Genel bütçe tarafından finanse edilmekte ve tanımlanmış fayda yöntemini kullanmaktadır. Emeklilik yaşı da 60'dır. Devlet İhtiyat Fonu ve Devlet İkramiye Planı Federal Devlet kuruluşları tarafından 1986 yılından önce işe alınanlardan Devlet Emeklilik Planına girmemiş olanlar katılmaktadır. Genel bütçeden finanse edilen bu planlar çalışanlar ücretten % 10 ve işveren tarafından ücret bordrosundan % 10 oranında prim verirler. Emeklilik yaşı da 60'dır. İşçi Yaşlı Katkıları Enstitüsü ise küçük firmalar tarafından gönüllü katılımlı, 10 kişiden fazla çalışanı olan işletmeler için ise zorunlu katılımlıdır. 2003 yılında katılımcı sayısı 1.935.984 kişiye ulaşmıştır. Bu planda tanımlanmış fayda esası uygulanmaktadır ve emeklilik yaşı 60'dır (World Bank, 2005; 82).

3.2.8. Sri Lanka Bireysel Emeklilik Sistemi

Sri Lanka'da şu emeklilik planları vardır: Kamu Sektörü Emeklilik Planı, Yardımcı Emeklilik Fonu (2003), İşçilerin İhtiyat Fonu (1958), İşçilerin Tröst Fonu (1981), İşçiler (1986), Balıkçılar (1990) ve Serbest Meslek Erbapları (1996). Kamu sektöründeki 2003'teki birleşme öncesindeki devamlı kamu çalışanları Kamu Sektörü Emeklilik Planına katılmaktadırlar ve 2003 yılında 507.000 kişiye ulaşmışlardır. Bu plan genel bütçeden finanse edilmektedir. Tanımlanmış fayda yöntemi uygulanan bu planda minimum emeklilik yaşı 55'dir ve zorunlu emeklilik yaşı ise 60'dır. Plan Kamu Yönetimi Bakanlığı ve Emeklilik Bölümü tarafından yönetilmektedir. Yardımcı Emeklilik Planına kamu sektöründeki 2003'deki birleşme sonrasındaki devamlı kamu çalışanları girmektedir ve 2004 yılında 1.000 kişilik katılımcıya ulaşmıştır. Bu planda da tanımlanmış fayda yöntemi uygulanmakta, minimum emeklilik yaşı 55'tir ve zorunlu emeklilik yaşı ise 60'tır. Merkez bankası tarafından yönetilmektedir. İşçilerin İhtiyat Fonu'na 20 ve daha fazla çalışanı olan özel sektör kuruluşlarının işçileri katılması zorunludur ve 2003 yılında 2 milyon kişiye ulaşmıştır. Tanımlanmış katkı esası uygulanan bu fonda erkekler için emeklilik yaşı 55 ve kadınlar için emeklilik yaşı 50'dir. Merkez Bankası tarafından yönetilmektedir. İşçilerin Tröst Fonu'na da İşçilerin İhtiyat Fonu'na 20 ve daha fazla çalışanı olan özel sektör kuruluşlarının işçileri katılması zorunludur ve 2003 yılında 1,8 milyon kişiye ulaşmıştır. Tanımlanmış katkı esası uygulanmaktadır ve emeklilik yaşı 60'dır. Finans Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. Çiftçiler, çiftçilerin gönüllü olarak girdiği bir plandır ve 2003

yılında 674.000 katılımcısı vardır. Balıkçılar'da balıkçıların gönüllü olarak katıldığı ve 2003 yılında 48.000 katılımcıya ulaşan bir plandır. Serbest Meslek Erbabları planına da serbest meslek erbapları gönüllü olarak katılmaktadır ve 2003 yılında 23.000 katılımcısı vardır. Bu üç planda da yaşa göre sabit ödemeler vardır, tanımlanmış fayda esasını uygulamaktadır, emeklilik yaşı 60'dır, varlıklarını kamu borçlanma araçlarına yatırmaktadırlar ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yönetilmektedirler (World Bank, 2005; 83-84).

3.3. Türkiye ve Güney Asya Ülkelerinin Bireysel Emeklilik Sistemlerinin Karşılaştırılması

Türkiye'de bireysel emeklilik sistemlerinin denetimi ayrı bir özel kurum tarafından yapılmamaktadır. Türkiye'de sistemin denetimi sigorta ve emeklilik şirketleri için birlikte yapılmaktadır. Türkiye'de emeklilik ile ilgili düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar Hazine Müsteşarlığı ve Sermaye Piyasası Kurulu'dur. Bir de bireysel emeklilik sisteminde yer alan şirketlerin elektronik ortamda günlük denetim ve gözetimine esas bilgileri oluşturacak, kamu otoritelerine rapor hazırlayacak, katılımcılara ait bilgileri saklayacak ve gizliliği koruyacak kurum olan Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) kurulmuştur. EGM'ye Hazine Müsteşarlığı ile birlikte 11 emeklilik şirketi kurucu ortak olmuştur. Sadece Bhutan'da emeklilik sistemi yönetimi ile ilgili bir ayrı kuruluş mevcutken diğer Güney Asya ülkelerinde ise ya Merkez Bankası, ya ilgili bakanlıklar ya da sosyal güvenlikle ilgili kuruluşlar sistemin yönetimi ve denetimiyle ilgilenmektedirler.

Türkiye'de birinci ayağı oluşturan zorunlu emeklilik sistemi dağıtım esasına (pay as you go) göre işlemektedir. Güney Asya Ülkelerinde Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'da da dağıtım esası uygulanmaktadır. Fakat dünyada son yıllarda dağıtım esasından fonlama esasına doğru bir yöneliş vardır. Zaten Türkiye'de de bireysel emeklilik planları fonlama esasına göre finanse edilir.

Türkiye'de emeklilik planları tanımlanmış fayda planlarıdır. Güney Asya ülkelerinden Afganistan, Bangladeş, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'da emeklilik planları tanımlanmış fayda planlarıdır. Sadece Bhutan ve 2004 yılından sonra giren yeni işçiler için Hindistan'da tanımlanmış katkı planları kullanılmaktadır.

Özel sektör çalışanları için Türkiye'de zorunlu emeklilik programları mevcuttur (SSK). Fakat Afganistan, Bangladeş, Bhutan ve Maldivler'de böyle bir zorunlu emeklilik programı yoktur. Hindistan, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'da ise zorunlu emeklilik planı vardır. Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi ise gönüllülük esasına göre işlemektedir. Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'da gönüllülük esasına dayalı sistemler mevcuttur.

Türkiye’de emekli olabilmek için bireysel emeklilik sisteminde en az 10 yıl kalmanız gerekmektedir. Emekli olabilmek için Bangladeş, Bhutan, Pakistan ve Sri Lanka’da da sisteme 10 yıl katılmak gerekmektedir. Hindistan, Maldivler ve Nepal’de ise bu süre 20 yıla çıkmaktadır.

Türkiye’de birinci ayak zorunlu emeklilik sisteminde gereken şartlar sağlandığında son alınan ücret ile emekli maaşı alınmaktadır. Bangladeş, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka’da son alınan ücret ile emekli maaşı alınmaktayken Bhutan’da tüm çalışma hayatında alınan ücrete ve Hindistan’da son alınana 10 aylık ücrete göre emeklilik maaşı alınmaktadır.

Emeklilik yaşı Türkiye’de 56’dır. Güney Asya ülkelerinde ise emeklilik planına göre emeklilik yaşı farklı farklı olmaktadır. Ama yaygın olarak emeklilik yaşı Bangladeş’te 57, Bhutan’da 56, Hindistan’da ve Sri Lanka’da ise 60’tır. Maldivler, Nepal ve Pakistan’da ise tanımlanmış katkı planlarında belirli bir emeklilik yaşı yoktur.

Türkiye’de ve Güney Asya ülkelerinde bireysel emeklilik sisteminde portföy sınırlandırmaları söz konusudur. Türkiye’de fon varlıklarının % 10’undan fazlası bir ihraçcının para ve sermaye piyasası araçlarına yatırılmaz. Ayrıca, fonun % 5’inden fazla yatırım yaptığı ortakların para ve sermaye piyasası araçlarının toplam tutarı fon varlıklarının % 40’ını aşamaz. Ancak devlet iç borçlanma senetleri için bu sınırlandırmalar geçerli değildir. Fon portföyüne borsada işlem gören para ve sermaye piyasası araçlarının alınması esastır. Fon, tek başına hiçbir ortaklıkta sermayenin ya da tüm oy haklarının % 5’ine veya daha fazlasına, bir şirketin kurucusu olduğu fonlar ise toplu olarak, hiçbir ortaklıkta sermayenin ya da tüm oy haklarının % 20’sinden fazlasına sahip olamaz. Fon varlıklarının en fazla % 5’i risk sermayesi yatırım ortaklıkları tarafından ihraç edilen para ve sermaye piyasası araçlarına yatırılabilir. Fon portföyüne şirketin ve portföy yöneticisinin para ve sermaye piyasası araçları satın alınamaz. Şirketin ve portföy yöneticisinin; sermayesinin % 10’undan fazlasına sahip olan hissedarların, yönetim kurulu başkan ve üyelerinin, genel müdür ve genel müdür yardımcılarının ayrı ayrı ya da birlikte sermayesinin % 20’sinden fazlasına sahip oldukları ortaklıklar ile şirketin ve portföy yöneticisinin doğrudan ve dolaylı iştiraklerince çıkarılmış, para ve sermaye piyasası araçlarının toplamı, fon varlıklarının % 20’sini aşamaz. Fon varlıklarının en fazla % 20’si bir topluluğun para ve sermaye piyasası araçlarına yatırılabilir. Fon varlıklarının en fazla % 20’si borsa para piyasasında değerlendirilebilir. Fon varlıklarının en fazla % 10’u yatırım fonu katılma belgelerine yatırılmak suretiyle değerlendirilebilir. Ancak, her bir yatırım fonuna yapılan yatırım tutarı, fon varlıklarının % 2’sini geçmez. Fon varlıklarının en fazla % 10’u bankalar nezdinde açtırılacak mevduat hesaplarında değerlendirilebilir. Ancak her bir bankada değerlendirilebilecek tutar fon varlıklarının % 2’sini geçemez. Bu oran Nepal’de % 50 ve Sri

Lanka'da ise % 0'dır. Fonlar, hisse senetlerini satın aldıkları ortaklıkların herhangi bir şekilde yönetimlerine katılma amacı güdemezler ve yönetimde temsil edilemezler. Merkezi hükümet finansal araçlarına en fazla Hindistan'da % 25, Nepal'de % 30, Pakistan'da ve Sri Lanka'da % 100 oranında yatırım yapılabilir. Özel sektör borçlanma araçlarına yatırım limitleri Hindistan'da % 10, Nepal'de % 25, Pakistan'da % 80 ve Sri Lanka'da ise % 10'dur. Hindistan'da hisse senetlerine yatırım yapılması yasakken, Nepal'de % 25, Pakistan'da % 80 ve Sri Lanka'da % 2 oranında yatırım yapılabilmektedir. Hindistan ve Sri Lanka'da gayrimenkullere yatırım yapmak mümkün değildir. Nepal'de ise % 25 ve Pakistan'da ise % 30 oranında gayrimenkullere yatırım yapılabilmektedir. Yurtdışı yatırım araçlarına yatırım yapmak ise mümkün değildir.

SONUÇ

1997 Güney Asya Krizi, krizlerin domino etkisiyle uluslararası piyasalarla birlikte tüm ülkelerin finans piyasalarını az veya çok etkilemiştir. Krizin tek etkisi finans piyasalarına olmamıştır. Aynı zamanda ülkelerde sosyal güvenlik sistemleri başta olmak üzere birçok yapısal değişiklikler yapılmıştır. Kriz bazı ülkelerdeki reform çalışmalarını hızlandırırken, bazı ülkelerde ise reform çalışmalarına neden olmuştur. Türkiye'de de 28.03.2001 tarihinde TBMM'nde kabul edilen 4632 nolu "Bireysel Emeklilik ve Yatırım Sistemi Kanunu", 7 Nisan 2001 tarihli 24366 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanması ve yürürlüğe girmesiyle büyük bir reform gerçekleştirilmiştir. Böylece Türkiye'de çok ayaklı sosyal güvenlik sistemi oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye ve Güney Asya ülkelerinin bireysel emeklilik sistemleri karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

* Türkiye'de bireysel emeklilik sistemlerinin denetimi ayrı bir özel kurum tarafından yapılmamaktadır. Türkiye'de sistemin denetimi sigorta ve emeklilik şirketleri için birlikte yapılmaktadır. Sadece Bhutan'da emeklilik sistemi yönetimi ile ilgili bir ayrı kuruluş mevcutken diğer Güney Asya ülkelerinde ise ya Merkez Bankası, ya ilgili bakanlıklar ya da sosyal güvenlikle ilgili kuruluşlar sistemin yönetimi ve denetimiyle ilgilenmektedirler.

* Türkiye'de birinci ayağı oluşturan zorunlu emeklilik sistemi dağıtım esasına göre işlemektedir. Güney Asya Ülkelerinde Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'da da dağıtım esaslı uygulanmaktadır.

* Türkiye'de emeklilik planları tanımlanmış fayda planlarıdır. Güney Asya ülkelerinden Afganistan, Bangladeş, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'da da emeklilik planları tanımlanmış fayda planlarıdır. Sadece

Bhutan ve 2004 yılından sonra işe yeni işçiler için Hindistan'da tanımlanmış katkı planları kullanılmaktadır.

* Türkiye'de emekli olabilmek için bireysel emeklilik sisteminde en az 10 yıl kalmanız gerekmektedir. Emekli olabilmek için Bangladeş, Bhutan, Pakistan ve Sri Lanka'da da sisteme 10 yıl katılmak gerekmektedir. Hindistan, Maldivler ve Nepal'de ise bu süre 20 yıla çıkmaktadır.

* Türkiye'de ve Güney Asya ülkelerinde bireysel emeklilik sisteminde portföy sınırlandırmaları söz konusudur.

Krizler, ekonomileri genellikle olumsuz bir şekilde etkilemişlerdir ve olumsuz ekonomik olaylar olarak algılanmaktadırlar. Fakat krizler ülkelerdeki gerekli olan reform hareketlerini hızlandırmaları açısından ülkelere olumlu katkılarda yapabilmektedirler. Güney Asya ülkeleri de bu sosyal güvenlik reformlarını gerçekleştirerek dünya standartlarında emeklilik sistemlerine ulaşmışlardır. Orta ve uzun vadede gerek Türkiye'de, gerekse Güney Asya ülkelerinde bu reformların ekonomiye olumlu etkileri gözlenebilecektir. Türkiye'de de sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olan bireysel emeklilik sistemi sürekli büyüyerek sermaye piyasasına yeni fon sağlamaktadır. Vergisel teşviklerin artırılmasıyla bu katkılar daha da büyüyebilecektir.

KAYNAKÇA

_____, (2004), "Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi", **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, Yıl:6, Sayı:36, 36-48.

Bağlan, C., (2006), **Dünyada ve Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Bireysel Emeklilik Araçları Hakkında Yönetmelik, 24681 sayılı Resmi Gazete, 28 Şubat 2002.

Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Yönetmelik, 24681 sayılı Resmi Gazete, 28 Şubat 2002.

Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu, Kanun No. 4632, Kabul Tarihi: 28.03.2001, 24366 sayılı Resmi gazete,7 Nisan 2001 Cumartesi.

Buzlupınar, E., (1996), **Emeklilik Fonları, Sermaye Piyasasına Kaynak Aktarımı, Türkiye Üzerine Değerlendirmeler**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.

Chan-Lau, J. A., (2004), **Pension Funds and Emerging Markets**, IMF Working Paper.

Chen-Wei, L. (2002), The Policymaking Process for The Social Security System in Taiwan: The National Health Insurance and National Pension Program, The Developing Economies, 327-258, <http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1746-1049.2002.tb00918.x>.

Çolak, Ö. F. (2002), “Finansal Kriz Sürecinde Türk Bankacılık Sektörünün Durumu ve Sektörün Yeniden Yapılandırılması”, Ed.: Ö. F. Çolak, **Kriz ve IMF Politikaları**, Alkım Yayınları, İstanbul.

Davis, E. P. (2001), **Portfolio Regulation of Life Insurance Companies and Pension Funds**, Discussion Paper, The Pension Institute, London.

Derelioglu, D., (2000), **Dünya’da Özel Emeklilik Fonları Uygulamaları ve Türkiye İçin Öneriler**, Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Yatırımcılar Dairesi, Ankara.

Duman, K., (2002), “Finansal Kriz ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, (4), 132-145.

Ege, İ. , (2002), “Dünya’da Özel Emeklilik Sistemleri ve Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanununa Eleştirel Bir Bakış”, **İktisat İşletme ve Finans**, Yıl 17, Sayı 196, 81-91.

Emeklilik Şirketleri Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik, 24681 sayılı Resmi Gazete, 28 Şubat 2002.

Emeklilik Yatırım Fonlarının Kuruluş ve Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik, 24681 sayılı Resmi Gazete, 28 Şubat 2002.

Eren, A., B. Süslü (2001), “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirilmesi”, **Yeni Türkiye**, Sayı:41, Yıl:7, 662-674.

Ergenekon, Ç., (2001), **Emekliliğin Finansmanı, Global Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Bir Özel Emeklilik Modeli Önerisi**, İstanbul.

History, Overview and Status of Public Pension System in Japan (2004) <http://www.mhlw.go.jp/english/org/policy/dl/p36-37d.pdf>

Horioka, C. Y., Japan’s Public Pension System in The Twenty-First Century, <http://www2.e.u-tokyo.ac.jp/~seido/output/Horioka/horioka106.pdf>

India Pension Systems Some Issues,
[http://wbln0018.worldbank.org/html/FinancialSectorWeb.nsf/\(attachme ntweb\)/ppt0003/\\$FILE/ppt0003.pdf](http://wbln0018.worldbank.org/html/FinancialSectorWeb.nsf/(attachme ntweb)/ppt0003/$FILE/ppt0003.pdf)

Ingmanson, S. M., (2004), **Corporate Pension Reform in Japan: Big Bang or Big Bust?**, Master Thesis, Pennsylvania.

Japans Pension Market To 2005 (2005),

<http://www.researchandmarkets.com/reports/295069/>

Kabaş, T., (2004), **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Belirleyen Faktörler ve Uluslararası Finans Sistemi**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Kansu, A. (2004), **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**, Derin Yayınları, İstanbul.

Kibritçioğlu, B., (2000), **Parasal Krizler**, Hazine Müsteşarlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara,.5-6.

Koyuncu, M., F. Şenses (2004), **Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri**, ERC Working Papers in Economics 04/13.

Neumeyer, C. M. (2005), Dramatic Changes in Taiwan's Pension System Set to Take Effect,

<http://www.elitelaw.com/09SearchNewsletter/EN/New%20Retirement%20Pension%20Act%2020050406.pdf>

Özatay, F., (1996), "Currency Crises in Turkey", **Yapı Kredi Bank Economic Review** , İstanbul, 25.

Özbilen, Ş. , Küresel Mali Kriz ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sevki1.pdf>, 12.08.2007.

Özkan, A. (2005), "Ekonomik Kriz ve Muhasebe Uygulamalarına Bazı Yansımalar", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 2, 165-180.

Öztürk, S. (2003), "Sabit Döviz Kuru Politikasının Finansal Krizlere Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt 10, Sayı 1, Manisa.

Piggott, J. (2007), **Pension Reform and the Development of Pension Systems: An Evaluation of World Bank Assistance**, World Bank Background Paper.

Poirson, H. K., (2007), **Financial Implications of India's Pension Reform**, IMF Working Paper.

Sakamoto, J.,(2005), **Japan's Pension Reform**, World Bank Social Protection Discussion Paper, Tokyo.

Sayım, I., K. Duman, A. Korkmaz (2004), "Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 49-69.

Tağraf, H., N. T. Arslan (2003), "Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım", **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, 149-160.

Taşcıoğlu, N., (1998), “Biz Yabancıyı Beklerken”, **Yeni Yüzyıl Gazetesi**, 14 Ekim.

Üzer, H. E., (2002), **Risk Yönetiminde Kullanılan Stres Testi Yöntemi**, SPK Kurumsal Yatırımcılar Dairesi Yeterlik Etüdü, Ankara.

Uzay, N. (2001), “2001 Krizinin Kayseri’deki Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Üzerindeki Etkileri”, **I. Orta Anadolu Kongresi**, Nevşehir, 441-454.

Voyvoda, E., E. Yeldan (2002), “Türkiye Ekonomisi İçin Kriz-Sonrası Alternatif Uyum Stratejileri”, **ERC International Conference in Economics VI**, September 11-14, Ankara.

World Bank (2005), **South Asia Pension Schemes for the Formal Sector Emerging Challenges and Opportunities for Reform**, Washington.

Yavru, M. Ö., (2004), **Bireysel Emeklilik Sistemi Sermaye Piyasalarına Etkileri ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

İHRACAT-MİLLÎ GELİR İLİŞKİSİ: ASYA ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

EGELİ, Hüseyin Avni* -EGELİ, Pınar**
TÜRKİYE/TURPCIA

ÖZET

Dünyada ihracata yönelik büyüme stratejisinin, ülkelerde uygulanan politikalar çerçevesinde temel strateji olması sonucunda, büyüme, ihracat arasındaki ilişkinin analizi önem kazanmıştır. ihracat ve büyüme ilişkisinde elde edilen bulgularda ihracata yönelik stratejiden beklenen sonuca ulaşılmadığı görülmektedir. Bu durum ihracata yönelik büyüme stratejisinin zaman içinde dışa açık ekonomik büyüme stratejisine dönüşmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada amaç, söz konusu sürecin 1995-2005 döneminde ele alınan 23 Asya ülkesi için geçerli olup olmadığını ortaya koymaktır.

Millî gelir ve ihracat arasındaki ilişkinin analizinde panel veri tekniği kullanılacaktır. Panel veri tekniğindeki sabit ve tesadüfî etkilerin varlığına göre milli gelir ve ihracat arasındaki ilişkinin nedensellik boyutunun varlığı için panel eş bütünleşme yöntemi uygulanacaktır. Bu nedenle panel birim kök testleri analiz edilecek verilere uygulanacaktır. Sabit ve tesadüfî etkilerin varlığı sonucunda ihracat ve millî gelir arasındaki ilişki elde edilen parametrelerin büyüklüğüne göre yorumlanarak, politika sonuçları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Asya ülkeleri, ihracat, büyüme, panel veri, birim kök, eşbütünleşme.

ABSTRACT

Relationship of Export-National Income: Panel Data Analysis on Asian Countries

Due to fact that growth strategy directed towards export is a main strategy, the analysis of relationship between growth and export had been gained further importance. In findings gathered from the relationship between growth and export it has been deemed that the expected outcome from growth strategy directed towards export could not be achieved. This situation emerged from the result of transforming the growth strategy directed towards export into externally open economic growth strategy, in time. The purpose of this study is to bring up the issue on whether the mentioned process is valid for Asian countries.

* Pof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

** Öğr. Gör., Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli Meslek Yüksek Okulu.

In the analysis of relationship between national income and export on 23 Asian countries between 1995-2005, panel data technique will be used. To the presence of fix and random effects in panel data technique, panel combinatorial methods will be applied for the existance of causality dimension of relationship between national income and export. Therefore panel unit root method will be applied into data to be analyzed. Upon conclusion of fix and random effects, policy outcomes will be evaluated through interpretation to the scale of parameters regarding the relationship between national income and export.

Key Words: Asian Countries, export, growth, panel data, unit root, combinatorial.

GİRİŞ

Dünya hızlı bir değişim süreci içinde bulunmaktadır. Bu dönüşümün lokomotifini teknoloji ve bilgidir. Günümüzde en önemli gelişmeler bilgi depolama ve işlemede, ulaşım ve haberleşmede, ileri teknoloji ile üretilmiş materyallerde ve biyoteknolojidedir. Teknolojinin sağladığı imkânlar küreselleşmeyi de hızlandırmaktadır. Katı ve merkezîyetçi yapılar bilginin ve iletişimin gücü önünde zayıflarken, daha esnek, demokratik ve katılımcı toplumları gerekli kılmakta ve bu çerçevede küreselleşme beraberinde ekonomik kuruluşları ortaya çıkarmaktadır.

Farklı petrol ve doğal kaynaklara sahip Asya ülkelerine bakıldığında değişik makro ekonomik performans sergiledikleri görülmektedir. Küreselleşen dünyada ekonomik kuruluşların önemi her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin hızlı değişim süreci içinde bağımsız hareket etmeleri yerine Avrupa Birliği gibi hareket etmeleri büyümelerini hızlandıracaktır.

2007 verilerine göre 6.7 milyar olan dünya nüfusunun 3.5 milyarı Asya'dadır. 2004 yılında % 5.3 ile son dört yılın en yüksek büyüme hızına ulaşan dünya ekonomisi; artan petrol fiyatları, doğal afetler ve siyasi gerginliklerin yaşandığı 2005 yılında % 4.9 oranında büyümüştür. Ekonomideki canlılığın devam ettiği ancak enerji fiyatlarındaki artışların, küresel dengesizliklerin ve jeopolitik belirsizliklerin büyüme süreci için risk oluşturduğu 2006 yılında büyüme oranı % 5.1 olarak gerçekleşmiştir.

I. Asya Ülkelerinde İhracat ve Millî Gelirdeki Gelişmeler

Asya ülkelerinin etkili dış ticaret politikaları, ekonomik performanslarında önemli yer tutmaktadır. Büyümenin başlıca kaynağı liberizasyon ve devletin üretim dışında kalan kurumsal dönüşümün hızlanmasıdır. Bu ülkelerin kalkınmadaki başarısının altında yatan birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan biri ekonomik kalkınmayı ön plana alan politik ve bürokratik kadroların uzun süre iktidarda bulunmalarının sağladığı istikrardır. Bölge ülkelerinde devletin ekonomiye müdahalesi en az düzeydedir. Piyasa ekonomisine dayalı ihracata yönelik büyüme stratejisi izlemektedirler. Eğitime ve teknolojiye verilen önem ile ayrılan kaynaklar da bir diğer etkidir. Yabancı sermaye akışı çok yüksektir.

Tek başına bu etkenlerin hiçbirisi sonucu belirleyici olmasa da, Asya'nın büyümesinin temel nedenlerinin başında gelmektedir.

Asya'da ekonomik gelişme açısından ön plana çıkan ülkelerin başlıcaları; Hong-Kong, Singapur, Güney Kore, Tayvan, Çin, Malezya ve Hindistan olarak sıralanabilir. Buna karşılık toplam büyüklükler baz alındığında son 25 yılda ortalama % 10 büyüyen Çin ve % 7 büyüyen Hindistan ön plana çıkmaktadırlar. Bu iki ülke bugün için dünya hasılasının yaklaşık % 22'sini sağlamaktadırlar. IMF tahminlerine göre 2007 yılı sonunda Çin tek başına dünya hasılasının % 16.8'ini (altıda biri) karşılayacaktır.

Yeni sanayileşen ekonomilerde (Kore, Hong-Kong, Tayvan, Singapur) büyüme, Çin'deki hızlı büyüme sonucu elektronik ürün ihracatına yaşanan artışlar ve güçlü küresel ekonominin etkisiyle 2005 yılının ortalarından itibaren ivme kazanmış 2006 yılı sonu itibariyle yıl sonu büyüme oranı % 6 olmuştur (Maliye Bakanlığı, 2006, 168).

ASEAN-4 (Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland) ülkelerinde ise yüksek petrol fiyatları ve sıkı para politikalarına bağlı olarak büyüme bir önceki yıla göre yavaşlamış ve 2005 yılında % 5.1 düzeyinde gerçekleşmiş, 2006 yılında ise % 5.4 düzeyine ulaşmıştır.

Diğer taraftan 1960'lı yıllarda Afrika ülkelerinin tamamında olduğu gibi Asya-Pasifik ülkelerinde de kişi başına düşen gelir 1000 doların altında bulunmaktaydı. Asya kaplanları olarak nitelendirilen dört ülkeden Güney Kore'de 1980'de kişi başına düşen gelir 1678 dolar,

Tablo 1: Seçilmiş Asya Ülkelerinde GSYİH ve KBDG

Ülkeler	GSYİH	2005	2006	Dünya Üretimindeki Payı (%)	KBDG (\$)
	(yıllık Değişme) %				
	2000			2006	
Japonya	2.9	1.9	2.2	6.3	34.188
Çin	8.4	10.4	10.7	15.0	2.001
Hindistan	5.3	9.2	9.2	6.2	796
Pakistan	4.3	8.0	6.2	0.6	830
Kore	8.5	4.2	5.0	1.7	18.391
Tayvan	5.8	4.0	4.6	1.0	15.482
Hong-Kong	10.0	7.5	6.8	0.4	27.466
Singapur	10.0	6.6	7.9	0.2	29.917
Endonezya	5.4	5.7	5.5	1.4	1.640
Malezya	8.9	5.2	5.9	0.4	5.718
Filipinler	6.0	5.0	5.4	0.7	1.344
Tayland	4.8	4.5	5.0	0.9	3.136

Kaynak: IMF-World Economic Outlook, April 2007.

Tablo 2 Seçilmiş Asya Ülkelerinde İhracat (2005) (milyon \$)

Ülkeler	İhracat	Bölge Payı (%)	Dünya Payı (%)
Japonya	594.905	19.50	5.70
Çin	761.954	24.97	7.30
Hindistan	95.096	3.12	0.91
Pakistan	15.917	0.52	0.15
Kore	284.419	9.32	2.73
Tayvan	197.776	6.48	1.90
Hong-Kong	292.119	9.57	2.80
Singapur	229.649	7.53	2.20
Endonezya	86.226	2.83	0.83
Malezya	140.949	4.62	1.35
Filipinler	41.255	1.35	0.40
Tayland	110.110	3.61	1.06

Kaynak: www.foreigntrade.gov.tr

Tayvan'da 2367 dolar, Hong-Kong'da 5649 dolar ve Singapur'da 4859 dolar düzeyinde gerçekleşmiş iken, günümüzde 2006 yılı verileriyle söz konusu ülkelerde kişi başına düşen gelir rakamları 15.000-30.000 dolar arasında değişen rakamlara ulaşmıştır (**Tablo 1**). Japonya'nın 1980 yılında 9.000 dolar olan kişi başına geliri bugün itibariyle 34.000 doların üstündedir. Çin ve Hindistan'ın da kişi başına düşen gelirleri artmakla birlikte, her iki ülkenin de 1 milyarın üstünde nüfusa sahip olmalarından dolayı ortalama gelir rakamları daha düşük düzeylerde bulunmaktadır.

Tablo 2'den de görüleceği gibi Asya ülkeleri ihracatında Japonya ve Çin gerek bölge gerekse dünya payları açısından ağırlıklı bir paya sahiptir. Çin'in bölge payı yaklaşık % 25 ve dünya payı % 7.3, Japonya'nın ise bölge ve dünya payları sırasıyla % 19.5 ve % 5.7 oranındadır.

19. yüzyıla kadar dünya hasılasının önemli bölümünü karşılayan, ancak sanayi devrimi ile kendisinin dörtte biri kadar olan Avrupa kıtasının gerisine düşen Asya, son 30-40 yılda çok önemli gelişme göstermektedir.

II. Millî Gelir İhracat İlişkisi

İhracat ve büyüme arasındaki ilişki araştırılırken kurulan ekonometrik yöntemlerde kullanılan değişkenler GSMH ve İhracat toplam değeridir. Oysa GSMH büyümenin bir sonucudur. Bu sonuç ekonominin temel verileri olan üretim faktörlerinden kaynaklanmış olacağı gibi ekonomideki verimlilik artışı gibi başka etkilere de ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada bu nedenle ihracat millî gelir ilişkisine vurgu yapılmıştır.

Klasik ve Neo Klasik dış ticaret teorisi genel olarak ülkelerin serbesti koşullarında dış ticaretten avantajlı çıkacağını vurgulamaktadır. Söz konusu teorideki yaklaşımlar ilk olarak iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı olarak geliştirilmişken, ülkelerin sağladıkları avantajların nedenlerini tam olarak

açıklayamamıştır. İsveçli iktisatçı Eli Heckscher (1879-1952) mukayeseli avantajların ülkelerin faktör donanımlarının arasındaki farklılığa dayalı olduğunu ileri sürmüştür (Acar: 2004; s. 123)

Bu teorilerin uzantısı olan “Fakirleştiren Büyüme” (Bhagwati; 1958;2001-2005), görüşü, bir ülkenin ihraç ettiği malların piyasalarındaki fiyatların oluşumu üzerinde etkisinin olmasının, ekonominin büyümesi üzerindeki olumsuz etkisi konusunda bir yeni araç sağlamıştır. Bu yeni yaklaşımın önemli özelliği dış ticaret ve milli gelir ve bu bağlamda dış ticarete gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemiş olmasıdır. Bu çerçevede ihracat ile millî gelir arasındaki ilişkinin araştırılması aynı zamanda dış ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin analizi anlamına gelmektedir. Böylece bu çalışmada ele alınan ülkelerdeki dış ticareten ortaya çıkan potansiyel refah artışının olup olmadığı da ortaya konmuş olacaktır.

III. Ekonometrik Yöntem

Asya ülkeleri üzerine yapılan bu çalışmada ekonometrik yöntem olarak panel veri analizi uygulanmıştır. Ele alınan bu konunun araştırılması panel veri analizi mümkün olduğundan bu yöntem seçilmiştir. Yöntem ekonometrik yaklaşımlardaki gelişmelere paralel olarak yeni testlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle yöntemin açıklanması gereklidir.

A) Panel Veri Analizi

Panel veri, yöntemi yatay kesit gözlemlerin belli bir zaman dönemi içinde bir araya getirilmesidir (Baltagi (2001). Panel veri yönteminin tahmin regresyon modeli şu şekilde gösterilebilir.:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x'_{it} + u_{it}$$

Burada $t=1, \dots, T$ 'ye kadar zaman dönemini ifade etmektedir. i yatay kesitleri ve değişkenlerin ait olduğu araştırılan ilişkilerin geçerli olduğu kütleyi ($i=1, \dots, N$) ifade etmektedir. Sabit terim içermeyen x'_{it} 'de K tane değişken vardır. α_i t zaman boyunca sabit olarak alınan ve i her bir yatay kesite ait etkileri gösterir.

Panel veri analizinde hata teriminin yapısına göre farklı modeller oluşturulabilir. Bunlar tek yönlü ve çift yönlü hata düzeltme modelleridir. Tek yönlü hatalara dayalı ortak bileşen yaklaşımında (one-way error component model) yatay kesit etkiler veya zaman etkilerinden sadece biri görülebilir. Bu modelde μ_i , gözlenemeyen yatay kesit (bireysel) etkilere ait olan parametreleri, v_{it} ise söz konusu etkiler dışındaki kısmı göstermektedir ($u_{it} = \mu_i + v_{it}$). İki yönlü hata bileşen yaklaşımında (two-way error component model) ise, μ_i , gözlenemeyen yatay kesit (bireysel) etkilerini, λ_t gözlenemeyen zaman dönemine ait etkiyi ve v_{it} de geri kalan kısmı göstermektedir ($u_{it} = \mu_i + \lambda_t + v_{it}$) (Baltagi, 2001; 11; 31; Coşar, 2002; 27; Şimşek, 2005; 196).

Uygun modeli belirleyebilmek için, yatay kesit ve/veya zaman etkilerinin varlığı ve ortak sabit etkinin varlığı¹ test edilmelidir. Test edilen sıfır hipotezi şu şekilde olmaktadır:

H_{01} : zaman ve yatay kesit etkisi yoktur

H_{02} : yatay kesit etkisi yoktur.

Bu hipotezler, F testi kullanılarak test edilebilmektedir. Varyans bileşenlerinin tahmini, hata ortak bileşen modeli hakkında yapılan varsayımına bağlı olarak değişik şekiller alabilmektedir.

Panel veri modellerinde gözlenemeyen etkileri tahmin etmek için, hataların kovaryans yapısına göre değişen farklı teknikler kullanılabilir. Bunlar, Sabit etkiler² ve rassal etkiler³ yaklaşımlarıdır. Sabit etkiler modelinde kesişme noktaları farklı olan ama eğimleri aynı olan N sayıda denklem elde edilmektedir. Bu modelde μ_i parametresinin sabit olduğu, vit'nin ise, sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı normal dağıldığı (iid) varsayılmakta ve bu yöntem kesitler arasındaki heterojenliğin daha esnek bir şekilde ifade edebilmesini sağlamaktadır.

N yatay kesitleri geniş bir ana küleden geliyorsa, rassal etkiler modeli söz konusu, N yatay kesit üzerinde ise sabit etkiler modeli söz konusudur. Etkilerin sabit ya da rassal olup olmadığını anlamak için Hausman testi kullanılabilir (Harris ve Sollis, 2003; 190-192 ve Güloğlu, 2003; 47). Hausman (1978) istatistiği^{***}, yatay kesit bireysel etkilerin olup olmadığını ve açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonun varlığını test etmektedir. Söz konusu testte boş hipotez reddedilirse, rassal etkiler modeline karşı sabit etkiler modelinin kabul edilmesi gerekmektedir. Hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulabilmektedir:

$H_0: E(\epsilon_i, t | X_{it}) = 0$ Ülke ve zaman etkileri rassaldır.

$H_1: E(\epsilon_i, t | X_{it}) \neq 0$ Ülke ve zaman etkileri sabittir.

Panel veri analizlerinde de zaman serisi yöntemlerinin özellikleri ve sorunları da ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle zaman serisi yöntemlerindeki gelişmeler panel veri analizlerinde kullanılması gerekli olan yeni araçların geliştirilmesine yol açmıştır. Nitekim, Maddala'ya (1999) göre artık birim kök

¹ Ortak sabit etkiler modelinde ortak sabit tahmin edicisi her bir kesit birim için aynı sabiti tahmin ederek α 'nın tüm kesit birimler için aynı olmasına neden olur.

² Sabit etkiler yönteminde, sabit etkiler tahmin edicisi her bir kesit birim için farklı sabitler tahmin ederek α_i 'nin kesit birimler için farklı olmasına neden olurlar.

³ Rassal etkiler modelinde $\alpha_i = u_i + \alpha$ şeklinde tanımlanmıştır. α_i , ortak sabit α ile zamandan bağımsız kesit veri rassal değişkeni u_i 'nin toplamından oluşmaktadır. Ayrıca, α_i ile hata terimi ϵ_{it} arasında korelasyon yoktur.

*** Bu hipotezi test etmek için Hausman istatistiği şu şekilde hesaplanabilir:

$$H = (b_{within} - b_{FGLS})' (Vb_{within} - Vb_{FGLS})^{-1} (b_{within} - b_{FGLS})$$

testlerini yapmadan zaman serisi analizi yapmak sapmalı ve tutarsız tahminlerin yapılmasına yol açmaktadır (Maddala, 1999; 437). Panel birim kök testleri, yatay kesit ve zaman serileri özelliklerini dikkate aldığından dolayı tek bir kütleyle ait zaman serileri için yapılan birim kök testlerinden daha güçlü sonuçlar vermektedir. Birim kökün olması durumunda sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır⁴. Panel veri analizinin uygulanmasında birim kök varlığına dair bir bulguya ulaşılmış ise elde edilen tahmin bulgularının yorumlanması için panel eşbütünleşme yaklaşımı kullanılmalıdır. (Frantzen, 2002; 286).

B) Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testleri ile ilgili literatürde başlıca Levin ve Lin (1992, 1993), Quah (1994), Im, Pesaran ve Shin (1997, 2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (1999, 2001), Kao (1999), Harris ve Tzavalis (1999), Hadri (2000), Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2000) ve Harris ve Sollis (2003) gibi çeşitli panel birim kök testleri geliştirilmiştir (Baltagi ve Kao, 2000; 2).

Panel birim kök testleri, yatay kesitler ya da seriler arasında AR süreci üzerinde sınırlama olup olmamasına bağlı olarak testler ayrılmaktadır. Bunlar Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002), Breitung (2000), Maddala ve Wu (1999), Choi (1999), Hadri (2000) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) (2003) panel birim kök testleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Panel veri için AR (1) süreci,

$$y_{it} = \rho_i y_{it-1} + X_{it} \delta_i + \varepsilon_{it}$$

$i=1,2,\dots, N$, $t=1,2,\dots,T$ dönemi boyunca gözlemlenen yatay kesit birimleridir. X_{it} , modelde dışsal değişken ve ρ_i AR katsayısıdır. ε_{it} 'nin sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı normal dağıldığı varsayılmaktadır. Eğer $|\rho_i| < 1$ ise, y_{it} 'nin zayıf bir şekilde (trend-) durağan olduğu, eğer $|\rho_i| = 1$ ise, y_{it} 'nin bir birim kök içerdiği söylenebilmektedir.

ρ_i hakkında iki temel varsayım yapılmaktadır. Bu varsayımlardan birincisi, yatay kesitler arasında bu parametrenin ortak olmasıdır (bütün i 'ler için $\rho_i = \rho$). LLC, Breitung ve Hadri testleri bu varsayımı kullanmaktadırlar. İkinci varsayım, yatay kesitler arasında ρ_i 'nin serbestçe değişebilmesidir. IPS, Maddala-Wu ve Choi testleri bu varsayımı kullanmaktadırlar.

Bu çalışmada kullanılan panel birim kök testlerinin açıklamaları aşağıdaki şekildedir⁵.

⁴ Panel veri analizinde sahte regresyon sorunu ile ilgili geniş açıklamalar için Kao, 1999; 3-6'ya bakılabilir.

⁵ Panel birim kök testlerinin açıklamasında çoğunlukla Nevzat Şimşek (2005), *Endüstri-içi Dış Ticaret (Türkiye'nin Endüstri-içi Dış Ticaretinin Analizi)*, notasyonlardan ve açıklamalarından yararlanılmıştır.

1. Levin, Lin ve Chu (2002) Panel Birim Kök Testi

LLC testi, aşağıdaki temel ADF spesifikasyonunu kullanmaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha y_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij} \Delta y_{it-j} + X'_{it} \delta + \varepsilon_{it}$$

$\alpha = \rho - 1$ ortak varsayılmakta ama fark terimleri için gecikme uzunluklarına izin verilmektedir. Bu testte, α tahmini, standartlaştırılmış ve oto korelasyondan ve deterministik kısımlardan arındırılmış Δy_{it} ve y_{it-1} 'nin vekil değişkeniyle yapılmaktadır.

Önce belirli bir gecikme sayısında iki ek denklem seti, Δy_{it} ve y_{it-1} , gecikme terimleri Δy_{it-j} ($j=1, \dots, p_i$) ve dışsal X_{it} üzerine regres edilerek elde edilmektedir. Bu regresyonlardan $(\hat{\beta}, \hat{\delta})$ ve $(\dot{\beta}, \dot{\delta})$ katsayıları tahminlenmektedir. Elde edilen katsayılar kullanılarak $\Delta \bar{y}_{it}$ ve $\bar{y}_{it-1}$ aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$\Delta \bar{y}_{it} = \Delta y_{it} - \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\beta}_{ij} \Delta y_{it-j} - X'_{it} \hat{\delta}$$

$$\bar{y}_{it-1} = y_{it-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \dot{\beta}_{ij} \Delta y_{it-j} - X'_{it} \dot{\delta}$$

Sonra $\Delta \bar{y}_{it}$ ve $\bar{y}_{it-1}$ regresyonun standart hatasına (s_i) bölünerek vekil değişkenler bulunmaktadır:

$$\Delta \tilde{y}_{it} = (\Delta \bar{y}_{it} / s_i)$$

$$\tilde{y}_{it-1} = (\bar{y}_{it-1} / s_i)$$

Son olarak α aşağıdaki denklemden elde edilmektedir:

$$\Delta \tilde{y}_{it} = \alpha \tilde{y}_{it-1} + \eta_{it}$$

LLC testinde sıfır ve alternatif hipotez şu şekildedir:

$$H_0: \alpha = 0$$

$$H_1: \alpha < 0$$

LLC testinde ortak birim kök vardır sıfır hipotezi test edilmektedir. Bu yöntem, kernel seçimlerini ve her bir yatay kesit ADF regresyonunda kullanılan gecikme sayılarının belirlenmesini gerektirmektedir. Test denkleminde dışsal değişken kullanılmamakta ama bireysel sabit terimler (sabit etkiler) ya da bireysel sabitler ve trendler kullanılabilir.

2. Breitung (2000) Panel Birim Kök Testi

Breitung testinde standartlaştırılmış vekil değişkenler oluşturulurken yalnızca AR bölümü ortadan kaldırılır:

$$\Delta \tilde{y}_{it} = (\Delta y_{it} - \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\beta}_{ij} \Delta y_{it-j}) / s_i$$

$$\tilde{y}_{it-1} = (y_{it-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\beta}_{ij} y_{it-j}) / s_i$$

Daha sonra bu vekil değişkenler dönüştürülerek trendden arındırılır.

$$\Delta y_{it}^* = \sqrt{\frac{(T-t)}{T-t+1}} \left(\Delta \tilde{y}_{it} - \frac{\Delta \tilde{y}_{it+1} + \dots + \Delta \tilde{y}_{it+T}}{T-t} \right)$$

$$y_{it-1}^* = \tilde{y}_{it-1} - c_{it}, \quad c_{it} = \begin{cases} 0 \\ \tilde{y}_{i1} \\ \tilde{y}_{i1} - ((t-1)/T) \tilde{y}_{iT} \end{cases}$$

Eğer sabit ya da trend yoksa

Sabitli, fakat trendsiz

Sabitli ve trendli

Son olarak da α aşağıdaki denklem elde edilmektedir:

$$\Delta y_{it}^* = \alpha y_{it-1}^* + v_{it}$$

Breitung testinde hipotezler aşağıdaki şekildedir:

$$H_0: \alpha=0$$

$$H_1: \alpha < 0$$

Breitung testi ortak birim kök vardır sıfır hipotezini test etmektedir. Bu yöntem, her bir dışsal değişkende ve yatay kesit ADF regresyonunda kullanılan gecikme sayılarının belirlenmesini gerektirmektedir. Test denkleminde dışsal değişken kullanılmaz ama bireysel sabitler ve trendler veya bireysel sabit terimler (sabit etkiler) kullanılabilir. LLC testinden farklı olarak bu test, kernel hesaplaması gerektirmemektedir.

3. Hadri (2000) Panel Birim Kök Testi

Hadri (2000), hata terimlerine dayalı bir Lagrange Multiplier (LM) testi geliştirmiştir. Hadri testi, panelin herhangi bir serisinde birim kök yoktur sıfır hipotezini test etmektedir (Hadri, 2000; 148-149).

Hadri testi KPSS testi gibi yit'nin sabit ya da bir sabit ve bir trend üzerine en küçük kareler yöntemi (EKKY) ile regresyonu sonucu elde edilen artıkları kullanmaktadır. Bu testte, iki farklı LM istatistiği sabit varyans ve değişen varyans varsayımları ile kullanılmaktadır. Hall ve Mairesse'ye (2002) göre bu

test, panel verilerde uzun period ve yatay kesit sayısı orta büyüklükte olduğunda uygulanabilmektedir (Hall ve Mairesse, 2002; 24).

4. Im, Pesaran ve Shin (2003) Panel Birim Kök Testi

IPS testinde, panele veri analizinin sonuçlarını elde edebilmek için bireysel birim kök testleri birleştirilmiştir. Bu test dinamik heterojen panel veri analizi için geliştirilmiştir. Bu testte ρ_i yatay kesitler arasında değişebilmekte ve her bir yatay kesit için ayrı ayrı birim kök olup olmadığını test etmektedir. LLC testinden farklı olarak IPS testi paneldeki kesitler (örneğin ülkeler) arasında heterojenliğe izin vermektedir.

Her bir yatay kesit için ayrı bir ADF belirlenerek IPS testine başlanmaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha y_{it-1} + \sum_{j=1}^{\rho_i} \beta_{ij} \Delta y_{it-j} + X'_{it} \delta + \varepsilon_{it}$$

IPS yöntemi, $H_0 : \alpha_i = 0$ (bütün i 'lerde birim kök vardır) sıfır hipotezini $H_1 : \alpha_i < 0$ (en azından bir i için) hipotezine karşı test etmektedir.

IPS testi, her bir yatay kesit ADF deterministik kısmının ve gecikme sayısının belirlenmesini gerektirmektedir. Ayrıca bu testte bireysel sabit ya da bireysel sabit ve trend terimleri kullanılabilir.

5. Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) Panel Birim Kök Testleri

i yatay kesiti için herhangi bireysel birim kök testinden elde edilen p değerleri π_i olarak tanımlandığında, aşağıdaki asimptotik sonuçlar N sayıda yatay kesit için birim kök vardır sıfır hipotezi altında aşağıdaki sonuçları verir:

$$-2 \sum_{i=1}^N \log(\pi_i) \rightarrow \chi^2_{2N}$$

Bu sonucu Choi şöyle göstermektedir:

$$Z = \frac{1}{\sqrt{N}} \sum_{i=1}^N \phi^{-1}(\pi_i) \rightarrow N(0,1)$$

Burada Φ^{-1} standart normal kümülatif dağılım fonksiyonunun tersidir ve bunun için ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak hem asimptotik χ^2 hem de standart normal istatistikler hesaplanır. Bu testte sıfır hipotezi ve alternatif hipotez IPS testindeki hipotezlerle aynıdır.

Fisher tipi test denklemleri için dışsal değişkenler belirlenebilir. Test denklemlerinde dışsal değişken kullanılmamakta ama bireysel sabitler (sabit etkiler) ya da bireysel sabitler ve trendler kullanılabilir.

Maddala ve Wu (1999) testinde, her bir yatay kesit ADF regresyonunda kullanılan gecikme sayısı belirlenmeli iken Choi testinde ise oto korelasyonu düzeltme yöntemi olarak kernel hesaplaması gerekmektedir.

IV. Değişkenler ve Tanımları

Bu çalışmada 1995-2005 dönemine kapsayan 23 Asya Ülkesine⁶ ait veriler kullanılmıştır. Araştırmada, Milli gelir ve ihracat arasındaki ilişkinin analizi için ülkelerin GSMH'ları ile hacim olarak ihracat alınmıştır. Hacim olarak ihracat; ihracat değerinin, birim ihracat değerine bölünmesi ile elde edilmiştir. Böylece değişken fiyat değişikliklerinden ortaya çıkan etkilerden ayrıştırılmıştır. Her ülkeye ait ayrı ayrı ihracat birim değerleri veya endeksleri olmadığı için, ülkelerin ihracat değerleri, dünya ihracat fiyatları endeksine bölünmüştür. Bu açıdan dünya ihracat fiyatları endeksi vekil değişken olarak kullanılmıştır. Ekonometrik olarak kurulacak modelde, ihracat fiyatlarının etkisinin de analizi için ülkelere ilişkin ihracat fiyat endeksi değişkenine ulaşılamadığından; her bir ülkenin döviz kuru, fiyat değişkeni yerine vekil değişken olarak kullanılmıştır. Buradaki amaç milli gelir üzerinde fiyat ve miktar etkisinin birlikte analizinin yapılmasını sağlamaktır.

V. Uygulama Sonuçları

Uygulama sonuçlarının verilmesine birim kök test sonuçlarıyla başlanmıştır. Burada izlenen sıralamada klasik eşbütünleşme yöntemine bağlı kalınmıştır.

1. Birim Kök Test Sonuçları

Tablo 3'te değişkenlere ait birim kök test sonuçları görülmektedir. Bu test sonuçlarına göre ülkeler homojen (biribirine benzer) olarak kabul edilebilir. Hadri birim kök test sonuçlarına göre ülkelerin her birinin değişkeni, bireysel veya doğrusal trend açısından durağan bulunmuştur. Yani ülkelerin her biri açısından zamana göre bir ortalama ve varyans söz konusudur.

Panel birim kök test sonuçlarına göre panel verilerimiz aynı dereceden durağandır. **Tabloda** bu değerler **koyu** renkle gösterilmiştir. Serilerimizin aynı dereceden durağan olduğu sonucuna ulaşıldığı için panel eşbütünleşme analizine geçilebilir.

Ele alınan Asya ülkeleri için panel eş bütünleşme analizini yapmadan önce, yöntem bölümünde açıklandığı gibi "sabit" ve "tesadüfü" etkilerin olup olmadığını araştırılmıştır. Bu araştırmada kullanılan Hausman testi sonuçlarına göre zaman (period) ve yatay kesit açısından sabit etkilerin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zamana göre sabit etkinin olup olmadığının testinde elde edilen ki

---

⁶ İncelenen Asya Ülkeleri: Bangladeş, Bhutan, Çin Endonezya, Fiji, Filipinler, Güney Kore, Hindistan, Hong Kong, Japonya, Kamboçya, Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti, Malezya, Moğolistan, Myanmar, Nepal, Pakistan, Papua Yeni Gine, Singapur, Sri Lanka, Tayland, Vietnam, Yeni Zelanda.

kare test istatistiğinin değeri 13.16, yatay kesitinde 16.56'dır. % 1 anlamlılık düzeyinde iki değer de istatistiki açıdan anlamlı olduğundan sabit etkilerin zaman ve yatay kesit açıdan geçerli olduğu görülmektedir.

Hausman test sonuçlarının iktisadi açıdan önemli bir sonucu vardır. Sabit etkilerin olduğunun tespit edilmesi ele alınan ülkelerin homojen bir özellik gösterdiği konusunda bilgi vermektedir. Bu elde edilecek bulguların yorumlanması açısından önemli bir sonuçtur.

Tablo 3: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test	H0: Bireysel birim kök vardır								
		LLC			IPS			Maddala-Wu		
		I	I-T	-	I	I-T	I	I-T	-	
LogGSMH	Düzyey	3.88	-2.88	3.59	3.17	1.38	34.13	30.16	17.35	
	1.fark	-6.35	-18.60	-6.10	-1.76	-3.46	66.18	127	116.58	
Logexvol	Düzyey	-0.39	-5.51	9.18	2.09	0.11	41.39	45.44	3.90	
	1.fark	-7.87	-9.75	-6.46	-3.7	-1.58	94.6	84.7	115.5	
Logexc	Düzyey	-0.31	-6.35	5.97	3.28	0.53	23.63	42.96	5.10	
	1.fark	-6.5	-12.7	-6.37	-3.15	-1.53	85.72	84.74	105.6	

Değişken	Test	H0: Ortak birim kök yoktur					
		Choi			Hadri		
		I	I-T	-	I	I-T	
LogGSMH	Düzyey	33.65	18.09	24.57	2.99	7.32	
	1.fark	78.07	167.25	24.57	0.64	6.38	
Logexvol	Düzyey	87.0	95.10	1.59	9.04	22.57	
	1.fark	218.6	220.4	178.23	8.26	36.90	
Logexc	Düzyey	75.13	75.54	3.51	9.04	8.53	
	1.fark	182.97	198.8	201.27	2.84	14.17	

Tabloda kalın karakterle yazılanlar en azından % 5 anlamlılık düzeyinde Ho hipotezinin reddedildiği istatistikleri göstermektedir. I, bireysel sabitlerin, I-T, bireysel sabitlerin ve trendlerin birim kök denkleminde eklendiğini ifade etmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu Akaike'ye göre belirlenmiştir.

Bu çalışmada geçerliliği araştırılan iktisadi modelin fonksiyonel biçimi şöyledir.

$$IGSMH = f(IEXVOL, IEXC)$$

LEXVOL, ihracat hacmini veya miktarını ve IEXC ise fiyat etkisini göstermektedir. Değişkenlerin e tabanına göre logaritması alındığı için elde edilecek katsayılar esneklikleri göstermektedir. Panel eşbütünleşme analizinde katsayılar tahmini yapılmadan önce eş bütünleşmenin var olup olmadığı

araştırılmaktadır Bundan dolayı ilk olarak panel eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda verilmiştir⁷.

2. Panel Eşbütünleşme Sonuçları

Pedroni panel eşbütünleşme test (1997) eşbütünleşme vektöründeki heterojenliği dikkate almaktadır. Böylece dinamik ve sabit etkilerin panelin yatay kesitleri arasında farklı olmasına imkân verirken, aynı zamanda alternatif hipotez altında eşbütünleşik vektörün kesitler arasında farklılaşmasını da sağlamaktadır. Pedroni'nin önerdiği tüm testler elde edilen artıklar üzerine kurulmuştur. Bu nedenle ilk aşama eşbütünleşme regresyonundan elde edilen hataları hesaplamaktır (Pedroni, 1999; 656):

PANEL EŞBÜTÜNLEŞME TEST SONUÇLARI

*****

panel v-stat = 1.34249
 panel rho-stat = -0.17467
 panel pp-stat = -3.45206*
 panel adf-stat = -0.36020

group rho-stat = 2.17595
 group pp-stat = -2.78260*
 group adf-stat = -1.17717

Nsecs = 23 , Tperiods = 11 , no. regressors = 2

*****

TREND ETKİSİ DİKKATE ALINDIĞINDA SONUÇLAR

*****

panel v-stat = 0.87675
 panel rho-stat = 1.41635
 panel pp-stat = -4.38513*
 panel adf-stat = -3.61737*

group rho-stat = 2.98174*
 group pp-stat = -6.67837**
 group adf-stat = -5.97095**

Nsecs = 23 , Tperiods = 11 , no. regressors = 2

*****

** % 1, * % 5 anlamlılığı göstermektedir.

Pedroni, eşbütünleşme olmadığı boş hipotezine karşı yukarıda görülen yedi adet farklı testin yapılmasını önermektedir. Bunların dördü panel eşbütünleşmesini göstermektedir. Diğer üç test grup ortalamasının panel

⁷ ANALİZLER WinRATS Pro 6.2 kullanılarak yapılmıştır.

eşbütünleşmesinin varlığı konusunda bilgi vermektedir. İlk dört testten ilki, parametrik olmayan varyansa dayalı bir istatistiktir. İkincisi Phillips-Peron (PP) rho istatistiğine yarı parametrik olmayan test istatistiğinin panel veri analizinde kullanılmaktadır. Söz konusu üçüncü istatistik de parametrik değildir ve PP t istatistiğine benzemektedir. Dördüncü istatistik ise Augmented Dickey Fuller (ADF) t istatistiğine benzer parametrik bir istatistiktir. İkinci kategoride üç testten ilki PP rho istatistiğine benzemekte iken, diğer ikisi sırasıyla PP t ve ADF t istatistiklerine benzemektedir. Bu istatistiklerin karşılaştırmalı avantajları büyük ölçüde veri oluşum sürecine göre değişmektedir. Önerdiği yedi istatistiğin küçük örnek özelliklerini Monte Carlo simülasyon yolu ile araştıran Pedroni'ye (1997) göre, panelin zaman boyutu kısa (örneğin 20'den az) ise grup ADF t ve panel ADF t istatistiği iyi sonuçlar vermektedir (Kök ve Şimşek;2006:7)

Panel eşbütünleşme ilişkisinin katsayılarını tahmini için Pedroni (1996, 2000) Düzenlenmiş/Geliştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi'ni (Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS)) yaklaşımını geliştirmiştir. Pedroni'nin yaklaşımında yatay kesitler arasında heterojenlik dikkate alınmaktadır. Bundan dolayı sabit terimin ve hata teriminin ve bağımsız değişkenlerin farklarının arasındaki olası korelasyonun varlığı söz konusu analizin en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Bu yöntemde parametrik olmayan uyarılama yapılmaktadır. Bunun nedeni değişkenlerin içsel veya dışsal olmasından ortaya çıkan otokorelasyonun etkisini ortadan kaldırmaktır. Bunun için bağımlı değişkene parametrik olmayan uyarılama yapılmaktadır. tahmin edilen uzun dönem parametreler ve katsayılar uyarlanmış bağımlı değişkenin değerlerinin bağımsız değişkenlerle modellenmesi sonucu elde edilmektedir. Pedroni (2000) FMOLS yönteminin küçük örneklerdeki gücünü araştırmış, t istatistiğinin küçük örneklerdeki performansının Monte Carlo simülasyonlarına göre daha etkin olduğunu göstermiştir (Şimşek, 2005; 2004).

Panel eş bütünleşme test sonuçlarına göre ülkeler arasında trendli analize göre bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum söz konusu ülkeler arasında bir yakınsamanın veya bir bütünleşmenin olduğu konusunda bilgi vermektedir. Bu sonuç ayrıca Hausman testi sonucunda ulaştığımız bulguyla paralellik göstermektedir. Trendli analiz sonuçlarına göre katsayı tahminlerine geçilebilir.

Panel Eşbütünlüme Katsayılar Tahmin Sonuçları

0.06 0.13 (-10.57)*(-21.55)*	Bangladeş
0.34 -0.03 (-7.16)*(-13.35)*	Bhutan
15.55 7.62 (2.56)*(1.85)	Çin
0.77 -1.17 (-0.33)*(-3.60)*	Endonezya
1.02 -0.54 (0.05)*(-5.90)*	Fiji
-0.32 0.05 (-6.42)*(-7.79)*	Filipinler
0.76 -0.24 (-0.41)*(-8.44)	Güney Kore
0.43 0.26 (-2.13)*(-3.22)*	Hindistan
0.07 0.25 (-3.81)*(-7.69)*	Hong Kong
0.46 0.42 (-2.26)*(-3.42)*	Japonya
0.12 0.00 (-5.55)*(-4.58)*	Kamboçya
0.35 0.18 (-1.84)*(5.29)*	Lao Demokratik Halk Cum.
0.53 0.11 (-0.89)*(-3.38)*	Malezya
-0.45 4.44 (-0.22)*(1.44)	Moğolistan
0.01 -0.07 (-21.15)*(-5.39)*	Myanmar
-0.09 0.40 (-8.19)*(-2.24)*	Nepal
-0.04 -0.06 (-1.61)*(-17.79)*	Pakistan
0.56 0.10 (-1.77)*(-12.69)*	Papua Yeni Gine
0.73 0.32 (-1.58)*(-2.58)*	Singapur
0.84 0.36 (-0.81)*(-7.89)	Sri Lanka
0.72 0.64 (-0.43)*(-1.22)	Tayland
0.17 0.11 (-4.21)*(-8.50)*	Vietnam
0.95 0.42 (-0.09)*(-3.51)*	Yeni Zelenda

PANEL GRUP SONUÇLARI

*****

1.02 0.60

(-16.44) * (-30.60) *

N = 23 , T = 11 , max-lag = 1

*****

* Parantez içindeki değerler t değerleri olup % 1 ve % 5 istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Panel Eşbütünleşme sonuçlarına göre Çin'in ihracat hacminde (miktar olarak) % 1'lik artış millî gelirinde % 15.55 yakın artışa yol açmaktadır. Aynı zamanda Çin ulusal parasının değerini diğer ülke paralarına göre % 1 oranında düşürdüğünde milli gelirinde % 7.62 oranında bir artışa yol açabilmektedir. Bu sonuca göre, Çin'in reel olarak dışa açılmasının refahını artırdığı yönünde bir bulguya ulaşılmış olmaktadır. İstatistiki olarak anlamlı olan katsayıların negatif olanları, negatif refah etkisini göstermektedir. Yorumlamalar buna göre yapılabilir. Grup sonuçlarına göre miktar etkisinin büyüklüğü fiyat etkisine göre daha büyük olmaktadır. Bunun anlamı ele alınan ülkeler için olası bir devalüasyon karşısında ihracat artışı sağlanabiliyorsa, milli gelirden 1.5 kattan fazla bir artış ortaya çıkacak demektir.

SONUÇ

Elde edilen bulgulara göre, ele alınan ülkeler arasında bir yakınsama söz konusu olup bu ülkelerin ortak bir ticaret alanı oluşturmalarının refahları üzerinde pozitif etkisi olacaktır. Bu bölgenin ticari merkez alanı Çin'dir. Çin bu ülkelerin merkezi durumundadır. Ülkeler arasında yakınsama güçlü olup, bu ülkelerin benzer bir yapıya sahip oldukları söylenebilir. Ülkeler için önemli bir sonuç miktar etkisinin fiyat etkisine göre büyük olmasıdır. Bu da bu ülkeler için talebin fiyat elastikiyetinin düşük olduğu konusunda bir ön bilgi vermektedir.

Grup sonuçları ortalama kabul edilirse, her bir ülkeye ait katsayı, bu ortalamadan farkı sapmayı göstermektedir. Ele aldığımız ülkeler açısından dış ticaretin pozitif etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu etkinin her bir ülke açısından farklılaşması da söz konusudur. Bu farklılaşmayı belirleyen önemli unsur ülkelerin yoğun olarak uzmanlaştıkları sektörlerden kaynaklanabilir. Bundan dolayı bu konunun araştırılması gereklidir. Bu çalışmada kullanılan panel veri yöntemi ve teknikleri söz konusu araştırma için de kullanılabilir.

KAYNAKÇA

ACAR, Sadık (2004), Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

BALTAGI, Badi H. (2001); Econometric Analysis of Panel Data, John Wiley&Sons Ltd., England.

BALTAGI, Badi H., KAO, Chihwa (2000) “Nonstationary Panels, Cointegration in Panel and Dynamic Panels: A Survey” Center for Policy Research Working Papers, No: 16.

<http://www-cpr.maxwell.syr.edu/cprwps/pdf/wp16.pdf> .

BHAGWATI, Jagdish (1958) “Immiserizing Growth: A Geometrical Note”, Review Of Economic Studies, Vol: 15, No:3, pp. 2001-2005.

BREITUNG, Jörg, “The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data”, <http://www.mathematics.uni-bonn.de/publications/breitung8.pdf>, pp. 20-24.

CHOI, IN (2001), “Unit Root Tests for Panel Data”, Journal of International Money and Finance, (20), pp. 249-272.

COŞAR, Evren. E. (2002), “Price and Income Elasticities of Turkish Export Demand: A Panel Data Application”, *Central Bank Review*, 2, 19-53.

HADRI, Kadoour (2000), “Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data”, *Econometric Journal*, 3, pp. 148-161.

HARRIS, Richard and SOLIS, Robert (2003); *Applied Time Series Modelling and Forecasting*, John Wiley&Sons, Ltd. The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex.

HALL, Bronwyn H.and MAIRESSE, Jacques (2002), “Testing For Unit Roots In Panel Data:An Exploration Using Real And Simulated Data” <http://elsa.berkeley.edu/~bhhall/papers/HallMairesseJan03%20unitroot.pdf>

KÖK, Recep ve ŞİMŞEK, Nevzat, “Endüstri-İçi Dış Ticaret, Patentler ve Uluslararası Teknolojik Yayılma”. <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/eidtpatentyayilma.pdf>

LEVIN, Andrew, LIN fu, Chien, CHU Shang, Chia j., “Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties”, *Journal of Econometrics*, (108), pp.1-24

IM, Kyung So., PESARAN, M. Hashem and. SHIN, Yongcheol (2003), “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, *Journal Of Econometrics*, 115, 53-74.

MADDALLA, G. S. And WU, Schaowen, (1999); “A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and A New Simple Test, *Oxford Bulletin of Economics And Statistics*, (61), pp.631-652

MALİYE BAKANLIĞI, Yıllık Ekonomik Rapor 2006.

PEDRONI, Peter. (1996), “Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels and the Case of Purchasing Power Parity,” *Nonstationary*

Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels, Volume 15, pages 93–130, <http://www.williams.edu/Economics/wp/pedroniaie.pdf>

PEDRONI, Peter. (1997), “Panel Cointegration; Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests, With an Application to the PPP

Hypothesis: *Econometric Theory*, 20, 2004, 597-625.

<http://www.williams.edu/Economics/wp/pedronipanelcointegration.pdf>.

PEDRONI, Peter. (1999), “Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors”, *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, Special Issue, 653-70.

PEDRONI, Peter. (2000), “Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels”, *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels. Advances in Econometrics*, Ed.Badi H. BALTAGI, Amsterdam, New York, Tokyo: Elsevier Science içinde, 93-130.

ŞİMŞEK, Nevzat. (2005), *Endüstri-içi Dış Ticaret (Türkiye'nin Endüstri-içi Dış Ticaretinin Analizi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ISLAM'S MORAL ECONOMY: A FIQHICONOMIC INTERPRETATION

EL-SHEIKH, Salah*
KANADA/CANADA/КАНАДА

ABSTRACT

Despite of the idealist nature of their Fiqhi enterprise, the classical jurists also exhibited an acute understanding of their economic and business environment, one that enabled them to articulate the moral foundations and efficient legal institutions of a highly successful Islamic economy. This fact led the economic historian Abraham Udovitch (1970: 261), in a meticulous and well-reasoned study of those institutions, to conclude that: “The prominence of the Muslim world in the trade of the early Middle Ages, if not attributable to, was certainly reinforced by the superiority and flexibility of the commercial techniques available to its merchants. Some of the institutions, practices and concepts already found fully developed in the Islamic legal sources of the late eighth century did not emerge in Europe until several centuries later.”

In this study, I attempt to sketch out a verbal “model” of the “classical” economy of historical Islam, one that assembles what is known of its basic “building blocks” in a coherent system that highlights its moral and legal philosophy, and encapsulates its fundamental principles and “laws of motion” in theory as well as its *modus operandi* in practice. In the process the broad lines of this model are juxtaposed to the revivalist views and doctrines espoused by “*Mawdūdi-conomists*”. In implementing this objective— besides the introduction – the paper consists of four other sections. In section II, Islam’s work ethic of “legitimate/justified gain” is expounded to reveal a doctrine of economic justice that underpins the juristic effort of the classical jurists. This doctrine is employed in section III, “The Shari'a Market Model”, to delineate/typify the economic structure of classical *Sūqs*, their moral/social embeddedness, their legal framework, and their operational and policy institutions. Section IV then addresses the microeconomic institutions of business association and financing as well as the macroeconomic conduits of financial intermediation between savers and investors. Finally, in Section V, the paper ends with a perspectival summary and concluding remarks regarding the nature of the socio-economic system typified here.

Key Words: Economic systems, moral philosophy.

---

* Professor of Economics, St. Francis Xavier University, Antigonish, NS, Canada, B2G 2W5.
e-mail: selsheikh@stfx.ca.

“Down out of the heaven, He sendeth water, and the wadis overflow each in its measure: So the torrent beareth (on its back) a mounting froth, akin to that froth (emitting) from what they smelted in the fire for making ornaments or wares. **Thus Allah depicteth the true and the false:** The froth is cast away a vanishing dross, but **that which benefits mankind abides in the earth.** So doth Allah coin His similitudes.”

Quran, 13:17

“The inner meaning of history . . . involves speculation and an attempt to get at the truth, subtle explanation of the causes and origins of existing things, and deep knowledge of the how and why of events. History, therefore, is firmly rooted in philosophy . . . It takes critical insight to sort out the hidden truth; it takes knowledge to lay truth bare . . .”

Ibn Khadūn’s Muqaddimah

“Let the *sūq* of this world below do no injury to the *sūq* of the Hereafter, and the *sūqs* of the Hereafter are the mosques.”

al-Ghazālī’s Ihyā’

Each economy necessarily functions within the confines of a particular social framework, defined by its distinctive moral philosophy and legal system. What makes an economy “Islamic” is *Shari’a*:¹ a huge corpus of moral and legal discourses, which was intended by scholars (jurists and theologians) of the second and third Islamic centuries, for guiding Muslims in their pursuits of a good and virtuous life (that also qualifies them for attaining paradise in the life after). As such *Shari’a* defined the moral economy of classical Islam, shaped its micro and macro institutions, and modulated its actual performance. And recently it has become both a symbol and a basis for revivalist Islamic movements in their attempts to Islamicize their polities and economies.

I. The Moral/Legal Framework

Shari’a was molded by the theological and jurisprudential debates which began towards the end of the eighth century.² The *Mu’tazila*, a rationalist school of *Kalām* (philosophical theology) and self-designated as *Ahl al-’Adl* (Advocates/People of Justice), adopted a doctrine of teleological ethics and law, arguing that humans – with their divine gift of *’aql* (reason) alone – are capable not only of recognizing good and evil acts, but also of legislating good laws to regulate their lives at least in the domain of *mu’amallat* (social and economic

---

¹ For a good overview of the concepts, structure, and development of *shari’a*, see Calder and Hooker (1997) and Gibb (1970), ch. 6.

² On these debates, see the classic survey by Watt (1973).

transactions).³ And in this they were bitterly opposed by the pietistic disposition and literalist bent of *Ahl al-Hadith* (the Traditionists).⁴ The *Mu'tazila* gradually lost its ascendancy after the termination of a *mihna* (inquisition) enacted by Caliph al-Ma'mūn (d.218/833) in a failed attempt by the state to impose Mu'tazili theological doctrine on its officials, notably the judges.⁵ And it was in the midst of a resurgent traditionalism that the *Ash'ariya* school was founded by a former Mu'tazilite, Abul-Hassan al-Ash'ari (d.324/935), who worked out a "reconciliation" that largely accepts the rationalist doctrine and method of the Mu'tazila, but rejects their views in the all-important area of ethics and law.⁶ In this realm, the Ash'arites accepted the Traditionists' doctrine that "God does not command an act **because** the act is just and good; it is His command (*amr*) which makes it just and good", as Gardet (1986: 1144) puts it. Eventually, the *Ash'ariya* gained ascendancy and has since become the official Kalām of Sunni orthodoxy, thereby providing the theological justification for its classical legal theory of *Usul al-Fiqh* (Sources/Roots of Jurisprudence).

Intertwined with the raging theological debate, the jurisprudential debate ultimately brought about an "idealist" concept of Shari'a as being an all-embracing system of "divine commands", which the classical jurists (*fuqaha*) set out to construct with their theory of the four sources.⁷ Only two of these, the Qur'an and the Prophet's Traditions (*hadith*), are material sources: the former is divine, the latter quasi-divine. The third is a rational hermeneutic method that enabled the *fuqaha* to interpret the material sources, and extend the embrace of the sources' positive content to span the entire range of human experience. This formal method, centering on *Qiyās* (essentially analogical syllogistics), was intended to safeguard the integrity of divine commands from the vagaries of personal prejudice. And the entire structure of their brilliantly reasoned edifice hinged on the fourth root:⁸ *Ijmā'* (consensus of the jurists), an authoritative

---

³ As Gimaret (1993: 792) puts it, to the Mu'tazila, "the revelation can only confirm that which reason tells us . . . [although] the latter is not sufficient to make us aware of everything that is evil (i.e. forbidden), nor everything that is obligatory, for example to perform a prayer to God, according to a certain ritual . . ." On the Mu'tazila, see also Martin *et al.* (1997), chs. 1-2, and Watt (1973), chs. 7-8; and on Kalām in general, see Gardet (1986).

⁴ On *Ahl al-Hadīth*, and the context of the development of their doctrine, see Rahman (1979), ch. 3, Schacht (1986), and Watt (1973), chs. 3-5.

⁵ On *Mihna*, see Hinds (1993) and Martin *et al.* (1997: 28-29), and on its aftermath, see Watt (1973), ch. 10.

⁶ On the emergence of al-Ash'ari and his doctrine, see Watt (1973: 303-312) and Gardet (1986: 1144-1145).

⁷ On the nature, structure, and development of Islamic jurisprudence, see Hallaq (1997), and the earlier works by Schacht (1964), Coulson (1969) and Coulson (1978).

⁸ The resulting *shari'a* discourses are considered, "from the point of view of logical perfection, one of the most brilliant essays of human reasoning", according to the eminent Orientalist scholar Gibb (1970: 62).

(albeit informal and dialectical) sanctioning process which was deemed necessary for adjudicating the epistemological status of the material sources as well as the fruits of their juristic effort (*Ijtihād*). When this highly competitive and geographically diffuse community of jurists reached a consensus, the substance of their *ijmā'* was classed as *'ilm* (indubitable knowledge), and when they did not, the substance was considered *zann* (conjecture/opinion).

The classical jurists, who belonged to a number of competing schools (*madhāhib*), often disagreed, not the least in the area of economic and commercial law. Nevertheless they considered their variant opinions equally valid according to their doctrine of *Ikhtilāf*, a correlative term to *Ijmā'*.⁹ The jurists also recognized that a mechanistic and strict application of their analogical syllogistics might lead to injustice. This was particularly so because the conclusion of their *qiyās* depended critically on the *'illa* (cogent reason); and this was more of a reason in the logical sense (*ratio*), rather than a cause in the ontological sense (*causa*), or *hikma*.¹⁰ In his celebrated *Muqaddimah* (p. 26), Ibn Khaldūn (d. 808/1406) gave an incisive re-statement of the logical hazards of this classical method:¹¹

“Analogical reasoning (*Qiyās*) and comparison are well known to human nature. They are not safe from error. Together with forgetfulness and negligence, they sway man from his purpose and divert him from his goal. Often, someone who has learned a good deal of past history remains unaware of the changes that conditions have undergone . . . .”

And in their pursuit of *tawhīdi* justice, the classical jurists invoked the material sources (especially the Qur'ān) and often exercised their analytical/speculative (as opposed to formal *Qiyās*) reasoning. In so doing – I think – they must have drawn on the concepts of the Mu'tazila theory of divine justice: namely, that Allah, being **necessarily** just, only wills what is morally

---

⁹ Hence *Ikhtilāf* and *Ijmā'* were considered in practice equally important, both epistemologically and morally. The former, *Ikhtilāf*, rested on the authority of Prophet Muhammad himself, according to *hadith*: “Difference of opinion within my community (*ummati*) is a sign of the grace/bounty of Allāh”; hence the juristic maxim: “*man lā ya'raf al-ikhtilāf lam yashumma rā'ihata 'l-fiqh*” (He/She who does not apprehend *Ikhtilāf* has not captured the true scent of jurisprudence.); quoted in Coulson (1969: 20-21). On this point see also Coulson (1969), ch. 2; and on the signification of *Ikhtilāf* and *Ijmā'*, see Schacht (1971) and Bernand (1986) respectively.

¹⁰ On this point see Van Ess (1970: 27-39); see also Bernand (1986a) and Fleisch and Gardet (1986).

¹¹ Centuries later, this same epistemological hazard was noted by Sir Henry Maine (1887: 18), in his study of ancient law, who “observed that the application of analogy tends to infuse customs which may in their inception have been rational with non-rational elements”, says Udovitch (1970: 251). The original Arabic text of *Muqaddimah* was consulted, but the page reference in the text is to the abridged English translation listed in the references.

good (*hasan*), and that His motive in imposing the Law on His creatures is their welfare/benefit (*salah*).¹²

The first concept (*hasan*) was the root of *Istihṣān* (“seeking the most equitable solution”), the juristic method of the Hanafīs (who tended to be Mu’tazilis); the second (*salah*) was the root of *Istislāh* (“seeking the best solution for public welfare”) of the *Mālikīs*.¹³ The Hanafī and *Mālikī* schools viewed their respective methods as a kind of *Qiyās Khaḥfī* (hidden analogy), considered them as subsidiary sources/roots, and often employed them when the solution issuing from formal *qiyās* entailed injustice or harm (*darar*), not the least in the area of economic dealings and business contracts.¹⁴ And in spite of the idealist nature of their enterprise, the classical jurists also exhibited an acute understanding of their economic and business environment, one that enabled them to articulate the moral foundations and efficient legal institutions of a highly successful Islamic economy. This fact led the economic historian Abraham Udovitch (1970: 261), in a meticulous and well-reasoned study of those institutions, to conclude that:¹⁵ “The prominence of the Muslim world in the trade of the early Middle Ages, if not attributable to, was certainly reinforced by the superiority and flexibility of the commercial techniques available to its merchants. Some of the institutions, practices and concepts already found fully developed in the Islamic legal sources of the late eighth century did not emerge in Europe until several centuries later.”

The preceding synopsis, which only highlights the nature of Shari’a, its principles, and how it came to be, is particularly important for recognizing that ill-conceived tendency among many Islamists to hypostatize Shari’a and separate it from its historical context, be it socio-economic, political, or technological. This tendency is evident in much of the body of literature designated as “Islamic Economics”: A vast body that is more accurately rendered – I think – as “*Mawdūdī-nomics*”, in view of the defining influence of the activist/scholar Abu’l-A’la Mawdūdī (d.1979), the founder of Pakistan’s Islamist movement Jama’at-e-Islami and the first to articulate the doctrine that continues to dominate this literature; as such he is considered the intellectual

---

¹² On the centrality of these two concepts in the *Mu’tazila* theory, see Gimaret (1993: 790-791). Applied by the main schools, this juristic approach was the hallmark of the Hanafīs, especially in dealing with conflicts between *Qiyās* and economic imperatives. The term *tawhīdī* is used here in its Kalāmi sense, *’Ilm al-Tawhīd* (Science of Unity) being synonymous with *Kalām*, Islam’s philosophical theology.

¹³ For a good overview of these juristic methods, see Paret (1990) and Khadduri (1991).

¹⁴ They also invoked their formalist technique of *Hiyal* (Legal devices) as well as a Quranic doctrine of *Darūra* (necessity); for an overview, see Schacht (1986b) and Linant De Bellefonds (1983), respectively.

¹⁵ Besides Udovitch study, which draws on his earlier work, see also Lieber (1968).

progenitor of its contributors.¹⁶ The above-mentioned tendency is no more evident than in the wholesale adoption by (what I will call) “*Mawdūdi-conomists*” of the doctrine of Riba as a pivotal principle in their prescriptive paradigm of the Islamic economy.

In this study, I attempt to sketch out a verbal “model” of the “classical” economy of historical Islam, one that assembles what is known of its basic “building blocks” in a coherent system that highlights its moral and legal philosophy, and encapsulates its fundamental principles and “laws of motion” in theory as well as its *modus operandi* in practice.¹⁷ In the process the broad lines of this model are juxtaposed to the revivalist views and doctrines espoused by “*Mawdūdi-conomists*”. In implementing this objective – besides the introduction – the paper consists of four other sections. In section II, Islam’s work ethic of “legitimate/justified gain” is expounded to reveal a doctrine of economic justice that underpins the juristic effort of the classical jurists. This doctrine is employed in section III, “The Shari’a Market Model”, to delineate/typify the economic structure of classical *Sūqs*, their moral/social embeddedness, their legal framework, and their operational and policy institutions. Section IV then addresses the microeconomic institutions of business association and financing as well as the macroeconomic conduits of financial intermediation between savers and investors. Finally, in Section V, the paper ends with a perspectival summary and concluding remarks regarding the nature of the socio-economic system typified here.

II. Economic Morality and the Classical Doctrine of Riba

In their pursuit of *tawhīdi* justice and good, the classical jurists found in their material sources (Qur’an and Sunna) a divine sanction for economic activity and the work ethic in general.¹⁸ They also found persistent exhortation for fair and just economic exchange.¹⁹ On this basis, they formulated a meritorious doctrine of economic justice as fairness in economic dealings.²⁰ This doctrine

---

¹⁶ On *Mawdūdi*, see Robinson (1991) and Nasr (1986); and for a critical examination of the literature on “Islamic Economics”, see Kuran (1995), Kuran (1989), and Pryor (1985).

¹⁷ The economic history of classical Islam is yet to be written, yet enough is already known to warrant the present attempt at theorizing. For an overview of the state of historical research, see Bosworth *et al.* (2000: 469-475), especially their Bibliography section.

¹⁸ This basic point, an old object of contention in Orientalist literature, was examined and conclusively affirmed in recent scholarship, notably by Rodinson (1978), especially chs. 2-4.

¹⁹ For a review and critical assessment of the literature on economic justice, see Kuran (1989) and Rodinson (1978), ch. 2; and on Islam’s classical moral theory in general, see Walzer and Gibb (1986). Refer also to notes (20), (22) and (37) below.

²⁰ This doctrine is complemented by another doctrine of “distributive justice” that rests on the Quranic concepts of *Sadaqa* and *Zakāt*, a complementarity that is highlighted by their juxtaposition in the Quranic verses II: 276-277; on *Sadaqa* and *Zakāt*, see the overviews by Weir and Zysow (1995) and Zysow (2002) respectively. For a brief exposition of the modern concepts

rests on two fundamental maxims: (1) The avoidance of *Gharar* (unjustified *jahl* or absence of necessary knowledge). (2) The avoidance of “unjustified enrichment” (*fadl māl bilā ’iwad*).

(a) Gharar: Intended essentially for obviating the possibility that a party to exchange gains an unfair advantage over the other (*Ghubn*), due to a lack of necessary information, the prohibition of *Gharar* was sanctioned by *ijmā’*: But the jurists disagreed over the content and nature of this necessary knowledge, the conditions for securing it, and the implications of their respective views to various types of sale contracts and practices. Their disagreements centered mainly on questions regarding the actual existence of the exchanged countervalues at contracting time, the actual control of the parties over those countervalues, the quantum and specification of the countervalues (precisely expressed in a genus/differentia pattern), and the question of future performance of exchange dealings as regards the risks and uncertainties involved.²¹ Viewed in its totality, the idealized world of the classical jurists ensures a complete knowledge (of exchanged objects), one that negates avoidable risks and uncertainties (hence potential deceptions) regarding performance. As such, their world – it seems – is akin to the perfect-knowledge and perfect-foresight requirements of perfect competition, the central concept of the idealized market system of modern economics (explained below). In both worlds the community’s economic welfare is sought, notwithstanding the difference in their respective moral justification.

(b) Unjustified Enrichment and Riba: The prohibition of *Gharar* eliminates a significant source of unjustified advantage or enrichment. And *Riba*, generically understood, is every kind of excess or unjustified disparity between the exchanged objects or countervalues, essentially any kind of unjustified gain, a source of unjustified enrichment.²² As such, in its specific sense, *Riba* assumes two different types: (1) *Riba al-Fadl*, and (2) *Riba al-Nasī’a*, according to the classical jurists.²³

---

of distributive economic justice and economic justice in general, see Phelps (1987) and Sen (1987) respectively; and on justice as fairness (and the related economic concept of “equity” as absence of “envy”), see Rawls (1971) and Hammond (1987); and on the structure of the modern theory of justice (and moral theory) in general, see Frankena (1973) and the textbook treatment Miller (1987), chs. 16-19 and 22.

²¹ On the doctrine of *Gharar* and the syllogistic differences among the main jurists of Sunni schools, see Saleh (1986), ch. 3; and on the modern economic concepts of “risk” and “uncertainty”, see Machina and Rothschild (1987) and Hammond (1987a) respectively.

²² On the jurists generic meaning of *Riba* as “unjustified enrichment” (*fadl māl bilā ’iwad*), a fundamental criterion of economic injustice/inequity (*Zulm*), and on its Quranic (e.g. IV: 161 and II: 279) and *Hadīth* basis, see Schacht (1964: 145-146) and al-Fanjari (1979: 154-155); and on *Zulm* and *’Adl*, see Badry and Lewis (2002) and Tyan (1960a) respectively.

²³ For a brief history of this classification, see al-Fanjari (1979: 155-156) and Saleh (1986: 13-14); and for an overview of the doctrine, see Schacht (1995a) and Rahman (1964).

The first type is also called “Sale riba” (*Buyū`*) because it is occasioned by a sale or exchange transaction, and is again called Sunna riba because its prohibition is regulated principally by Traditions of the Prophet. According to these Traditions, in bartering certain goods, the exchange of articles of the “same species” (*naw`*) is legitimate when the exchanged countervalues are quantitatively equal, and their delivery is not deferred.²⁴ The violation of this rule produces riba, an illegitimate or illicit excess or gain. The Traditions named only six goods (consisting of two types of precious metals, gold and silver; and four types of foodstuffs, wheat, barley, dates, and salt); and the jurists exercised their analogical syllogistics to extend the umbrella of the rule’s applicability, but disagreed in specifying the *’illa* (cogent reason), the distinguishing attributes of these particular goods. The rigor and complexities of their syllogistic differences and conclusions are compounded by their disagreements in defining the genus/species configurations (and their concrete content in each case) as well as the affinity of these differences with their variant views on *Riba*.²⁵

(c) Riba and Interest: Called *Nasi`a* by the classical jurists, the second type of Riba is occasioned by deferring the delivery of a countervalue, regardless of whether the exchanged object is within or without the same species of the countervalue, and whether it does or does not generate *fadl* (gain/disparity). If the *Nasi`a* transaction stipulates a gain manifestly, this gain is an “Explicit (*Jali*) Riba”, in effect a loan interest.²⁶ The latter is also called Quranic riba because the classical jurists reached a “consensus” (*ijma`*) that the Qur`an prohibited it. It is noteworthy, however, that this type of Riba is addressed in a number of Quranic verses; and given the accepted/traditional interpretation of these verses, the Quranic position ranges from acceptance to prohibition.²⁷ The consensus prohibition by the jurists was only a consequence of their doctrine of abrogation (*naskh*).²⁸ Based on the chronology of revelation, their juristic technique (and its

---

²⁴ There seems to be some disagreement on whether the category involved is “species” (*naw`*) or “genus” (*jins*). The literature in English employs “species”; see for instance Coulson (1978: 79), Saleh (1986: 13), and Schacht (1964: 145). In Arabic, however, al-Fanjari (1979: 158-159) argues for employing the term *jins*. The main *hadith* text, which he quotes (p. 156), is consistent with both – I think – although the term used is only the plural of “genus” (*’ajnās*).

²⁵ The intricacies of these differences are catalogued (in English) by Saleh (1986), ch. 1, but only for the Sunni schools; see also al-Fanjari (1979).

²⁶ This is in contrast with the *fadl/Buyū` riba*, which is characterized as *Riba Khaft* (hidden) and is occasioned by a sale/exchange transaction; see al-Fanjari (1979: 156).

²⁷ Chronologically arranged according to “traditional dating”, these verses are: XXX: 39 (Meccan); IV: 161, III: 130, and II: 275-279 (Medinan). For a brief overview of the scholarship on dating techniques and criticism, both “traditional” and European, see Welch and Pearson (1986: 415-419).

²⁸ For an overview of the doctrine and techniques of *Naskh*, see Burton (1993) and Hallaq (1997: 68-74).

application in this case), although sanctioned by *ijma'*, is open to question, for it implicitly assumes a paradoxical and unsatisfactory theology regarding the nature of God and His Law, a fact that seems to be lost on or overlooked by modern scholars.

All pre-modern jurists advocate the prohibition against loan interest: To them, the only licit loan is an interest-free loan, this being either *Qard Hassan*, a loan of fungible objects (notably money), or *'Āriyya*, a usufruct (*manfa'a*) loan of non-fungible objects.²⁹ They disagreed, however, on the scope and licitness of other types of Riba. They also employed their subsidiary methods of *Istihsān* and *Istislāh* to accommodate economic and business imperatives. And towards this accommodation, the jurists, especially the Hanafis, went further and produced treatises and manuals of legal devices (*Hiyal*) to circumvent the prohibition's deleterious effect on the economy. Modern Muslim jurists tend to reject the *Hiyal*, but disagree on the licitness of loan interest. As well, modern Muslim economists disagree on the prohibition: Muslim secularists and Islamic modernists reject the entire doctrine of Riba. In this they are vehemently opposed by *Mawdūdi-conomists*, who have been influential in the Islamic banking movement. In the interest of clarity – in what follows – I will continue employing the term **Riba** (with capital “R”) to signify the generic moral meaning of the term, a principle/essence of economic inequity, and the term **riba** (with small “r”) to signify a species of the genus *Riba*, notably loan interest (as estimated by the classical jurists).

III. The Shari'a Market Model

The idealist world-view of the classical jurists is particularly evident in their distinctively Islamic vision of the market. Perhaps it is illustrated best by the previously stated maxim:³⁰ “Let the *sūk* [market] of this world below do no injury to the *sūks* of the Hereafter, and the *sūks* of the Hereafter are the mosques”, the abode of *tawhīd-qua-harmony*. Rendered by Abu Hamid al-Ghazali (d.505/1111), the great jurist/theologian (and anti-falsafa philosopher), this maxim is an apt representation of the Quranic view of social and economic transactions (*Mu'āmalāt*) of *al-Umma* (the Islamic Gemeinschaft):³¹ That is, a

---

²⁹ On the juristic elaborations of this position (and its variations among the Sunni schools) towards loans (*Qard*), see Saleh (1986), ch. 2.

³⁰ Quoted in Bianquis *et al.* (1997: 787); the quotation originates from the celebrated *Ihyā' 'ulūm al-Dīn*, Cairo 1326, ii, pp. 48ff., by al-Ghazālī. On al-Ghazālī and his immense and varied contributions, see Watt (1983).

³¹ For an overview of the juristic signification of *Mu'āmalāt vis à vis 'Ibadāt* (worshiper's rituals and duties), and the classical “juristic philosophies” (*Kalām Fiqhī*), see Bernand (1993). The Quranic concept of *al-Umma* is akin to the concept of “community” (*Gemeinschaft*) articulated by Tonnies (1940: 37-39). Often misunderstood by modern writers, *Al-Umma* is a technical term which refers to the Islamic Community as defined by *sunnah*, the traditions of the Prophet. In particular, it is defined in *al-Sahīfah*, the Constitution of Medina, to include the Muslims,

consensual, free, and moral exchange, one that would establish the necessary conditions not only for a prosperous life, but also for “social harmony” and spiritual attainment (Qur`ān, IV: 29).³² Ghazālī’s worldly *sūqs* are morally and “socially embedded” à la Polanyi; they provide the fora for a moral economic exchange that was carefully analyzed and systematized by the classical jurists.³³

(a) The Bay’ Model of Exchange: Translated “Sale”, in fact *Bay’* is a normative Quranic concept which is divinely juxtaposed to “unjustified enrichment” (Qur`ān, II: 275). The classical jurists saw it as such, and developed the Bay’ contract with so much thought and sophistication that it became “the core of the Islamic law of obligations”.³⁴ Indeed, it was viewed as a paradigm of various types of contracts, including the marriage contract, not to mention the “implicit contract” between the believer and Allah as well as the “social contract” between the Umma and the Caliph (*Bay’ā*).³⁵ Asked: “How is it that you have not written anything concerning . . . *Zuhd* (asceticism)?”, Muhammad al-Shaybānī (d.189/805) answered: “I have already composed the Book of Sale” (*Bay’*).³⁶ What the great architect of Hanafi law meant was that the best way of seeking God is not by the hermetic abandonment of the community’s material life, but rather by seeking a good livelihood and opportunity for one’s family (within the community), and above all according to the law.

This socio-economic philosophy of *tawhīd-qua-harmony* – which imbues basic Quranic concepts and injunction – underpins the jurists’ careful analysis and meticulous articulation of the *Bay’* contract and the law of sale in general.³⁷ First, sale has to meet their procedural theory of justice by minimizing, if not

Christians, Jews, and pagans who agreed to its provisions with the prophet in the two *bay’ās* (constitutional conferences) of *‘Aqabah*. Amended after the Immigration, the *Sahifah* was preserved by Ibn Ishaq, a biographer of the Prophet, and consists of 47 provisions which regulate the rights and duties of the various constituencies. See Watt (1956), ch. 7, for an English translation of the Arabic document, its signification, and historical context.

³² For a summary of the Islamic vision of moral exchange (in Qur`an, Sunna, and ethical works), see Bosworth *et al* (2000: 466-469) and Bernand (1993). Refer also to notes (37) below, and (19), (20), and (22) above.

³³ On Polanyi’s concept, see Polanyi *et al.* (1957), notably ch. 13, his article “The Economy as Instituted Process”.

³⁴ Schacht (1964: 151-154) and Schacht (1986a).

³⁵ On marriage in the Classical Islamic law, see Schacht (1995); and on *Bay’ā*, see Tyan (1960).

³⁶ Quoted in Udovitch (1985: 459). On *al-Shaybānī*, see Chaumont (1997), and on *Zuhd*, see Gobillot (2002).

³⁷ The Islamic pursuit of harmony is evident in the concept of *Umma* as Community guided by the ideals of justice, *fraternité* and cooperation; as it is evident in the institutions of *Zakat* and *Sadaqa* which cement those ideals (refer to notes 19, 20, 22 and 31 above). The same pursuit of harmony again manifests itself in the juristic doctrines of *Ijmā’* and *Ikhtilaf* (explained above) as well as the rendering of *Kalām* (Islam’s philosophical theology) as *‘Ilm al-Tawhīd*, “The Science of Unity” (see Gardet, 1986).

eliminating, “unjustified enrichment”. As such, it has to be *Gharar*-free and *Riba*-free. In fact, the classical doctrines of *Gharar* and *Riba* were developed in conjunction with the jurists’ theory of sale.³⁸ In addition, the exchange process itself has to be genuinely consensual, fair, and endowed with safeguards and mechanisms to ensure these requirements.³⁹ All in all, in the ideal world of the classical jurists, the sale conditions, process, and contract ought to minimize, if not obviate, legal dispute and inequity among the parties, thereby enhancing overall social harmony, and in the process create the necessary conditions for the good of community members *à la* Shaybānī.

The classical jurists recognized however that their *Bay’* was an ideal prototype; and they were fully aware of the substantial transaction cost of its procedures, as well as the immense information cost the doctrines of *Gharar* and *Riba* entailed. With this awareness they exhibited a profound appreciation and acute understanding of the productive aspects of the “practices and customs/conventions” (*‘ādāt* and *‘urf*) of the business community, its “implicit contracts”, an area that modern economics has begun to analyze and fathom only recently.⁴⁰ They deployed their juristic method of *Qiyās* to accommodate and regulate the economic and business facts of life; and when *Qiyās* failed to comprehend the necessary facts, they resorted to *Istihsān*, *Istislāh*, *darūra*, and *Hiyal*. A case in point, they went against their ideal rules of evidence and accepted the necessity of written sale contracts to the functioning of a complex, vibrant and large economy. Again, guided by their *Bay’* prototype, they developed or Islamicized a variety of practical contractual instruments which suited the complexities of economic life, albeit with the necessary informational and procedural safeguards for protecting the exchange parties and the community at large.

Among the above-mentioned instruments, the following variants of the *Bay’* contract stood out:⁴¹ (1) ***Salam Bay’***, a sale that involves immediate payment, but deferred delivery; (2) ***Nasi’a Bay’***, a sale that involves immediate delivery but deferred payment; (3) ***Bay’al-’Ina***, a sale on credit; (4) ***Bay’Juzāf***, a sale whereby the good or/and price are assessed by mere viewing; (5) ***Murābaha***, a form of cost-plus resale with a specified “fair/normal” profit margin; (6) ^{*Istisnā’*}, a form of *salam* contract used for commissioning the production of

---

³⁸ On this point, see Schacht (1995a: 493) and Saleh (1986: 50-52).

³⁹ See Schacht (1964), ch. 21 especially pp. 151-155; Schacht (1986a), and Udovitch (1985: 448-460).

⁴⁰ See Coulson (1969), ch. 4, and on *‘urf* and *‘Ādāt*, see Libson and Stewart (2000) and Bousquet (1986) respectively; see also Udovitch (1985). On the modern economic theory of contracts, see Azariadis (1987), art (1987) and Lazar (1987).

⁴¹ On the details of these variants, see Saleh (1986), chs. 3-4, Udovitch (1970), chs. 4-6, and Schacht (1986a).

manufactured goods; (7) *Ijāra*, a hire/lease contract, construed as sale of usufruct (*manfa'a*); and (8) *sarf*, a currency exchange contract.

It is noteworthy that many of these contractual arrangements have been recently reworked, and extensively used by Mawdūdī-conomists in the theory and practice of modern Islamic banking, along with the classical contracts of business association (treated below).

(b) The Classical *Sūq*: Long before Ghazālī's time, the Islamic city planner did perceive and take his maxim seriously.⁴² They located in the center of their city plan the great *Jami'* (academy mosque), that great "*Sūq* (market) of the Hereafter", where the jurists dwelled, taught, practiced and reflected on the Law. Next to the *Jami'* was *Dar al-Imāra* (House of the Government), the abode of Caliphal authority and guardian of the Law: A kind of "political *sūq*", where the democratic transactions of *Shūra* and *Bay'ā* should take place,⁴³ and one that Ghazālī was painfully aware of, but did not include in the maxim.⁴⁴ Thus socially and morally embedded, the "political *sūq*" along with the "Hereafter *sūq*" were both physically encircled by the (likewise embedded) "worldly *sūq*" according to a geometrical pattern, wherein the city's economic function – as producer of wealth and facilitator of exchange (both local and beyond) – was centered. In this pattern, the city's thoroughfares emanated from the central circle (towards the gates) and accommodated the bookmakers, merchants, financiers, currency-changers, manufacturers, etc., whose degree of proximity to the center reflected their intellectual, economic, and environmental priority to the city's welfare.⁴⁵

In addition to these "linear *sūqs*", the pattern included the great conglomerations (variously called *Khan*, *Qaysariya*, *Wakala*, *Funduq*, etc.) which facilitated inter-city and international trade.⁴⁶

According to our current state of knowledge, those classical *sūqs* functioned efficiently, and served their cities and the larger Community well.⁴⁷ In

⁴² On the Islamic city planning and constitution, see for instance the studies in Hourani and Stern (1970), Von Grunebaum (1961), and Bonine (1976).

⁴³ On the traditional signification of *Bay'ā* see Tyan (1960), and on *Shūra* and *Mashwara*, see Bosworth *et al.* (1997) and Lewis (1990), respectively.

⁴⁴ On al-Ghazālī and the tumultuous religio-political climate of his time (including the *Sūfi* ascendancy and a Batinite threat), see Watt (1983), Watt (1987), ch. 13, and Van Ess (1970: 47-50).

⁴⁵ This typification is based on the references in note (42), and that given by Bianquis *et al.* (1997: 788-789). The model continued to exist in a modernized form in parts of the Muslim World, notably Morocco; see for instance the meticulous ethnographic study of Sefrou by Geertz (1979), who gives a detailed account of its evolution during the 20th Century, with emphasis on the *sūq*'s cultural/social embeddedness.

⁴⁶ On the institutional and architectural aspects of these conglomerations, see Streck (1990), Elisséef (1990), and LeTourneau (1983).

performing their economic function, they varied in their objects of exchange and scale of operations in such a manner that reflected the occupational structures of the commercial, industrial, and agricultural sectors of the economy. As such, they are classified into three types: (1) The weekly and daily *sūqs*, held inside the city's districts and outside its walls, for supplying fresh foodstuffs and other locally produced products; (2) The central *sūq* (near the great mosque), which operated permanently supplying in larger quantities a great variety of products, largely of greater value and luxurious vintage, that were mostly imported from other regional *sūqs*; and (3) A yearly or seasonal *sūq*, a sort of international trade fair, for the diffusion of manufactured, imported, and transit products, accommodated in the above-mentioned conglomerations.⁴⁸

(c) The Market and the State: Again, given the jurists' moral philosophy of socioeconomic harmony, the system of *sūqs* caricatured above had to be "socially/morally embedded" *à la* Polanyi: In effect, a "microcosm" of the larger society it inhabited and functioned in.⁴⁹ As such, the operation, economic transactions, and terms of trade set in the classical *sūqs* had to abide by the precepts of the jurists' doctrine of economic justice as fairness with its twin maxims: the avoidance of *Gharar* (unjustified absence of knowledge) and the avoidance of *Riba* (unjustified gain, any advantage without equivalent countervalue). And logically this brought to the fore the weighty economic questions of price formation and "fair" pricing in these *sūqs*, a subject that received considerable juristic attention and thought.

Prophet Muhammad is reported to have rejected (during an episode of severe food shortage) price fixing, on grounds of justice: "The *Musa'ir* (He who sets prices) is Allah", said the wise Prophet, with his first-hand knowledge and understanding of the workings of markets (both local and international) as a merchant.⁵⁰ Naturally, this doctrine of a divine "Invisible Hand", to borrow a Smithonian metaphor, was accepted – in principle – by the classical jurists, for it was compatible with the above-mentioned Quranic ideal of a free, consensual, fair, and ultimately harmonious exchange, the central principle of their *Gharar-*

⁴⁷ For a literature review, see Bianquis *et al.* (1997), Bosworth *et al.* (2000), and Rodinson (1978: 33-35).

⁴⁸ On this point, see for instance Bosworth *et al.* (2000: 471ff).

⁴⁹ Udovitch (1985: 459) restates Polanyi's economic/anthropological concept of "social embeddedness" by concluding that the classical jurists saw in the *sūq* "a kind of microcosm of society as a whole and the religious and ethical values by which it was supposed to live." Udovitch does not refer to Polanyi but is ostensibly influenced by the work of the cultural/economic anthropologist Geertz (1979, 1983) which motivated his own study. In his Moroccan study, Geertz (1979) does not use Polanyi's term, but does illustrate it thoroughly, and states that: "if one is going to indulge in ['characterizing whole civilizations in terms of one of their leading institutions'] it is for the Middle East and North Africa the bazaar . . ." (p. 123).

⁵⁰ On this part of the Prophet's career, see the meticulous work of Watt (1953: 33-39). This *hadith* is quoted in Izzi Dien (2000: 358) and Bosworth *et al.* (2000: 467).

free and *Riba*-free *Bay'* model: A model – it is recalled – that insists on clear, detailed, and near perfect information (on the objects and terms of exchange) in order to preclude the possibility of “unjustified enrichment” (*Riba*) due to *jahl* (lack of information).⁵¹ And, as I hinted earlier, this *Bay'* type of economic operation and trading is akin to a divinely inspired world of “perfect competition”, the “ideal type” of modern economics, which was justified by the moral theory of Adam Smith and his “invisible hand” (resting on self-interest and competitive markets).⁵²

In this regard, it is again recalled that – in enjoining consensual exchange (*tijāra*) – the *Qur`ān* (II: 275, IV: 29) juxtaposes *bay'*, the ideal type of fair exchange, with *riba* [*Buyū'*], which is castigated as iniquity, and classed as *harām* (forbidden). Analyzed by classical jurists,⁵³ this essential Quranic categorization of consensual exchange/trade into *bay'* and *riba* reveals – I think – an affinity to another Quranic distinction: namely, between *Ribh/Kasb* (justified/earned gain) and *Riba* (unjustified/excessive gain).⁵⁴ The latter distinction is akin to a fundamental one made in modern economics between “normal profit” and “abnormal/economic profit”: The former obtains under competitive market conditions, while the latter – an “excess” beyond the “normal” – is obtained and maintained (through market power) under monopolistic conditions. Being the basis of fair-pricing in modern regulation theory, the “normal/fair” profit concept was also critical to the licitness of various species of classical *bay'* transactions in general and the *murābaha* contract in particular.⁵⁵ And it appears (from what is known) that the socially

---

⁵¹ Udovitch (1985: 451) highlights this critical role of information stating that: “This compulsion for ‘knowing’ and this abhorrence for ‘ignorance’ in economic exchange is both a requirement of Islamic law, an inherent principle. . . , and a reflection of the day-to-day transactions in the market place.”

⁵² On Smith’s invisible hand in relation to his moral theory of “self-love” and free, competitive markets, see Vaughn (1987); and on their elaboration in the development of the concept of perfect competition and perfectly competitive markets in relation to socio-economic efficiency/welfare in modern economics, see Stigler (1987), Khan (1987), and Roberts (1987).

⁵³ This was done for instance by the great Hanafi jurist al-Sarakhsī (d.483/1095) in his celebrated *Mabsūt*, Vol. VII, which is quoted on this point in Udovitch (1985: 459). On Sarakhsī, see Calder (1997).

⁵⁴ The term *Ribh* (in verbal form) occurs only once (II: 16) in the *Qur`ān*; but the cognates of *Kasb* pervades its text, according to the verse listing (*al-Mu`jam*) of Abdel-Baqi (1945: pp. 604-605). On *Kasb* and its signification, see Cahen and Garden (1990). On the meaning and role of normal/abnormal profit in modern economics, see Desai (1987).

⁵⁵ Based on cost-plus pricing, the *Murābaha* fixed-profit premium (and implicit cost elements) had to be imputed in the light of *urf al-tujjar*, literally the prevailing/known practices of merchants, what amount to an opportunity-cost imputation of “normal/fair profit”. On this point, see Udovitch (1985: 452-458), and Saleh (1986: 94-97). On the signification in modern economics of the notion of just/fair price, and the juxtaposition between competitive and monopolistic conditions, see Friedman (1987) and Roberts (1987), respectively.

embedded *fora* of these transactions, the three categories of classical *sūqs* typified above, had functioned efficiently and competitively (with their prices reflecting market forces) enough to give rise to the superior economy of classical Islam.⁵⁶

It has to be recognized, however, that the superior performance of this economy was not because the behaviour of economic agents was Gharar-free and Riba-free by inclination, an assumption that is often made by Mawdūdī-economists in their work, and aptly construed as *Homo Islamicus*.⁵⁷ In fact, the thorough system of legal mechanisms and procedural safeguards, which the classical jurists structured in their sale contracts, assumed that the contracting parties were not inherently *Homo Islamicus*. And the great Ghazālī remarked that ninety percent of his contemporaries – to whom he was addressing his maxim, I assume – did “let the *sūq* of this world do injury to the *sūqs* of the Hereafter”, to use his phrase.⁵⁸

Ghazālī’s observation and the previous information on the structure of classical *sūqs* suggest then that the superior performance of the classical Islamic economy is explainable by its efficient and competitive “worldly *sūqs*”. But to this, one must add the jurists and “political *sūqs*” which endowed that economy with its viable legal/institutional framework and competent economic governance.

Being part of the classical doctrine of Islamic government, this point was elegantly and insightfully expressed – in a law-like manner – by a later historian/jurist, the famed Ibn Khaldūn (d. 808/1406), in his *Muqaddimah* (p. 23):

“Dynasty and government serve as the world’s marketplace (*sūq*), attracting to it the products of scholarship and craftsmanship alike . . . Whatever is in demand in this market is in general demand everywhere else. Now, whenever the established dynasty avoids injustice . . ., the wares on its market are as pure silver and fine gold. However, when it is influenced by selfish interests and rivalries, or swayed by vendors of tyranny and dishonesty, the wares of its marketplace become as dross and debased metals.”

---

⁵⁶ On the “stylized” pattern and movements of those prices, see Bosworth *et al.* (2000: 472), who also note (p.469) that these patterns and movements were observed and analyzed by Muslim theorists such as al-Dimashqī; and Ibn Khaldūn (1974: 276-278) in particular analyzed the pattern of prices and their movements (implicitly) using a model not unlike that of modern economics, over six centuries ago. On the superior economy of classical Islam and its business institutions, see Udovitch (1970), especially ch. VII.

⁵⁷ On the prevalence of this assumption in *Mawdūdī-nomics*, see Kuran (1995: 159-160). This type is ostensibly constructed in juxtaposition to that of *Homo Oeconomicus* of modern economics; and on the latter, see Hargreaves-Heap and Hollis (1987).

⁵⁸ This estimate, which is made via a parable in Ghazālī’s *Ihyā’*, is given in Rodinson (1978: 112).

A case in point is the institution of the *Muhtasib*, an important element in the matrix of Islamic economic governance. An Islamicized outgrowth of the institution of *'Amil al- Sūq* (The Market Inspector) – which existed in the Prophet's era and received his sanction (according to traditional sources)⁵⁹ – the classical *Muhtasib* was a judicial office with a much wider mandate.⁶⁰ The mandate covered the broad area of public morality and health, but economic morality figured steadily and prominently in it.⁶¹

The classical *Muhtasib* was responsible for checking weights, measures, and currencies, investigating and dealing with fraud and generally unlawful market practices, including illicit speculation and misleading information. In effect, the *Muhtasib* was in charge of what is now called fair trade and competition policy.⁶² Appointed by, and accountable to the *Qādi* (the judiciary), the *Muhtasib*'s moral and technical qualifications were enormous.

The jurists prepared specialized manuals to facilitate the task, and the *Muhtasib* depended on trustworthy associates (*'Arif/Amīn*) who were recruited for their expertise in the various branches of industry.⁶³ The producers of manufactured goods (*sunnā'*: artisans) were highly organized in “guilds” (professional corporations) with a potential for exercising monopoly power, and the specialized associates paid attention to their quality standards and pricing practices for good effect.⁶⁴

---

⁵⁹ It is reported that – upon entering Mecca – the Prophet appointed Sa'īd b.al-'Ās to serve as Mecca's *'Amil 'alā al-Sūq*; meanwhile in his city state of Medina, women also served as *'Amila 'alā al-Sūq*; see *Bianquis et al.* (1997: 787).

⁶⁰ Called also *Sāhib al-Sūq* and *Wāli al-Sūq*, the institution was renamed about the time of Caliph al-Ma'mūn (d. 218/833), as part of the Islamicization process engineered by the Mu'tazila school under the 'Abbasīd. However, the old name continued in the *Maghrib* and Spain as they remained under *Ummayyad* rule.

⁶¹ The expanded mandate was justified by the Quranic verse 9:71 (variations of which are given in 7:157, 31:17, 9:112, and 22:41) and although the terms *Hisba/Muhtasib* do not occur in the Qur'ān, the cognates of these terms, which connote accounting/calculation, recur repeatedly; see the verse listing of Abdel-Baqi (1945: 200-201) *Mu'jam*. For a brief history of this evolution, see Cahen *et al.* (1986: 487).

⁶² On the economic mandate of the classical *Muhtasib*, see Cahen *et al.* (1986: 487-488) and Ghabin (1987: 628). This mandate varied somewhat under different dynasties, but a core economic mandate was remarkably stable, as was shown in an anthropological study by Geertz (1979) of a 20th Century Moroccan case (pp. 182-197, and note 12). On competition policy in modern economics, see Hughes (1987) and Williamson (1987).

⁶³ On the legal status and qualifications of the classical *Muhtasib* and his associates, see Cahen (1986: 487-488).

⁶⁴ For an overview of the artisans and their “professional corporations”, see Ghabin (1997) and Raymond *et al.* (1997).

To perform this mandate of economic morality effectively, the Muhtasib's offices were located in the city's central market, nearing Dar al-Imāra (the "political *sūq*") and the great mosque (the Hereafter *sūq*). And judging by the known results, it appears that the state's "visible hand", Smith's "invisible hand", and the Prophet's "divine hand" worked well, hand in hand.

IV. Business Association and Finance

Effective operation of any economy is predicated on the availability of efficient and flexible economic institutions: Institutions that facilitate the collaboration between workers and employers, between labor and capital, and between savers and investors, as it does generally between buyers and sellers. In the previously sketched market economy of classical Islam, those institutions were developed (or Islamicized) from current and pre-Islamic material, thoughtfully analyzed, and rigorously formulated and systematized by the jurists (with a view to obviate Riba and Gharar). But again the classical jurists disagreed on the particular formulations of those institutions, and – in making them licit – they often suspended Qiyās, and invoked their subsidiary methods of *Istihsān* or *Istislāh*, and innovated *hiyal* (legal devices) to accommodate economic and business imperatives. The Hanafis in particular exhibited an insightful understanding of those imperatives, and their formulations were often economically superior to the other schools as the above-cited work of Udovitch (1970) has demonstrated. It is not surprising therefore that the Hanafi doctrine was later adopted by the Ottoman empire to become the most widely accepted of the classical schools in the Islamic World. The following brief rendering of the main forms of business association relies primarily on the Hanafi formulations of those institutions.

(a) Business Partnership and Capital: In facilitating the collaboration between human and financial/capital resources, the classical Islamic economy had at its disposal three basic forms of business association (*Sharikāt*: companies): *Mufāwada*, *Inān*, and *Mudārabā/Qirād*, which were rigorously analyzed and systematized by the jurists in theoretical treatises and practical manuals.⁶⁵ All based on a principle of "fidelity" (*'Aqd Amāna*), these partnerships varied in their characteristics as regards each partner's "agency powers" (*Wakāla*) and "surety" (*Kafāla*), as well as the scope and nature of investment (capital) shares, profit/risk distribution, and authorized business activities.⁶⁶ Their differentiation endowed them with varied configurations which accorded with the particular needs of different sectors of the economy.

---

⁶⁵ On the nature and signification of *Sharikat*, and their categories, see Izzi Dien (1997), Latham (1993), Udovitch (1970), ch. II, and Schacht (1964), ch. 21.

⁶⁶ This generalization is based on detailed review of a variety of sources, notably Udovitch (1970) and Saleh (1986), ch. 4.

The **Hanafi Mufāwada** is characterized as an “unlimited” investment partnership with full powers of **mutual** “agency” and “surety” among the partners, who also have to be “equal” in wealth and freedom of action (among other things).⁶⁷ Consequently, the partners share profit and loss equally, and are equally and **mutually** liable in their business dealing with outside (third) parties. As such, the Hanafi *Mufawada* anticipates the modern concept of corporation, albeit with unlimited liability. The freedom of action includes each partner’s prerogative to independently enter *ʿInān* or *Mudāraba* partnerships with outside parties, and – with the other partner’s consent – *Mufāwada* partnerships as well: An interesting feature that enables the partners to expand the capital base, and diversify the operations of their enterprise.⁶⁸

By contrast, the **Hanafi ʿInān** is a “restricted” form of investment partnership, albeit with unlimited liability like *Mufāwada*.⁶⁹ Unlike the latter’s, however, the *ʿInān* partner is merely a **mutual** agent (*Wakīl*), not a guarantor (*Kafīl*) of other partners. And, this mutual agency applies only to the scope of business operation specified in the partnership contract, which can either be a class of goods (*Khass*: specific) or all goods (*ʿAmm*: general). Moreover, the partner’s “equality” stipulation is restricted here to the area of legal competence. And yet, like *Mufāwada*, the *ʿInān* partner can invest in a *Mudārada* to further the interest of the enterprise.⁷⁰

An interesting aspect of both *Mufāwada* and *ʿInān* was the complex and varied concept of (what I will call) the company’s “common/corporate capital”, the *sharika’s māl* which is formed by *khalt*, “mingling” of the (possibly diverse) assets contributed by the partners.⁷¹ Being the basis of profit/risk sharing among

---

⁶⁷ Inadmissible on the basis of *Qiyās*, this Hanafī version was justified by *Istihṣān* reasoning, based on the Prophet who was reported to say: “Enter into partnerships by reciprocity (*fāwidū*), for it is most conducive to prosperity”; quoted in Udovitch (1970 p. 43). Besides Udovitch (1970), chs. III and V, see also Latham (1993) on the position of other schools. It is notable, that its principles and the Prophet’s term *fāwidū*, both conjure the Polanyi (1957) concept of “reciprocity”, especially as they base business association on *amāna* and *kafāla*.

⁶⁸ In this direction, the partners are also free to enter other types of business relations/contracts with outside parties, including *ʿArīyya* loans, deposits, pledges, and *Ibdāʿ*; see Udovitch (1970: 97-118). Described by Udovitch (1970: 101-104), *Ibdāʿ* was a common “informal commercial cooperation or Quasi-agency” whereby a business person authorizes another to take over part of his capital to perform a business task for him as a favour without return. Amounting to an informal *Mudāraba* (without a profit share), this common Islamic practice illustrates again Polanyi’s concept of “reciprocity” mentioned above.

⁶⁹ On the Hanafī *ʿInān*, see Udovitch (1970), ch. IV; and ch. V on the Māliki version. See also Saleh (1986: 92-94), on the positions of other schools.

⁷⁰ As in the case of *Mufāwada*, the *ʿInān* partner can engage in loan, deposit, pledge, and *Ibdāʿ* transactions, among others; Udovitch (1970: 139-140).

⁷¹ On this defining notion of *Khalt*, see Izzi Dien (1997: 349) and Udovitch (1970: 51-64). I use the term “common/corporate capital” here to signify the outcome of *Khalt*, a concept that Udovitch (1970) variously calls “joint capital” (pp. 51-64) and “social capital” (p. 171). While

partners, this concept received a great deal of analysis and thought. The basic form of investment was made in gold and silver coins or/and bullion: And their lack of uniformity forced the jurists – in specifying the investment shares while abiding by the doctrines of *Riba* and *Gharar* – to explore notions of equivalence, an exploration that often revealed acute economic analysis.⁷² Another form of “common/corporate capital” was skilled labor, the basis of labor cooperatives/partnerships (*Sharikāt al-Sanā`i`*), which were formed for producing manufactured goods. Again their juristic theorizing here reveals a concept of “human capital” that modern economics started to investigate only recently⁷³ Moreover, their juristic examination of credit cooperatives/partnerships (*Sharikāt al-Wujūh*) reveals a third concept of “common/corporate capital” consisting in pooling the business and moral credentials contributed by the partners, a kind of “human/moral capital” which qualified those *Mafalīs* (literally, penniless folks) to be granted credit for financing their business.⁷⁴

(b) *Mudāraba* and Banking: Unlike *Mufāwada* and *ʿInān*, the formulations of *Mudāraba* partnership exhibited near uniformity among the classical schools, presumably because this indigenously Arabian mode of collaboration was also practiced by the Prophet himself (as *Mudārib*).⁷⁵ In any event, the Hanafī *Mudāraba* consists in a contract of “fidelity” (*Amāna*) between *Rabb al-Māl* (The Capital Owner/Investor), a silent partner, and the *Mudārib* (an entrepreneurial agent/manager), who is not liable for investment loss, in the normal course of business.⁷⁶ In its basic form, *Mudāraba* does not involve a “common/corporate capital” in the usual sense, although it is often aptly

---

“joint capital” is adequate, it does not convey the full meaning of the concept; whereas the term “social capital” commands a distinctly different meaning in recent economic thinking and terminology; refer to note (74) below.

⁷² The complexity was compounded when other goods were contributed as investment. On these explorations, see the account given in Udovitch (1970: 48-64, 147-157).

⁷³ On the Hanafī and Mālikī versions of this type of partnership, see Udovitch (1970: 65-76, 159-163); also accepted by Hanbalis, it was rejected by the Shāfiʿīs (p. 66); see also Izzī Dien (1997: 348) on this. And on the concept and analysis of “human capital” in modern economics, see Rosen (1987).

⁷⁴ On this type of partnership, which was rejected by the Mālikis and Shāfiʿīs, see Udovitch (1970: 77-86, 158-159). On the concept of “moral/social capital” and its emerging significance in development economics, see Mehmet *et al.* (2002); and for a critical literature review of the concept, its uses, potentialities, and limitations, see Sobel (2002).

⁷⁵ Tradition reports that his wife-to-be Khadīja was *Rabb al-Māl*; and that leading Companions participated in *Mudāraba* partnerships as well; Udovitch (1970: 172). Not surprisingly then, it was justified by *Sunna*, *Ijmāʿ*, and *Qiyās* (by the Shāfiʿīs) as well as “the practical grounds of its economic function in society”; Udovitch (1970: 175-176).

⁷⁶ This basic structure applies to all *Fiqh* Schools, yet in its formulation and elaboration, the Hanafī version “emerges as at once the most comprehensive, practical, and flexible form”, as Udovitch (1970: 176) puts it.

rendered as a “partnership of profit” (*Sharikat al-Ribh*):⁷⁷ Profit shares have to be specified proportionally to avoid *riba*; and in case of loss, the liability of the agent/manager does not go beyond the human effort expended, while that of the investor (towards a third party) is normally limited to the capital invested.

The full agency powers, enabled the classical *Mudārib* to freely and independently pursue profit opportunities using any “legitimate” practice or transaction, in any licit field of economic activity, be it industrial or commercial; analogous associational contracts, *Muzāraʿa* and *Musāqat*, were also available for agricultural activity.⁷⁸ The Hanafī *Mudārib* can also enter *Mudāraba* and other arrangements (with other partners) for enhancing profit opportunities.⁷⁹ This flexibility and innovative profit/risk distribution of the *Mudāraba* rendered it an ideal arrangement for long-distance and international trade.⁸⁰ And it is not surprising that it later became an essential business arrangement in the rise of European trade as it assumed an Europeanized form known as *commenda*.⁸¹

The innovative features of *Mudāraba* betrays its fundamental economic function of combining human and financial resources in a stark manner. This vital economic role is underscored by the Māliki and Shāfiʿī rendering of it as *Qirād/Muqārada*, literally Loan provision/acquiring, a licit lending mechanism/instrument that escapes the prohibition against *riba*. And yet, unlike the Māliki and Shāfiʿī, the Hanafī *mudārib* – when endowed with an “unlimited mandate” (*iʿmal fihī biraʿika*) – was able to invest the *mudāraba* capital (combined with his own) in another *mudāraba* or even a partnership (*sharika*) with third parties.⁸²

It was this flexible mingling of associational arrangements, as well as the licitness of a multiplicity of “agents” and “investors” in a single *Mudāraba* contract,⁸³ that made possible the mobilization and pooling of large amounts of financial resources, and ultimately – I think – the emergence of the classical

⁷⁷ And indeed this term can be easily construed (in modern economics) as “common/corporate capital”, which can be imputed from the profit shares through capitalization (by means of present-value calculations). On various aspects of the Hanafī *Mudāraba* (compared with other *Sunni* schools), see Saleh (1986: 101-114), Udovitch (1970), ch. VI, Udovitch (1986), and Wakin (1993).

⁷⁸ On these types of agricultural partnerships, see Young (1993) and Young (1993a).

⁷⁹ These include all variants of the *Bayʿ* contracts/transactions (detailed above) as well as *Ibdāʿ*, deposits, and pledges, among others; Udovitch (1970: 204ff).

⁸⁰ Labib (1969: 11) for instance reported on a *Mudāraba* partnership document between an Alexandrian and a Venetian in the early 15th century.

⁸¹ On this point, see Udovitch (1962) and Lieber (1968).

⁸² On the distinction between the “limited” and “unlimited” mandate in Hanafī law (and on the more restricted Māliki and Shāfiʿī *Qirad*), see Udovitch (1970: 204-215).

⁸³ On the licitness and modalities of these complexities, and on the Hanafī jurists acute analysis in configuring the profit/risk shares therein, see Udovitch (1970: 225-233).

banking houses, the *Jahābidha*, around the end of the ninth century.⁸⁴ The evolution of the *Jahābidha* into bankers (in the modern sense), a part of the general 'Abāssīd scientific, economic, and technological progress,⁸⁵ culminated in the enactment (ca. 302/913) of the first state/central bank, *Jahābidhat al-Hadra*.⁸⁶ Centered in the capital, Baghdad, probably in *Darb al-'Awn* (the financial district) of its central *Sūq* (near *Dar al-Imāra*),⁸⁷ this banking “partnership” appears to have effectively employed a *Mudāraba-Sharika* networking arabesque in mobilizing funds from the capital and other cities of the vast 'Abāssīd caliphate for meeting the then growing financial demands of the state.⁸⁸

In view of the preceding, it is not surprising that – along with the *'Inān* partnership (*Mushāraka*) – the *Qirād/Mudāraba* method of financing figures prominently in the modern theory and practice of Islamic banking, given the latter's aim of avoiding interest and operating on the basis of profit-loss sharing (PLS). In this, the modern Islamic banks also employ formulations of the classical exchange practices mentioned above, notably the *Murābaha*, *Ijāra*,

⁸⁴ The story of the rise and fall of classical Islamic banking (even more than that of the Islamic economy at large) is yet to be written, but for our purposes here the early explorations of Fischel (1933 a & b), which were later summarized in Fischel (1983), are valuable in understanding its beginnings, development, and virtual extinction.

⁸⁵ A similar development occurred in Egypt with the growth of the Fātimid empire, as the weight of Islamic and political power gradually shifted from Baghdad to Cairo. A case in point is the *Karīmī* business class, which emerged in the eleventh century, and continued to prosper under the Ayyūbid and Mamlūk sultans until the fifteenth century. Centered in Cairo, the *Karīmī* merchants and financiers managed to mobilize huge amounts of financial resources through their special type of trading and banking houses, which operated on a global scale that ranged – at their peak – from the Maghrib to China. See Labib (1969) and Labib (1990) on this development.

⁸⁶ This date and a brief summary is given in Fischel (1983); the details are given in Fischel (1933a). Nearly eight centuries later (1694), the Bank of England was similarly incorporated (as a privately owned state bank) in a strikingly similar (fiscal/political/war) context to that of *Jahābidhat al-Hadra*; but the first state/central bank in Europe was the Swedish Riksbank (1668). On the beginning and evolution of central banking in Europe in general, see Goodhart (1987), and on the Bank of England in particular, see the brief overview in the *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 4, p. 497.

⁸⁷ This location of the bank was suggested in Fischel (1933a: 350).

⁸⁸ On the nature and duration of this “partnership”, see Fischel (1933a: 349-352), and on the operations and activities of this official banking house, see Fischel (1933b: 571-591). The operations described by Fischel – it is noted – do not seem to cover the full range of modern central banking, nor should they, given the different type of economy this first central bank served, especially its tri-metallic monetary system. And as indicated in Goodhart (1987) this lesser central banking mandate was typical of the later-to-emerge state/central banks of Europe, although some of the more modern central bank functions were assumed by other classical institutions of Islamic economic governance, notably *Dār al-Darb* (Minting House) and *Bayt al-Māl* (Treasury House), among others; on these classical institutions, see Ehrenkreutz *et al.* (1983) and Coulson and Cahen (1986) respectively.

Nasi`a Bay`, and *Istisnā`*; and this modern banking movement has been remarkably influential.⁸⁹ Three countries (Iran, Pakistan, and Sudan) have “Islamicized” their entire banking systems, and Islamic banking has achieved significant inroads in over seventy countries. And yet, the Islamic banks have not been successful in fulfilling their stated primary goals. A case in point – as recent studies indicate – they scarcely supply long-term financing, and that the bulk of their lending is directed to the short-term financing of trade. Moreover, only a minor part of their lending activity is PLS-based.⁹⁰ The reason hinges essentially on the classical jurists’ problem of *Gharar*, the information and agency problems which modern economists call principal-agent problems, moral hazard, and adverse selection, among others.⁹¹

A recent mathematical model by Aggarwal and Yousef (2000) demonstrates (among other things) that the failure of Islamic banks in the PLS area is a rational response to this type of agency/information problems. This type of problem (among others) goes far in explaining the recent data reported by the International Association of Islamic Banks: That less than twenty percent of the banks lending is PLS based.⁹² Curiously, this figure is remarkably close to Ghazālī’s above-mentioned estimation that only ten percent of his contemporaries “let the *sūq* of this world do no injury to the *sūqs* of the Hereafter”. And it appears, nine centuries after the great Ghazālī, that in the “real world”, the actual behaviour of Muslims bears little resemblance to the *Homo Islamicus* of Mawdūdī-conomists, a behaviour that has been remarkably stable and heterodox, at least in the “*sūqs* of this world”.⁹³

V. Summary and Conclusions

In attempting to typify the moral economy of classical Islam, in its historical context, I have been generally guided by the three quotations I started with: Among them they highlight the rationalist trend in Islam’s moral philosophy and its scholarly (social-science) tradition. Ibn Khaldūn (d. 1406) restated the standard of that tradition brilliantly, in his *Muqaddimah* (p. 24):

“Therefore, **today**, the scholar in this field needs to know the principles of politics, the nature of things, and the differences among nations, places, and periods with regard to ways of life, character qualities, customs, sects, schools

---

⁸⁹ For a juristic review of their banking instruments and practices, see Saleh (1986), ch. 4, and for different reviews of their expansion and activities by economists, see Kuran (1995) and Khan and Mirakhor (1990).

⁹⁰ Dar and Presley (1999) examine this problem from a financial management perspective. This and other problems are also examined by Kuran (1995) and Khan and Mirakhor (1990).

⁹¹ On these, see Stiglitz (1987), Guesnerie (1987), Kotowitz (1987), and Wilson (1987).

⁹² This figure is reported in Dar and Presley (1999: 1).

⁹³ See the evidence amassed by Rodinson (1978: 35-45).

(*Madhābib*), and everything else. He further needs a comprehensive knowledge of present conditions in all these respects. He must compare similarities or differences between present and past conditions. He must know the causes of the similarities in certain cases and of the differences in others.” My emphasis).

Indeed this is a very modern standard, like “today”, a “tall order” that I have attempted to cope with inasmuch as it is possible for me within the space of a journal article.

The main objective of this article has been the construction of a verbal “model” of the historical economy of “classical” Islam, one that assembles what is known of its basic “building blocks” in a coherent system that highlights its moral and legal philosophy, and encapsulates its fundamental principles and “laws of motion” in theory as well as its *modus operandi* in practice. In order to achieve this objective, I started (Section I) by presenting a synoptic review of the nature of *Shari’a* discourses, the moral and legal framework of that economy, one that highlights the moral and epistemological doctrine of the classical jurists as well as the jurisprudential theory and method they adopted in molding this framework. In Section II, Islam’s work ethic of “legitimate gain” was expounded to reveal a concept of economic justice that underpinned the juristic effort (*Ijtihād*) of the classical *fuqaha*: A meritorious doctrine of “justice as fairness” in economic exchange and dealings (*mu’āmalāt*), one which is “procedural” in nature, as it rests on two fundamental maxims, namely, the avoidance of “unjustified enrichment” (*fadl māl bila ’iwad*) and “unjustified absence of knowledge” (*jahl; gharar*).

This was followed by Section III, the “*Shari’a* Market Model”, in which the “classical *sūq*” was characterized, and its “social embeddedness” highlighted (within the context of the jurists’ concept of justice and its underlying *tawhīdi* philosophy of harmony) in terms of their **normative** contract of *Bay’* (sale/exchange) and its variants. As well, the actual *modus operandi* of the classical *sūq*, its legal framework, and policy institutions (notably *Ihtisāb*) were sketched so as to reveal a *tawhīdi* doctrine of perfectly competitive markets and pricing, which are deemed “efficient” in the estimation of modern economic theory. Section IV, “Business Partnership and Finance”, then addressed the all-important question of business association (*vis à vis* the deployment of human and non-human resources) within the parameters of the above-mentioned concept of justice. It briefly described the three basic forms of business association (*sharikāt*) formulated by the classical jurists (namely, *Mufāwada*, *’Inān*, and *Mudāraba/Qirād*), and expounded the innovative, differentiated, and flexible set of legal instruments they had supplied for facilitating the efficient collaboration between human and financial/capital resources in commerce, industry, and agriculture. As well, the related macroeconomic mechanism of financial intermediation was briefly reviewed to show how the jurists’ formulations, which allowed flexible mingling of associational

(*mudāraba/sharika*) contracts, had facilitated the emergence of the classical banking institutions of Islam (*al-Jahābidha*) and the first state/central bank (*Jahābidhat al-Hadra*).

In the main, I have argued that – in theory – the economic system crafted by the classical *fuqaha* was essentially a “perfectly competitive market system”, albeit with a difference: A difference that stemmed from their *tawhīdi* philosophy of social harmony, which motivated their doctrine of economic justice. Thus by contrast with Adam Smith and his philosophy of self-love, the motive force of his “invisible hand”, which animates and orchestrates the “unembedded” competitive markets of modern capitalism, the classical *fuqaha* had attempted (by their *bay’* model) to “re-embed” the competitive *sūqs* of classical Islam into the Community (*Umma*), locally and beyond.⁹⁴

In this article, I concerned myself primarily with typifying the institutions and workings of this *fiqhi sūq* system, and shied away from the “ism” question of comparative economic systems:⁹⁵ A complex question that some specialists like Pryor (1985:219-221) did not find “profitable to focus on”.⁹⁶ Nevertheless, the market system I have typified is compatible both with capitalism and “market socialism”.⁹⁷ And indeed other scholars attempted to interpret the classical Islamic system in terms of these modern categories, especially that of capitalism.⁹⁸ Thus examining the question from a Weberian viewpoint, Rodinson (1978:30) for instance concluded that the “merchants of the Muslim Empire conformed perfectly to Weber’s criteria for capitalistic activity”. Adopting the same perspective, albeit with a Neo-Orientalist bent, Labib (1969: 93) found that “Islamic capitalism was mainly a commercial and consumer-credit capitalism”, rendering it as “Oriental Capitalism” (p. 96). Again, Rodinson (1978: 56) examined the question using a Marxian conceptual framework, and concluded that “the Muslim . . . capitalistic sector . . . was apparently the most extensive and highly developed in history . . . until the sixteenth century”.

In contrast, others, including some Maudūdi-conomists, emphasize the socialistic/egalitarian strand in Islamic doctrine and history to argue for an

---

⁹⁴ I use the term “re-embed” because, as Rodinson (1978: 28) puts it, “The society in which Islam was born... was already a centre of capitalistic trade... It was indeed an “unembedded” economy.”

⁹⁵ On the criteria used by economists for classifying economic systems, see Neuberger (1979) and Rosser and Rosser (1995), ch. 1.

⁹⁶ Pryor reached this conclusion in his attempt to characterize the “Islamic economic system” in the writings of Maudūdi-conomists.

⁹⁷ For an overview of the economic theory and practice of “market socialism”, see Brus (1987).

⁹⁸ This should not be surprising in view of the rationalist orientation of Islamic thought at the time, which is comparable to the situation in Europe when modern capitalism rose. On the problematic nature of the “meaning of capitalism” in modern economic literature, see Lane (1969).

“Islamic Socialism”, but historical studies in this area are meager (to the best of my knowledge).⁹⁹ An interesting line of research in this direction is the historical experience of the *sunna*’ (producers of manufactured goods) and whether their “professional corporations” (*Asnāf*) constituted a form of “guild socialism”.¹⁰⁰

Finally, the preceding (modern) interpretations of the economic system of classical Islam, among others, are all interesting and plausible, each commanding an element of truth, some more so than others. And this judgment may suggest a different “type”, one that combines these elements in a manner that is truer to the “animus” of that economy, and to its historical, cultural, and technological setting.¹⁰¹ But, alas, the search for this “type” goes beyond the objective of this article.

REFERENCES

THE QUR’ĀN: EXEGESES, TRANSLATIONS AND REFERENCES

Abdel-Baqi, M. F. (1945) *Al-Mu’jam Al-Mufahras Li Alfāz Al-Qur’an Al-Kareem (Concordance of Terms of The Glorious Quran)*, Dar Al-Sha’b Press, Cairo.

Ali, Abdullah Yusuf (1946) *The Holy Qur’an: Text, Translation and Commentary*, American International Printing Company, Washington, D.C.

Arberry, A. J. (1964) *The Koran Interpreted*, Oxford University Press, London.

Dawood, N. J. (1974) *The Koran*, Penguin Books, 4th Edition, Harmondsworth, Middlesex, England.

Pickthall, Muhammad M. (1977) *The Glorious Qur’an: Text and Explanatory Translation*, Muslim World League, New York.

Wagdi, M. F. (n.d.) *Al-Mushaf Al-Muffassar (The Quran Interpreted)*, Dar Al-Sha’b Press, Cairo. (Arabic text and exegesis).

---

⁹⁹ Often this kind of argument is based on re-interpreting certain Quranic verses (e.g. 41:10) on the nature of ownership (of the means of production) as well as the historical experiences of “socialist figures” (e.g. Abu Dharr al-Ghifari) and the Ismaili sect (especially the Qarmatians), among others.

¹⁰⁰ On *Asnāf*, see Raymond *et al.* (1997) and Ghabin (1997).

¹⁰¹ Additional elements of this “type” are the jurists doctrine of distributive justice (alluded to in note (20) above) and the classical fiscal regime (in theory and practice), and the role of the institution of *Awqāf/hubus* as a form of community ownership, among others.

ARABIC DICTIONARIES AND ENCYCLOPAEDIA

Al-Razi, M. (n.d.) *Mukhtār Al-Sahāh*, Dar Al-Ma'arif Press, Cairo (a traditional classic Arabic-Arabic dictionary).

Arab Society for Education, Culture and Science (1989) *Al-Mu'jam Al-'Arabī Al-'Assasī* (The Basic Dictionary of Arabic), Larousse.

Ba'albaki, M. (1981) *Al-Mawrid: A Modern English-Arabic Dictionary, 15th Edition*, Dar El-'Ilm Lil-Malāyīn, Beirut.

Elias, E. A., and E. E. Elias (1980) *Elias' Modern Dictionary: Arabic-English*, Dar Elias Al-Asriyya, Cairo.

_____ (1968) *Elias' Modern Dictionary: English-Arabic, 15th Edition*, Dar Elias Al-Asriyya, Cairo.

The New Encyclopaedia Britannica (1988), several volumes.

Encyclopaedia of Islam, New Edition: Vol. I - XI, Academic Publishers Brill, Leiden.

The Encyclopedia of Philosophy (1967), several volumes, The Macmillan Co. & The Free Press, New York.

The New Palgrave: A Dictionary of Economics, Vol. 1-4, The Macmillan Press, London.

OTHER REFERENCES

Aggarwal, Rajesh K., and Yousef, Tarik (2000). "Islamic Banks and Investment Financing". *Journal of Money, Credit, and Banking* 32(1), pp. 93-120.

Azariadis, C. (1987). "Implicit Contracts", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, vol. 2, pp. 733-737.

Al-Fanjari, MS(1979). "On the Licitness of Interest on Bank Deposits", *L'Egypte Contemporaine*, Vol. LXX, no. 378, pp. 153-170. (in Arabic)

Badry, R., and Lewis, B. (2002). "Zulm", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. XI, pp. 567-569.

Bernand, M. (1986). "Idjmā'", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. III, pp. 1023-1026.

Bernand, M. (1986a). "Kiyās", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. V, pp. 238-242.

Bernand, M. (1993). "Mu'āmalāt", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 255-257.

Bianquis, Th., Guichard, P., Raymond, A., and others (1997). "Sūk", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 786-801.

Bonine, M. (1976). "Urban Studies in the Middle East", *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol. 10:3, pp. 1-37.

Bosworth, C. E., Marin, M. and Ayalon, A. (1997). "Shūrā", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 504-506.

Bosworth, C. E., Heffening, W., and Shatzmiller, M. (2000). "Tidjāra", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. X, pp. 466-475.

Bousquet, G.-H. (1986). "Āda", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. I, pp. 170-172.

Brus, W. (1987). "Market Socialism", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 1, pp. 337-342.

Burton, J. (1993). "Naskh", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 1009-1012.

Cahen, Cl. and Gardet, L. (1990). "Kasb", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IV, pp. 690-694.

Cahen, Cl., Talbi, M., Mantran, R., Lambton, A.K.S., and Bazmee Ansari, A.S. (1986). "Hisba", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. III, pp. 485-493.

Calder, N. (1997). "al-Sarakhsī", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 35-36.

Calder, N. and Hooker, M.B. (1997). "Sharī'a", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 321-328.

Chaumont, E. (1997). "al-Shaybānī", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 392-394.

Coulson, N. J. (1969). *Conflicts and Tensions in Islamic Jurisprudence*, University of Chicago Press, Chicago.

Coulson, N. J. (1978). *A History of Islamic Law, 3rd Edition*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Coulson, N. J., and Cahen, O. (1986). "Bayt al-Māl", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. I, pp. 1141-1147.

Dar, H. A. and Presley, J. R. (1999). "Lack of Profit Loss Sharing in Islamic Banking: Management and Control Imbalances", *ERF Sixth Annual Conference*, Economic Research Forum, Cairo, Egypt.

Ehrenkreutz, A. S., Inalcik, H., and Burton-Page, J. (1983). "Dar al-Darb", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. II, pp. 117-121.

Elisséeff, H. (1990). “*Khān*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IV, pp. 1010-1017.

Fischel, W. (1933a). “The Origin of Banking in Mediaeval Islam: A contribution to the economic history of the Jews of Baghdad in the tenth century (parts I - IV)”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, pp. 339-352.

Fischel, W. (1933b). “The Origin of Banking in Mediaeval Islam: A contribution to the economic history of the Jews of Baghdad in the tenth century (parts V -)”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, pp. 569-603.

Fischel, W. (1983). “*Djhabadh*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. II, pp. 382-383.

Fleisch, H., and Gardet, L. (1986). “*Illa*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. III, pp. 1127-1132.

Frankena, W.K. (1973). *Ethics, second Edition*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.

Friedman, D.D. (1987). “Just Price”, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 1043-1044.

Gardet, L. (1986). “*Ilm al-Kalām*”, *Encyclopaedia of Islam*, Vol. III, pp. 1141-1150.

Geertz, C. (1979). “Suq: The Bazaar Economy in Sefrou”, in C. Geertz, H. Geertz, and L. Rosen, *Meaning and Order in a Moroccan Society*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 123-313.

Geertz, C. (1983). “Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective,” in Geertz (2000) *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. Basic Books, New York, pp. 167-234.

Ghabin, A. (1997). “*Sinā’a*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 625-629.

Gibb, H.A.R. (1970). *Mohammedanism: An Historical Survey*, (Revised) 2nd Edition, Oxford University Press, London.

Gimaret, D. (1993). “*Mu’tazila*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 783-793.

Gobillot, G. (2002). “*Zuhd*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. XI, pp. 559-562.

Goodhart, C. (1987). “Central Banking”, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 1, pp. 385-387.

Guesnerie, R. (1987). “Hidden Actions, Moral Hazard and Contract Theory”, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 646-651.

Hallaq, Wael B. (1997). *A History of Islamic Legal Theories: An Introduction to Sunnī Usūl al-Fiqh*. Cambridge University Press, Cambridge, U.K.

Hammond, P.J. (1987). "Envy", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 164-166.

Hammond, P.M. (1987a). "Uncertainty", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 4, pp. 728-733.

Hargreaves-Heap, S. and Hollis, M. (1987). "Economic Man", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 54-55.

Hart, O. (1987). "Incomplete Contracts", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 752-759.

Hinds, M. (1993). "*Mihna*", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 2-6.

Hourani, A.H., and Stern, S.M. (1970). *The Islamic City: A Colloquium*. Pruno Cassirer, Oxford.

Hughes, A. (1987). "Competition Policy", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 1, pp. 550-552.

Ibn Khaldūn, 'Abd-ar-Rahman (1974). *The Muqaddimah: An Introduction to History* (Translated by Franz Rosenthal; abridged and edited by N.J. Dawood). Princeton University Press, Princeton, N. J.

Izzi Dien, M. (1997). "*Sharika*", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 348-349.

Izzi Dien, M.Y. (2000). "*Tas'īr*", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. X, p. 358.

Khadduri, M. (1991). "*Maslaha*", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VI, pp. 738-740.

Khan, M.A. (1987). "Perfect Competition", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 3, pp. 831-834.

Khan, Mohsin S., and Mirakhor, Abbas, Eds. (1987). *Theoretical Studies in Islamic Banking and Finance*. Institute for Research and Islamic Studies, Houston.

Khan, Mohsin S., and Mirakhor, abbas (1990). "Islamic Banking: Experiences in the Islamic Republic of Iran and in Pakistan". *Economic Development and Cultural Change* 38(2), pp. 353-375.

Kotowitz, Y. (1987). "Moral Hazard", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 3, pp. 549-551.

Kuran, T. (1989). "On the Notion of Economic Justice in Contemporary Islamic Thought", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 21, No. 2, pp. 171-191.

Kuran, T. (1995). "Islamic Economics and the Islamic Subeconomy", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, pp. 155-173.

Kütükoğlu, MS(1993). "Narkh", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 964-965.

Labib, S.Y. (1969). "Capitalism in Medieval Islam", *Journal of Economic History*, Vol. 29, pp. 79-96.

Labib, S.Y. (1990). "Kārimī", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IV, pp. 640-643.

Lane, F.C. (1969). "Introductory Note", "Meanings of Capitalism", *Journal of Economic History*, Vol. 29, pp. 1-12.

Latham, J.D. (1993). "Mufāwada", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 310-312.

Latham, J.D. (1993a). "Mushāraka", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 671-672.

Lazear, E.P. (1987). "Incentive Contracts", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 744-748.

LeTourneau, R. (1983). "Funduk", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. II, p. 945.

Lewis, B. (1990). "Mashwara", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VI, pp. 724-725.

Libson, G., and Stewart, F.H. (2000). "'Urf", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. X, pp. 887-892.

Lieber, A. E. (1968). "Eastern Business Practices and Medieval European Commerce", *Economic History Review (Second Edition)*, Vol. XXI, pp. 230-243.

Linant De Bellefonds, Y. (1983). "Darūra", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. II, pp. 163-164.

Machina, M.J. and Rothschild, M. (1987). "Risk", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 4, pp. 201-206.

Maine, Sir Henry (1887). *Ancient Law*. New York.

Martin, R.C. and M.P. Woodward, with D.S. Atmaja (1997). *Defenders of Reason in Islam: Mu'tazilism from Medieval School to Modern Symbol*, Oneworld, Oxford.

Mehmet, O., Tahiroglu, M. and Li, A.L. (2002). "Social Capital Formation in Large-Scale Development Projects", *Canadian Journal of Development Studies*, Vol. XXIII, pp. 335-357.

Miller, E.L. (1987). *Questions That Matter: An Invitation to Philosophy, second Edition*. McGraw-Hill, New York.

Naji, A.J., and Ali, Y.N. (1981). "The Suqs of Basrah: Commercial Organization and Activity in a Medieval Islamic City", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 24, pp. 298-309.

Nasr, S.V.R. (1996). *Mawdudi and the Making of Islamic Revivalism*, Oxford University Press, New York.

Neuberger, E. (1979). "Classifying Economic Systems", in M. Bornstein, Editor (1979). *Comparative Economic Systems: Models and Cases, Fourth Edition*, Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, Inc., pp. 19-27.

Paret, R. (1990). "Istihsān and Istislāh", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IV, pp. 255-259.

Phelps, E. S. (1987). "Distributive Justice", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 1, pp. 886-888.

Polanyi, K., Arensberg, C.M., and Pearson, H.W., Eds. (1957). *Trade and Market in the Early Empires: Economics in History and Theory*. Collier-Macmillan, London.

Pryor, Fredric L. (1985). "The Islamic Economic System", *Journal of Comparative Economics*, Vol. 9, pp. 197-223.

Rahman, F. (1964). "Ribā and Interest", *Islamic Studies*, Vol. 3, pp. 1-43.

Rahman, F. (1979). *Islam, Second Edition*, University of Chicago Press, Chicago.

Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Raymond, A., Floor, W., and Nutku, Ö. (1997). "Sinf", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IX, pp. 644-646.

Roberts, J. (1987). "Perfectly and Imperfectly Competitive Markets", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 3, pp. 837-841.

Robinson, F. C. R. (1991). "Mawdūdī", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VI, pp. 872-874.

Rodinson, Maxime (1978). *Islam and Capitalism* (Translator Brian Pearce). University of Texas Press, Austin.

Rosen, S. (1987). "Human Capital", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 681-690.

Rosser, Jr., J. B., and Rosser, M.V. (1995). *Comparative Economics in a Transforming World Economy*, Irwin, Chicago.

Saleh, Nabil A. (1986). *Unlawful Gain and Legitimate Profit in Islamic Law: Riba, Gharar and Islamic Banking*. Cambridge University Press, Cambridge, U.K.

Schacht, Joseph (1964). *An Introduction to Islamic Law*. Oxford University Press, London.

Schacht, J. (1971). "Ikhtilāf", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. III, pp. 1061-1062.

Schacht, J. (1986). "Ahl al-Hadīth", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol I, pp. 258-259.

Schacht, J. (1986a). "Bay", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. I, pp. 1111-1113.

Schacht, J. (1986b). "Hiya", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol III, pp. 510-513.

Schacht, J. (1995). "Nikāh", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VIII, pp. 26-29.

Schacht, J. (1995a). "Ribā", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol VIII, pp. 491-493.

Sen, A. (1987). "Justice", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 1039-1043.

Sobel, J. (2002). "Can We Trust Social Capital?", *Journal of Economic Literature*, Vol. XL, pp. 139-154.

Stigler, G.J. (1987). "Competition", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 1, pp. 531-536.

Stiglitz, J.E. (1987). "Principal and Agent (ii)", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 3, pp. 966-972.

Streck, M. (1990). "Kaysāriyya", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. IV, pp. 840-841.

Tönnies, F. (1940). *Fundamental Concepts of Sociology (Gemeinschaft und Gesellschaft)*, translated and supplemented by C.P. Loomis (American Book Company, New York).

Tyan, E. (1960). "Bay'a", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. I, pp. 1113-1114.

- Tyan, E. (1960a). “*Adl*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. I, pp.209-210.
- Udovitch, A. L. (1962). “At the Origins of the Western Commenda: Islam, Israel, Byzantium”, *Speculum*, Vol. 37, pp. 198-207.
- Udovitch, Abraham L. (1970). *Partnership and Profit in Medieval Islam*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- Udovitch, Abraham L. (1985). “Islamic Law and the Social Context of Exchange in the Medieval Middle East”. *History and Anthropology* 1, pp. 445-465.
- Udovitch, A. L. (1986). “*Kirād*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. V, pp. 129-130.
- Van Ess, J. (1970). “The Logical Structure of Islamic Theology”, in G.E. von Grunebaum, Ed. (1970). *Logic in Classical Islamic Culture*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, pp. 21-50.
- Vaughn, K. I. (1987). “Invisible Hand”, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 2, pp. 997-999.
- Von Grunebaum, G. E. (1961). “The Structure of the Muslim Town”, in G.E. Von Grunebaum, *Islam: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*. Barnes & Noble, New York.
- Wakin, J. A. (1993). “*Mudāraba*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 284-285.
- Walzer, R., and Gibb, H.A.R. (1986). “*Akhlāk*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. I, pp. 325-329.
- Watt, W. M. (1953), *Muhammad at Mecca*, Oxford University Press, London.
- Watt, W. M. (1956). *Muhammad At Medina*, Oxford University Press, London.
- Watt, W. Montgomery (1973). *The Formative Period of Islamic Thought*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Watt, W. M. (1983). “*al-Ghazālī*”, *Encyclopaedia of Islam*, Vol. II, pp. 1038-1141.
- Watt, W. M. (1987). *Islamic Philosophy and Theology: An Extended Survey*, University Press, Edinburgh
- Weir, T. H., and Zysow, A. (1995). “*Sadaka*”, *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VIII, pp. 708-716.

Welch, A. T. and Pearson, J.D. (1986). "Al-Kur`ān", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. V, pp. 400-432.

Williamson, O. E. (1987). "Antitrust Policy", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 1, pp. 95-98.

Wilson, C. (1987). "Adverse Selection", *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, Vol. 1, pp. 32-34.

Young, M. J. L. (1993). "Musākat", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, p. 658.

Young, M. J. L. (1993a). "Muzāra'a", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. VII, pp. 822-823.

Zysow, A. (2002). "Zakāt", *Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Vol. XI, pp. 406-422.

TEKNİK EĞİTİMİN AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN KALKINMASINDAKİ ROLÜ VE BUNUN BAŞARILAMADIĞI ÜLKELERDEN LİBYA VE CEZAYİR'İN DIŞ TİCARET BİLANÇOLARINDAKİ İTHALAT KALEMLERİNİN NİTELİĞİ

ERDOĞAN, Özcan*
TÜRKİYE/TURCIYA

ÖZET

Bu bildiri de teknik eğitimin az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında rolü ve bunun başarısızlığı ülkelerden Libya ve Cezayir'in başarısızlığının bir göstergesi olarak dış ticaret bilançolarındaki ithalat kalemlerinin niteliği ele alınacaktır.

1. Teknik Eğitim

Bu konuda know-how'un önemi ve know-how'u öğrenmek için teknik eğitimin gerekliliğine değinilecektir ve Libya ve Cezayir'de teknik eğitimin durumu ele alınacaktır. Ayrıca, teknik eğitimin düşük maliyetli ve etkin kalkınma için taşıdığı önem de ele alınacaktır.

2. Az gelişmişlik Kavramı

Burada az gelişmişlik kavramı, az gelişmiş ekonomilerin özellikleri ve Libya ve Cezayir ekonomilerinin özellikleri ele alınacaktır.

3. Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramı ele alınacak ve Libya ve Cezayir'de kalkınma için yapılanlar ve yapılması gerekenler ele alınacaktır.

4. Libya ve Cezayir'in Dış Ticaret Bilançosundaki İthalat Kalemlerinin Niteliği

Bu konuda Libya ve Cezayir'in dış ticaret bilançosundaki ithalat kalemlerinin durumu ve buna bakarak bu ülkelerde kalkınmanın niçin başarısızlığı incelenecektir.

Sonuç

Burada Libya ve Cezayir ekonomilerinin bugün içinde buldukları sömürge ekonomisi durumundan kurtulup, kurtulamayacağı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teknik, eğitim, az gelişmiş, kalkınma, ithalat.

---

* Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Mali İktisat Anabilim Dalı.

GİRİŞ

Bugün Libya ve Cezayir hammadde ihracatçısı ülke konumundadırlar ve bu durum üye oldukları ekonomik örgütlerden de anlaşılmaktadır. Cezayir OGEC (Organization of Gas Exporting Countries: Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ve OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) üyesidir. Libya ise sadece OPEC üyesidir.¹

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında, teknik eğitim vazgeçilmez bir öneme ve zorunluluğa sahiptir.²

Kalkınma, ekonomik ve sosyal anlamda yapı değişikliğini ifade ettiğine göre; teknik eğitim az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde başarılı olmaları için gereklidir.

1. Teknik Eğitim

Teknik bilgi veya know-how; bir işin başından sonuna kadar nasıl yapılacağını gösteren bilgi anlamına gelmektedir. Teknik bilginin kapsamı ise; yalnızca bir bilgi alımı olmayıp ayrıca, hammadde hazırlama, temel mühendislik, proje tasdiki, personel eğitimi, işletmeye alma, müşteriye hizmet laboratuvarı kurma ve karşılaşılan güçlükleri çözüme gibi daha bazı aşamaları ve hizmetleri içine alabilmektedir. Teknik bilginin başlıca aktarma yolları ise; yazılı bilgi, model ve örnekler ve de personel tayini, eğitim ve ziyaretlerdir.³

Yukarıda belirtildiği gibi teknik bilginin aktarılması için ise teknik eğitime gerek vardır. Teknik eğitim; sanayinin ihtiyaç duyduğu çeşitli düzeylerde teknik eleman olacak kişilere, uğraşı alanları ile ilgili üretim bilgilerini ve üretim araçları kullanım bilgilerini vermektir. Teknik eğitim en gelişmiş şekliyle; mühendislik fakültelerinde, teknik eleman eğitimcisi yetiştiren teknik eğitim fakültelerinde, meslek yüksekokullarında, meslek liseleri ve teknik liselerde verilmektedir. Gelişmiş ülkelerde; teknik eğitim tüm eğitimin, % 60'ını oluşturmaktadır.⁴

Teknik eğitim açısından Libya ve Cezayir'i inceleyince; her iki ülkede de ortaya iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. Libya, teknik eğitimi; mesleki eğitim

¹ TurkForum.Net, "Ekonomi Sözlüğü,"

Erişim: <http://www.turkforum.net/showthread.php?t=102931&page=2>.

² Frank T. Wilson, "The Future of Missionary Enterprise in Africa South of the Sahara" The Journal of Negro Education Vol.: XXX No.: 3(1961), p. 329.

ILO, "Increasing Employability of Youth in the Arab Countries,"

Erişim: <http://www.ilo.org/public/english/region/arpro/beirut/employment/youthemploy/papers/atwan.htm#TitleIV>.

³ Muammer Doğan, İşletme Ekonomisi ve Yönetimi, C.: I, İzmir, İstiklal Matbaası, 1983, s. 174.

⁴ Fevzi Yılmaz, 2000'li Yıllarda Mühendislik, Teknoloji ve Eğitim, Sakarya Üniversitesinde 18.3.1993 tarihinde yapılan seminer, s. 4.

olarak algılanmaktadır ve lise düzeyinde 2-3 yıllık mesleki hazırlık olarak vermektedir. Teknik eğitimin amacı ise; daha yüksek düzeyde eğitime (mühendislik, teknik öğretmenlik ve teknikerlik) bir hazırlık oluşturmak ve iş dünyasına “usta” yetiştirmektir. Mesleki eğitim de; genel konuları, teknik konuları ve eğitim konularını uygulamayı kapsamaktadır. Libya’da mesleki eğitim alan öğrencilerin; genel eğitim alan öğrencilere oranı % 5.40(1980-1981)’den % 38.18’(1992-1993)’e çıkmıştır. Cezayir’de de teknik eğitimden ayrı olarak bir mesleki eğitim vardır ve bu mesleki eğitimin yapısı da Libya ile aynıdır. Cezayir’in uyguladığı teknik eğitim yapısı, Türkiye’ye daha yakındır. Cezayir’de teknik eğitim; Türkiye’deki gibi teknik eğitim olarak algılanmaktadır. Cezayir’de teknik eğitim; ortaokul sonrası ve 1-3 yıllık bir süre olarak ve bir üniversite derecesinden daha düşük düzeyde bir resmi eğitim olarak verilmektedir. Cezayir’de teknik eğitim sisteminin amacı; iş dünyasına teknisyen yetiştirmek veya daha üst düzeyde bir eğitimin altyapısını hazırlamaktır ve bu sistemden yetişen elemana da “amir teknisyen” denmektedir ve bu eğitimin verildiği kuruma da “Teknoloji Enstitüsü” denmektedir.⁵

Güney Kore’de devlet, özel firmaların yurtdışından satın aldığı know-how’ları bütün teknik eğitim öğrencilerine öğretmek için; teknik eğitim öğrencilerini, know-how’ları satın alan işyerlerine staj yapmaya göndermiştir ve stajyer öğrenciler en son teknolojiyi uygulamalı olarak öğrenmişlerdir. Güney Kore Devleti’nin yaptığı bu uygulama; teknik eğitimin düşük maliyetle toplum tabanına yayılmasını sağlamıştır ve kalkınmanın maliyeti düşürülerek; etkin kalkınma yönünde çok önemli bir adım atılmıştır.⁶

Teknik eğitim, hem Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde hem de Libya ve Cezayir gibi az gelişmiş ülkelerde; gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, bütün eğitim sistemi içindeki önemli yerini almalı ve kalkınmadaki başrolünü de oynamalıdır.

2. Az gelişmişlik Kavramı

Az gelişmişlik, henüz ekonomik kalkınmanın sağlanamamasını ifade etmektedir. Önceleri “geri kalmışlık”(backwardness) olarak adlandırılmaktaydı. Ancak bu ifade küçültücü bir anlam taşıdığı için değiştirilmiş ve onun yerine, “az gelişmişlik”, “gelişmekte olma”(developing), “kalkınmakta olma” veya “sanayileşme” (industrializeness) deyimleri kullanılmaya başlanmıştır. Az gelişmiş ülkelerin en önemli sorunları ekonomik kalkınmalarının gerçekleştirilmesidir ve çağımızda tüm gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunu

⁵ ILO, “Increasing Employability of Youth in the Arab Countries,” Erişim: <http://www.ilo.org/public/english/region/arpro/beirut/employment/youthemploy/papers/atwan.htm#TitleIV>

⁶ Sang-Hoon Lim, “Local Partnership and Human Resources Development,” Erişim: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN020893.pdf>, p., 12 and 20.

da budur. Ekonomik kalkınma sorunları ve gelişmiş-azgelişmiş ülkeler ayrımı, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası toplumun en önemli konuları arasına girmiştir. Bunun bir nedeni bu tarihlerden sonra eski sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla, azgelişmiş ülkelerin sayısında birden ortaya çıkan büyük artışlardır. Dünya nüfusunun üçte ikiden fazlasını bu ülkelerin halkları oluşturmaktadır.⁷

Nkrumah'a göre, azgelişmişlik kendi ülkesi Gana için; sosyal, ekonomik ve kültürel potansiyellerinin farkına varamamanın bir sonucudur.⁸

Azgelişmiş ülkelerin özellikleri; ekonomik özellikler, demografik özellikler, kültürel ve siyasal özellikler ve teknolojik özellikler olmak üzere dört grupta toplanabilir.

Ekonomik özellikler; nüfusun büyük bir kısmının (% 70-90) tarım kesiminde bulunması, tarım kesiminde gizli işsizlik, tarım dışı sektörlerde istihdam imkânının azlığı, kişi başına düşen kapital miktarının çok az olması, kişi başına gelirin çok düşük ve "en az geçim seviyesi" civarında toplanması, halkın büyük bir kısmının hiç tasarrufta bulunamaması, tasarruf gücüne, ticaret ve sanayiye yabancı büyük toprak sahiplerinin sahip olması, tarım, ormancılık ve madencilik sektörlerinde çalışanların, başka sektörlerde iş bulamadıkları için bu sektörlerde kalması, tarımsal üretimin, çoğunlukla kalori yönünden zayıf hububattan oluşması, harcamaların büyük bir kısmının yiyecek mallarına ayrılması, ihracatın büyük bir kısmının yiyecek malları ve ham maddelerden meydana gelmesi, fert başına dış ticaret oranının düşük olması, kredi ve pazarlama mekanizmasının yetersiz olması, konut sorununun çözülmemiş olması, tarımda az kapital kullanılması ve işletmelerin, mevcut kapitalin de kötü kullanılmasına neden olacak kadar küçük olması, tarımda kullanılan üretim tekniklerinin ilkel olması, tarımsal ürünlerin pazarlama oranının düşük olması, toprak bakımının hemen hemen hiç bilinmemesidir.

Azgelişmiş ülkelerin demografik özellikleri ise; yüksek doğum artış oranı (genellikle % 40 civarında), yüksek ölüm oranı ve ortalama ömrün kısa olması, yetersiz beslenme, koruyucu hekimlikle ilgili önlemlerin yetersizliği, kırsal nüfusun aşırı kalabalıklığıdır.

Azgelişmiş ülkelerin kültürel ve siyasal özellikleri ise; eğitim düzeyinin düşük olması ve okuma-yazma bilmeyenlerin nüfus içinde önemli bir yer tutması, çocuk işçilerin bolluğu, "orta sınıf"ın yok denecek kadar az olması,

⁷ Halil Seyidoğlu, Ekonomik Terimler, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1992, s. 59-60. Vural Savaş, Kalkınma Ekonomisi, 4. B., İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 1986, s. 15-17.

⁸ Kenneth W. Grundy, "Nkrumah's Theory of Underdevelopment An Analysis of Recurrent Themes," World Politics Vol.: XV No.: 3(1963), p. 440.

kadınların toplum içinde, daima ikinci planda kalması, toplum davranışlarında geleneklerin egemen olmasıdır.

Az gelişmiş ülkelerin teknolojik özellikleri de; tarımda dönüm başına üretimin çok az olması, teknik üretimin ve teknik kadronun yetersiz olması, haberleşme ve ulaşım araçlarının yetersiz olması, mevcut teknolojinin ilkel olmasıdır.⁹

Aslında az gelişmiş ülkelerin en temel özelliği ve en temel eksikliği; girişimci eksikliğidir ve bu eksiklik de; bu ülkelerde GSYİH artışlarının gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kalmasına yol açmaktadır. OPEC üyesi olmayan ülkelerdeki GSYİH artışları(1970-1980) incelendiğinde; bu oranların Etiyopya'da 0.4, Malawi'de 3.8, Mozambik'de -9.8, Sudan'da -1.7, Gana'da -5.9, Fildişi Sahili'nde 2.2, Jamaika'da -3.7, El Salvador'da 1.2, Kolombiya'da 4.3, Bolivya'da 3.5, Peru'da 0.6, Şili'de -2.2, Hindistan'da 2.9 ve Burma'da 2.0 olduğu görülmektedir.¹⁰

Libya 39.3 Milyar \$'lık bir GSMH(Gayri Safi Milli Hasıla)'ye, % 2'lik bir büyüme hızına, 7.900 \$'lık bir kişi başına GSYİH(Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'ye, % 18'lik bir enflasyon oranına, 6,6 Milyar \$'lık bir ihracata, 7 Milyar \$'lık bir ithalata, 4 Milyar \$'lık bir dış borca ve % 30'luk bir işsizlik oranına sahiptir.¹¹

Cezayir 47.9 Milyar \$'lık bir GSMH'ye, 1.785 \$'lık bir GSYİH'ye, % 3.4'lük bir enflasyon oranına, % 30'luk bir işsizlik oranına, 22 Milyar \$'lık ihracata, 9.2 Milyar \$'lık ithalata, 25.2 Milyar \$'lık dış borca ve 15.159 Milyar \$'lık iç borca sahiptir.¹²

Az gelişmişlik; elbette bir yatırım, üretim, araştırma ve geliştirme ve de eğitim eksikliği sorunudur ama; Nkrumah'ın dediği gibi az gelişmişliğin önce ülke halkının zihninde mağlup edilmesi gerekmektedir.

3. Kalkınma Kavramı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomik durumu düzeltmek ve tahribatı onarmak için harcanan gayretleri belirtirken reconstruction ve recovery terimlerinin karşılığı olarak kalkınma sözcüğü telaffuz edilmiştir.¹³

⁹ Vural Savaş, Kalkınma Ekonomisi, 4. B., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1986, s. 15-17.

¹⁰ Peter Kilby, "The Role of Alien Entrepreneurs in Economic Development An Entrepreneurial Problem," The American Economic Review, Vol.: LXXIII No.: 2(1983), pp. 107-108.

¹¹ Nesli Öztürk, "Libya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-Libya Dış Ticareti," Erişim: <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/56573860-07AA-4356-9425-3B2F19F5B251/483/LIBYA.pdf>, pp. 1-2.

¹² Tarik M. Yousef, "Development, Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa since 1950," Journal of Economic Perspectives, Vol.: XVIII No.: 3(2004), p. 93.

¹³ Heyet, Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Cilt: I, Milliyet, 1988, s. 418.

Kalkınma ölçüsü olarak kullanılabilir ekonomik ve sosyal ölçütler bulunmaktadır. Ekonomik ölçütler; milli gelir düzeyindeki reel artış, kişi başına düşen reel milli gelir artışı, gelir dağılımı vb.'den oluşmaktadır. Sosyal ölçütler ise; okuma yazma oranı, bebek ölüm oranları, kişi başına düşen doktor sayısı, kişi başına düşen protein miktarı, okullaşma oranı, kitap, gazete, dergi okuma oranı, kişi başına kağıt tüketimi vb.'den oluşmaktadır.¹⁴

Schumpeter'in de içinde olduğu bazı iktisatçılar kalkınmayı; konjonktür dalgalanmalarıyla açıklamayı denemişlerdir. Ancak, Keynezyen iktisatçılar; kalkınmanın konjonktür dalgalanmaları teorisinden ayrı olarak incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır ve doğru olan da budur.¹⁵

Ekonomik kalkınmada az gelişmiş ülkeler açısından en önemli sorun; kalkınmanın finansmanıdır. Bu ülkelerde, bunun da; vergi gelirleri, kamu girişimleri yoluyla yapılması düşünülür. Ancak, Burma gibi az gelişmiş ülkeler dikkate alındığında; vergi gelirleri ve kamu girişimleri yoluyla da kalkınmayı finanse etmek zordur ve bu ülkelerin muhakkak dış yardıma ihtiyacı bulunmaktadır.¹⁶

Libya, kalkınma hamlesine 1969 yılında krallık rejiminin yıkılmasıyla beraber başlamıştır. Ancak, bu kalkınma hamlesine; Lokerbee faciasını bahane ederek ABD tarafından 1990 yıllarda uygulanan ambargo nedeniyle darbe vurulmuştur ve şu anda Libya, ekonomik kalkınma sürecine ABD ambargosunun kalmasıyla birlikte yeniden girmiştir.¹⁷

Geçmişte Birleşmiş Milletler, Libya'nın kalkınmasını finanse etmek amacıyla dönük tavsiye kararları da almıştır.¹⁸

Cezayir'de, Libya'daki gibi ciddi ve iddialı kalkınma çabaları görülmemekle birlikte; son yıllarda ülke ekonomisinin petrol ve doğalgaz ihracı gelirlerine bağlılığını azaltmak amacıyla; ekonominin liberalizasyonu ve yabancı yatırımları çekme çabaları başlamış ve Fransa'dan alınan ekonomik yardımlarla da düşük düzeyde de olsa kalkınma hareketlerine başlanmıştır.¹⁹

Cezayir'in kalkınmasına Batı'nın bakışı; bağımsızlığına kavuşmadan önce ve bağımsızlıktan hemen sonra, Cezayir'in Doğu Blokunun müttefiki olmasını

¹⁴ Heyet, Ekonomi Ansiklopedisi, Milliyet, 1991, s. 113-114.

¹⁵ Nicholas Mirkowich, "Schumpeter's Theory of Economic Development," Communications, Vol.: XXX No.: 3(1940), p. 580.

¹⁶ Kuldip Singh Mali, "Financing Economic Development of Burma Since Independence", The Journal of Finance, Vol.: XVII No.: 3(1962), p. 498.

¹⁷ Wikimedia, "Libya," Wikipedi, Erişim: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Libya>.

¹⁸ I. United Nations, "International Organizations: Summary of Activities General Assembly," International Organization, Vol.: VI No.: 2(1952), p. 241.

¹⁹ Arkas Holding, "Keşfedilmemiş Cazip bir Pazar: Cezayir," Erişim: http://www.arkas.com.tr/pages/arkas_news/agustos_2006/haber4.html

önlemekten ibaretti ve ancak, Cezayir'e yapılacak kalkınma yardımları bu çerçevede ele alınmalıydı ve Batı'nın ve de Fransa'nın Cezayir'e bakışı bu şekildeydi.²⁰

Libya ve Cezayir, kendi kalkınmalarını finanse edecek kaynaklardan yoksun olduklarından dolayı; kalkınmalarını sağlayacak teknik altyapıyı oluşturma yönünde bugüne kadar başarılı olamamışlardır.

4. Libya ve Cezayir'in Dış Ticaret Bilançosundaki İthalat Kalemlerinin Niteliği

Libya'ya Lockerbee olayından dolayı uygulanan BM Ambargosu kalkmış olsa ve ithalattaki sıkı kontrol kısmen azalmış olsa dahi; Libya'nın ithalatında hâlâ sıkı denetim uygulanmaktadır.²¹ Libya'ya uygulanan bu yaptırım; insani amaçlı ithalat kalemlerini kapsamamakla, ABD tarafından bir anlamda yumuşatılmıştı.²²

Libya'nın Türkiye'den yaptığı ve belli bir teknik eğitim sonucu yapılan üretimi içeren ithalatı incelediğimizde bu ithalat kalemlerinin; gübreler, plastik ve plastikten mamuller, kâğıt ve karton, kağıt hamuru, dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler, cam ve cam eşya, demir ve çelik, nükleer reaktörler, kazan, makine, alet, parça, elektrikli makine ve cihazlar, aydınlatma, reklam lambaları olduğu görülmektedir.²³ Libya'da 2002 yılına kadar devlet tekelinde yapılan ve ithalat lisansları ile kontrol altında tutulan ithalat, ekonomide liberalleşme ve dışa açılma sürecinin başlamasıyla özel sektör tarafından yapılmaya başlanmıştır.²⁴ Libya'ya ithalat yaptırımları aslında Lockerbee olayından çok daha önce; Amerikan Kongresinin aldığı kararlarla bütün ithalat mallarıyla ilişkili olmak üzere 1976-1981 yılları arasında uygulanmıştır.²⁵

Cezayir'in sanayi altyapısının yetersizliği nedeniyle; sermaye malları ithalatıyla birlikte pek çok tüketim mamulünü ithal etmek gibi bir durumu vardır.²⁶

²⁰ Gerard Mansell, "Back Matter," *Political Science Quarterly*, Vol.: LXXVI No.: 3(1961), p. 8.

²¹ Konya Ticaret Odası, "Libya", Erişim: <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=328&ano=47>.

²² Marian Lash Neich, "Contemporary Practice of the United States Relating to International Law," *The American Journal of International Law*, Vol.: LXXX No.: 3(1986), p. 630.

²³ Nesli Öztürk, a.g.e, Erişim: <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/56573860-07AA-4356-9425-3B2F19F5B251/483/LIBYA.pdf>.

²⁴ T.C. Trablusgarp Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, "Libya," Erişim: <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=2200&dil=TR&ulke=LIB>.

²⁵ William H. Kaempfer and Anton D. Lowenberg, "The Theory of International Economic Sanctions-A Public Choice Approach: Reply," *The American Economic Review*, Vol.: LXXIX No.: 5(1989), p. 1305.

²⁶ KobiFinans, "Cezayir'in İthalatı ve İhracatı," Erişim: http://www.kobifinans.com.tr/dis_pazar/042003/6521.

Cezayir'in ithalatında makine ve kapsamı en önemli kalemlerden biri durumundadır. Diğer önemli ithalat kalemleri klimalar, ısıtma ve soğutmaya yönelik makineler, özel endüstriyel tip makineler, fanlar, filtreler, gaz pompaları, elektriksiz motorlar, gıda işleme makineleridir.²⁷ Cezayir'e kalkınması ile ilgili olarak çok önceden önerilen şey; ihracat kalemleri tutarı kadar ithalat yapması ve artan ithalat ihtiyacının finansmanını ise ancak; ihracatını artırarak karşılamasıdır.²⁸ Yani Cezayir, artan ithalat gereksinimini karşılamak için özellikle dış borçlanmaya başvurmamalıdır.

Cezayir'in ithalatının benzerlik gösterdiği en yakın iki ülkeye yıllar itibarıyla bakıldığında durum şöyledir. Cezayir'in ithalatı 1965'te İsrail ve Tunus'la benzerliğe sahiptir. Cezayir'in ithalatı 1975'te Kıbrıs ve İsrail'le benzerliğe sahiptir. Tabii burada, Cezayir'le İsrail'in ithalatlarının benzerliğini ekonomik yapılarının benzerliği olarak algılamamak gerekir. Çünkü, İsrail; sanayileşme sürecine kaba ithal ikamecilik aşamasından başlamış, daha sonra seçici ithal ikamecilik aşamasına geçmiş ve bu aşamadan da dış ticaret politikalarında kısmî liberalleşme aşamasına geçmiş, daha sonra tam liberalleşme eğilimleri aşamasını uygulamış ve en sonunda da tam liberalleşmeyi gerçekleştirmiş tek ülkedir.²⁹ Oysa, Cezayir'in böyle bir durumu yoktur ve iki ülkenin ithalatlarının benzerliği sadece geçici bir durumdur ve iki ülke için de bir karakteristik niteliğini göstermemektedir. Cezayir'in ithalatı 1977'de Kıbrıs ve Fas'la benzerlik göstermektedir. Cezayir'in ithalatı 1980'de Lübnan ve Suriye ile benzerlik göstermektedir.³⁰ İsrail kalkınmasını 1975'ten sonra tamamladığı için İsrail'in ithalatı artık 1977 ve 1980'de Cezayir'le benzerlik göstermemektedir.

Cezayir, içine düştüğü terör ortamının meydana getirdiği ekonomik kriz nedeniyle, kalkınma için gerekli sermaye mallarını ithal edebilmek bir yana; son yıllar hariç sadece tüketim mallarını ithal edebilmiştir.³¹

Bu konunun ve daha önceki konuların içeriğinden çıkarabilecek sonuç; kalkınma yönünde Libya'nın başarı şansının Cezayir'e göre daha yüksek olduğudur. Libya'da teknik eğitim, mühendislik eğitimi hariç, mesleki eğitim olarak ve genel bir bakış açısıyla algılanırken; Cezayir'de teknik eğitimin yapılması Türkiye'ye benzer nitelikte ve ayrıntılıdır. Ancak burada Libya'nın

²⁷ TurkishTime, "Bir Deniz Ötedeki Pazarlar," Erişim: http://www.turkishtime.org/sector_3/print/186_tr_p.asp

²⁸ L. Gray Cowan, "The New Face of Algeria: Part II," Political Science Quarterly Vol.: LXVI No.: 4 (1951), p. 522.

²⁹ Mehmet Yiğit, İhracat ve İhracat Teşviklerinin Ekonomik Analizi, Kütahya, Üniversite Kitabevi, 1996, s. 14.

³⁰ Mitchell Kellman and Tim Schroder, "The Export Similarity Index: Some Structural Texts", The Economic Journal Vol.: VIIC No.: 369 (1983), p. 195.

³¹ Pradeep K. Chhibber, "State Policy, Rent Seeking, and the Electoral Success of a Religious Party in Algeria," The Journal of Politics Vol.: LVIII No.: 1 (1996), p. 135.

avantajı, kalkınma hamlesine Cezayir'den çok önce başlamasıdır. Cezayir'in dezavantajı ise; ülkenin sık sık toplumsal ve siyasal çalkantılar yaşayarak kalkınmaya ve bunun itici gücü teknik eğitime gereken ağırlığı verememesidir.

SONUÇ

Libya ve Cezayir'in kalkınma yarışında bu kadar geri kalmalarının nedenini; ithal ikamesi modelini geçmişte Türkiye kadar bile uygulayamamalarında aramak gerekir. Bugün sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler arasında yer alan Japonya bile, bugünkü güçlü sanayi altyapısını geçmişte uyguladığı ve bir sıçrama tahtası olarak kullandığı ithal ikamesine borçludur. Gerçi bugün için artık ithal ikamesi dönemi kapanmıştır. Global ekonomide artık önemli olan; insana yapılan en değerli yatırım olan eğitim ve özellikle de teknik eğitim, yatırım, Ar-Ge (araştırma geliştirme) faaliyetleri ve sermayedir.

Libya ve Cezayir gibi ülkelerde aslında; en önemli sorun ülke içinde bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilememesidir. Günümüzde artık bölgesel kalkınmada rol oynayan işletme türleri KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler)'lerdir. KOBİ'ler esnek ve dinamik yapıları nedeniyle değişen rekabet koşullarına hızla uyum sağlayabilmektedirler. Özellikle ileri teknolojiyle üretim yapan KOBİ'lerin elemanlarının da çok iyi teknik eğitim almış olmaları gerekmektedir ve bu tür KOBİ'lerde Ar-Ge temelli üretim faaliyetleri de yürütülmekte ve doğal olarak da bu tür KOBİ'lerin kurulması için de yeterli sermaye birikimine ihtiyaç bulunmaktadır.

Bir de KOBİ tarzı üretim biçimine uyum sağlayabilmek için; Libya ve Cezayir gibi ülkelerde nüfus artış hızının düşürülmesi gerekmektedir ki; en azından bu ülkelerin nitelikli eğitim sorunları çözülebilir.

Sonuç olarak, Libya ve Cezayir'in bugün içinde buldukları sömürge ekonomisi görüntüsünden kurtulabilmeleri için; teknik eğitime ve Ar-Ge çalışmalarına ağırlık vermeleri, yatırımları ve özellikle yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Türk Forum. Net, "Ekonomi Sözlüğü,"

Erişim: <http://www.turkforum.net/showthread.php?t=102931&page=2>

Frank T. Wilson, "The Future of Missionary Enterprise in Africa South of the Sahara," The Journal of Negro Education Vol.: XXX No.: 3(1961)

Muammer Doğan, İşletme Ekonomisi ve Yönetimi, C.: I, İzmir, İstiklal Matbaası, 1983

Fevzi Yılmaz, 2000'li Yıllarda Mühendislik, Teknoloji ve Eğitim, Sakarya, Sakarya Üniversitesinde 18.3.1993 tarihinde yapılan seminer.

ILO, "Increasing Employability of Youth in the Arab Countries,"
Erişim: <http://www.ilo.org/public/english/region/arpro/beirut/employment/youthemploy/papers/atwan.htm#TitleIV>

Sang-Hoon Lim, "Local Partnership and Human Resources Development,"
Erişim: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN020893.pdf>.

Halil Seyidoğlu, Ekonomik Terimler, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1992.

Kenneth W. Grundy, "Nkrumah's Theory of Underdevelopment An Analysis of Recurrent Themes," World Politics Vol.: XV No.: 3 (1963).

Vural Savaş, Kalkınma Ekonomisi, 4. B., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1986.

Peter Kilby, "The Role of Alien Entrepreneurs in Economic Development An Entrepreneurial Problem," The American Economic Review Vol.: LXXIII No.: 2 (1983).

Nesli Öztürk, "Libya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-Libya Dış Ticareti," Erişim: <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/56573860-07AA-4356-9425-3B2F19F5B251/483/LIBYA.pdf>

Tarik M. Yousef, "Development, Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa since 1950," Journal of Economic Perspectives Vol.: XVIII No.: 3(2004).

Heyet, Genel Ekonomi Ansiklopedisi, C.: I, Milliyet, 1988.

Heyet, Ekonomi Ansiklopedisi, Milliyet, 1991.

Nicholas Mirkowich, "Schumpeter's Theory of Economic Development," Communications Vol.: XXX No.: 3 (1940).

Kuldip Singh Mali, "Financing Economic Development of Burma Since Independence," The Journal of Finance Vol.: XVII No.: 3 (1962).

Vikimedia, "Libya," Vikipedi, Erişim: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Libya>

I. United Nations, "International Organizations: Summary of Activities General Assembly," International Organization Vol.: VI, No.: 2 (1952).

Arkas Holding, "Keşfedilmemiş Cazip bir Pazar: Cezayir," Erişim: http://www.arkas.com.tr/pages/arkas_news/agustos_2006/haber4.html.

Gerard Mansell, "Back Matter," Political Science Quarterly Vol.: LXXVI No.: 3 (1961).

Konya Ticaret Odası, "Libya,"

Erişim: <http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=328&ano=47>.

Marian Lash Neich, "Contemporary Practice of the United States Relating to International Law," The American Journal of International Law Vol.: LXXX No.: 3(1986).

T.C. Trablusgarp Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, "Libya," Erişim: <http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=2200&dil=TR&ulke=LIB>.

TurkishTime, "Bir Deniz Ötedeki Pazarlar,"
Erişim: http://www.turkishtime.org/sector_3/print/186_tr_p.asp

William H. Kaempfer and Anton D. Lowenberg, "The Theory of International Economic Sanctions-A Public Choice Approach: Reply," The American Economic Review Vol.: LXXIX No.: 5(1989)

KobiFinans, "Cezayir'in İthalatı ve İhracatı,"
Erişim: http://www.kobifinans.com.tr/dis_pazar/042003/6521.

L. Gray Cowan, "The New Face of Algeria: Part II," Political Science Quarterly Vol.: LXVI No.: 4 (1951).

Mehmet Yiğit, İhracat ve İhracat Teşviklerinin Ekonomik Analizi, Kütahya, Üniversite Kitabevi, 1996.

Mitchell Kellman and Tim Schroder, "The Export Similarity Index: Some Structural Texts," The Economic Journal Vol.: VIIC No.: 369(1983).

Pradeep K. Chhibber, "State Policy, Rent Seeking,, and the Electoral Success of a Religious Party in Algeria," The Journal of Politics Vol.: LVIII No.: 1(1996).

IMPACT OF NEW ECONOMY IN ASIA AND AFRICA: ICT USAGE AND INVESTMENT APPROACH

ERKAN, Turan Erman
TÜRKİYE/TURЦИЯ

ÖZET

BİT (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) dünyayı endüstri devrimi zamanındaki buhar gücü kadar etkilemektedir. BİT kullanımı ve yatırımları bölgesel ve global entegrasyon için önemli bir etmendir. BİT endikatörleri yeni ekonomi penetrasyon düzeyini ve globalleşme düzeyini görmek açısından önemlidir. Yeni ekonomi, mal piyasaları yanında işgücü piyasaları için de fırsatlar sunmaktadır. BİT kullanımı belirli bir eşiği geçtikten sonra verimlilik ve ücret artışını beraberinde getirir.

Bu çalışma, BİT'in Asya ve Afrika üzerindeki etkilerini özetlemeye çalışacaktır. Öncelikle internet kullanım oranları ülke düzeyinde incelenecektir.

Yeni ekonomi açısından internet yaygınlığı en önemli göstergelerden bir tanesidir. Veri bulunabildiği taktirde mobil ve sabit hatlar da analize dahil edilecektir.

Çalışma, BİT kullanımı ve yatırımının Avrupa ve ABD'deki düzeyini inceleyerek son bulacaktır. Avrupa ve ABD'in geçmiş başarıları, Asya ve Afrika için yeni ekonomi yol haritalarında önemli bir belirleyici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni ekonomi, Bilgi İletişim Teknolojileri, internet ekonomisi, çoklu faktör verimliliği

ABSTRACT

ICT (Information Communication Technology) effects the world like a revolution such as steam power in the 18th century. Both the usage and investment in ICT is essential for a regional and global integration. ICT indicators are strong tools of analysing both new economy penetration and global integration of the economy. New economy has challenges in good and services and labour market. After the ICT usage reaches the critical threshold, both productivity and wage rate increases.

This study analyses the effect of ICT (Information communication Technology) on Asia and Africa. The analyses firstly begins with internet usage rates of both Asia and Africa in country detail. The most important indicator in new economy is the internet penetration rate. Except internet usage also, mobile and fixed line phone usage statistics also would take place in terms of communication. Due to availability of data, information technology (hardware and software) investments would be compared.

The study results with the comparison of ICT usage and investments with United States and Europe. The past experience of United States and Europe would be the rational path for Asia and Africa to follow. In other words, the road map of Asia and Africa in transforming to new economy would be determined.

Key Words: New economy, Information Communication Technology, internet economy, multi factor productivity.

INTRODUCTION

It is observed that from 1995 through 1999, real gross domestic product of US economy rose at an annual rate of more than 4 percent (Oliner & Sichel, 2000). On the other hand, unemployment has dropped to historically low rates(3%); the federal government is awash with revenues (Bosworth & Triplett, 2000). Again in accordance with Oliner & Sichel this rapid advance has been driven by growth of labor productivity that depends on hitech usage. They argue that an obvious candidate for this is the high-tech revolution spreading through the U.S. business sector (2000). Moreover, a definition (in line with Oliner & Sichel) of the new economy is cleared out by William D. Nordhaus (2000) as;

The new economy involves acquisition, processing and transformation, and distribution of the information. The three major components are hardware (primarily computers) that process information, the communications systems that acquire and distribute the information, and the software which, with human help, manages the entire system

Increase in the importance of knowledge in the economy, the advent of information industries, as well as other structural changes in the economy have transformed the preconditions for regional development. In many countries today, economic development shows tendencies towards regional concentration. Economically central modern regions often face a migration gain as well as growth of employment and income, whereas the opposite is the case in many peripheral areas. However this picture is by no means uniform, as it is enriched with mosaic like elements and exceptions, ICT is a common utilization for each of those (Jorgenson 2001).

In recent years, the US economy has grown at a surprisingly fast pace, in a phase of expansion that started nine years ago and constitutes the longest-ever recorded period of sustained growth. Moreover, expansion has been marked by low unemployment and record employment but also by low inflation, and an acceleration of productivity growth in the most recent years. This long period of expansion coincides with significant investment in and the diffusion of information and communication technologies (ICT) and their applications.

The term “new economy” has been coined to mark the association of inflation-free growth with computerisation and globalisation, with the

implication that information technologies play a major role in explaining sustained growth (OECD 2000). The notion of the “new economy” has also been employed to signal that the workings of the economy may have significantly changed, with rules, principles and institutions different from those of the “old economy”. A frequently cited example of such new factors is the rising importance of network externalities. Whether a “new economy” in this sense has actually emerged is unclear but the performance of the US economy is uncontested and has been contrasted with growth and employment in many European countries and in Japan (Stiroh 2002).

Table 1: The contribution of the computer industry to US multi-factor productivity growth: Examples from two recent studies

	Oliner and Sichel (2000)	Council of Economic Advisors (2000)
Period and coverage	Non-farm business sector, 1996-99	Total economy, 1995-99
Multi-factor productivity growth	1.25% per year	1.04% per year
Contribution from computer industry	0.62% per year (computer sector plus semiconductor sector)	0.39% per year
Contribution from other industries	0.63% per year	0.65% per year

Source: Oliner and Sichel 2001

Table 2: World internet usage and population statistics

World Regions	Population (2007 Est.)	Population % of World	Internet Usage, Latest Data	% Population (Penetration)	Usage % of World	Usage Growth 2000-2007
Africa	933,448,292	14.2 %	33,334,800	3.6 %	3.0 %	638.4 %
Asia	3,712,527,624	56.5 %	398,709,065	10.7 %	35.8 %	248.8 %
Europe	809,624,686	12.3 %	314,792,225	38.9 %	28.3%	199.5 %
Middle East	193,452,727	2.9 %	19,424,700	10.0 %	1.7 %	491.4 %
North America	334,538,018	5.1 %	233,188,086	69.7 %	20.9%	115.7 %
Latin America/Caribbean	556,606,627	8.5 %	96,386,009	17.3 %	8.7 %	433.4 %
Oceania /Australia	34,468,443	0.5 %	18,439,541	53.5 %	1.7 %	142.0 %
WORLD TOTAL	6,574,666,417	100.0 %	1,114,274,426	16.9 %	100.0 %	208.7 %

Source: www.internetworldstats.com.

NOTES: (1) Internet Usage and World Population Statistics were updated on Mar. 10, 2007. (2) Internet usage information comes from data published by Nielsen/NetRatings, by the International Telecommunications Union, by local NICs, and other other reliable sources.

According to both Oliner & Sichel and Council of Economic Advisors, Multi Factor Productivity (MFP) has the greatest impact on growth among others. MFP is the result of meeting of high qualified labour with the high tech (REF). The discussion about the new economy in US has been lasting since year 2000. However, the discussion is just about the existence of new economy not the growth statistics and calculations.

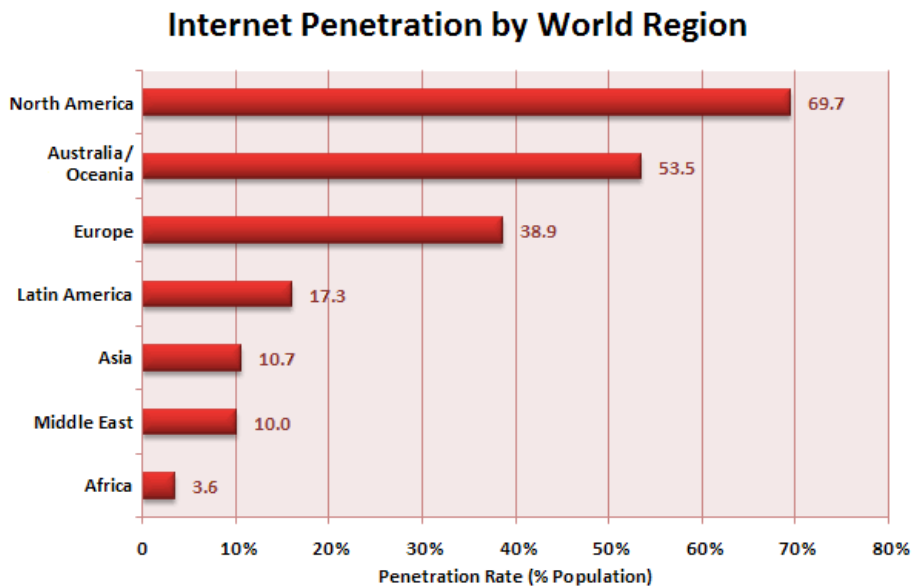
The growth by or with ICT experience of US is a reference for Europe and other regions of the world. The study continues with the internet statistics of the world as an indicator of new economy.

Internet Statistics

Internet penetration rate is one of the most used ICT indicators. It roughly shows the level of ICT usage. It may be low both because of infrastructure and communication strategy.

If someone use the data in Table 2 and convert it to a graph, then Figure 1 is formed.

Figure 1:

Copyright © www.internetworldstats.com - Mar 19, 2007

It is easily seen from the figure 1 that, there is a huge gap between Africa-Asia group and then others. If one realizes a correlation analysis between Population% of World and % Population (Penetration) the result is “-0.36”, which is a low correlation.

Africa is the the second-largest continent, after Asia, in size and population; located south of Europe and bordered to the west by the Atlantic Ocean and to the east by the Indian Ocean.

In **Table 3** and **Table 4**, the values is not sufficient but the use growth statistics is optimistic for the future. Algeria, Egypt, Morocco, Nigeria, South Africa and Sudan is better than others.

Table 3: Internet Users and Population Statistics for Africa

AFRICA REGION	Population (2007 Est.)	Pop. % in World	Internet Users, Latest Data	Penetration (% Population)	% Users in World	Use Growth (2000-2007)
Total for Africa	933,448,292	14.2 %	33,334,800	3.6 %	3.0 %	638.4 %
Rest of World	5,641,218,125	85.8 %	1,080,939,626	19.2 %	97.0 %	203.2 %
WORLD TOTAL	6,574,666,417	100.0 %	1,114,274,426	16.9 %	100.0 %	208.7 %

Source: www.internetworldstats.com.

NOTES: (1) Internet Usage and World Population Statistics were updated on Mar. 10, 2007. (2) Internet usage information comes from data published by Nielsen/NetRatings, by the International Telecommunications Union, by local NICs, and other other reliable sources.

Table 4 : Internet Usage Statistics for Africa

AFRICA	Population (2007 Est.)	Internet Users Dec/2000	Internet Users, Latest Data	% Population (Penetration)	(%) Users in Africa	Use Growth (2000-2007)
Algeria	33,506,567	50,000	1,920,000	5.7 %	5.8 %	3,740.0 %
Angola	13,313,553	30,000	85,000	0.6 %	0.3 %	183.3 %
Benin	7,714,766	15,000	425,000	5.5 %	1.3 %	2,733.3 %
Botswana	1,893,526	15,000	60,000	3.2 %	0.2 %	300.0 %
Burkina Faso	12,318,213	10,000	64,600	0.5 %	0.2 %	546.0 %
Burundi	8,075,188	3,000	40,000	0.5 %	0.1 %	1,233.3 %
Cameroon	17,775,743	20,000	250,000	1.4 %	0.7 %	1,150.0 %
Cape Verde	494,034	8,000	29,000	5.9 %	0.1 %	262.5 %

Central African Rep.	3,307,622	1,500	11,000	0.3 %	0.0 %	633.3 %
Chad	8,915,381	1,000	40,000	0.4 %	0.1 %	3,900.0 %
Comoros	681,800	1,500	20,000	2.9 %	0.1 %	1,233.3 %
Congo	3,774,537	500	50,000	1.3 %	0.1 %	9,900.0 %
Congo, Dem. Rep.	60,226,717	500	140,600	0.2 %	0.4 %	28,020.0 %
Cote d'Ivoire	20,169,352	40,000	200,000	1.0 %	0.6 %	400.0 %
Djibouti	790,709	1,400	10,000	1.3 %	0.0 %	614.3 %
Egypt	72,478,498	450,000	5,000,000	6.9 %	15.0 %	1,011.1 %
Equatorial Guinea	1,120,061	500	7,000	0.6 %	0.0 %	1,300.0 %
Eritrea	4,254,498	5,000	80,000	1.9 %	0.2 %	1,500.0 %
Ethiopia	73,872,056	10,000	164,000	0.2 %	0.5 %	1,540.0 %
Gabon	1,461,679	15,000	67,000	4.6 %	0.2 %	346.7 %
Gambia	1,508,727	4,000	49,000	3.2 %	0.1 %	1,125.0 %
Ghana	21,801,662	30,000	401,300	1.8 %	1.2 %	1,237.7 %
Guinea	8,171,096	8,000	50,000	0.6 %	0.1 %	525.0 %
Guinea-Bissau	1,492,189	1,500	31,000	2.1 %	0.1 %	1,966.7 %
Kenya	35,062,192	200,000	1,111,000	3.2 %	3.3 %	455.5 %
Lesotho	2,513,076	4,000	43,000	1.7 %	0.1 %	975.0 %
Liberia	3,146,406	500	1,000	0.03 %	0.0 %	100.0 %
Libya	6,293,910	10,000	205,000	3.3 %	0.6 %	1,950.0 %
Madagascar	18,996,075	30,000	100,000	0.5 %	0.3 %	233.3 %
Malawi	11,553,163	15,000	52,500	0.5 %	0.2 %	250.0 %
Mali	10,914,989	18,800	60,000	0.5 %	0.2 %	219.1 %
Mauritania	2,959,592	5,000	20,000	0.7 %	0.1 %	300.0 %
Mauritius	1,292,309	87,000	300,000	23.2 %	0.9 %	244.8 %
Mayotte (FR)	194,785	-	-	-	-	n/a
Morocco	30,534,870	100,000	4,600,000	15.1 %	13.8 %	4,500.0 %
Mozambique	20,356,242	30,000	138,000	0.7 %	0.4 %	360.0 %

Namibia	2,083,405	30,000	75,000	3.6 %	0.2 %	150.0 %
Niger	12,533,242	5,000	29,000	0.2 %	0.1 %	480.0 %
Nigeria	162,082,868	200,000	5,000,000	3.1 %	15.0 %	2,400.0 %
Reunion (FR)	802,911	130,000	220,000	27.4 %	0.7 %	69.2 %
Rwanda	8,959,095	5,000	50,000	0.6 %	0.1 %	900.0 %
Saint Helena (UK)	4,662	-	1,000	21.5 %	0.0 %	0.0 %
Sao Tome & Principe	173,942	6,500	20,000	11.5 %	0.1 %	207.7 %
Senegal	11,069,755	40,000	540,000	4.9 %	1.6 %	1,250.0 %
Seychelles	84,927	6,000	21,000	24.7 %	0.1 %	250.0 %
Sierra Leone	5,159,619	5,000	10,000	0.2 %	0.0 %	100.0 %
Somalia	12,448,179	200	90,000	0.7 %	0.3 %	44,900.0 %
South Africa	49,660,502	2,400,000	5,100,000	10.3 %	15.3 %	112.5 %
Sudan	36,618,745	30,000	2,800,000	7.6 %	8.4 %	9,233.3 %
Swaziland	1,173,758	10,000	36,000	3.1 %	0.1 %	260.0 %
Tanzania	38,870,348	115,000	333,000	0.9 %	1.0 %	189.6 %
Togo	5,527,332	100,000	300,000	5.4 %	0.9 %	200.0 %
Tunisia	10,342,253	100,000	953,000	9.2 %	2.9 %	853.8 %
Uganda	28,574,909	40,000	500,000	1.7 %	1.5 %	1,150.0 %
Western Sahara	456,348	-	-	-	-	0.0 %
Zambia	11,486,812	20,000	231,000	2.0 %	0.7 %	1,055.0 %
Zimbabwe	12,398,897	50,000	1,200,000	9.7 %	3.6 %	2,300.0 %
TOTAL AFRICA	933,448,292	4,514,400	33,334,800	3.6 %	100.0 %	638.4 %

Source: www.internetworldstats.com.

NOTES: (1) Internet Usage and World Population Statistics were updated on Mar. 10, 2007. (2) Internet usage information comes from data published by Nielsen/NetRatings, by the International Telecommunications Union, by local NICs, and other other reliable sources.

The low rate of penetration in Africa is a result of the ICT infrastructure of the continent. Although, the geography is convenient for infrastructure investments, since it is not full of mountains, investment in ICT is very inappropriate. Internet usage is a culture and part of daily life it substitutes many things. Internet make the life easy, you save time and many processes. In Africa

it is different, the priority is not an time saving easy life, the priority is on surviving.

Table 5: Internet Users and Population Statistics for Asia

ASIA REGION	Population (2007 Est.)	% Pop. of World	Internet Users, Latest Data	Penetration (% Population)	% Usage of World	Use Growth (2000-2007)
Asia Only	3,712,527,624	56.5 %	398,709,065	10.7 %	35.8 %	248.8 %
Rest of the World	2,862,138,793	43.5 %	715,565,361	25.0 %	64.2 %	190.1 %
WORLD TOTAL	6,574,666,417	100.0 %	1,114,274,426	16.9 %	100.0 %	208.7 %

Source: www.internetworldstats.com.

NOTES: (1) Internet Usage and World Population Statistics were updated on Mar. 10, 2007. (2) Internet usage information comes from data published by Nielsen//NetRatings, by the International Telecommunications Union, by local NICs, and other other reliable sources.reserved.

Table 6: Asia Internet Usage and Population

ASIA	Population (2007 Est.)	Internet Users, (Year 2000)	Internet Users, Latest Data	Penetration (% Population)	(% Users in Asia)	Use Growth (2000-2007)
Afganistan	27,089,593	-	300,000	1.1 %	0.1 %	n/a %
Armenia	2,950,060	30,000	161,000	5.5 %	0.0 %	436.7 %
Azerbaijan	8,448,260	12,000	678,800	8.0 %	0.2 %	5,556.7 %
Bangladesh	137,493,990	100,000	370,000	0.3 %	0.1 %	270.0 %
Bhutan	812,184	500	25,000	3.1 %	0.0 %	4,900.0 %
Brunei Darussalem	403,500	30,000	135,000	33.5 %	0.0 %	350.0 %
Cambodia	15,507,538	6,000	41,000	0.3 %	0.0 %	583.3 %
China	1,317,431,495	22,500,000	137,000,000	10.4 %	34.4 %	508.9 %

East Timor	958,662	-	1,000	0.1 %	0.0 %	0.0 %
Georgia	4,389,004	20,000	175,600	4.0 %	0.0 %	778.0 %
Hong Kong *	7,150,254	2,283,000	4,878,713	68.2 %	1.2 %	113.7 %
India	1,129,667,528	5,000,000	40,000,000	3.5 %	10.0 %	700.0 %
Indonesia	224,481,720	2,000,000	18,000,000	8.0 %	4.5 %	800.0 %
Japan	128,646,345	47,080,000	86,300,000	67.1 %	21.6 %	83.3 %
Kazakhstan	14,653,998	70,000	400,000	2.7 %	0.1 %	471.4 %
Korea, North	23,510,379	-	-	-	-	n/a %
Korea, South	51,300,989	19,040,000	34,120,000	66.5 %	8.6 %	79.2 %
Kyrgystan	5,436,608	51,600	280,000	5.2 %	0.1 %	442.6 %
Laos	5,826,271	6,000	25,000	0.4 %	0.0 %	316.7 %
Macao*	500,631	60,000	201,000	40.1 %	0.1 %	235.0 %
Malaysia	28,294,120	3,700,000	13,528,200	47.8 %	3.4 %	265.6 %
Maldives	303,732	6,000	19,000	6.3 %	0.0 %	216.7 %
Mongolia	2,601,641	30,000	268,300	10.3 %	0.1 %	794.3 %
Myanmar	54,821,470	1,000	300,000	0.5 %	0.1 %	29,900.0 %
Nepal	25,874,519	50,000	225,000	0.9 %	0.1 %	350.0 %
Pakistan	167,806,831	133,900	12,000,000	7.2 %	3.0 %	8,861.9 %
Philippines	87,236,532	2,000,000	7,820,000	9.0 %	2.0 %	291.0 %
Singapore	3,654,103	1,200,000	2,421,000	66.3 %	0.6 %	101.8 %
Sri Lanka	19,796,874	121,500	280,000	1.4 %	0.1 %	130.5 %
Taiwan	23,001,442	6,260,000	14,500,000	63.0 %	3.6 %	131.6 %
Tajikistan	6,702,382	2,000	5,000	0.1 %	0.0 %	150.0 %
Thailand	67,249,456	2,300,000	8,420,000	12.5 %	2.1 %	266.1 %
Turkmenistan	6,886,825	2,000	36,000	0.5 %	0.0 %	1,700.0 %
Uzbekistan	26,607,252	7,500	880,000	3.3 %	0.2 %	11,633.3 %
Vietnam	85,031,436	200,000	14,913,652	17.5 %	3.7 %	7,356.8 %
TOTAL ASIA	3,712,527,624	114,303,000	398,709,065	10.2 %	100.0 %	248.8 %

Source: www.internetworldstats.com.

NOTES: (1) Internet Usage and World Population Statistics were updated on Mar. 10, 2007. (2) Internet usage information comes from data published by Nielsen/NetRatings, by the International Telecommunications Union, by local NICs, and other other reliable sources.

According to internet penetration Asia is better than Africa. In fact, it would not make any sense in comparing Africa with any continent. The objective of this study is just to show the situation of Africa among others and analyse the growth path of U.S. in ICT.

It would be a good way of analysing Africa by Networked Readiness Index (NRI). It is an OECD report that has been prepared since 2004. The Report uses the Networked Readiness Index to measure the degree of preparation of a nation or community to participate in and benefit from ICT developments. The NRI is composed of three component indexes which assess:

- Environment for ICT offered by a country or community
- Readiness of the community's key stakeholders (individuals, business and governments)
- Usage of ICT among these stakeholders.

If we take the first 10 and last 10 from this report:

Table 7: Networked Readiness Index Variation 2006-2007

Countries	Score 2006	Rank 2006-2007
Denmark	5,71	1
Sweden	5,66	2
Singapore	5,6	3
Finland	5,59	4
Switzerland	5,58	5
Netherlands	5,54	6
United States	5,54	7
Iceland	5,5	8
United Kingdom	5,45	9
Norway	5,42	10

Zambia	2,75	112
Cameroon	2,74	113
Paraguay	2,69	114
Mozambique	2,64	115
Lesotho	2,61	116
Zimbabwe	2,6	117
Bangladesh	2,55	118
Ethiopia	2,55	119
Angola	2,42	120
Burundi	2,4	121
Chad	2,16	122

The last 11 countries are from Africa, this is not a chance just the result of ICT investment in those countries.

While analysing the 1970-2000 period in US. We observed that; MFP, employment and output decreases after oil shock in 1970s. After 1990s by ICT revolution MFP, employment and so output has increased.

Those three macroeconomic variables are very important for an economy. The data for US has been taken from Bureau of Labor Statistic (BLS), it has been eliminated from trend and seasonality by Hodrick-Presscott filter. After those data cleaning processes, Granger Causality testes realized for MFP, employment and output. The results are on the Table 8 below. According to Granger Causality (GC) results there is a mutual causality between MFP and employment, output and employment and MFP and output. It is very interesting that MFP increased with employment, this shows that unskilled labour did not hurt, output also create employment. Those sequences could only take place if HiTech has a complementary relation with skilled labour and total employment has increased by MFP and so output increase, unskilled labour did not hurt. The huge jump in US economy has taken place after 1995. 1995 is the year that electronic transactions started over internet after a 11 % internet penetration. The internet penetration percentage threshold is something 10% for such a new economy model in US.

Table 8 Granger Causality Tests between MFP, employment and output.

Sample: 1970 2000, Lag: 2, Number of Observation: 29		
Null hypothesis:	Hypot. %95 Conf interval	F-Statistics
MFP does not Granger Cause EMPLOYMENT	REJECT	6.03497
EMPLOYMENT does not Granger Cause MFP	REJECT	6.23842
OUTPUT does not Granger Cause EMPLOYMENT	REJECT	5.37862
EMPLOYMENT does not Granger Cause OUTPUT	REJECT	6.47943
OUTPUT does not Granger Cause. MFP	REJECT	5.63401
MFP does not Granger Cause OUTPUT	REJECT	6.08347

CONCLUSION

After the discussion about the new economy evidence in US, one could easily think that it would be a curement for Africa and Asia. Asia took many measures and it is in necessary but not a sufficient place in the world. The ICT infrastructure of Africa is poor so ICT transactions are expensive and costly. For transforming the way of business to digital business the most important indicator is internet. After a certain penetration level, way of doing business digitalized. Between 1996-2000 period real wages increased in ICT sector more than doubled and employment reached 3% . 3 million managerial jobs created and according BLS 64 new job definition formed about the ICT. For Africa the economic growth and liberation is in the wings of new economy. After a perfect ICT infrastructure, manufacturing and software multinational firms would invest in Africa like Asia and Pacific region that they did before.

REFERENCES

- Albert, A. and William, F , 1999 “A Primer on Internet Economics: Macro and Micro Impact of the Internet on Economy”. Business Economics. Vol. 34, Iss 4, pp. 42-50.
- Atkinson, R. D. 2001 “Building Skills for the New Economy” www.ppionline.org
- Berman, E., J. Bound, and S. Machin, 1998 “Implications of Skill-Biased Technological Change: International Evidence.” Quarterly Journal of Economics 113: 1245-79.
- Bosworth, B. P. and J. E. Triplett 2000. What’s New about the New Economy? IT, Economic Growth and Productivity, *Brookings Institution*
- Council of Economic Advisors (2000), *Economic Report* Printing Office, <http://w3.access.gpo.gov/eop/>.

Granger, C. W. J. 1988, "Some Recent Developments in a Concept of Causality", *Journal of Econometrics*, 39(1-2), 199-211.

Gunnarsson, G., E. Mellander Ve E. Savvidou 2001 'Is Human Capital the Key to the IT Productivity Paradox', Working Paper no: 551, The Research Institute of Industrial Economics, Stockholm.

Jorgenson, D.W., 2001b "Information Technology and the U.S. Economy" Discussion Paper Number 1911 Harvard Institute of Economic Research, <http://post.economics.harvard.edu/hier/2001papers/2001list.html>

Litan, R. R. and A. M, Rivlin, 2001 "Projecting the Economic Impact of the Internet", *The American Economic Review*.

Merfield, D. 2000 "Growth Strategies for the 'New' Economy" *Research Technology Management* Nov-Dec pp. 9-12.

Nordhaus, W. D. 2000. *Technology, Economic Growth, and the New Economy*, Yale University OECD, *Information Technology Outlook 2000*.

Oliner, S. D. and Sichel D. E. 2000. *The Resurgence of Growth in the Late 1990's: Is information Technology the Story?*, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 14, 3-22.

Schreyer, P., 2000 "The Contribution of Information and Communication Technology to Output Growth: A Study of the G7 Countries", , OECD STI working paper 2000/2.

Stiroh, K.J 2002 "Measuring Information Technology and Productivity in the New Economy" *World Economics* • Vol. 3 • No. 1 January-March.

AN EVALUATION OF THE RISK MANAGEMENT PRACTICES OF COMMERCIAL BANKS IN NORTH CYPRUS

JENKINS, Hatice-HALİLİ, Kesjana
KUZEY KIBRIS/NORTH CYPRUS/СЕВЕРНЫЙ КИПР

ABSTRACT

The important role that an effective risk management system plays in ensuring banks' profitability and continuity is widely proven. The Basel II guidelines, which will soon be applied internationally requires that banks and other financial institutions have a comprehensive risk management framework in place in order to effectively deal with all the risks inherent in banking.

This study evaluates the risk management practices of banks in North Cyprus. Given the absence of a political settlement in Cyprus where the Turkish Republic of North Cyprus is not recognized by any other country except Türkiye, banks in North Cyprus do not feel obligated to adopt the principles of Basel I and Basel II. Even after a major financial crises between 2000-2001 a significant number of banks still do not have internal auditors and do not conduct integrated risk management. Our survey found that, in 2006 only 43% of the banks in North Cyprus were aware of Basel II, while the rest have almost no knowledge about it. A settlement of the Cyprus problem would require the banking sector in North Cyprus, to come into compliance with the Basel II principles and operate in a more prudent fashion.

Key Words: Risk management, banking risks, risk management techniques, banking.

INTRODUCTION

Financial liberalization, globalization and technological innovations have changed the way banks operate. These developments, despite the enormous benefits they brought, they made the financial environment more volatile, increasing the banks' exposure to financial risks. In order to preserve the stability in the international banking system, the Basel Committee on Banking Regulation and Supervisory Practices was set up in 1974, with its secretariat located at the Bank for International Settlements (BIS).

Basel Committee issued Basel I and then Basel II in order to establish international rules and regulations for banks with an objective of strengthening the soundness and stability of the international banking system (BIS, 1997).

Particularly, after the introduction of Basel II, risk management became a key focus of bank management as well as bank regulation.

Banks establish risk management departments in order to operate their risk management systems efficiently. The risk management department in a bank ensures that the bank's risks are jointly monitored. It also aims to maintain the risk profile of a bank within the predetermined limits (BIS, 2003). The techniques for measuring, controlling, and managing the various types of risks have been evolving over the last three decades. Asset and Liability Management techniques, such as gap and duration analysis, have been in use since the 1970s to mainly hedge against interest rate risk (Cornet and Sounders, 1999). Various financial risks that appeared as a result of liberalization and the globalization of the financial markets raised the need for developing more innovative risk management tools, such as the standardized approach, value at risk (VaR), backtesting and stress testing. These risk management tools are now used worldwide in measuring and managing banking risks (BIS, 1996; 2005).

A small island state that is not recognized internationally, North Cyprus, is not obligated to adopt the principles of Basel I and Basel II. This has however, proved to be very costly for North Cyprus. A major financial crises between 2000-2001 caused twelve domestic commercial banks to fail (Safakli, 2005). The objective of our survey and study of the banks in North Cyprus was to see if following the banking crises of 2000-2001 the banks significantly improved their risk management practices. This research contributes to the literature by showing evidence that even a major financial crises may not be sufficient to change the risk management culture of banks. Therefore risk management practices of banks should be encouraged and supported by banks associations as well as the regulatory bodies in the country.

1. Economic and Financial Sector Review of North Cyprus

Since 1974, the island of Cyprus has been divided into two parts - North Cyprus and South Cyprus, with the Turkish Cypriots living in the northern part and the Greek Cypriots in the southern. In the international arena, the "Republic of Cyprus" is represented by the Greek Cypriot government, whereas, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) is recognized only by Türkiye and it remains unrecognized by the international community (TRNC Public Information Office, 2005).

The political uncertainties in the island have surely negatively affected the development of North Cyprus economy where low per capita income and high inflation rates have prevailed during the last three decades (SPO, 2003). Furthermore, due to the unrecognized status of North Cyprus, international aid to North Cyprus has been too small, making North Cyprus highly dependent on continuous financial support from Türkiye. The estimated average growth rate of the real value of aid and loans received from Türkiye has been 10.24% during 1977-2003, while, the ratio of the value of these transfers to GDP has been around 11.57% for the same period (State Planning Organization, 2003).

The Turkish subsidies have been greatly helpful in covering the budget deficits that North Cyprus has experienced over 30 years (Noë and Watson, 2005).

On the other hand, linking the small economy of North Cyprus with Türkiye's unstable economy also brought some disadvantages for North Cyprus. Over the last three decades, every economic problem in Türkiye directly affected the economy of North Cyprus. For example, the banking crises of North Cyprus between 1999-2000 originated from the financial crisis that took place in Türkiye during the same years (Ozkan, 2005). The great vulnerability of the island's economy to the fluctuations of Türkiye's economy is largely due to the fact that both countries use the same currency and Türkiye is the chief trading partner of North Cyprus.

Given the small size of the country, the financial sector of North Cyprus has been characterized by a large number of banks. In 1999, there were 37 banks operating in North Cyprus with 25 of them established after 1980 (Oney, 2002). In the 1980s, the high interest rates, charged on business loans and low levels of capital requirements to open a bank, made it very attractive for large firms in a variety of sectors to open their own bank to finance their businesses. Inefficient bank supervision made it even easier for businesses to open banks and take excessive risks with depositors' savings.

During the financial crises in North Cyprus in 2000-2001, twelve banks failed. The estimated cost of the banking crisis reached to around US\$ 200 million or about USA \$ 1,000 per person. As a consequence, in 2002, the banking law in North Cyprus was amended. This new banking law has contributed to the re-establishment of banking sector stability and bank growth. By 2006, the number of local banks operating in North Cyprus had shrunk to 24 (Central Bank, 2006). While the total assets of banks declined during the financial crises in 2001, it recovered quickly and more than doubled in 2004 compared to 2001 (Table 1).

Table 1: Banks Balance Sheet (in Million US \$)

Year	1985	1990	1994	1999	2001	2004
Total Assets	200.4	426.0	696.1	1,571.7	1,204.0	2,763.2
Total Loans	113.9	156.8	234.5	844.9	397.0	808.3
Total Deposits	71.3	233.7	423.9	889.0	823.8	2,390.4
Total Equity	14.4	37.2	50.8	59.4	59.2	141.6
Total Assets/GNP (%)	83	72	126	163	132	172
Total Loans/GNP (%)	47	27	42	106	44	50
Total Deposits/GNP (%)	30	40	76	92	91	149

Source: TRNC Central Bank Annual Reports (2002), (2004).

Although macroeconomic instability in Türkiye in 2000-2001 triggered the North Cyprus banking crises, the weak balance sheet structures, undercapitalization and excessive risk taking made a banking crises in North

Cyprus inevitable (Safakli, 2005). Adopting the new banking law in 2002 improved the capital structure of banks as the minimum capital requirement increased from US\$ 20,000 to US\$ 2 million dollars. This however does not indicate whether banks have been managing their risks better than during the pre financial crises period.

2. Evolution of Risk Management

Risk management has been practiced by banks for as long as banks have existed. Using much less sophisticated techniques than those available today, banks have always tried to measure, control and manage the risks that threaten their banking business. Though, in the past it was easier to manage banking risks as banks were small and much less complex organizations than the ones today. In addition, in the past, banks mainly serving the domestic markets were often subject to strict regulations on interest rates charged on loans and paid on deposits. Hence, the interest rate and foreign exchange risk exposures were much smaller.

The increased concern toward better risk management systems and techniques in the world can be traced back to 1971 when the fixed exchange rate system broke down (Crouhy, and Mark, 2001). In addition, the oil price shocks, like the one in 1973, resulted in high inflation and large fluctuations in interest rates (Jorion, 2000). Viewed broadly, many of the risk management issues faced today by banks can be linked to the effects of deregulation and globalization. The liberalization of interest rate controls, the privatization of publicly owned banks, and the expansion on the variety of financial instruments, provided new business opportunities for banks but they also increased the need for proper risk management systems to be put in place in order to control the risks and uncertainties deriving from these changes.

As Penza and Bansal (2001) pointed out, the Basel Capital Accord of 1988 was the first step towards tighter risk management. This accord established minimum capital requirements to be employed by commercial banks in order to protect against credit risks. It also stipulated that internationally active banks should hold an amount of capital that was approximately in line with simple measures of the riskiness of their assets, and that all banks would be subject to the same capital charges. The agreement was amended in 1996 to incorporate market risk, and finally in June 1999, the Basel Committee proposed a new accord known as Basel II to replace the 1988 Accord. Currently most of the banks are in the process of adopting Basel II rules regarding their capitalizations.

Since 1970s, banks internationally have used various asset and liability management tools, such as the repricing gap and the duration gap methods to measure their financial risks (Rose and Hudgins, 2005). In addition to these tools more sophisticated and appropriate risk management techniques have been

developed during the last three decades. For example, value-at-risk (VaR) methodologies become a standard risk measure for financial risk management (Marshall and Siegel, 1996). This method enabled banks to measure their short-term, such as daily, weekly, or monthly risk exposures. Stress testing is another risk management technique that is largely used by banks in recent years (BIS, 2005). Unlike VaR models, which usually assume the existence of normal market conditions, stress testing makes the measurement of the possible loss that banks can experience in unusual or extreme scenarios.

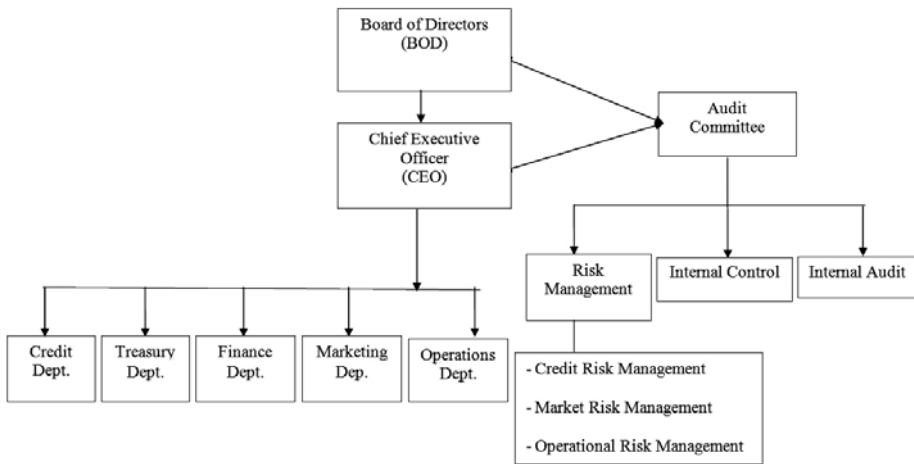
Making use of these sophisticated risk management techniques, however, requires banks to embrace a risk management culture and develop the necessary organizational structures that will allow them to use these techniques effectively.

3. The Conceptual Framework

The organization structure of banks has changed in recent years in order to keep pace with the rapid innovations in the financial arena. A simplified structure of a banking organization is illustrated by the Reserve Bank of Australia (2005), in **Figure 1**. Among the departments of a bank, the Risk Management Department has a special place in the banks' organization structure. Given the mixture of risks that banks are exposed to, it is logical to have a separate and independent Risk Management Department (Basel Committee on Banks Supervision, 2001).

The Board of Directors (BOD) that lies at the top of any banking organization sets the bank's strategy and objectives, and is also responsible for setting the risk exposure limits of the bank.

It can be said that the BOD is the lead risk manager of a bank. It is the body that should set the bank's policies. The General Manager or Chief Executive Officer (CEO) is responsible for implementing the policies set by the BOD. On the other hand, the Audit committee of the BOD is usually linked to both the BOD and to the CEO and is an extension of the BOD risk management function. This committee has the ultimate control over the Risk Management, Internal Control and Internal Audit departments (Van Greuning, 2003). International experiences suggest that the risk management, internal control and audit functions should be organized into distinct units in a commercial bank (Jorion, 2000).

Figure 1: A Simplified Organizational Structure of Banks

(Source: Reserve Bank of Australia (2005). Annual Report)

Within the Risk Management department, which is overseen by the Chief Risk Officer (COR) or manager, there are separate groups to credit risk, the market risk and the operational risk. It is vital that the risk management department works in coordination with all other units in the bank.

As Van Greuning (2003) argues the Risk Management is based on the accountability of several key players. Regulators, supervisors, shareholders, directors, executive managers, internal auditors, and external auditors all play crucial roles in facilitating risk management.

Risk management should work in synchronization with the internal control and internal auditing departments. Internal control and internal audit play also important roles in the well-functioning of the banks. Among the various functions of internal control, is the important role it plays in assessing the adequacy of the control framework in place to manage risks (Carmichael, 2005). The tasks that internal auditors perform have changed in modern banking. As Van Greuning (2003) points out traditionally internal auditors have performed an independent evaluation of a bank's compliance with its internal control systems, accounting practices, and information systems. Whereas, modern internal auditors' tasks are to guarantee the well-functioning of the bank's corporate governance, control systems, and risk management processes.

Effective risk management is a crucial management issue for providing stability and soundness for the banks. In order for the banks to respond to the assortment of risks they are exposed to, they should employ an integrated risk

management structure so that all the exposures are jointly managed. The Asset and Liability Committee and Credit Risk Committee should all be integrated into a single framework. Apart from interest rate risk and credit risk that these committees try to manage, all other types of risks should come to their attention. To have effective risk management in a bank a “risk management culture” needs to be adopted. The integrity and the accuracy of the data in the institution is another important factor that leads to the efficient management of risks. Furthermore, internal control practices in the institution play a key role in the identification and addressing of risks.

Broadly speaking the above factors provide the basics for an efficient risk management system. The success of a comprehensive risk management framework however, depends greatly on the implementation of the risk management policies and procedures, the effective use of technology, and the independence of risk management professionals (Subcommittee and Working Group on Risk Management Principles, 1999). Moreover, it is important that there is sufficient coordination of the risk functions across the banking organization.

The integrated risk management frameworks of different types of banks should differ. Mulder (2005) argues that the creation of a comprehensive risk management structure should be unique for each individual bank. This is because banks differ in their level of complexity.

The cost of the IT investments needed and the well-qualified staff that integrated risk management requires, makes it imperative that the adoption of the Risk Management framework is done according to the banks’ specific requirements, in other words the level of sophistication of the banks operations should be taken into consideration.

Basel II highly focuses on improving the Risk Management Systems in banking. Banks intending to implement Basel II need to establish an independent Risk Management unit, and employ strict disclosure and transparency policies. As Fratzscher (2005) argues, the adoption of Basel II, although it imposes many challenges, both to the regulators and to the banks, is worth adopting due to the improvements in bank management it brings about.

4. Data, Methodology and the Survey Results

This study uses a survey method to assess the risk management practices of commercial banks in North Cyprus. The questions were reproduced from a similar survey conducted on Turkish banks in 2003, by Banks Association of Türkiye. The headquarters of 21 commercial banks in North Cyprus were visited and data was collected with face to face interviews with the General Managers of these banks. Out of 21 banks, one bank was a state owned commercial bank, 14 of them were private banks, and 6 of them were foreign bank branches. Out of 21 commercial banks, 19 banks, in other words 80% of

the total commercial banks accepted to participate to the survey study while two of them declined.

Survey results were analyzed and assessed in six major areas as follows:

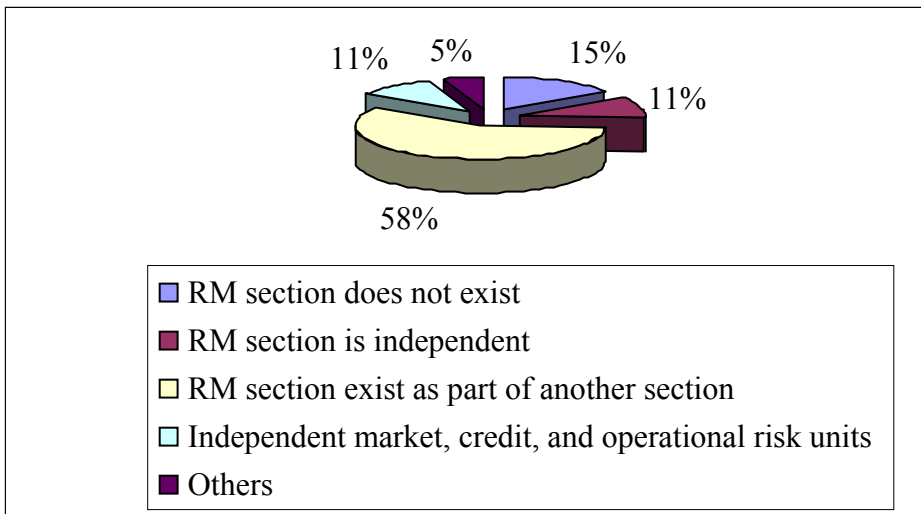
1. Organizational Structure,
2. Prudential Regulations,
3. Market and Foreign Exchange Risk,
4. Asset and Liability Management,
5. Credit Risk, and 6) Operational risk.

4.1. Organizational Structure

International experiences have show that the risk management, internal control and audit functions should be structured separately in commercial banks (Basel Committee on Banks Supervision, 2001). Our survey results indicate that only 11 % of banks in North Cyprus have an independent risk management division, whereas 58% of banks stated that their risk management division exists as part of another department, and 15 % of banks have no risk management section at all (**Figure 2**)

On the other hand, 11 % of banks indicate that they have employed independent market, credit, and operational risk units, and 5% of the banks that did not select any of the above options. These banks were the branches of Turkish banks, which stated that the risk management was performed by their head offices in Türkiye.

Figure 2: Organization of the risk management section in TRNC banks

Regarding to the frequency of the meetings of the risk management committee or the equivalent managing body if the former does not exist, the results showed that about 90 % of the banks do not conduct regular meetings. These banks indicated that meetings are organized occasionally, as the need arises.

On the other hand, 32 % of banks stated that they do not employ an internal auditor at all, whereas 68 % of banks stated that they have an internal auditor and risk manager however this task is assigned to the banks' General Managers. This structure implies a conflict of interest.

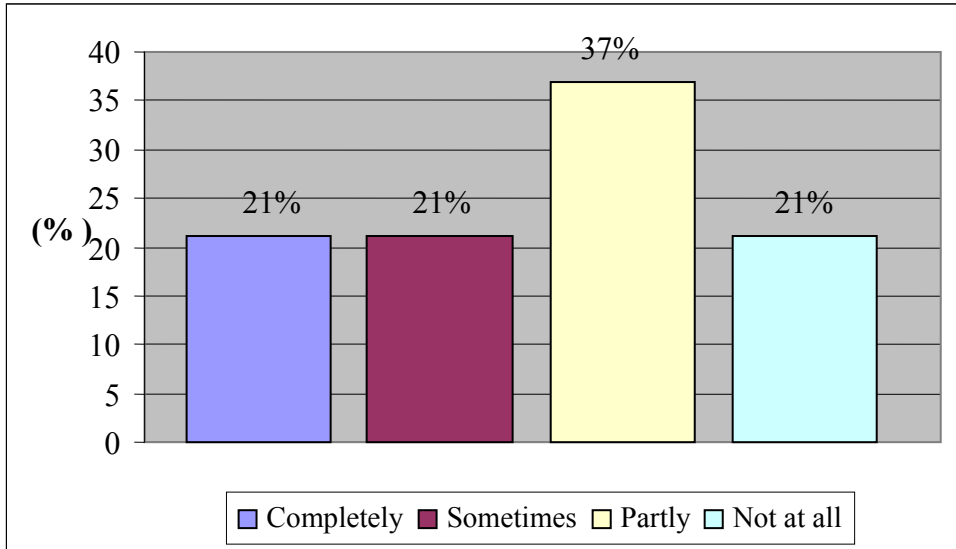
In only 53 % of the banks is the internal control and internal auditing sections separate from each other. Almost half of the banks carry these two different tasks in a single section. This creates a potential conflict of interest which reduces the banks' effectiveness while exposing the banks more to risks. Moreover, the non-existence of a separate risk management unit in most of the banks, and the basic responsibilities that this unit carries out seem to be disregarded by most of the banks in North Cyprus.

According to the survey results 84 % of the banks stated that they are developing their own policies and procedures for market, credit and operational risks. However, this result is contradictory to the finding that most of the banks do not have a risk management department.

The survey responses also reveal that 68 % of the banks have not received any consulting services on internal audit or risk management. However, 32% of these banks are foreign branches that obtain these services from their overseas centers.

4.2. Prudential Regulations

According to the survey results 21 % of the banks stated that they do not comply with the Basel I principles, whereas 37 % of them indicated that they take Basel I guidelines into consideration to some extent. This is a very troublesome response knowing that these principles are the minimum requirements that all the banks, regardless of their sizes, should consider. Nevertheless, the directives of the Central Bank in North Cyprus requires banks to have a minimum capital to asset (CAR) ratio of 8 %, the same as the global capital adequacy standard introduced by the Basel Committee in 1988. All the banks operating in North Cyprus are obliged to fulfill this minimum CAR, and if not, the banks are prohibited to extend credit until reaching the adequate capital amount imposed by the regulations.

Figure 3 Banks' Compliance with Basel I Principles

In addition, all the banks indicated that they present the reports related with the management of risks to their executive bodies before sending them to the Central Bank. However, the responsibility to prepare these reports, in most of the banks, is with the banks' General Managers or with the Accounting Department, but not with the Risk Management Group.

4.3 Market Risk and Foreign Exchange Risk

The survey responses revealed that banks in North Cyprus do not use advanced risk management techniques, such as value at risk (VaR) or stress-testing, in order to assess their market and foreign exchange risk. However, 37% of the banks stated that they make use of backtesting.

On the other hand, more than half of the banks stated that they do calculate economic capital, and 74 % of them indicated that they incorporate the results of the market risk measurements in the decision making process. In addition, most of the banks stated that they submit monthly internal audit and risk management reports to the Board of Directors or to the General Manager.

4.4 Asset and Liability Management

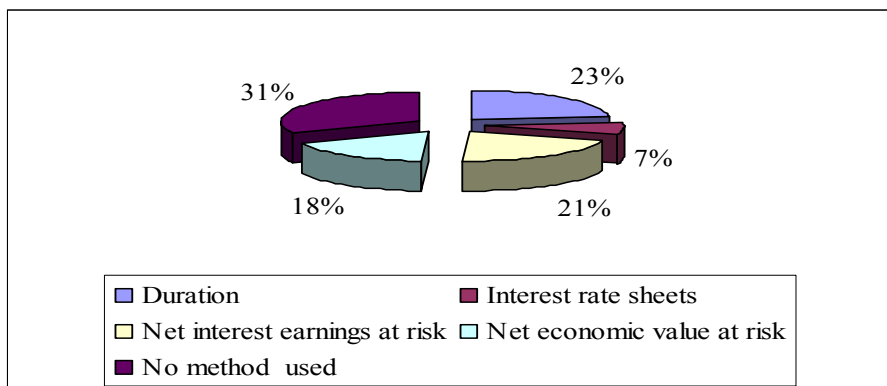
Due to the high and volatile inflation and interest rates prevailing for the last 30 years, the liabilities on banks' balance sheets mainly consisted of short-term deposits. For example, in 2004, 60 % of the total deposits had a maturity of up to one month, and the longest deposit maturity was up to one year (Safakli, 2003). Known that these short-term deposits are used to finance long-term

investments we can say that banks in North Cyprus are highly exposed to liquidity risk. Moreover, 57 % of the total deposits in the banking sector are denominated in foreign currency and the rest in Turkish Lira which indicates that banks in North Cyprus are also considerably exposed to foreign exchange risk (TRNC Central Bank, 2004).

Given the high liquidity, interest rate and exchange rate risks that banks in North Cyprus are facing, it is important that these risks are mitigated by appropriate asset and liability management techniques. Sixty nine percent of banks indicated to use various asset and liability management techniques to deal with their liquidity and foreign exchange rate risks whereas 31% of banks indicated that they don't use any risk management techniques to manage their risks. Out of 69 % of banks, 23 % of them indicated that they use duration analysis to measure their interest rate risk. In addition, other methods, such as interest earnings at risk (18 %) and economic value at risk (21 %), are used to measure risk (**Figure 4**). However, the responsibility of managing interest rate risk in most of these banks remains with the General Manager or the treasury department instead of a risk management division.

Figure 4 Methods Used by Banks in Measuring the Interest Rate Risk

4.5. Credit Risk

The survey results reveal that majority of banks in North Cyprus do deal with credit risk and classify their credit clients according to their risk levels. In these classifications most of the banks cover all credit clients, though some of them seem to be focused more in assigning rankings only to their business clients. In addition, 95 % of the banks take into consideration both qualitative and quantitative factors when making the risk classifications. Furthermore, 90% of the banks do look over their customer credit ratings at least once a year, with many of the banks conducting inspections every three months.

The credit risk models are used by 44 % of banks in order to approve or disapprove credit decisions. Moreover, 84 % of banks indicated that they

calculate the default rate of their loan portfolios, and they also apply credit concentration limits. These results show that banks are taking credit risk more seriously than other types of risks. This may be due to banks experiences during the financial crises between 1999-2000.

4.6. Operational Risk

The survey results show that the banking sector in North Cyprus has major weaknesses in terms of managing their operational risks. Around 50 % of banks indicated that a computer failure is the only operational risk that they may face. There is however a wide range of operational risks, such as technology, crime and fraud risks that may also affect banks negatively (BIS, 2001). Furthermore, the majority of banks do not make provisions for their operational risk as they do for their credit and market risks.

On the other hand, 74 % of the banks indicated to have written policies on the security of their confidential information. In other words, these banks have taken measures to protect themselves against the operational losses that can result from the confidential information theft. In addition, 47 % of the banks stated to have an emergency plan in response to unexpected developments. Furthermore, a considerably high proportion of banks (79 %) stated that they do develop business continuity plans to be able to respond to crisis situations, therefore guaranteeing the continuity of their activities under all conditions. Nevertheless, much work needs to be done by the banks in terms of the operational risk. Especially with the new Basel Accord becoming obligatory for TRNC banks if a solution to the Cyprus problem is reached, the operational risk management will take a high priority in this sector knowing that a major part of the new accord is devoted to operational risk management.

CONCLUSION

This study aims to investigate the practice of risk management and how this concept is perceived within commercial banks in North Cyprus. The survey results indicated that commercial banks in North Cyprus have a low level of awareness in centralized risk management structures. It is observed that only 11% of the surveyed banks have an independent risk management division. On the other hand, 58% of banks indicated that although they did not have a risk management division their risk management function is performed by other units in the bank. However, the organizational structure of these banks indicated a conflict of interest in banks' risk management as the General Managers of these banks appear to perform the duties of both internal auditor and risk manager at the same time.

It is found that the majority of banks tend to ignore the importance of internal auditing in risk management. According to the results, 32 % of the banks stated that they do not employ an internal auditor at all, which coincides with the 32% of the banks that stated that they do not measure and report their

credit, market, and operational risks. Although not substituting the crucial tasks performed by the risk management division, the internal audit plays a major role in determining the most significant risks in the bank's operations and serves to focus addressing the attention of the management on these risks. Therefore it is essential that the commercial banks in North Cyprus establish an internal audit division.

On the other hand, the survey results indicated that most of the banks have good approaches in coping with credit and market risks. More than half of the banks do calculate the economic capital and the majority of the banks make risk classifications for their credit clients taking into consideration both qualitative and quantitative factors. Moreover, 74 % of the banks stated that they have models in place for dealing with a liquidity risk, and 69 % of them state they make use of Asset and Liability management techniques in order to measure their interest rate risk. Although this may indicate that banks in North Cyprus are performing reasonably well in terms of dealing with market, credit, liquidity, and interest rate risks, they still lack using more sophisticated methods such as VaR and stress testing in measuring and managing these risk types. Moreover, almost no measures are taken by banks in order to deal with their operational risk.

The survey results also showed that Basel I, the world standard for measuring and regulating banking risks, was ignored by 21 % of the banks and another 37 % only partly take these principles into consideration. Moreover, 57 % of the banks in North Cyprus have no knowledge about Basel II principles. The deficiency in following the Basel I principles is partly covered by the directives of the North Cyprus Central Bank where banks are required to meet the same minimum capital requirements of 8 % as the first Accord conveys. However, it is important that the overall Basel I principles are all taken into consideration by the banks, as they provide the basics for proper risk management. It is also important to realize that in case of a settlement to the Cyprus problem where North Cyprus joins the EU, the compliance to Basel II will be inevitable for the banks in North Cyprus. Therefore, the current regulatory structure needs to be strengthened in order to enable banks to formulate a centralized risk management structure and focus on operational risks as well as market and credit risk.

REFERENCES

Bank for International Settlements (2005). "Stress-testing at Major Financial Institutions: Survey Results and Practice", Committee on the Global Financial System, Basle, Switzerland.

Banking Regulation and Supervision Agency of Türkiye (BRSA) (2004). "Banking Sector Evaluation Report".

Basel Committee on Banking Supervision (1996). "Amendment to the Capital Accord to Incorporate Market Risk", Bank for International Settlements, Basel.

Basel Committee on Banking Supervision (1997). "Core principles for effective banking supervision", Bank for International Settlements, Basel.

Basel committee on Banking Supervision (2001). "Risk Management Practices and Regulatory Capital, A Cross-sectoral comparison", The Joint forum, Bank for International Settlements, Basel.

Basel Committee on Banking Supervision (2001). "Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk", Bank for International Settlements, Basel.

Basel Committee on Banking Supervision (2003). "The New Basel Accord: Consultative Package", Bank for International Settlements, Basel.

Carmichael, J. (2005, February 11). "Case Study on Governance", World Bank Workshop Case Study, Risk Management Workshop, Istanbul, Türkiye.

Cornet, M. M. and Saunders, A. (1999). *Fundamentals of Financial Institutions Management*, McGraw Hill-Companies.

Crouhy, M., Galai, D. and Mark, R. (2001). *Risk Management*, McGraw-Hill Companies.

Jorion, P. (2000). *Value at Risk: The Benchmark for Controlling Market Risk* 2nd ed., McGraw-Hill Companies.

Marshall, C. and Siegel, M. (1996). "Value at Risk: Implementing a Risk Measurement Standard", Wharton Financial Institutions Center, Working Paper, 96-47.

Mulder, H. (2005, February 9). "More Readiness as Imperative for the Financial Sector in Türkiye", Risk Management Workshop, Istanbul.

Noë, W. and Watson, M. (2005). "Convergence and Reunification in Cyprus: Scope for a Virtuous Circle", ECFIN Country Focus, Vol. 2, No. 3, p. 3. V.

Öney, B. (2002). "The Effects of Loose Monetary Union between a Small Country and a Large Developing Economy in Crises: The Case of the Turkish Republic of Northern Cyprus", EMU, Famagusta.

Ozkan, F. Gulcin (April 2005). "Currency and Financial Crises in Türkiye 2000 -2001: Bad Fundamentals or Bad Luck?", "The World Economy", Vol. 28, No. 4, p. 541-572(32).

Penza, P. and Bansal, V. K. (2001). *Measuring Market Risk with Value at Risk*, John Wiley and Sons.

- TRNC Public Information Office (2005).
<http://www.trncpio.org/ingilizce/ingilizcesayfa.htm>, (reached on 3rd of December).
- Rose, P. S. and Hudgins, S. C. (2005). *Bank Management and Financial Services* 6th ed., NY: McGraw-Hill Companies.
- Reserve Bank of Australia (2005). Annual Report.
- Safakli O. V. (2005). "A Research on the Ethical Dimension of Banking Crises in the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC)", *EJBO Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, Vol. 10, No. 2, pp. 24-30.
- Safakli, O. (2003, July). "Basic Problems of the Banking Sector in the TRNC with Partial Emphasis on the Proactive and Reactive Strategies Applied", *Dou University Journal*, Vol. 4, Issue 2, 17-232.
- State Planning Organization (2003). *Economic and Social Indicators*, Prime Ministry, North Cyprus.
- Subcommittee and Working Group on Risk Management Principles (1999). "Guiding Principles in Risk Management for U. S. Commercial Banks", The Financial Services Roundtable, Washington, D. C.
- Turkish Republic of Northern Cyprus Central Bank (2002). Annual Report (In Turkish).
- Turkish Republic of Northern Cyprus Central Bank (2004). Annual Report (In Turkish).
- Turkish Republic of Northern Cyprus Central Bank (2006). Annual Report (In Turkish).
- Van Greuning, H. (2003). *Analyzing and Managing Banking Risk: A framework for Assessing Corporate Governance and Financial Risk*, World Bank Publications, Herndon, VA, USA.

ORTADOĞU VE KUZEY AFRIKA ÜLKELERİ PERSPEKTİFİNDEN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

KARAGÖZ, Kadir
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) birçok gelişmekte olan ülkenin geçiş ve kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Önemli miktarda DYY çeken ve bundan yararlanan diğer gelişmekte olan bölgelerle karşılaştırıldığında Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesi ülkelerinin bu konuda başarısız oldukları göze çarpmaktadır. Bu durum ODKA ülkelerinin, DYY'nin büyüme ve bilgi transferi gibi getirilerinden yararlanmasını engellemektedir. Bu çalışmada eşbütünleşim tekniği ve Granger nedensellik analizi kullanılarak, doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasındaki ilişki ODKA ülkeleri bağlamında bölgesel açıdan incelenmiştir. Bölgenin sert politik iklimi, ertelenen kurumsal ve politik reformlar, bölgesel iş birliğinin eksikliği ve beşerî sermayenin zayıf olmasının ODKA bölgesinin önemli miktarda DYY çekememesinde etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), ekonomik büyüme, Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesi, nedensellik, eşbütünleşim.

ABSTRACT

The Foreign Direct Investment-Economic Growth Nexus from The Middle East and North African Countries' Perspective

Foreign direct investment (FDI) has played an important role for many developing countries in their transition and development processes. Compared to many developing countries that have attracted and benefited from significant inflows of FDI, Middle East and North African (MENA) countries is conspicuous as a region that has not done so. This fact has prevented MENA countries from utilizing the returns of FDI, such as growth and transferring knowledge. In this paper the foreign direct investment-economic growth nexus is investigated in a regional framework based on the MENA countries context, using cointegration technique and Granger causality analysis. It can be said, the edgy political climate of the region, delayed institutional and political reforms, lack of the regional collaboration and poor human capital condition are the factors which the most responsible for crowding FDI out of the MENA region.

Key Words: Foreign Direct Investment (FDI), economic growth, Middle East and North African (MENA) countries, causality, cointegration.

GİRİŞ

Son yıllarda iyiden iyiye kendini hissettiren küreselleşmeye paralel olarak, dünya finansal piyasalarındaki bütünleşmenin de gitgide arttığı gözlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yönelen net sermaye akımı 334 milyar \$ ile 1980'lerdeki borç krizinden bu yana en yüksek seviyeye ulaşmış bulunmaktadır (Baharumshah ve Thanoon, 2006, 71). Küresel yabancı sermaye akımı her ne kadar 2000 yılındaki 1,4 trilyon \$'lık zirve noktasından uzak olsa da, 2004'teki % 27'lik artıştan sonra 2005 yılında da (% 29) artış göstererek 916 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır. Bu artışta özellikle gelişmiş ülkelerde, 1990'ların sonundaki trende benzer şekilde, uluslar arası ortaklıkların ve satın almaların etkili olduğu görülmektedir. Böylece gelişmekte olan ülkelerin küresel DYY akımı içindeki payı % 36 civarında gerçekleşmiştir (UNCTAD, 2006).

Kısa dönemli kâr mülâhazaları tarafından yönlendirilen ve bu nedenle de oldukça oynak (volatile) olan banka kredileri ve portföy yatırımları gibi diğer önemli özel dış sermaye akımlarından farklı olarak, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) yatırımcıların üretim faaliyetlerinden sağlayacakları kârlara ilişkin uzun dönemli beklentilerinden beslenmektedir. Örneğin, Doğu Asya ülkelerinde 1997-98 küresel finansal krizinde DYY oldukça istikrarlı bir seyir izlemiştir. Buna karşılık aynı dönemde, özellikle portföy ve kısa vadeli borç akımları önemli bir gerileme göstermişlerdir. Aslında bu, Asya krizinin de tam olarak nedenidir. DYY akımlarının finansal krizler karşısında izledikleri bu istikrarlı seyre ilişkin kanıtlar 1980'lerdeki Latin Amerika borç krizlerinde ve 1994-1995'teki Meksika krizinde de bulunabilir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından DYY önemli bir özel dış finansman kaynağı olması ve sermaye oluşumuna katkısının yanında, daha da önemlisi, teknoloji, yenilik kapasitesi ve yönetsel becerilerin naklini olduğu kadar uluslar arası piyasa ağına girişi de sağlamaktadır. Bununla birlikte uluslar arası sermaye akımının gelişmekte olan ülkeler arasında düzgün bir dağılım gösterdiği söylenemez. Bunda ülkelerin DYY çekebilme kapasiteleri kadar, ekonomik ve politik başka faktörler de rol oynamaktadır.

1. Literatüre Bakış

1990'larda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan DYY patlamasıyla birlikte iktisat ve ekonometri literatüründe de DYY'nin ekonomik büyümenin dinamikleri üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik yoğun bir ilgi doğmuştur. DYY'nin etkilerini konu edinen çalışmaların büyük çoğunluğunda, farklı yöntemler ve örneklerle de olsa, yabancı yatırım – ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı söylenebilir.

Bunlar arasında Feridun ve Sissoko (2006), Baharumshah ve Thanoon (2006), Şen ve Karagöz (2005), Chakraborty ve Basu (2002), Mercinger (2003), Wang (2002), Ericsson ve Irandoust (2001), De Mello (1999) ve Liu, Burrridge ve Sinclair (2002) sayılabilir.

Feridun ve Sissoko (2006)'da DYY ve kişi başına GSYH değişkenleri için 1977-2002 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Singapur örneğinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik incelenmiştir. Vektör-otoregresyon ve nedensellik analizi sonucunda GSYH ile ölçülen ekonomik büyümenin DYY'den etkilendiği ve Singapur'un ekonomik kalkınma kapasitesinin yabancı sermaye girişi ile alâkalı olduğu sonucuna varılmaktadır. Aynı yaklaşım ve yöntem izlenerek Alvan (2006)'da da Güney Kıbrıs için benzer sonuca ulaşılmaktadır. Baharumshah ve Thanoon (2006) da ise Doğu Asya ülkeleri için yürütülen analizde kısa ve uzun vadede DYY'nin büyümeyi artıracı bir etkiye sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Chakraborty ve Basu (2002)'de Hindistan ekonomisi için 1974-1996 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak DYY ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmış, DYY'nin reel GSYH'nin Granger nedeni olmadığı, nedenselliğin daha ziyade reel GSYH'den DYY'ye doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alfaro (2003)'da 47 ülkeye ait verileri kullanarak yürüttüğü analizde DYY-büyüme etkileşiminin sektörlere göre farklılık gösterdiğini bulgulamaktadır. Buna göre söz konusu etkileşim birincil sektörde zayıf, imalat sektörlerinde güçlü, hizmet sektöründe ise belirsiz görünmektedir. Ericsson ve Irandoust (2001) dört OECD ülkesini kapsayan çalışmalarında DYY artışı ile üretim artışı arasındaki nedenselliği araştırmışlar, iki ülke için DYY ve üretim artışı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını sonucuna ulaşmışlardır. De Mello (1999) ise 32 ülke için 1970-1990 yıllarına ait verileri kullanarak DYY-yönlü büyüme hipotezini test etmeye girişmiştir. Ev sahibi (DYY alan) ülkelerde DYY'nin sermaye birikimi ve üretim artışı üzerindeki etkisini tahmin etmeye çalışmış ve DYY'nin büyüme etkisinin yabancı ve yerli sermayenin tamamlayıcılık ve ikâme edilebilirlik derecesine bağlı olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Liu, Burrridge ve Sinclair (2002)'de ise Çin örneğinde DYY, ekonomik büyüme ve ticaret arasında uzun-dönemli bir ilişki bulunup bulunmadığı test edilmektedir. Üçer aylık veriler kullanılarak yürütülen eş-bütünleşim analizi sonucunda DYY, ihracat ve ithalat arasında iki yönlü nedensellik tespit edilmiştir. ABD'de DYY'nin ekonomik performans üzerindeki etkisinin araştırıldığı Mullen ve Williams (2005)'de yabancı yatırım girişinin bölgesel ekonomik faaliyet ve verimlilik üzerinde güçlü ve hayati bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. DYY-Ekonomik Büyüme İlişkisi

2.1. Teorik Arkaplan

İktisat teorisinde hâkim olan görüşe göre DYY'nin yatırımı alan (ev sahibi) ülkenin büyüme performansını artırması için birçok neden vardır. Neoklasik

büyüme literatüründe, DYY yatırım hacmini ve/ya da verimliliği artırarak ekonomiyi daha yüksek bir uzun vadeli büyüme yoluna sokacağından, DYY ile üretim (verimlilik) artışı arasında olumlu bir ilişki bulunduğu savunulmaktadır. Dışsal büyüme modelinde ise, DYY kararlı hâl içinde sadece dengeleyici bir etkide bulunmaktadır ve büyüme üzerinde kalıcı bir etkisi söz konusu değildir. DYY'nin potansiyel rolü en fazla içsel büyüme modellerinde kendisini hissettirmektedir. Neoklasik bir üretim fonksiyonunda, çıktı, üretim süreci içinde sermaye ve emek kullanılarak yaratılmaktadır. Bu yapı içinde DYY üretim fonksiyonunun her bir bileşeni üzerinde etkide bulunabilir. DYY sermayeyi artırır, emek faktörünü niteliksel olarak geliştirebilir ve yeni üretim teknolojilerini aktararak toplam faktör verimliliğini artırma kabiliyetine de sahiptir. Ayrıca, son zamanlarda ortaya atılan teorik büyüme modellerinde, ara malları ve sermaye ekipmanlarının çeşitliliğini artırarak, DYY'nin verimliliğe katkıda bulunabileceği de tartışılmaktadır (Brozenstein vd., 1998). Buna göre DYY, doğrudan ve sermaye artırıcı etkilerinin yanı sıra dolaylı ve bu nedenle kalıcı olarak da büyümeyi etkileyebilir. Daha da önemlisi DYY, aktarımlar (spillovers) ve teknolojilerin, fikirlerin, yönetim süreçlerinin vb. yayılması ve taşınması ile büyüme oranını kalıcı bir şekilde yükseltebilir.

2.2. ODKA Bölgesi ve DYY

DYY de diğer yatırımlar kararları gibi seçicidir ve birçok faktörden etkilenmektedir. Bir ülkeye (veya bölgeye) DYY girişi üzerinde hangi unsurların etkili olduğu konusu birçok araştırmaya konu olmuş ve bununla ilgili olarak geniş bir literatür oluşmuştur (birçokları arasında bkz. Nunnenkamp, 2000; Nunnenkamp ve Spatz, 2004; Moosa, 2002; Chakravarti, 2001; Bevan ve Estrin, 2000; Addison ve Heshmati, 2003; ve konuyla ilgili bilgilendirici bir literatür taraması için; Blonigen, 2005).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi; kuzey Afrika'daki Arap ülkelerini (Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Mısır, Sudan), batı Asya ülkelerini (Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Filistin, İsrail, Umman, Katar, Suriye, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudî Arabistan)) ve ayrıca İran ve Türkiye'yi içermektedir. Büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu 400 milyondan fazla insanın yaşadığı bu bölge büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bölge ülkelerinin çoğu birbirleriyle sosyal, dinî, iklimsel, tarihsel, dilsel ve kültürel bağa sahiptir.

Bölgenin ekonomik gücünün kaynağı, büyük ölçüde, sahip olduğu zengin petrol rezervleridir (özellikle 1970'lerde artan fiyatlarla birlikte). Petrole sahip olmayan ülkeler ise bu ülkelere gönderdikleri işçilerin transfer ettikleri gelirlerle düşük de olsa bir standart yakalamışlardır. Ancak 1980'lerde petrol fiyatlarının gerilemesi bölge ülkelerini de bazı ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Artan nüfus ve işgücüne bağlı yüksek işsizlik, düşük büyüme, gelir dağılımında adaletsizlik, eğitim düzeyinin düşük olması bölge ülkelerinin küresel ekonomi içinde önemli bir yer işgal etmesini engellemektedir.

Ekonomik büyümenin artık petrole dayalı sektörlerden yüksek bilgi ve teknoloji içeren sektörlerle kayması ODKA ülkelerinin işini daha da zorlaştırmaktadır. 1980'den sonra gelişmekte olan ülkelerin dünya ihracatı içindeki payları artarken ODKA ülkelerinin payı giderek azalmaktadır.

Bununla birlikte, son yıllarda bazı ODKA ülkeleri (örneğin Türkiye, Ürdün, Mısır, Tunus gibi) DYY yoluyla ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla ticarî, finansal, siyasî alanlarda reformlar yaparak daha fazla DYY çekme çalışmaktadırlar.

Yabancı yatırımların uluslar arası dağılımına bakıldığında ODKA bölgesinin çok az DYY çektiği ve bu konuda çok geç kaldığı söylenebilir. Birçok bölge ülkesinin (Libya, Irak, Filistin, Sudan, İran, Lübnan gibi) yaşadığı politik karışıklık ve savaşlar, anti-demokratik yönetimler yabancı yatırımcıların bölgeden uzak durmasına neden olmuştur. Ülkeler itibarıyla ODKA bölgesine giren DYY miktarları ve DYY performansı ve potansiyeline göre bölge ülkelerinin endeksi çalışmanın sonunda Tablo-5 ve Tablo-6 da verilmiştir.

3. Ekonometrik Analiz

DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki göz önüne alındığında üç tür nedensellik ilişkisinden söz edilebilir: DYY-kaynaklı büyüme, büyüme-kaynaklı DYY ve iki yönlü nedensellik. Dördüncü bir olasılık olarak herhangi bir ilişkinin bulunmadığı durum da düşünülebilir. DYY ile büyüme arasında bu nedensellik ilişkilerinden hangilerinin geçerli olduğunu belirlemek üzere Granger nedensellik testi ile birlikte eşbütünleşim analizi ve hata düzeltme modellenmesine başvurulacaktır.

Teorik olarak DYY'nin ekonomik büyümeyi teşvik edebileceği üç kanal vardır: sermaye birikimi, verimlilik artışı ve ihracat gelirlerinde artış. DYY-kaynaklı büyümeyi test etmek için DYY girişi, ihracat, verimlilik, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ikili nedensellik ilişkilerinin varlığı araştırılacaktır.

3.1. Yöntem: Nedensellik ve Eşbütünleşim Analizi

Nedensellik testi, iki değişkenin geçmiş dönem değerlerini göz önünde bulundurarak değişkenler arasında istatistiksel olarak bir neden-sonuç ilişkisi bulunup bulunmadığını araştırmaya yarar. Buna göre, bir X değişkeninin geçmiş dönem değerleri Y değişkeninin değişimini açıklamada istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahipse X değişkeni Y değişkeninin Granger-nedenidir. Aynı ilişki Y'den X'e doğru da geçerli ise değişkenler arasında iki yönlü bir nedensellikten bahsedilebilir (Granger, 1969). Örneğin, aşağıdaki iki değişkenli basit model yapısı kullanılarak nedensellik ilişkisinin kalıbı test edilebilir.

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^k a_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^l b_j Y_{t-j} + u_t$$

$$X_t = c_0 + \sum_{i=1}^m c_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n d_j X_{t-j} + v_t$$

Burada, u_t ve v_t birbirleriyle ilişkisiz oldukları varsayılan rassal hata terimleridir. a , b , c ve d ise tahmin edilecek parametrelerdir. Buna göre dört farklı nedensellik kalıbı şöyle ayırt edilebilir:

- 1) Eğer, $\sum_{i=1}^k a_i \neq 0$ ve $\sum_{i=1}^m c_i = 0$ ise, X 'den Y 'ye doğru tek yönlü nedensellik;
- 2) Eğer, $\sum_{i=1}^k a_i = 0$ ve $\sum_{i=1}^m c_i \neq 0$ ise, Y 'den X 'e doğru tek yönlü nedensellik;
- 3) Eğer, $\sum_{i=1}^k a_i \neq 0$ ve $\sum_{i=1}^m c_i \neq 0$ ise, değişkenler arasında iki yönlü nedensellik;
- 4) Eğer, $\sum_{i=1}^k a_i = 0$ ve $\sum_{i=1}^m c_i = 0$ ise, değişkenler arasında nedensellik yok demektir.

Granger nedensellik testinin önemli bir ön-şartı, analize dâhil edilen değişkenlerin durağan stokastik süreçler olmasıdır. Eğer değişkenler durağan değilse kurulan regresyon ilişkisi yanlış sonuçlar verecek ya da “sahte regresyon” a yol açacaktır (Granger ve Newbold, 1974). Bu durumda en küçük kareler (EKK) tahminleri tutarsız hale gelmekte ve parametre tahminlerinin t testleri yanıltıcı sonuçlar vermektedir.

Sahte regresyondan kaçınmak için değişkenlerin durağan olup olmadıkları araştırılmalı, durağan olmayan değişkenlerin durağanlaşmaları için kaç defa farklarının alınması gerektiği (bütünleşme dereceleri) belirlenmelidir. Bir zaman serisinin durağanlığını araştırmak için birim-kök testlerinin yapılması gerekir. En yaygın kullanıma sahip birim-kök testi ise Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testidir.

Değişkenler arasında bir uzun-dönem ilişkisinin var olup olmadığı ise eşbütünleşim analiz yardımıyla araştırılmaktadır. Genel olarak, eğer bir grup değişkenin doğrusal bileşimi durağansa değişkenler arasında “uzun dönemde birlikte hareket etme eğilimi” bulunduğu söylenebilir. Eşbütünleşim ilişkisinin varlığı Johansen testi ile araştırılmaktadır (Johansen, 1991; Johansen ve Juselius, 1992).

İktisat literatürüne göre ekonomik büyüme ile DYY arasında üç tür nedensellik ilişkisinden bahsedilebilir. Büyüme kaynaklı DYY girişi, DYY

girişinden kaynaklanan büyüme ve her iki faktörün birbirini etkilemesini ifade eden iki-yönlü nedensellik. Doğal olarak dördüncü olası durum iki değişken arasında herhangi bir neden-sonuç ilişkisi bulunmamasıdır. Nedensellik analizi ile bu üç tür ilişkiden hangisinin geçerli olduğu ya da ilişki bulunmadığı tesbit edilebilir.

Yine iktisat teorisine göre DYY'nin ekonomik büyümeyi etkilemesi başlıca üç yoldan olabilir; sermaye birikimi artışı, verimlilik artışı ve ihracat gelirleri. Uygun veri seti kullanılarak DYY'den büyüme yönüne doğru bir nedensellik varsa bunun belirtilen kanallardan hangisini izlediği eşbütünleşim ve Granger nedensellik analizi kullanılarak ortaya konulabilir.

3.2. Değişkenler ve Veriler

DYY-büyüme literatüründe büyümedeki değişimi açıklamak üzere DYY'nin yanı sıra bir grup değişken (kontrol değişkenleri) de modele dâhil edilmektedir. Az çok farklılıklar görülmekle birlikte genelde kullanılan açıklayıcı değişkenler bellidir. Buna göre, bu çalışmada da DYY'den başka, ekonomik büyümeyi etkileyeceği düşünülen sermaye birikimi, ihracat ve verimlilik değişkenleri de kullanılmaktadır. Verimlilik değişkeni dışında tüm değişkenlere ait seriler Dünya Bankası, IMF ve OECD veritabanlarından derlenmiştir. Bütün değişkenler reel olarak (1995 fiyatlarıyla \$ cinsinden) ifade edilmiştir ve literatürdeki standart uygulamaya uygun olarak, her değişken logaritmik değerleriyle kullanılmıştır.

Ekonomik büyüme, reel GSYH (1995 ABD \$ fiyatlarıyla) ile ölçülmektedir.

DYY, çeşitli çevrelere göre bir ekonomiye kalıcı olarak giren ve % 10 veya daha fazla hisseyi (veya yönetim hakkını) elinde bulunduran yabancı girişimlerdir.

Sermaye birikimi değişkeni için, bir yaklaşık olarak, toplam yurtiçi yatırım tutarı (Y) kullanılmıştır.

İhracat değişkeni (I), 1995 fiyatlarıyla ABD \$ cinsinden, mal ve hizmet ihracatını içermektedir.

Verimlilik değişkeni için, bir yaklaşık olarak, imalat sanayiinde işçi başına katma değer (V) kullanılmıştır. Katma değer, bir sektördeki toplam çıktıdan ara girdilerin çıkarılmasından sonra kalan net çıktı miktarıdır. Değerler 1995 ABD \$ cinsinden ifade edilmiştir. Sektörel katma değerlerin ILO verilerinden elde edilen sınaî istihdam değerlerine bölünmesiyle işçi başına verimlilik hesaplanmıştır.

Modelde kullanılan değişkenler aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

LGSYH: Gayri safi yurtiçi hâsılanın logaritması

LDYY: Net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin logaritması

LY: Yurtiçi yatırım miktarının logaritması

LI: İhracat miktarının logaritması

LV: Emek verimliliğinin logaritması

Yukarıda sıralanan değişkenler kullanılarak, ekonomik büyüme ve DYY girişleri arasında nedensellik ilişkisi bulunup bulunmadığı, ilişki varsa hangi yönde olduğu ve ayrıca iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı araştırılacaktır. Araştırmanın örneğini oluşturan ODKA ülkeleri Fas, Tunus, Mısır ve Türkiye'dir.

3.3. Ampirik Bulgular

Bu kısımda yukarıda belirtilen değişkenler ve analiz yöntemleri kullanılarak ulaşılan bulgular sunulmaktadır. Analizin ilk aşamasında her bir seri için ADF testi ile durağanlığın araştırılmaktadır. Eğer seriler aynı dereceden durağan değillerse ikinci aşamada Johansen eşbütünleşim testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki (denge) bulunup bulunmadığı araştırılmaktadır. Üçüncü aşamada aralarında eşbütünleşim ilişkisi bulunan değişkenler için uzun dönem dengesinden kısa dönemli sapmaları ortaya koyan hata düzeltme modelinin (ECM) tahmin edilmesidir. Dördüncü aşamada ise, ECM yapısı içinde yürütülen nedensellik testi yardımıyla DYY ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönü belirlenmektedir.

Değişkenlerin düzey ve birinci fark değerleri için yürütülen ADF testinin sonuçları aşağıda Tablo-1'de verilmiştir. Buna göre düzey değerleri itibariyle hiçbir seri için durağan-dışılık hipotezi reddedilememektedir. Yani, beş seri de durağan değildir. Serilerin birinci fark değerleri için ise durağanlığın sağlandığı görülmektedir, yani seriler I(1) dir.

Tablo 1: Değişkenlerin ADF birim-kök test değerleri

Seriler	Düzey	1. Fark	Düzey	1. Fark	Düzey	1. Fark	Düzey	1. Fark
	Fas		Tunus		Mısır		Türkiye	
LGSYH	-2,111	-9,222	-1,350	-6,748	-0,770	-3,611	-0,831	-5,340
LDYY	-1,698	-8,114	-2,123	-5,550	-1,543	-6,155	-0,579	-7,541
LY	-1,850	-6,303	-1,701	-6,724	-1,354	-3,713	-1,312	-5,552
LI	1,075	-6,850	-0,766	-6,888	-1,312	-5,200	-1,454	-5,317
LV	-2,278	-4,044	-2,511	-4,656	-0,298	-6,769	-2,122	-5,598

Not: Denklemlerde sabit terim ve doğrusal trend mevcuttur. ADF testi için % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlılık için kritik değerler sırasıyla (-3,654), (-2,957) ve (-2,617) dir.

Bütün değişkenlerin aynı (birinci) dereceden bütünleşik oldukları belirlendikten sonra sonraki aşama olan değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığının araştırılmasına geçilebilir. Bu amaçla yürütülen Johansen eşbütünleşim testinin sonuçları **Tablo 2**'de verilmiştir.

Tablo 2: Johansen eşbütünleşim testi sonuçları

Ülke	Test İstatistiği	Varsayılan Eşbütünleşik Denklemler (ED) Sayısı					ED Sayısı	
		$r = 0$	$r \leq 1$	$r \leq 2$	$r \leq 3$	$r \leq 4$	% 5	% 1
Fas	Eigendeğeri	0,55	0,42	0,36	0,25	0,14		
	λ_{iz}	95,23	50,56	19,59	12,11	2,79	2	1
	λ_{max}	35,67	21,15	16,31	7,83	2,79	1	0
Tunus	Eigendeğeri	0,81	0,66	0,44	0,20	0,14		
	λ_{iz}	105,41	56,77	21,03	12,67	1,34	2	2
	λ_{max}	44,56	30,18	17,85	7,26	1,34	2	1
Mısır	Eigendeğeri	0,76	0,51	0,29	0,25	0,12		
	λ_{iz}	83,28	38,55	25,05	7,89	0,05	1	1
	λ_{max}	52,34	23,23	13,44	6,41	0,05	1	1
Türkiye	Eigendeğeri	0,86	0,49	0,49	0,22	0,12		
	λ_{iz}	108,32	52,13	28,46	13,22	3,15	2	1
	λ_{max}	57,67	25,63	17,88	8,52	3,15	1	1

Tablo 2'de görüldüğü gibi her bir ülke için en az bir eşbütünleşim vektörünün mevcut olması her bir ülke için değişkenler arasında en az bir uzun dönem ilişkisi bulunduğunu gösterir. Dickey vd. (1991) de belirtildiği gibi, eşbütünleşim vektörleri ekonomik yapının sistem içindeki değişkenlerin uzun dönem davranışları üzerine yaptığı baskının bir ifadesi olarak görülebilir. Bu nedenle, eşbütünleşim vektörlerinin sayısı ne kadar fazlaysa sistemin de o ölçüde istikrarlı olacağı söylenebilir.

Eşbütünleşim vektörlerinin belirlenebilmesi için birtakım normalleştirilmelerin yapılması gerekmektedir. Bu da değişkenlerden birinin katsayısı 1 alınarak eşbütünleşim vektörünü normalleştirilir (Enders, 1995:358). Bu şekilde normalleştirilmiş eşbütünleşim vektörleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: LDYY'ye göre normalleştirilmiş eşbütünleşim vektörleri

Ülke	Normalleştirilmiş eşbütünleşim vektörleri
Fas	$LDYY - 8,75LI + 15,99LY + 4,23LV - 2,10LGSYH = u_{t-1}$
Tunus	$LDYY - 7,47LI - 5,68LY + 3,45LV - 6,89LGSYH = u_{t-1}$
Mısır	$LDYY + 2,17LI - 1,88LY - 1,59LV + 7,89LGSYH = u_{t-1}$
Türkiye	$LDYY + 0,55LI + 0,88LY - 1,53LV - 1,12LGSYH = u_{t-1}$

Tablo 3'teki katsayılar, değişkenler sol tarafa alındığı için aslında ters işaretli görünmektedir. Bu nedenle katsayıların yorumlanmasında buna dikkat etmek gerekmektedir. Böylece sağ taraftaki hata terimi uzun dönem dengesinden sapma miktarını ifade etmektedir.

Çalışmanın amacını oluşturan DYY-büyüme ilişkisi açısından **Tablo 3**'e bakıldığında, Mısır dışında, LGSYH negatif işaretli olduğundan, LDYY ile LGSYH'nin aynı yönde ilişkili oldukları görülmektedir. Buna göre bu ülkelerde, eğer hata düzeltme teriminin katsayısı (düzeltme hızı) pozitifse, LDYY ve LGSYH önceki dönemlere göre ters yönde hareket ederek sistemi bir süre sonra tekrar saptığı dengeye döndüreceklerdir. Bu durumda düzeltme hızı katsayısı bu iki değişken için ters işaretlidir. Diğer taraftan, Mısır'ın eşbütünleşim katsayısı (aslında) negatif olduğundan LDYY ile LGSYH arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle de, sistemin dengeye dönebilmesi için izleyen dönemlerde LGSYH ve LDYY'nin azalması gerekir.

Değişkenler arasında eşbütünleşim olması bu değişkenlerin zaman içinde izledikleri yolun uzun dönem dengesinden sapmalar gösterebileceği anlamını da içerir. Bu nedenle, her bir değişkenin eşbütünleşim vektörünün kalıntılarına göre kendisini nasıl düzelttiğini anlamak için hata-düzeltilme modelinin de tahmin edilmesi gerekir. Hata düzeltme süreci sezgisel olarak, "nedensellik yoktur" varsayımını reddetmektedir.

Zaman serileri analizi bulgularına göre, Mısır ve Fas için DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, Tunus ve Türkiye için anlamlı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Yabancı sermaye girişi sonuçta bir yatırım kararı olduğundan ekonomik, sosyal ve politik yapıya karşı oldukça duyarlıdır. Genel olarak ODKA bölgesinde bir ekonomik ve politik istikrar sorunu bulunduğu dikkate alındığında, bunun yol açtığı düşük DYY girişi nedeniyle DYY'nin ekonomik büyümeye katkısının olmaması anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim, söz konusu istikrarın az çok sağlandığı ve dışa açıklığın nisbeten daha yüksek olduğu Tunus ve Türkiye'de DYY girişi ve bunun ekonomik büyümeye katkısı istatistiksel olarak anlamlı bir düzeydedir. Özellikle Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne üye ve AB ile üye

adaylığı ilişkisi içinde olması Avrupalı firmaların Türkiye’de yoğun faaliyet göstermelerine neden olmaktadır. Türkiye’ye giren DYY’nin yarısından fazlası Avrupa menşelidir. ODKA bölgesine giren DYY’nin üçte biri Türkiye’ye gitmektedir. Bu durum, yabancı yatırımcıların bölgeye girişlerinde Türkiye’yi “kapı” konumuna sokmaktadır.

Tablo 4: Hata düzeltme tahminlerine göre Granger nedensellik testi sonuçları

Ülkeler	Bağımlı Değişken	χ^2 (Wald) İstatistikleri				
		<i>ALD</i>	<i>ALI</i>	<i>ALY</i>	<i>ALV</i>	<i>ALGS</i>
Fas	<i>ALDY</i>	-	1.11	0.35	0.08	1.15
	<i>ALI</i>	4.75	-	3.31	2.66	1.77
	<i>ALY</i>	6.08	7.77*	-	13.12	8.34*
	<i>ALV</i>	3.21	2.10	5.79*	-	1.23
	<i>ALGS</i>	1.46	2.35	4.03	4.48	-
Tunus	<i>ALDY</i>	-	5.01*	8.41*	0.97	2.66
	<i>ALI</i>	4.98	-	3.73	2.16	4.71*
	<i>ALY</i>	2.14	3.50	-	1.68	2.05
	<i>ALV</i>	3.29	6.06*	8.88*	-	3.59
	<i>ALGS</i>	8.56	5.22*	4.11	4.79*	-
Mısır	<i>ALDY</i>	-	1.44	1.70	0.41	1.35
	<i>ALI</i>	4.35	-	3.45	5.11*	1.72
	<i>ALY</i>	3.21	0.88	-	4.01	3.36
	<i>ALV</i>	2.19	2.67	2.63	-	1.55
	<i>ALGS</i>	1.17	6.46*	7.21*	3.14	-
Türkiye	<i>ALDY</i>	-	6.87*	2.76	5.39*	5.36*
	<i>ALI</i>	3.57	-	3.31	0.59	4.14
	<i>ALY</i>	3.22	0.57	-	2.77	3.33
	<i>ALV</i>	6.45	15.32	17.07	-	1.58
	<i>ALGS</i>	1.11	4.82*	3.85	5.09*	-

(***), (**), (*) işaretleri sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5: ODKA bölgesinde ülkelere göre DYY girişleri (2003-2005, milyon \$)

Ülkeler	Yıllara Göre DYY Girişi		
	2003	2004	2005
Fas	2 429	1 070	2 933
Tunus	584	639	782
Libya	142	- 354	261
Cezayir	634	882	1 081
Sudan	1 349	1 511	2 305
Mısır	237	2 157	5 376
Bahreyn	517	865	1 049
Ürdün	436	651	1 532
Kuveyt	-67	24	250
Lübnan	2 860	1 899	2 573
İsrail	3 941	1 753	5 587
Umman	489	200	715
Katar	625	1 199	1 469
Yemen	6	144	-266
B.A.E.	4 256	8 359	12 000
Suriye	180	275	500
S. Arab.	778	1 942	4 628
İran	482	100	30
Türkiye	1 752	2 837	9 681

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report (WIR)-2006

Tablo 6: UNCTAD tarafından hazırlanan ODKA ülkelerinin DYY performans ve potansiyeli endeksi

Ülkeler	Performans Endeksi					Potansiyel Endeksi			
	1990	1995	2000	2004	2005	1990	1995	2000	2004
Fas	61	62	83	67	43	68	90	99	89
Tunus	75	26	71	75	77	71	75	74	68
Libya	70	135	135	139	136	46	45	50	41
Cezayir	108	--	113	95	109	48	92	83	80
Sudan	114	112	63	19	16	116	138	131	123
Mısır	15	57	105	98	66	70	86	70	81
Bahreyn	25	44	45	32	22	23	30	32	30
Ürdün	76	132	37	46	19	61	59	59	63
Kuveyt	104	125	129	138	132	47	29	30	42
Lübnan	99	116	31	8	7	74	57	51	60
İsrail	81	78	72	85	63	31	26	22	23
Umman	42	98	125	99	91	35	50	55	57
Katar	115	67	99	56	54	19	21	19	10
Yemen	120	19	139	117	139	110	101	90	93
B.A.E.	96	90	136	25	15	26	19	26	27
Suriye	53	77	107	113	101	77	78	80	95
S. Arab.	118	105	132	123	110	30	28	28	35
İran	117	124	133	130	133	49	48	57	58
Türkiye	71	102	132	123	110	63	74	72	68

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report (WIR)-2006

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, ekonometrik yöntemler kullanılarak, Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesi örneğinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu amaçla bölge ülkelerinden Fas, Tunus, Mısır ve Türkiye'ye ait veriler ve uygun değişkenler kullanılarak söz konusu ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Zaman serileri analizlerinin sunduğu bulgular, Mısır ve Fas ekonomilerinde DYY ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığı, buna karşılık Tunus ve Türkiye ekonomilerinde DYY'nin ekonomik büyümeye istatistiksel olarak anlamlı bir katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

DYY, sermaye birikimini derinleştirilmesi, dışa açıklığı teşvik etmesi, ihracatı geliştirmesi ve teknoloji transferini artırması gibi birçok nedenden ötürü gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma yolunda önem verdikleri bir iktisat politikası aracıdır. Ancak, gelişmekte olan ülkeler açısından bu kadar avantajı olsa da, DYY'yi çekmek ve bundan yararlanmak da bir o kadar zordur. Uluslar arası yabancı sermaye hareketlerine bakıldığında DYY'nin oldukça seçici davrandığı, belirli bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere daha fazla DYY çekerken, gelişmekte olan ülkeler arasında da çok açık farklılık vardır. Bu durumun ortaya çıkmasında yatırım yapılan (evsahibi) ülkenin kültürel, sosyal, ekonomik ve politik birçok özelliğinin etkili olduğu söylenebilir. Bu bakımdan ODKA bölgesinin sahip olduğu özelliklerin, küresel DYY pastasından sahip olduğu potansiyeller ölçüsünde daha fazla pay almasına engel olduğu görülmektedir.

ODKA bölgesi birçok bakımdan dünyanın en sıkıntılı bölgelerinden biridir. Baskıcı ve dışa kapalı anti-demokratik yönetimler, iç karışıklıklar, düşük eğitim düzeyi, adil olmayan gelir dağılımı, sermaye birikimi yetersizliği, zayıf altyapı vb. faktörler genel olarak yatırımların, özellikle de yabancı sermaye girişlerinin önündeki en büyük engellerdir. Bu nedenle, bölgenin küresel DYY pastasından daha fazla pay alabilmesi ve bir cazibe merkezi olabilmesi için bahsedilen zaaflarını gidermek konusunda çaba sarf etmesi, ekonomik, politik ve sosyal reformlar yapması gerekmektedir. Ayrıca, son dönemlerde tüm dünyada bölgesel işbirliklerinin arttığı, birçok ülkenin aynı anda birden fazla bölgesel örgüte üye olduğu dikkate alındığında, ODKA bölgesinde de bölgesel iş birliği oluşturulmasının ve örgütlenilmesinin hem bölge içi ekonomik ilişkilere, hem yabancı sermaye girişine, hem de bölgenin dünya ekonomisi ile bütünleşmesine katkı sağlayacağı öngörülebilir.

KAYNAKÇA

Addison, T. ve A. Heshmati (2003) **The New Global Determinants of FDI Flows to Developing Countries**, UNU-WIDER, Discussion Paper No. 2003/45, Helsinki.

Alfaro, L. (2003), Foreign direct investment and growth: does the sector matter?, Harvard Business School,
Erişim: <http://www.people.hbs.edu/lalfaro/fdisectorial.pdf>

Alvan, A. (2006), “Causality relationship analysis between FDI and growth at South Cyprus”, **Journal of Yasar University**, Vol. 1, (2).

Baharumshah, A.Z. ve M.A. Thanoon (2006),” Foreign capital flows and economic growth in East Asian countries”, **China Economic Review**, Vol. 17, 70-83.

Bevan, A. A. ve S. Estrin (2000) **Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies**, William Davidson Institute, Working Paper No. 342.

Blonigen, B.A. (2005) **A Review of Literature on FDI Determinants**, ASSA Conference, Philadelphia, USA.

Brozenstein, E., J.D. Gregorio ve J.W. Lee (1998), “How does foreign direct investment affect economic growth?”, **Journal of International Economics**, Vol.45 (1), 115-135.

Chakraborty, C. ve P. Basu (2002), “Foreign direct investment and growth in India: A cointegration approach”, **Applied Economics**, Vol. 34, 1061-1073.

Chakravarti, A. (2001) “The determinants of foreign direct investment: Sensitivity analyses of cross-country regressions”, **Kyklos**, Vol. 54, (1), 89-114.

De Mello, L.R. (1999), “Foreign direct investment-led growth: evidence from time series and panel data”, **Oxford Economic Papers**, Vol. 51, 133-151.

Dickey, D., D. Jansen ve D. Thornton (1991), “A primer on cointegration with an application to money and income”, **Federal Res. Bank of St. Louis Review**, Vol. 73, (2), 58-78.

Enders, W. (1995), **Applied Econometric Time Series**, John Wiley& Sons. Inc., New York.

Ericsson, J. ve M. Irandoust (2001), “On the causality between foreign direct investment and output: a comparative study”, **The International Trade Journal**, Vol. 15, 122-132.

Feridun, M. ve Y. Sissoko (2006), **Impact of FDI on Economic Development: A Causality Analysis for Singapore, 1976-2002**, MPRA Paper No. 1054.

Granger, C.W.J. (1969), “Investigating casual relations by econometric models and cross-spectral methods”, **Econometrica**, Vol. 37 (3), 424-438.

Granger, C.W.J. ve P. Newbold (1974), “Spurious regressions in econometrics”, **Journal of Econometrics**, Vol. 2 (2), 111-120.

Johansen, S. (1991), "Estimating and Hypotheses testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive model", **Econometrica**, Vol. 59 (6), 1551-1580.

Johansen, S. ve K. Juselius (1992), "Testing structural hypotheses in a multivariate cointegration analysis of the PPP and UIP for UK", **Journal of Econometrics**, Vol. 53 (1-3), 211-244.

Liu, X., P. Burridge ve Sinclair, P.J.N. (2002), "Relationship between economic growth, foreign direct investment and trade: evidence from China", **Applied Economics**, Vol. 34, 1433-1440.

Mercinger, J. (2003), "Does foreign direct investment always enhance economic growth?", **Kyklos**, Vol. 56 (4), 491-508.

Moosa, I.A. (2002) **Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice**, Palgrave, London.

Mullen, J.K. ve M. Williams (2005), "Foreign direct investment and regional economic Performance", **Kyklos**, Vol. 58 (2), 265-282.

Nunnenkamp, P. (2002) **Determinants of FDI in Developing Countries: Has Globalisation Changed the Rules of the Game?**, KIWE, Working Paper No. 1122, Kiel, Germany.

Nunnenkamp, P. ve J. Spatz, (2004) "FDI and economic growth in developing economies: How relevant are host-economy and industry characteristics?", **Transnational Corporations**, Vol. 13, No. 3, 53-83.

Şen, A. ve M. Karagöz (2005), "Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme ve ihracata etkisi", **Sosyal Bilimler Konferansı Dergisi**, N. Yalçıntaş'a Armağan (Özel Sayı), İstanbul Üniversitesi, 1063-1076.

UNCTAD, **World Investment Report 2006**.

AFRİKA BÖLGESİNDEKİ BÜYÜMENİN SEKTÖREL KAYNAKLARI VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

KOTİL, Erdoğan*-AKDEMİR, Sevim**
TÜRKİYE/TURPIYA

ÖZET

Bölgeselleşme ve küreselleşme ülkelerin dış ticaret hacimlerini artırırken, dünya ticaretinin yön değiştirmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede ülkelerin dış ticaret hacimlerindeki gelişmeler dünya ortalamasına göre değişkenlik göstermektedir. Gelişmekte olan ekonomilerin çoğu için dış ticaret gelirleri önemli bir kaynaktır.

Afrika ülkelerinin dünya ihracatı ve ithalat içindeki payı yaklaşık % 2 kadardır. Dünya ekonomisinde en düşük kişi başına geliri olan ülkelerin bir çoğu Afrika bölgesinde bulunmaktadır. Afrika ülkelerinde sahip olunan kişi başına düşük gelir, bu ülkelerin dünya ticareti içindeki düşük paylarının da bir sonucudur. Bu durumun değiştirilebilmesi birçok faktörün yanı sıra ülkelerin ürettikleri mal bileşiminin değiştirilmesine de bağlıdır.

Afrika bölgesinde az sayıdaki ülke petrol üreticisi iken, çoğunluğu birincil mallar üretmektedir. Afrika bölgesindeki ülkelerin bir çoğu en düşük gelir grubundaki ülkeler içinde yer almaktadır. Bu çerçevede gelir düzeylerinin artırılabilmesi için Afrika ülkelerinde hasılanın içindeki sanayi ve hizmet sektörlerinin payının artırılması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret hacmi, GSYİH, dünya ekonomisi, birincil mallar, büyüme.

ABSTRACT

Sectoral Sources of Growth and its Relation in International Trading in African Economical Region

Globalization and regionalization has been changing the direction of world trade and expanding the volume of international commerce. While some countries have benefited immensely from this new climate, some others were not so successful in integration with the new system. International trade is an important source of revenue for the developing countries.

---

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Bolu/TÜRKİYE, e-posta: ekotil@hotmail.com.

** Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Bolu/TÜRKİYE, e-posta: sevimakdemir@yahoo.com.

The African countries have approximately 2 % share of the world export-import market. This dismal state of non-trading behavior is also a reflection of the economical development status of the continent; most of the lowest per capita GDP countries of the world are located in this region. The low GDP per capita is partly due to the low volume of trade and changing the current status partly depends on enhancing the production and increasing the variety of the produced goods.

While a few of African countries are major oil-producing, most of them produce raw materials, such as ore, coffee, etc. We recommend that the share of industry and services should be increased in the whole of economy to increase the level of GDP per capita.

Key Words: Foreign trade volume, GDP, world economy, primary goods, growth.

GİRİŞ

Afrika ile ilgili yapılan çalışmalarda genel olarak sahra altı ülkeleri ayrı olarak ele alınırken, bu çalışmada Afrika bölgesi bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Afrika bölgesinin dünyadaki en düşük gelire sahip ülkelerden oluşmasının nedeni incelenmiştir. Afrika bölgesindeki gelirin yükseltilebilmesi için büyüme, büyümenin kaynakları ve ihracat ilişkisi ele alınmıştır.

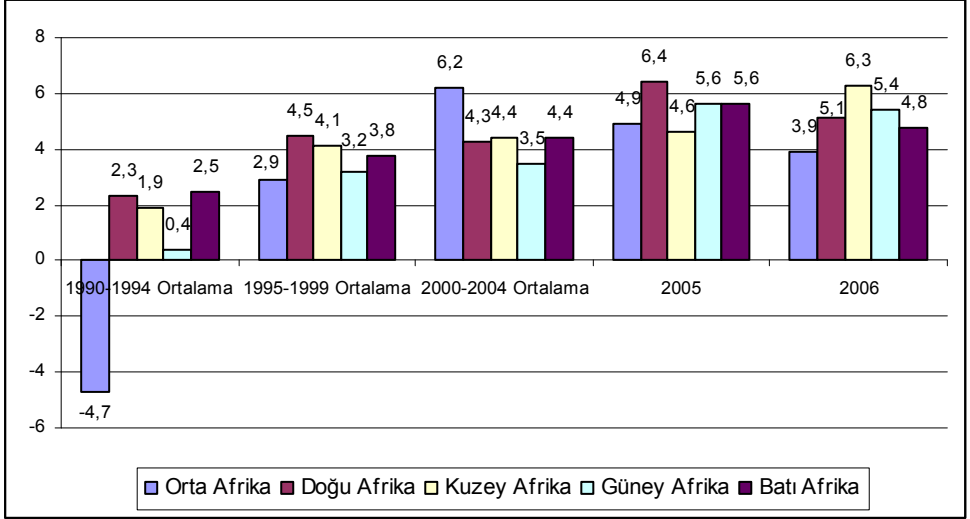
1. Afrika'nın Dünya Ticaretindeki Payı

Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) 2006 raporuna göre 2005 yılı sonu itibariyle dünyada toplam mal ticareti 10,1 katrilyon dolar olmuştur. Raporla göre Avrupa Birliği ülkeleri hem ihracatın hem de ithalatın % 40'ını gerçekleştirerek birinci sırada yer alırken, en düşük ithalat ve ihracat oranları Afrika bölgesine aittir. Toplam ihracatta Afrika bölgesinin payı % 2,9 iken, ithalattaki payı % 2,3 olarak gerçekleşmiştir. 53 ülkeden oluşan Afrika kıtasının dünya ticareti içindeki payı Çin ve Japon ekonomilerinden daha düşüktür. Afrika bölgesi ihracatı ülkeler bazında incelendiğinde ihracatın % 75'inin Güney Afrika, Nijerya, Cezayir, Libya, Tunus, Mısır, Angola ve Fas tarafından yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde ithalatın % 61'i Güney Afrika, Fas, Nijerya, Tunus, Mısır ve Cezayir tarafından yapılmaktadır.

Afrika ekonomisinin dünya ticareti içindeki küçük olan payı aynı zamanda kıta içerisinde az sayıda ülkede toplanmıştır. Dünya ticaretindeki gelişmeleri değerlendirmeye geçmeden önce Afrika ülkelerinin üretim yapısını ve gelişimini incelemek için GSYİH'nin incelenmesi önem taşımaktadır.

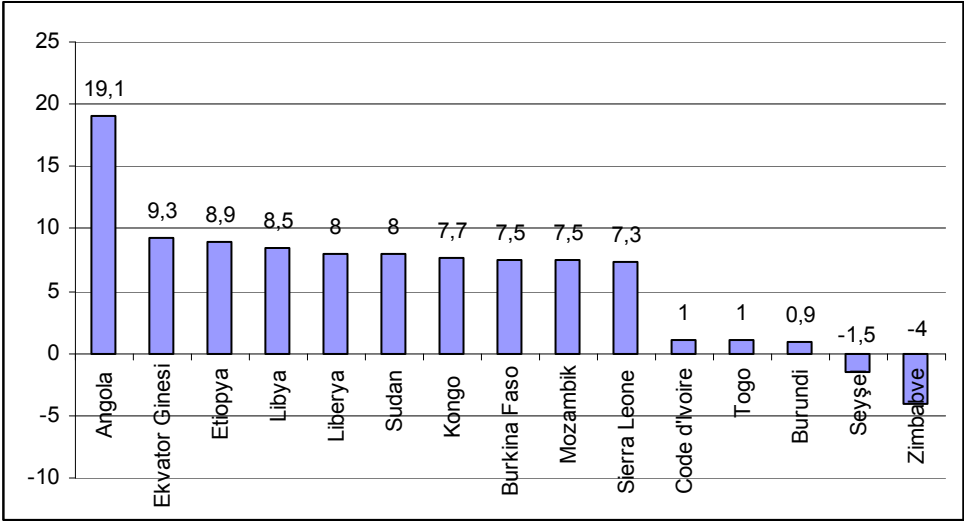
2. Afrika Bölgesinde GSYİH'nin Gelişimi

Grafik 1: Afrika Alt Bölgelerinin Yıllar ve Dönemler İtibariyle Büyüme Oranları

Kaynak: African Development Bank Group, Selected Statistics on African Countries 2007.

Grafik 1, Reel GSYİH'nın Afrika bölgesindeki beş coğrafi alana göre ortalama büyüme hızlarını göstermektedir. Grafik 1'den görüldüğü gibi reel GSYİH Afrika kıtasında son onbeş yıllık zaman diliminde sürekli artış eğilimi taşımaktadır. Bu artış eğilimi bölgeler itibariyle bakıldığında da vardır. Afrika'nın 2000-2004 ortalaması olan % 4,2'lik büyüme hızı Dünya Bankası sınıflandırmasına göre düşük ve orta gelir düzeyindeki ülke grupları ortalamasının altındadır. Buna göre düşük gelirli ülkeler aynı zaman diliminde % 6,1 orta gelirli % 5,2 yüksek gelirli ülkeler % 2,2 büyümüşür.

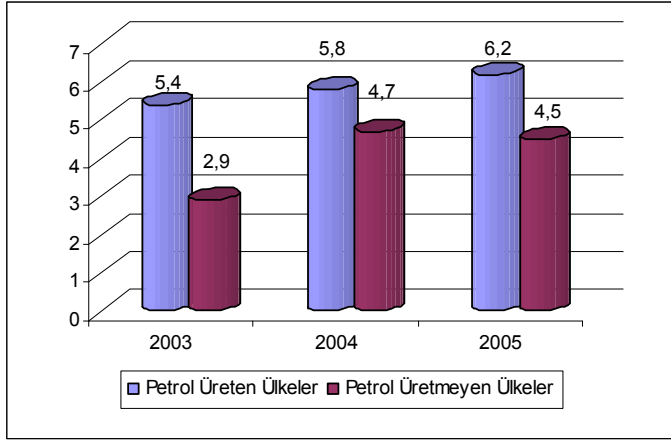
Grafik 2: 2005 Yılında Afrika'da Büyüme Oranlarında İlk On ve Son Beş Ülke

Kaynak: African Development Bank Group, Selected Statistics on African Countries 2007.

Grafik 2'de Afrika'nın 2005 yılında en yüksek büyüme hızına sahip 10 ülkesi ile en düşük hıza sahip 5 ülkesinin büyüme hızları gösterilmiştir. Yüksek büyüme hızına sahip ülkeler olan Angola, Gine, Libya, Sudan, Kongo, aynı zamanda Afrika'nın petrol üretimi yapan ülkelerindedir. Son dönemdeki hem petrol fiyatlarının yükselmesi hem de ülkelerin petrol üretimlerinin artması bu ülkelerdeki büyüme hızı üzerinde etkisini göstermiştir. İlk 10'a giren diğer ülkelerin geliri tarımsal ürünlerden elde edilmektedir. Dikkat çeken bir nokta büyüme hızı açısından Afrika ülkeleri arasında önemli farklılaşmaların olduğudur.

Ülkelerin büyüme hızları arasındaki farklılık ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyleri arasında da büyük farkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kişi başına düşen gelirlerin gösterildiği **Tablo 1'**den Afrika bölgesi ortalamasının altında kalan çok sayıda ülke olduğu görülmektedir.

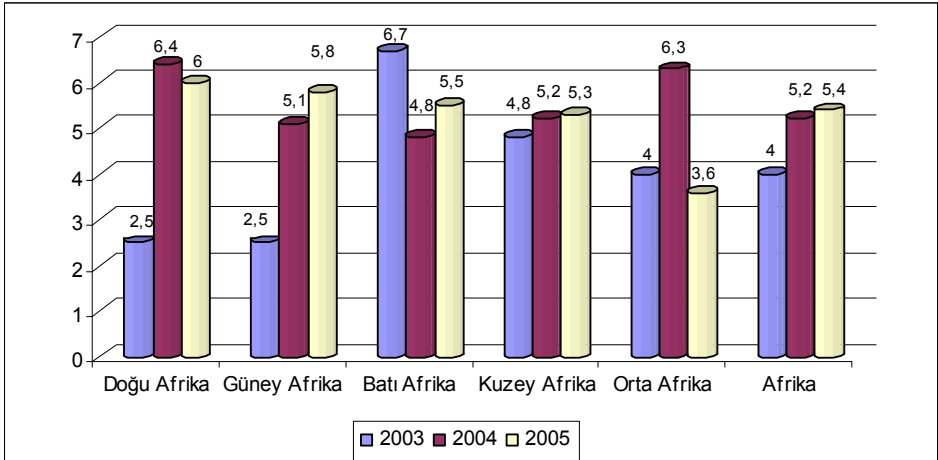
Afrika ülkelerinden Nijerya, Libya, Cezayir, Mısır, Angola, Gabon, Kongo, Kamerun ve Moritanya net petrol ihracatçılarıdır. Bu ülkeler özellikle Çin, Hindistan gibi hızlı büyüme gösteren ülkelerle ABD'ye petrol ihraç etmektedirler. Dünyada en çok petrol kullanan ABD tüketiminin % 15'ini, ikinci büyük kullanıcı Çin ise % 28'ini Afrika petrolerinden sağlamaktadır.

Grafik 3. Afrika’da Petrol Üreten ve Üretmeyen Ülkelerde Reel GSYİH’deki 2003-2005 yıllarındaki % Değişim.

Kaynak: African Development Bank Group, Selected Statistics on African Countries 2007.

Grafik 3, Afrika bölgesindeki petrol üreten ülkelerle diğerleri arasındaki reel GSYİH’nın büyümesi arasındaki farklılığı göstermek için düzenlenmiştir. Bu çerçevede **Grafik 3**’te Afrika’nın petrol üreten ülkeleri ile diğerlerinin büyüme hızları gösterilmiştir. Petrol üreticisi ülkelerin büyüme hızları diğer ülkelerinin büyüme hızlarının üzerindedir. 2005 yılında petrol üreticisi ülkeler % 6,2 büyüme hızına sahipken, diğerleri % 4,5 büyümüşlerdir.

Grafik 4: Afrika’da Alt Bölgelerin Büyüme Oranları (2003-2005)

Kaynak: African Development Bank Group, Selected Statistics on African Countries 2007.

Afrika’nın beş coğrafi bölge olarak son üç yıldaki gelişimi göstermek üzere **Grafik 4** düzenlenmiştir. Afrika kıtasında büyüme hızları açısından farklılık

coğrafi dağılımda da dikkati çekmektedir. Batı Afrika bölgesinde büyüme madenî, tarımsal hammadde üretimi ile tarımsal mallar üretimine dayanmaktadır. Kuzey Afrika, bölgeler arasında en istikrarlı büyüme oranlarına sahiptir. Kuzey Afrika, Afrika'nın petrol üreticisi ülkelerinin yoğun olarak bulunduğu bölgededir. Bölgenin petrol üreticisi olmayan ülkeleri imalat sanayinde özellikle tekstil ürünleri ile tarımsal ürünler üretmektedir. Orta Afrika, orman ürünleri ve petrol üretimi ile gelir oluşturmaktadır. Güney Afrika bölgesinde petrol, madenî ürünler, turizm hasıladada önemli bir yer tutmaktadır. Batı Afrika bölgesindeki büyümenin temel kaynağı olarak hizmetler sektörü görülmektedir (ADBG, 2006; 40).

3. Afrika Bölgesinde Kişi Başına GSYİH ve Hasılanın Bileşimi

Dünya Bankası değerlendirmesine göre Afrika bölgesindeki 36 ülke en düşük gelir grubunda, 11 ülke ortanın altı gelir grubunda ve 6 ülkede ortanın üstü gelir grubunda bulunmaktadır. Afrika bölgesinde kişi başına gelir ortalama 1182 dolardır. Bu ortalama Dünya Bankası kriterlerine göre alt gelir grubunda yer almaktadır. 36 Afrika ülkesinde kişi başına gelir 1182 doların altındadır. Afrika ülkelerinde kişi başına gelirlerin yükseltilebilmesi bir dönüşümü gerektirir. Bu dönüşüm büyümenin artmasıyla birlikte hasıladada tarımın azalan bir paya ve sanayi ile hizmetler sektörünün artan bir paya sahip olmasına ve bunun sonucunda dış ticaret sektörünün etkilenmesini içerir (Chenery ve Syrquin, 1975; 20).

Tablo 1: Afrika Ülkelerinde GSYİH'nın Sektörel Dağılımı ve Kişi Başına GSYİH

Ülke	Kişi Başına GSYİH 2006	Tarım Sektörü 2000-2005 Ortalaması	Tarım Sektörünün Payı 2006	Sanayi Sektörü 2000-2005 Ortalaması	Sanayi Sektörünün Payı 2006	Hizmet Sektörü 2000-2005 Ortalaması	Hizmet Sektörünün Payı 2006
Ekvator Gine	18057	4.7	1.6	90.0	95.7	5.3	2.7
Seyşel	9172	2.8	2.7	29.0	28.8	68.1	68.5
Libya	8438	5.5	3.0	65.9	75.4	28.6	21.6
Gabon	6750	6.3	5.1	58.6	65.4	35.1	29.4
Botswana	5711	2.4	2.4	55.4	52.8	42.2	44.9
Güney Afrika	5276	3.4	2.7	31.7	30.6	64.9	66.7
Morityus	5115	6.5	5.3	29.9	27.3	63.6	67.4
Cezayir	3786	9.0	6.8	52.2	64.4	38.7	28.8
Namibya	3045	11.1	12.1	29.6	28.4	59.3	59.5

Tunus	2962	11.8	11.3	28.7	28.5	59.6	60.2
Angola	2882	7.6	6.7	63.3	59.5	29.2	33.8
Svaziland	2461	12.9	10.1	46.8	50.5	40.3	39.4
Cabo Verde	2141	10.6	9.1	15.1	17.0	74.3	74.0
Fas	2032	15.8	15.0	28.1	28.3	56.1	56.7
Kongo	1790	5.9	4.1	67.9	76.0	26.2	19.8
Mısır	1428	16.0	14.1	35.2	38.4	48.8	47.5
Kamerun	1085	21.5	20.5	32.3	31.5	46.1	48.0
Sudan	1051	32.6	27.5	24.5	30.5	43.0	42.0
Cibuti	943	3.6	3.7	16.3	17.5	80.1	78.9
Fildişi Sahili	936	24.4	22.4	23.7	27.2	51.9	50.4
Zambiya	923	22.6	21.3	27.0	31.2	50.4	47.5
Moritanya	877	26.2	17.3	27.4	47.4	46.4	35.3
Nijerya	866	26.9	22.5	50.1	53.6	23.1	23.9
Lesoto	806	17.0	16.4	41.7	42.4	41.3	41.3
Senegal	775	17.2	16.5	24.2	23.0	58.6	60.5
Çad	679	33.7	21.0	22.3	50.2	44.0	28.8
Kenya	675	29.6	26.4	17.7	18.3	52.7	55.3
Gana	543	36.4	38.4	25.1	24.6	38.5	37.0
Benin	538	36.9	37.3	14.8	14.4	48.3	48.3
Zimbabve	538	20.0	18.1	14.5	15.4	65.4	66.5
Sao T. & Principe	524	17.6	13.9	15.3	14.9	67.1	71.2
Comoros	491	50.2	50.9	11.8	11.0	38.0	38.1
Burkina Faso	440	35.1	35.3	21.3	23.0	43.5	41.7
Mali	436	37.1	37.8	23.9	24.7	38.9	37.5
Togo	361	39.0	42.6	20.4	23.3	40.6	34.1
Mozambik	360	22.3	19.9	25.7	25.8	52.0	54.3
Orta Afrika	359	57.1	60.2	22.0	23.8	20.8	15.9
Gambia	334	33.8	37.7	13.2	12.8	52.9	49.5
Tanzanya	329	45.3	45.9	16.3	17.0	38.4	37.0

Uganda	315	33.7	31.7	20.8	21.2	45.6	47.2
Gine	313	20.8	17.3	30.7	25.8	48.5	57.0
Madagaskar	288	29.2	27.5	15.1	15.7	55.8	56.7
Sierra Leone	257	47.5	50.2	12.2	13.4	40.3	36.4
Raunda	255	41.2	41.2	21.1	21.3	37.7	37.5
Eritra	238	14.8	14.9	24.6	27.1	60.6	58.1
Nijer	236	43.2	44.7	12.8	12.1	44.0	43.2
Ginr Bissau	201	42.7	44.2	16.1	16.6	41.2	39.2
Liberya	197	...	...	...	...	...	...
Etiyopya	168	44.4	48.2	13.8	13.4	41.7	38.3
Malavi	167	38.4	35.6	17.2	18.6	44.4	45.8
Kongo Dem. Cum.	148	51.1	44.9	21.8	25.3	27.1	29.8
Burundi	118	39.3	34.7	19.1	20.3	41.7	45.0
Somali	...	...	...	...	...	...	...
Afrika	1182	15.7	13.8	36.5	41.5	47.8	44.7

Kaynak: African Development Bank Group, Selected Statistics on African Countries 2007 verilerinden üretilmiştir.

Ekonomik büyümenin hızı kadar hasılanın hangi sektörlerden elde edildiği de önemlidir. **Tablo 1** Afrika ülkelerindeki hasılanın hangi sektörlerden elde edildiğini, 2000-2005 yılları ortalamasını ve 2006 yılını göstermektedir. Chenery'nin sağlıklı bir dönüşüm için tarımın hasıladaki payı için koyduğu kriterler açısından bakıldığında 23 Afrika ülkesi dönüşümden uzak görülmektedir. Afrika ülkelerinin 41 tanesinde tarımın toplam hasıla içerisindeki payı % 10'dan daha fazla yer tutmaktadır.

Afrika bölgesinde düşük olan kişi başına gelir yapısının değişimi sektörel büyüme hızları ile ilişkilidir. **Tablo 2** farklı gelir gruplarındaki ülkelerin hasılasının sektörel büyümesini Afrika bölgesi ile karşılaştırmak için oluşturulmuştur. **Tablo 2'**de Dünya Bankası sınıflandırmasına göre, düşük, orta, ortanın altı, ortanın üstü ve yüksek gelir grubundaki ülkeler ile Afrika ve dünya ortalaması sektörel büyüme hızlarındaki değişimler gösterilmektedir. **Tablo 2'**de Afrika bölgesinin tüm gelir grupları içinde en yüksek tarımsal üretim büyümesine sahip olduğu görülüyor. Tarımsal üretimin büyüme hızındaki artış diğer gelir grubundaki bütün ülkelerin üstünde gözükmektedir.

Tablo 2: GSYİH'nin Sektörlere ve Gelir Gruplarına Göre Gelişimi (%)

	GSYİH		Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	1990-2000	2000-2005	1990-2000	2000-2005	1990-2000	2000-2005	1990-2000	2000-2005
Dünya	2,9	2,8	2	2,2	2,4	2	3,1	7,2
Düşük Gelir	4,8	6,1	3,2	3	4,9	6,9	6	4,9
Orta Gelir	3,8	5,2	2	3,3	4,5	6,1	3,9	6,2
Ortanın Altı	5,3	6,3	2,7	3,8	7,1	7,7	5	3,5
Ortanın Üstü	2,1	3,5	0,3	3,1	1,4	3,2	2,8	5,2
Yüksek Gelir	2,7	2,2	1,3	-0,1	1,8	0,9	2,9	2,3
Afrika	3,15	4,2	3,1	4,15	3	3,65	2,9	4,4

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2007.

4. Afrika Bölgesinin İhracat Yapısı

Birçok Afrika ülkesi için döviz gelirlerinin oluşmasında ihracat önemli bir kaynaktır. Bu çerçevede Afrika bölgesinin ihracatının mal gruplarına ve yapıldığı bölgelere göre dağılımını ve gelişimini görmek üzere **Tablo 3** düzenlenmiştir. **Tablo 3**'te mal grupları; petrol ve madencilik ürünleri, imalat sanayi ürünleri, tarımsal ürünler olarak sınıflandırılmıştır. Bölgelerin seçiminde Afrika'nın ağırlıklı olarak ihracatta bulunduğu ülkeler esas alınmıştır. Buna göre Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve bölge içi ticareti göstermek üzere Afrika bölgeleri seçilmiştir. Afrika bölgesinin toplam ihracat gelirlerinin yaklaşık % 65'i petrol ve madencilik ürünlerinden oluşmaktadır. Afrika'daki 53 ülkenin 9'u petrol ve maden ürünlerinin net ihracatçısıdır. Bu 9 ülkenin toplam ihracatı ise Afrika toplam ihracatının % 85'ini oluşturmaktadır. Tarım ürünleri ihracat gelirleri, petrol ve madencilik ürünleri gelirleri ile birlikte toplam ihracat gelirlerinin % 76'sını meydana getirmektedir. Afrika ülkelerinin ihraç ettiği hem tarım ürünleri hem de petrol ve madencilik ürünleri işlenmemiş, birincil mallardır. İmalat sanayi ürünlerinin ihracat gelirleri içindeki payı % 24'tür. 2005 yılı dünya mal ticareti verileri incelendiğinde toplam mal ihracatı içinde imalat sanayi ürünlerinin payı % 71 iken, tarım ve petrol ürünlerinin payı % 25'tir. Bu oranlar Afrika ile karşılaştırıldığında neredeyse tam tersidir. Gelir düzeyi yüksek olan Kuzey Amerika ve Avrupa bölgesi dünya toplam mal ihracatı içinde imalat sanayi ürünlerinin % 47'sini ithal etmiştir. Aynı bölgelerin Afrika'dan ithal ettiği imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı % 13'tür.

Tablo 3'e bölge içi ticaret açısından bakıldığında Afrika'nın toplam ihracatının % 8,9'unun bölge ülkeleriyle olduğu görülmektedir. Bu oran diğer bölgelerin oranlarıyla karşılaştırıldığında çok düşüktür.

Tablo 3: Afrika'nın Belirli Ürün Grupları ve Bölgelere Göre Mal İhracatı, 2005, (Milyar \$)

	Değer	Pay	Yıllık Yüzde Değişim			
	2005	2005	2000-2005	2003	2004	2005
Dünya	297,7	100,0	15	25	30	29
Avrupa	127,8	42,9	11	17	19	27
Kuzey Amerika	60,2	20,2	19	54	35	41
Asya	48,6	16,3	15	23	45	20
Afrika	26,5	8,9	13	24	16	15
Petrol ve Maden Ürünleri						
Dünya	194,2	100,0	18	32	42	43
Avrupa	74,2	38,2	14	16	30	43
Kuzey Amerika	52,9	27,2	20	65	37	49
Asya	33,4	17,2	16	27	59	26
Afrika	9,4	4,8	16	53	16	32
İmalat Sanayi Ürünleri						
Dünya	63,0	100,0	11	20	16	12
Avrupa	34,5	54,7	9	22	11	12
Afrika	11,4	18,1	13	10	17	17
Asya	7,7	12,2	16	34	30	8
Kuzey Amerika	5,1	8,1	10	18	23	-4
Tarımsal Ürünler						
Dünya	32,3	100,0	11	18	22	8
Avrupa	15,2	47,2	9	15	15	6
Afrika	5,5	17,1	9	25	14	0
Asya	5,0	15,3	7	13	25	4
Kuzey Amerika	2,0	6,3	16	10	45	11

Kaynak: Dünya Bankası

Afrika bölgesinin dış ticaretten yarar sağlayabilmesi için ihraç mallarının niteliği ve miktarı kadar fiyatlarının da önemi vardır. Temel ihraç malları olan gıda ve tarımsal hammadde fiyatlarındaki son on yıllık değişim **Tablo 4'te** gösterilmiştir. **Tablo 4'e** göre gıda ve tarımsal hammadde fiyatları düşme eğilimi göstermektedir. Bu çerçevede belirtilen mal grubundaki malların ihracatı ile ihracat gelirlerinin artırılması olası görülmemektedir.

Tablo 4: Bazı Temel Malların İhracat Fiyat Endeksleri (1995-2005) (1995=100)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Gıda Ürünleri	100	105	100	89	77	77	77	80	84	85	96
Tarımsal Ham Maddeler	100	96	92	76	77	81	77	78	81	86	87

Kaynak: Dünya Bankası

SONUÇ

Dünya nüfusunun % 14'ünün yaşadığı Afrika bölgesindeki gelir düzeyinin yükselmesi önemlidir. Afrika bölgesinin dış ticareti ve üretim yapısı incelendiğinde katma değer yaratmayan birinci malların üretim ve ihracatta önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Afrika ülkeleri dünyadaki diğer tarımsal mal ihracatçısı ülkelerle karşılaştırıldığında birincil mal ihracı çeşitliliğinde geride kalmakta ancak onları yakalama eğiliminde olduğu görülmektedir (Ngaruko, 2003;40). Toplam ihracatta birincil malların payı ile ekonomik gelişme düzeyi arasında negatif ilişki olduğu bilinmektedir (Jonathan, 2005;144). Bu çerçevede ekonomik gelişmişlik düzeylerinin artırılabilmesi için Afrika ülkelerindeki hasılanın yapısı içinde sanayi ve hizmet sektörlerinin payının artırılması gereklidir. Bu dönüşüm gerçekleşmeden gelir düzeyinin artması olası değildir. Büyüme oranlarının da gösterildiği **Tablo 2**'de Afrika'nın son 15 yıllık dönemde büyüme hızı açısından ortalamasının üstü ve yüksek gelir gruplarındaki ülkelere daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Ancak son 200 yıllık dönem dikkate alındığında dünyada kişi başına gelir 8 kat artmış olmasına rağmen en düşük ve en yüksek gelirli ülkeler arasındaki fark 60 misli olmaya devam etmiştir. Bunun ardında ülkelerin yıllık büyüme hızlarındaki % 1 ya da % 2 gibi farklar yatmaktadır. İlk bakışta önemsiz gibi gözükse de bu farklar uzun vadede ülkelerin ortalama gelir düzeyleri arasında büyük uçurumlar ortaya çıkarmıştır (Pamuk, 2007: 11).

Afrika bölgesinde petrol üreticisi olmayan ülkelere tarımsal mal üretimi hasıla içinde önemli bir paya sahiptir. Bu ülkelerin dış ticaretinde tarımsal ürünler ağırlıklıdır. Tarımsal ürünler düşük talep esnekliğine sahiptir. Düşük talep esnekliği tarımsal üretimdeki değişimler sonucunda ülkelerin dış ticaret gelirlerini istikrarsız hale getirmektedir. Tarımsal ürünlere yönelik talep artsa bile, tarımsal ürün arzı kısa dönemde düşük arz esnekliğine sahiptir, dolayısıyla artan fiyatlar tarımsal mal ihracatçısı ülkeler için üretim artışından kaynaklanacak gelir yükselişi etkisi yaratmayacaktır (Balassa, 1990; 386). Tarımsal üretim yapan kalkınmakta olan ülkeler için bir başka sorun, kalkınmış ülkelerin tarım alanındaki korumacı politikaları ve sübvansiyon uygulamalarıdır. Birleşmiş Milletler hesaplarına göre bu uygulamaların sonucunda kalkınmakta olan ülkelerin yıllık ortalama kaybı 24 milyar dolardır.

İktisadî büyüme ekonomilerin uzun vadeli değerlendirmelerinde hiç kuşkusuz tek ölçüt olamaz. Örneğin; büyüme ile gelirin bölüşümü ve yaşam beklentisi, eğitim, sağlık gibi boyutları içeren insani gelişmeyi dikkate almak gerekir (Pamuk, 2007; 5). Bu çerçevede Birleşmiş Milletler'in Afrika için koyduğu Binyıl Kalkınma Hedefleri içerisinde yoksulluğu yarı yarıya azaltmak için ortalama % 7'lik büyüme hedefi maalesef sadece üç ülke tarafından sağlanabilmektedir. Angola, Ekvator Gine ve Mozambik 2015'e kadar planlanan dönem için ortalama % 7'lik büyüme hızını şimdilik tutturabilmiştir.

KAYNAKÇA

Balassa, B. (1990) Incentive Policies and Export Performance in sub-Saharan Africa, *World Development*, Vol.18, No: 3, p. 383-391.

Chenery, H. B. and Syrquin, M., (1975), **Patterns of Development: 1950-1970**, New York: Oxford University Press for the World Bank.

Jonathan, I. vd., (2005), Natural Resource Export Structures and the Political Economy of Economic Growth, **The World Bank Economic Review**, 19 (2), p.141-174.

Ngaruko, F. (2003), “**Agricultural Export Performance in Africa: Elements of Comparison with Asia**” ESA. Working Paper No. 03-09, FAO, Rome.

Pamuk, Ş. (2007), “Dünyada ve Türkiye’de İktisadi Büyüme (1820-2005)”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Ankara: Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, s.11.

UNECA, (2005), *The Millennium Development Goals in Africa: Progress and Challenges*, Addis Ababa: UNECA.

World Bank, *Africa Development Indicators (ADI) 2006*, Washington, September 2006.

World Bank, *World Development Indicators 2007*, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/member.do?method=getMembers&userid=1&queryId=6>, (30.08.2007).

UNDP, <http://www.undp.org.tr>, (30.08.2007).

ÇİN EKONOMİSİNDEKİ BÜYÜMENİN DÜNYA VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

NARİN, Müslüme
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Son yıllarda Çin ekonomisi hızla büyümektedir. Özellikle 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üyeliğinin ardından Çin'in ihracatı çok daha büyük oranda artmıştır. Dünya piyasalarında emek yoğun Çin sanayi mallarının yer alması, tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye için de bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. İhraç malları ağırlıklı olarak emek yoğun sanayi mallarından oluşan Türkiye, özellikle tekstil ve hazır giyimde Çin karşısında rekabet gücünü kaybetmeye başlamıştır.

Bu çalışmada öncelikle Çin ekonomisindeki gelişme ile Çin'in dünyaya açılması ve DTÖ'ye üyeliği ele alınmıştır. Daha sonra Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, Çin'in DTÖ'ye üyeliğinin Türkiye ekonomisi ve çeşitli kesimler üzerine etkileri incelenmiştir. Son olarak da Türkiye'nin, Avrupa Birliği piyasasında özellikle tekstil ve hazır giyimde Çin karşısındaki rekabet gücü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin ekonomisi, Çin'in DTÖ'ye üyeliği, Türkiye hazır giyim sanayi, Dış ticaret Performans Endeksi.

ABSTRACT

The Effects of Growth in Chinese Economy on The World and Türkiye

Chinese economy is growing fast in recent years. Especially in year 2001 after China's accession to the World Trade Organization (WTO), export of China increased a lot more. Presence of labor intensive Chinese industry goods at global markets has begun to create a threat for Turkish economy as well as developed and developing countries. Having predominantly labor intensive industry goods that compose its export goods, Türkiye started losing competitiveness against China particularly in textile and clothing industries.

In this study, first, growth of Chinese economy, globalization of China and its membership to World Trade Organization were discussed. Secondly, commercial relations between China and Türkiye, the effects of membership of China to WTO on Turkish economy and its various sectors were examined. Finally, competitiveness of Türkiye in European market against China especially in textile and clothing industries was examined.

Key Words: The economy of China, China's WTO accession, Turkish clothing industry, Trade Performance Index.

GİRİŞ

Son yıllarda dünya piyasalarında emek yoğun Çin sanayi mallarının yer almaya başlaması, tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye için de bir tehdit oluşturmaktadır. İhraç malları ağırlıklı olarak emek yoğun sanayi mallarından oluşan Türkiye, özellikle tekstil ve hazır giyimde Çin karşısında rekabet gücünü kaybetmektedir.

2001 yılında Dış Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne üye, DTÖ Antlaşması kapsamında bulunan Tekstil ve Giyim Antlaşmasına (ATC) taraf olan Çin, bu antlaşma kapsamında kotaların kaldırılmasından yararlanmaya başlamıştır. 2005 yılında kotaların tamamen kaldırılmasıyla dünya piyasalarında ihracatçı ülkeler arasındaki rekabet daha da artacaktır. Bu gelişmeler doğrultusunda Çin'in dünya piyasalarında, özellikle Avrupa Birliği ve ABD piyasalarında pazar payını büyüteceği tahmin edilmektedir. Özellikle de dünya tekstil ve hazır giyim kesimlerinde rekabet ortamı yeni biçime dönüşmesinden Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler de olumsuz etkilenecektir.

Türkiye'de tekstil ve hazır giyim kesimleri, son yıllarda önemini kaybetmesine karşın, dış ticaret içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu kesimlerin toplam ihracat içinde 1996-2000 döneminde % 38 olan payı, 2000-2005 döneminde % 30,9'a düşmüştür. Aynı dönemlerde Çin'in ihracatı ise artış göstermiştir.

Bildirimizde öncelikle Çin ekonomisindeki gelişme ile Çin'in dünyaya açılması ve DTÖ'ye üyeliği ele alınacaktır. Daha sonra Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler, Çin'in DTÖ'ye üyeliğinin Türkiye ekonomisi ve çeşitli kesimler üzerine etkileri incelenecektir. Son olarak da Türkiye'nin, Avrupa Birliği piyasasında özellikle tekstil ve hazır giyimde Çin karşısındaki rekabet gücü değerlendirilecektir.

1. Çin Ekonomisindeki Gelişmeler ve DTÖ'ye üyelik

Yıllarca kapalı bir ekonomik yapı izleyen Çin, büyüme ve refah artışlarında sorunlar yaşaması yüzünden 1978 yılında ekonomisinde köklü değişim kararı almıştır. Bu kararın öncülüğünü Deng Xiaoping öncelikle bazı kişilerin ve bölgelerin gelişmesi ve zenginleşmesiyle, sonuçta tüm toplumun zenginleşeceğini söyleyerek yapmıştır. Ancak siyasal ve sosyal eşitlikten vazgeçilmesine yönelik bu yeni düşünce, o dönemde ülkeyi harekete geçirememiştir. Bu olaydan yirmi yıl sonra Çin, gerçekleştirdiği değişikliklerle ekonomisini geliştirmeyi başarmıştır (China People's Daily Online, 2005).

1978 yılından itibaren liberalleşme politikaları izlemeye başlayan Çin'in ekonomisini iyileştirmeye yönelik değişiklikleri, Qian (1999: 3) 1978-1993 dönemi ve 1994 sonrası dönem olmak üzere iki aşamada incelenmektedir. İlk

aşamada alınan kararlarla Çin, merkezi planlama sistemini, kaynak dağılımında etkinliği piyasa koşullarında artırarak ve teşvikler vererek kademeli olarak değiştirmeye hedeflemiştir. İkinci aşamada ise sosyalist piyasa ekonomisinin geliştirilmesine yönelik kararlar alınmıştır. Bu doğrultuda piyasa sistemini destekleyen yeni kurumlar oluşturulmuş, devlete ait kuruluşların özelleştirilmesi ve yeniden yapılandırılmasına ağırlık verilmiştir (Qian, 1999: 14).

1992 yılında Çin Komünist Partisinin 14. Ulusal Kongresi'nde sosyalist piyasa ekonomisinin oluşturulmasına ilişkin karar alınması, 1997 yılında Hong Kong ile 1999 yılında Makao'nun Çin'e katılarak özel idari bölge statüsü kazanması, Çin'deki önemli gelişmelerdir. Çin'deki önemli gelişmelerden biri de, dünya ekonomik sisteminin içinde yer almak amacıyla 11 Kasım 2001 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ye üye olmasıdır. Çin'in DTÖ'ye üyeliği, ülkenin ticareti üzerinde olumlu etkileri olmuştur (İGEME, 2006: 1).

2006 yılında dünya ekonomisi % 5,4 oranında büyürken, Çin ekonomisi % 10,7 oranında büyümüş; 2007 yılında % 10, 2008 yılında da % 9,5 oranında büyüyeceği beklenmektedir. Ayrıca 1989-98 döneminde yıllık ortalama % 9,6 oranında büyüyen Çin ekonomisi, 1999-2008 döneminde de % 9,4 oranında büyümeyi başarmış olacaktır (IMF, 2007: 211, 217). Son yıllarda ekonomisinin aşırı ısındığını düşünen Çin, başta bankaların sıkı borç verme politikaları uygulaması gibi bir dizi soğutucu önlemler almıştır. Ağustos 2006'da Çin Merkez Bankası faiz oranlarını % 0,27, Haziran ve Temmuz 2006'da ise ticari bankaların rezerv gereksinimini de % 0,5 oranında artırmıştır. Para arzını kısımaya yönelik bu uygulamalarla Çin, ekonomisindeki aşırı ısınmayı biraz düşürmeyi başarmıştır (EIA, 2007). Bu süreçte, Çin'e 2003 yılında yaklaşık 53,5 milyar dolar, 2004'te 60,6 milyar dolar, 2005'te 72,4 milyar dolar ve 2006 yılında 69,5 milyar dolar doğrudan yabancı yatırımı yapılmıştır (UNCTAD, 2006: 52; USCBC, 2007). Çin'e yönelik yatırımlarda başı Hong Kong, Virjinya Adaları ve Japonya çekmektedir (Invest in China, 2005). Dünya ekonomisi, ihracatı ve ithalatı içinde büyük paya sahip olması ve bu payın giderek artması nedeniyle Çin, dünya piyasaları üzerinde bir tehdit oluşturmaktadır.

1.1. Çin'in Dünya Ekonomisindeki Konumu ve Büyüme Hızı

Çin, dünyanın en çok nüfusuna sahip ülkesi ve en hızlı büyüyen ekonomisidir. Çin ekonomisi 2000'li yıllarda ortalama % 10 civarında büyüme kaydetmiştir. Dünya gayrisafi milli hâsılası (GSYH)'nın % 15,1'ine sahip olan Çin, bu payla dünyanın ABD'den sonra ikinci büyük ekonomisine sahiptir. Ayrıca Çin dünya ihracatında % 7, ithalatında ise % 6,5'lik payla ABD ve Almanya'dan sonra dünyanın üçüncü büyük ülkesi konumundadır. Çin, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler ve seçilmiş bazı ülkelerin, dünya GSYH, ihracat, ithalat ve nüfusu içerisindeki payı 2006 yılı itibarıyla Tablo-1'de görülmektedir.

Tablo 1: Dünya Temel Göstergeleri % (2006)

	Dünya GSYH	Dünya İhracat	Dünya İthalatı	Dünya Nüfus
Gelişmiş Ekonomiler	52,0	67,3	64,8	15,3
Gelişmekte olan Ekonomiler	48,0	32,7	32,1	84,7
Dönüşüm Ekonomileri	-	4,1	3,1	-
Avrupa	14,7	40,1	39,7	5,0
Afrika	3,4	2,5	2,3	12,9
Orta Asya	2,8	4,7	5,5	3,7
ABD	19,7	9,8	15,7	4,7
Çin	15,1	7,2	6,5	20,5
Japonya	6,3	5,0	4,7	2,0
Hindistan	6,3	1,0	1,4	17,4
Almanya	3,9	8,9	7,5	1,3
İngiltere	3,2	4,6	5,0	0,9
Fransa	2,9	4,3	4,4	1,0
İtalya	2,7	3,5	3,6	0,9
Rusya	2,6	2,3	1,1	2,2
Brezilya	2,6	1,1	0,8	2,9

Kaynak: IMF, (2007), International Monetary Fund, World Economic Outlook, April 2007. s. 204. UNCTAD, (2007), Handbook of Statistics, http://www.unctad.org/fr/docs/tdstat31_fr.pdf, s. 10–17.

Tablo 1'den de görüleceği üzere 2006 yılında gelişmiş ekonomilerin dünya ekonomisi içerisindeki payı % 52, ihracatındaki payı % 67,3 ve ithalatındaki payı % 64,8'dir. Aynı yıl gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki payı % 48, ihracatındaki payı % 32,7 ve ithalattaki payı ise % 32,1 olarak gerçekleşmiştir. Dünya ekonomisi içindeki payı % 15,1, dünya ihracatı içindeki payı % 7,2 ve dünya ithalatı içindeki payı % 6,5 olan Çin, ABD'den sonra en büyük ekonomiye sahip ülke konumundadır.

Dünyadaki çeşitli bölge ve ülkelerin büyüme hızları ise Tablo-2'de verilmiştir. Bu tablodan da görüleceği üzere Çin, yaklaşık on yıldır dünyanın en hızlı büyüyen ülkesi konumundadır. 2006 yılı itibariyle gerçekleştirilen büyüme hızına göre Çin'i, % 9,2'lik büyüme hızıyla Hindistan, % 6,7'lik büyüme hızıyla Rusya izlemektedir.

Tablo 2: Çeşitli Bölge ve Ülkelerde Büyüme Oranı (%)

	1989-98	1999-08	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Dünya	3,2	4,4	3,7	4,8	2,5	3,1	4,0	5,3	4,9	5,4	4,9	4,9
Gelişmiş Ekon.	2,7	2,6	3,5	4,0	1,2	1,6	1,9	3,3	2,5	3,1	2,5	2,7
Gelişmekte O.Ek.	3,8	6,4	4,1	6,0	4,3	5,0	6,7	7,7	7,5	7,9	7,5	7,1
Avrupa	-	2,1	3,0	3,9	1,9	0,9	0,8	2,0	1,4	2,6	2,3	2,3
Afrika	2,2	4,7	2,7	3,1	4,4	3,7	4,7	5,8	5,6	5,5	6,2	5,8
Orta Asya	4,5	4,8	1,8	5,4	3,0	3,9	6,5	5,6	5,4	5,7	5,5	5,5
Çin	9,6	9,4	7,6	8,4	8,3	9,1	10,0	10,1	10,4	10,7	10,0	9,5
Hindistan	5,7	7,0	6,7	5,3	4,1	4,3	7,3	7,8	9,2	9,2	8,4	7,8
Rusya	-	6,6	6,4	10,0	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4	6,7	6,4	5,9
Meksika	3,4	3,1	3,8	6,6	-	0,8	1,4	4,2	2,8	4,8	3,4	3,5
Brezilya	2,0	3,1	0,3	4,3	1,3	2,7	1,1	5,7	2,9	3,7	4,4	4,2
ABD	3,0	2,8	4,4	3,7	0,8	1,6	2,5	3,9	3,2	3,3	2,2	2,8
İngiltere	2,0	2,7	3,0	3,8	2,4	2,1	2,7	3,3	1,9	2,7	2,9	2,7
Almanya	2,5	1,5	1,9	3,1	1,2	-	-0,2	1,2	0,9	2,7	1,8	1,9
Kanada	2,1	3,2	5,5	5,2	1,8	2,9	1,8	3,3	2,9	2,7	2,4	2,9
Japonya	2,0	1,6	-0,1	2,9	0,2	0,3	1,4	2,7	1,9	2,2	2,3	1,9

Kaynak: IMF, (2007), International Monetary Fund, World Economic Outlook, April 2007. s. 212, 217.

1.2. Çin Ekonomisinin Genel Görünümü

Çin'in 2001 yılında 1.159 milyar dolar olan gayri safi yurtiçi hâsılası, 2006 yılında 2.719 milyar dolara çıkmıştır. Son yıllarda en büyük büyüme oranına sahip olan Çin ekonomisinin 2001-2006 döneminde genel durumu Tablo-3'te görülmektedir.

Tablo 3: Çin Ekonomisinin Genel Durumu 2001-2006

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GSYH (milyar ABD \$)	1.159	1.454	1.648	1.937	2.278	2.719
GSYH artış hızı (%)	7,5	9,1	10,0	10,1	10,4	10,7
Enflasyon (ortalama, %)	0,7	-0,7	1,2	3,8	1,8	1,7
Nüfus (milyon)	1.276	1,285	1,292	1,300	1,308	1,315
İhracat (milyar ABD \$)	266,1	325,7	438,3	593,4	762,5	969,7
İthalat (milyar ABD \$)	-232,1	-281,5	-393,6	-34,4	-28,3	-51,9
Cari İşlemler Dengesi (milyar ABD \$)	17,4	35,4	45,9	68,7	160,8	250,0
Döviz rezerv-altın dâhil (milyar ABD \$)	215,6	291,1	408,2	614,5	821,5	1,069
Toplam dış borç (milyar ABD \$)	170,1	186,1	208,5	247,7	281,6	315,4
Borç-servis oranı (%)		8,0	7,1	3,3	3,0	2,8
Döviz kuru (ortalama, Rmb: ABD\$)	8,28	8,28	8,28	8,28	8,19	7,97

Kaynak: EIU (2007), Country Profile China, 5 Ocak 2007'den aktaran Economist, <http://www.economist.com/countries/China/profile.cfm?folder=Profile%DEconomic%20Data> (03.07.2007).

Çin ile diğer bölge ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik göstergeleri karşılaştırmalı olarak **Tablo 4**'te yer almaktadır. Japonya, Hong Kong, Tayvan, Güney Kore ve Türkiye ile karşılaştırıldığında, Çin'in en fazla nüfusa ve en büyük dış ticaret hacmine sahip olduğu ancak kişi başına düşen yurt içi hâsılasının düşüklüğü dikkati çekmektedir.

Tablo 4: Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeler 2006

	Çin	Japonya	Hong Kong	Tayvan	Güney Kore	Türkiye
GSYH (milyar ABD \$)	2.719	4,365	190	356	888	576,5
K.B.GSYH (dolar, Satın alma gücü paritesi olarak)*	7.700	33.100	37.300	29.500	24.500	9.000
GSYH artış hızı (%)	10,7	2,2	6,9	4,6	5,0	6,1
Enflasyon (ortalama, %)	1,7	0,2	2,0	0,6	2,2	9,5
Nüfus (milyon)	1,315	128	6,9	22,7	48,7	74,3
İhracat (milyar ABD \$)	969,7	615,8	318	224	331,8	91,9
İthalat (milyar ABD \$)	-751,9	534,5	-331,7	-200,5	-302,6	-132,1
Cari İşlem. Den (milyar \$)	250,0	170,5	20,2	25,2	6,1	-31,7
Döviz rezer-altın da. (milyar \$)	1,069	880	133	266	239	61,1
Toplam Dış Borç (milyar \$)	315,4	-	72,1	96,5	176,3	206,5
Döviz Kuru (ort., Rmb:ABD\$)	7,97	116,3	7,8	32,5	954,8	1,43

* CIA'dan alınmıştır.

Kaynak: EIU (2007), Country Profile China, 5 Ocak 2007'den aktaran Economist, <http://www.economist.com/countries/China/profile.cfm?folder=Profile%20Economic%20Data> (03.07.2007). CIA, (2007), The World Factbook 2007, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (10.08.2007).

Ayrıca Çin'in 2006 yılında gayri safi yurt içi üretiminin kaynakları ve bileşenleri **Tablo 5**'te görülmektedir.

Tablo 5: Çin'in Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası 2006

Gayri safi yurt içi üretimin kaynakları	%	Gayri safi yurt içi üretiminin bileşenleri	%
Birincil sektör	11,7	Özel tüketim	36,4
İkincil sektör	48,9	Kamu tüketimi	13,7
- Sanayi	42,8	Brüt sabit yatırım	40,9
- İnşaat	5,5	İhracat	39,7
Üçüncül sektör	39,3	İthalat	-31,9

Kaynak: EIU (2007), Country Profile China, 5 Ocak 2007'den aktaran Economist, <http://www.economist.com/countries/China/profile.cfm?folder=Profile%20Economic%20Data> (03.07.2007).

1.3. Çin'in Dış Ticareti

2005 yılında 762 milyar dolarlık mal ihracatı ve 660 milyar dolarlık mal ithalatı yapan ve hem ihracatta hem de ithalatta üçüncü sırada yer alan Çin, 2005 yılında 102 milyar dolar fazla vermiştir. 2006 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 27, ithalat ise % 19,9 oranında artmış ihracatı 969 milyar dolara, ithalatı ise 792 milyar dolara yükselmiştir (UNCTAD, 2007: 6-7).

2005 yılında en fazla ihracat ve ithalat yapan ilk on ülke ve Türkiye'nin payları **Tablo 5**'te görülmektedir.

Tablo 6: Dünya'da En Çok Mal İhraç ve İthal Eden Ülkeler ile Türkiye (2005)

Ülkeler	İhracat milyar dolar	%	Ülkeler	İthalat milyar dolar	%
Almanya	969,9	9,3	ABD	1732,4	16,1
ABD	904,4	8,7	Almanya	773,8	7,2
Çin	762,0	7,3	Çin	660,0	6,1
Japonya	594,9	5,7	Japonya	514,9	4,8
Fransa	460,2	4,4	İngiltere	510,2	4,7
Hollanda	402,4	3,9	Fransa	497,9	4,6
İngiltere	382,8	3,7	İtalya	379,8	3,5
İtalya	367,2	3,5	Hollanda	359,1	3,3
Kanada	359,4	3,4	Kanada	319,7	3,0
Belçika	334,3	3,2	Belçika	318,7	3,0
Türkiye	73,4	0,7	Türkiye	116,6	1,1

Kaynak: WTO (2006), International trade statistics 2006, International Trade Organization, s. 17.

http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its06_toc_e.htm

Çin'in 2006 yılında en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler ve payları Tablo-7'de görülmektedir.

Tablo 7: Çin'in İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler

En çok ihracat yaptığı ülkeler ve payları	%	En çok ithalat yaptığı ülkeler ve payları	%
ABD	21,0	Japonya	14,6
Hong Kong	16,0	Güney Kore	11,3
Japonya	9,5	Tayvan	11,0
Güney Kore	4,6	ABD	7,5
Almanya	4,2	Almanya	4,8
Hollanda	3,2	Malezya	3,0
İngiltere	2,5	Avustralya	2,4
Singapur	2,4	Tayland	2,3

Kaynak: EIU (2007), Country Profile China, 5 Ocak 2007'den aktaran Economist, <http://www.economist.com/countries/China/profile.cfm?folder=Profile%20Economic%20Data> (03.07.2007).

Çin, 1996 yılında ihracatının % 14,4'ünü Avrupa'ya yaparken, 2005 yılında bu oran % 19,4'e yükseltmiş; ithalatının ise 1996 yılında % 15,3'ünü Avrupa'dan sağlarken, 2005 yılında bu oran % 11,9 olmuştur. Ayrıca toplam ithalatının % 38,3'ünü gelişmiş ülkelerden, % 33,4'ünü güneydoğu Asya'dan yapmıştır. Toplam ihracatının ise 2005 yılında % 55'ini gelişmiş ülkelere, % 23,5'ini güneydoğu Asya ülkelerine gerçekleştirmiştir (UN Comtrade, 2005).

Tablo 8: Çin'in İhracat ve İthalatının Sektörel Dağılımı (2005)

Mal Grupları	İhracat milyar dolar	%	İthalat milyar dolar	%
0 Yiyecek ve canlı hayvan	22,5	2,9	9,4	1,4
2 Petrol dışındaki ham maddeler	7,5	1,0	70,2	10,6
3 Mineral yakıtlı. yağlar ve ilgili mad.	17,6	2,3	63,9	10,0
4 Hayvansal ve bitkisel yağlar	-	-	3,4	0,5
5 Kimyasal maddeler	35,8	4,7	77,7	11,7
6 İmal edilmiş mallar	129,1	16,9	81,2	12,3
7 Makine ve taşıma araçları	352,2	46,2	290,5	44,0
8 Çeşitli üretilmiş maddeler	194,2	25,5	60,9	9,1
9 Diğer	3,1	0,5	2,8	0,4
Toplam	762,0	100,0	660,0	100,0

Kaynak: UN Comtrade, 2005.

Çin'in ana ihracat mallarını, büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri, telekomünikasyon araçları, elektrikli makineler, giyim eşyaları; ana ithal mallarını ise elektrikli makineler, petrol ve petrol ürünleri, mesleki ve bilimsel ölçü cihazları, metal cevherleri, döküntü ve hurdaları, büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri oluşturmaktadır. SITC Rev.3 sınıflandırmasının 3 basamaklı alt sektörlerine göre, 2005 yılında Çin'in ihracatı ve ithalatı içerisinde en büyük paya sahip ürünler ve payları Tablo-8-9'da verilmiştir.

Tablo 9: Çin'in İhracatı İçerisinde En Büyük Paya Sahip Ürünler ve Payları

ÇİN İHRACAT SITC REV.3 (3 digit)	Milyar dolar	%	ÇİN İTHALAT SITC REV.3 (3 digit)	Milyar dolar	%
752 Bilgisayar parçaları	76,3	10,0	776 Radyo ve tv parçaları	95,3	14,4
764 Telekomünikasyon par.	62,2	8,2	871 Optik malzemeler	30,9	4,7
759 Büro araçları	29,7	3,9	764 Telekomünikas. par.	27,5	4,2
845 Giyim eşyaları	23,5	3,1	763 TV ses kayıt cihazları	20,4	3,1
894 Oyuncak, spor gereçleri	20,6	2,7	281 Demir cevheri	18,4	2,8
776 Pikaplar; manyetik ses kaydetme, video cihazları	20,4	2,7	772 Elektrik düğmeleri	18,3	2,8
763 TV ses kayıt cihazları	20,4	2,7	752 Bilgisayar parçaları	18,0	2,8
851 Ayakkabılar	19,1	2,5	759 Büro araçları	17,3	2,6
778 Elek. mak. cihaz ve ale.	16,6	2,2	778 Elek. mak. cihaz ve ale.	13,5	2,0
821 Mobilyalar	16,6	2,2	728 Diğer makine parçaları	13,0	2,0
Toplam	305,4	40,2	Toplam	272,6	41,4

Kaynak: UN Comtrade, 2005.

1.4. Çin ve Türkiye'nin Dış Ticaret Performans Endeksi

Ülkelerin ve başlıca sektörlerin ihracat performansını ve rekabet gücünü değerlendirmek amacıyla Uluslararası Ticaret Merkezi, "Dış Ticaret Performans Endeksi" hazırlamaktadır. Bu endeksin hazırlanmasında 184 ülke ve 14 sektör verileri kullanılmakta ve her ülkenin ve sektörün temel ticaret performans özellikleri, piyasa payı kayıp ve kazançları belirlenmektedir. Dış ticaret performans endeksi, belirli bir dönemde ihracat edilen ürünlerin dünya piyasalarındaki payındaki değişim ile bu değişimin arkasında yatan nedenleri belirlemektedir. Piyasa payındaki değişimin arkasında yatan üç neden, rekabet etkisi, coğrafik ve ürün uzmanlaşma etkisi ile uyum etkisidir. Rekabet etkisi, hedef piyasaların ithalatı içinde ihracatçı ülkenin payında belirli bir dönemde ortaya çıkan ortalama yıllık yüzde değişim ile o ülkenin dünya piyasalarındaki

konumunun sıralaması çarpılarak bulunmaktadır. Bu etki pozitif ise ihracatçı ülkenin dünya piyasa payı artmaktadır.

Çin'deki 14 sektörünün 2001-2005 döneminde dış ticaret piyasa payındaki değişme ve bu değişmelere yol açan etmenlerle birlikte Çin'in dış ticaret performans endeksi **Tablo 10**'da verilmiştir.

Tablo 10: Çin'in Dış Ticaret Performans Endeksi

Sektörler	Dış ticaret performans endeksi	Rekabet etkisi	Coğrafi uzmanlaşma etkisi	Ürün uzmanlaşma etkisi	Uyum etkisi
Giyim	1,30	1,71	-0,77	0,00	0,24
Deri ürünleri	1,20	1,14	0,00	0,32	0,34
Tekstil	1,60	1,68	-0,86	0,72	0,72
IT ve Elektronik	6,44	6,40	0,7	0,00	0,55
Temel imalat	4,20	3,04	0,00	0,00	0,46
Çeşitli imalat	4,05	3,51	0,00	-0,97	0,48
Taşıma araçları	5,52	4,86	0,00	1,52	0,56
İşlenmiş gıda	2,64	2,73	-4,08	0,42	0,65
Elektriksiz makine	2,75	2,40	0,00	0,56	0,20
Elektronik parça	3,36	3,20	0,80	0,49	0,29
Kimya	3,25	2,28	0,00	-1,80	-4,32
Ağaç ürünleri	2,42	1,98	-3,39	0,92	0,85
Mineraller	-3,06	-3,96	0,59	2,46	-4,48
Taze gıda	0,87	2,04	-4,86	0,00	0,66

Kaynak: UNCTAD/WTO (2007), International Trade Centre, Trade Performance Index, <http://www.intracen.org/menus/countries.htm> (15.08.2007).

Çin dünya toplam ihracatı içindeki payının 2001–2005 yılları arasında gösterdiği gelişmenin büyük bir bölümü rekabet etkisi ile açıklanmaktadır. **Tablo 10**'a göre mineraller dışında Çin'in dünya piyasalarındaki performansı artmaktadır.

Çin ile Türkiye'nin dış ticaret performans endekslerinin karşılaştırılabilmesi için **Tablo 11**'de Türkiye'nin dış ticaret performans endeksi ve bu endeksi belirleyen etkiler verilmiştir.

Dış Ticaret Performans Endeksine göre, Çin ve Türkiye'nin dünya toplam talebinde ağırlığı olan hedef pazarlarda, 2001-2005 döneminde, temelde rekabet gücündeki artışa dayanan başarılı bir ihracat performansı yakaladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Türkiye'nin Dış Ticaret Performans Endeksi

Sektörler	Dış ticaret performans endeksi	Rekabet etkisi	Coğrafi uzmanlaşma etkisi	Üründe uzmanlaşma etkisi	Uyum etkisi
Tekstil	2,16	1,35	0,41	0,00	0,36
Giyim	1,25	0,76	0,40	0,40	0,00
İşlenmiş gıda	3,80	1,36	0,00	0,87	0,80
Taze gıda	2,52	-1,03	0,89	1,11	0,74
Deri ürünleri	1,12	1,08	0,46	0,24	-3,85
Taşıma araçları	5,70	5,52	1,17	0,61	0,60
Temel imalat	2,80	1,47	0,52	0,70	0,51
Elektronik parça	3,64	2,56	0,45	0,62	0,26
Kimya	2,35	1,65	0,63	-1,80	0,47
Çeşitli imalat	2,86	3,06	0,39	0,81	0,28
Elektriksiz makine	3,20	3,22	0,93	1,08	-3,16
Ağaç ürünleri	2,40	1,56	0,90	-1,94	0,75
IT ve Elektronik	5,75	2,64	0,68	0,40	0,32
Mineraller	4,08	-2,73	1,17	3,36	-2,88

Kaynak: UNCTAD/WTO (2007), International Trade Centre, Trade Performance Index, <http://www.intracen.org/menus/countries.htm> (15.08.2007).

Bir ülkenin ihracat performansını ölçmede başka yöntemler de kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri Görelî İhracat Avantajı Endeksidir. Bu endeks, belli bir yılda, belli bir sektörün, dünya toplam ihracatı içindeki payına göre hesaplanmakta ve belli bir sektörün ihracatının, ülkenin ihracatı içindeki payının, o sektörün dünyadaki toplam ihracatının dünya toplam ihracatındaki payına bölünmesiyle bulunmaktadır. Bulunan endeks değeri birden büyükse rekabetçi avantajın, birden küçükse rekabetçi dezavantajın bulunduğu anlamına gelmektedir. Buna göre mineraller dışındaki ürünlerin ihracatında rekabet avantajına sahip olan Çin, özellikle de yüksek teknolojinin kullanıldığı ürünlerde rekabet gücü kazanmaya başlamıştır.

Türkiye'nin ise giyim, taze gıda ve mineraller dışında kalan ürünlerde rekabet avantajı bulunmaktadır. Bu verilerden de görülmektedir ki Türkiye'nin giyim eşyalarında rekabet gücü giderek kaybolmaktadır.

1.5. Yabancı Sermaye

Çin'in son yıllardaki hızlı büyümesine yol açan etkenlerin birisi ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Bu yatırımlar, Çin'de birçok yeni sanayi dalının kurulmasına ve böylece yeni teknolojilerin gelmesine de yol açmıştır. 1984 yılında yalnızca 1,3 milyar dolar olan yabancı sermaye yatırımları hızla artarak, 2005 yılında birikimli 634,5 milyar dolara ulaşmıştır.

1984-2005 döneminde Çin'e gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları **Tablo 12**'de görülmektedir.

Tablo 12: Çin'de Toplam Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları 1984-2005 (milyar dolar)

Yıllar	İzin verilen	Gerçekleşen	Birikimli
1984	2,7	1,3	82,2
1990	6,6	3,5	83,5
1991	12,0	4,4	87,0
1992	58,1	11,0	91,4
1993	111,4	27,5	102,4
1994	82,7	33,8	129,9
1995	91,3	37,5	163,7
1996	73,3	41,7	201,2
1997	51,0	45,3	242,9
1998	52,1	45,5	288,2
1999	41,2	40,4	333,7
2000	64,2	42,1	374,1
2001	71,1	48,8	416,2
2002	84,8	55,0	465,0
2003	115,1	53,5	520,0
2004	153,5	60,6	573,5
2005	189,1	72,4	634,5
2006	-	69,5	704,0

Kaynak: Chinability, Latest news and statistics on China's economy and business climate <http://www.chinability.com/FDI.htm>, 21 May 2006, USCBC (2007), The US-China Business Council, FDI in China, http://www.uschina.org/statistics/fdi_cumulative.html

1995 yılından itibaren gelişmekte olan ülkelere giren yabancı kaynaklı sermayenin % 30'una yakını Çin'e gitmekte, özellikle de 2002 yılından sonra dünyada en çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı alan üç ülkeden biri durumundadır.

2005 yılında dünyadaki doğrudan yabancı sermaye % 18'i güney, doğu ve güneydoğu Asya'ya (165 milyar dolar) girmiştir. Bu sermaye girişinin de yaklaşık üçte ikisi Çin (72 milyar dolar) ve Hong Hong'a (36 milyar dolar) gitmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye Çin'e iki biçimde gelmiştir. İlk olarak 1980'lerin başlarında özellikle Hong Kong ve Tayvan'dan gelen yatırımcılar yalnızca vergi teşviklerinden değil, ucuz işgücünden de yararlanmak için serbest ekonomik bölgelerde iş kurmuşlardır. Daha çok giyim, ayakkabı, oyuncak ve elektrikli

aletler gibi emek yoğun imalat sanayinde yoğunlaşan bu küçük ölçekli şirketler, ihracata yönelik üretim yapmışlardır. Daha sonra 1990'larda Nokia, Philips, Samsung ve Sony gibi çokuluslu şirketler serbest ekonomik bölgeler dışında da ortaklıklar kurarak öncelikle Çin pazarına yönelik üretim yapmaya başlamışlardır. Bu şirketler dünyanın en büyük dördüncü elektronik eşya üretimini gerçekleştirmekte olup, ürettikleri malların yarısını ihraç etmişlerdir (Öz, 2006: 18-19). Çin'deki en büyük 15 yatırımcı ülkenin 2005-2006 döneminde yaptığı yatırımlar Tablo-13'te verilmiştir.

Çin'e yönelik doğrudan yabancı yatırımlarının ağırlıklı olarak doğudaki kıyı bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 2005 yılında Çin'de gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının % 74'ü (53,6 milyar dolar) doğu bölgesine, % 6,6'sı (4,8 milyar dolar) orta bölgelere ve % 2,7'si (1,9 milyar dolar) batı bölgelerine gitmiştir.

Tablo 13: Çin'deki En Büyük 15 Yatırımcı Ülke 2005–2006 (milyar dolar)

Ülke/Bölge	İzin verilen 2005	Gerçekleşen 2005	Pay %	Gerçekleşen 2006*	Pay %
Toplam	189,1	72,4	100,0	69,5	100,0
Hong Kong	63,2	17,9	24,8	20,2	29,1
Virjinya Ada	22,0	9,0	12,5	11,2	16,1
Japonya	11,9	6,5	9,0	4,6	6,6
Güney Kore	19,8	5,2	7,1	3,9	5,6
ABD	13,5	3,1	4,2	2,9	4,2
Singapur	5,2	2,2	3,0	2,3	3,3
Tayvan	10,4	2,2	3,0	2,1	3,0
Kayman Ada.	3,4	1,9	2,7	2,1	3,0
Almanya	3,4	1,5	2,1	2,0	2,9
Batı Samoa	4,0	1,4	1,9	1,5	2,2
Diğer	32,3	21,5	29,7	16,7	24,0

Kaynak: Invest in China, (2005),

http://www.fdi.gov.cn/pub/FDI_EN/Statistics/AnnualStatisticsData/default.jsp

*UNCTAD, (2006), World Investment Report 2006, United Nations Conference on Trade and Development,

http://www.unctad.org/en/docs/wir2006_en.pdf, (15.07.2007).

Öte yandan Çin'e gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, genel olarak imalat sanayine yönelmiştir. 2005 yılında toplam yatırımın % 71'i (42,5 milyar dolarlık) imalat sanayinde yatırım yapılmıştır. İmalat sanayine yönelik yatırımları, 11,7 milyar dolarlık yatırımla hizmetler sektörü izlemiştir (Invest in

China, 2006). İmalat sanayi içinde yabancı yatırımları en çok çeken alt sektörler, elektronik ve haberleşme cihazları, büro makineleri, deri ve spor malzemeleri, mobilya, giyim eşyaları ve plastik ürünlerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Çin'e yönelmesinde, Tseng ve Zebregs (2002: 8)'e göre ekonomik yapı, liberalleşme ve teşvik politikaları, kültürel ve yasal ortamın etkili olmuştur.

Ekonomik yapı: Çin'de piyasanın büyüklüğü, işgücünün ucuz ve bolluğu, altyapı ve ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağının bulunması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye gelmesinde etkili olmuştur. Çin'e yatırım yapan Hong Kong ve Tayvanlı yatırımcılar ihracata, Avrupa ve Amerikalı şirketler Çin piyasasının büyük olması nedeniyle iç piyasaya yönelik üretim yapmaktadırlar.

Ücretlerin düşük ve işgücünün bol olması nedeniyle de ülkeye gelen yatırımlar emek yoğun üretime yönelmiştir (World Bank Office, 2007: 3-4). 2204 yılı verileriyle Çin'de imalat sanayinde çalışan bir işçinin saatlik ücreti 0,69, ABD'de 22,87, Brezilya'da 2,97, Meksika'da 2,5, Japonya'da ise 22 ABD dolarıdır (Lett ve Banister, 2006: 41). Öte yandan Çin'e yönelik yabancı yatırımların düzenli alt yapısı ve ulaşım ağının olması nedeniyle doğu kıyılarına yöneldiği görülmüştür. Yabancı yatırımların ülkeye gelmesinde ölçek ekonomilerinden yararlanma isteğinin olduğu da yapılan çalışmalardan gözlenmiştir (Tseng ve Zebregs, 2002: 8-10).

Liberalleşme ve teşvik politikaları: Yatırım ortamının iyileştirilmesi ve yabancı yatırımlarının önündeki engellerin kaldırılması, yabancı sermaye yatırımlarının Çin'i cazip bulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kurulan serbest ekonomik bölgelerde, özel kıyı bölgeleri ve şehirlerde teşvikler vermek ve vergi muafiyeti sağlamak suretiyle yabancı yatırımları özendirmiş ve büyüme trendini yakalamıştır. Ancak günümüzde hâlâ Çin'de bazı stratejik nükleer enerji santralleri, petrol ve doğal gaz boru hatları, demiryolları, savunma gibi sektörlerle yönelik yabancı yatırımlar kısıtlanmış durumdadır. 2001 yılında DTÖ'ye üyeliğiyle haberleşme, sigortacılık ve bankacılık gibi hizmet sektörüne yönelik kısıtlamalarını kaldırmıştır (Tseng ve Zebregs, 2002: 11-17).

Kültürel ve yasal ortam: Çin'in yönelik yatırımların önemli bir kısmı (% 35,4) Hong Kong, Singapur ve Tayvan gibi bölge ülkelerce yapılmaktadır (**Tablo 11**). Bu ülkelerin aynı bölgede olmaları, aynı dili konuşmaları ve aynı kültürü paylaşmaları dolayısıyla ortak ekonomik politikalar izlemeleri, bu ülkelerin yatırımlarını Çin'e yönlendirmelerinde etkili olmuştur. Yalnızca Hong Kong'un Çin'de gerçekleştirdiği yatırım; 2005 yılında 24,8 milyar dolar, 2006 yılında ise 20,1 milyar dolardır (Tseng ve Zebregs, 2002: 17-19).

Bir ülkede yatırım ortamını belirlemede Rekabetçilik Endeksi kullanılmaktadır. IMD (Uluslararası Yönetim Geliştirme Merkezi, International

Institute for Management Development) tarafından her yıl hazırlanarak yayımlanan bu endeksin amacı, bir ülke girişimcilerinin rekabet gücünü artıracak ortamı oluşturma ve sürdürme becerisini belirlemek ve sıralamaktır. Rekabet ortamı oluşturulurken de diğer ülkelerle karşılaştırma yapılmaktadır. 2001-2007 döneminde 55 ülkeyi kapsayan dünya rekabet endeksi **Tablo 14**'te görülmektedir.

Tablo 14: Dünya Rekabet Endeksi

Ülkeler	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ABD	1	1	1	1	1	1	1
Singapur	3	8	4	2	3	3	2
Hong Kong	4	13	10	6	2	2	3
Lüksemburg	2	2	2	9	10	9	4
Danimarka	15	6	5	7	7	5	5
İsviçre	8	5	9	14	8	8	6
İzlanda	10	11	8	5	4	4	7
Hollanda	6	4	13	15	13	15	8
İsveç	11	12	12	11	14	14	9
Kanada	9	7	6	3	5	7	10
Çin	26	28	27	22	29	18	15
Türkiye	48	49	48	46	39	43	48

Kaynak: IMD, (2007), IMD World Competitiveness Yearbook değişik yıllar, <http://www.imd.ch/research/centers/wcc/index.cfm>, (18.08.2007).

Bu tabloya göre 2001 yılında 26. sırada yer alan Çin, 2007 yılında 15. sıraya yükselerek, kalkınmakta olan ülkeler içinde en iyi yatırım ortamına sahip ülke olmuştur. İyi bir yatırım ortamına sahip olması nedeniyle de 2001 yılında 416,2 milyar dolar olan yabancı sermaye yatırımları, 2006 yılında neredeyse iki katına çıkarak 704 milyar dolara yükselmiştir. Öte yandan 2007 yılı verilerine göre oluşturulan bu sıralamaya göre Türkiye 48. sırada yer almaktadır.

Çin'in başka ülkelerde gerçekleştirdiği doğrudan yabancı sermaye yatırımları da hızla artmaktadır. 1990 yılına kadar toplam 3 milyar dolar olan bu yatırımlar, 2000 yılında 100 milyar dolara ulaşmıştır. Çin'in 1979-2004 döneminde gerçekleştirdiği birikimli toplam dış yatırımı bölgeler ve ülkeler itibariyle **Tablo 15**'te görülmektedir.

Tablo 15: Çin'in Diğer Ülkelerde Gerçekleştirdiği Toplam Yabancı Sermaye Yatırımları (1979-2004)

Bölge/Ülke	Proje Sayısı	Pay %	Yatırım Top. Milyon dolar	Pay %
Asya	4.237	51	8.225	54
Hong Kong	2.258	27	5.298	35
Makau	248	3	218	1
Japonya	276	3	117	1
Güney Kore	91	1	1.409	9
Hindistan	17	0.2	23	0.1
Orta Asya	169	2	194	1
ASEAN-5*	599	7	900	6
Avrupa	1.473	18	1,765	12
Almanya	186	2	111	1
Rusya	575	7	657	4
Kuzey Amerika	1.077	13	1.557	10
ABD	883	11	1.089	7
Kanada	173	2	467	3
Afrika	717	9	1.358	9
Zambiya	21	0.3	150	1
Latin Amerika	465	6	1.422	9
Peru	23	0.3	202	1
Okyanusya	353	4	820	5
Avustralya	256	3	695	5
Toplam	8,322	100	15.146	100

Kaynak: Cheng, S. and R.R. Stough, (2007), The Pattern and Magnitude of China's Outward FDI in Asia, Indian Council for Research on International Economic Relations, s. 9.

Çin'in 2005 yılında 12,26 bin dolar, 2006 yılında ise 16,1 bin dolarlık dış yatırımla, dünya yabancı sermaye yatırımlarının 2005 yılında % 1,57'sini gerçekleştirdiği görülmektedir. Öte yandan, 2005 yılında gerçekleştirilen yatırımların % 73,91'i hizmetler, % 15,12'si madencilik ve petrol, % 10,09'u imalat sanayine yöneliktir (Ching ve Ma, 2007: 24-25).

1.6. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliği

11 Kasım 2001 tarihinde DTÖ'ye üye olan Çin, uygulamakta olduğu gümrük tarifelerinde önemli indirimlere gitmiştir. Tarım ürünlerinde % 31,5 olan gümrük vergisi oranını % 17,4'e, sanayi mallarında % 24,6'dan % 9,4'e, bilişim teknolojileri ve telekomünikasyon ürünlerinde ise sıfıra indirmiştir. Çin'in gümrük vergisi oranlarını düşürmeye başlaması DTÖ öncesine dayanmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren ekonomisini dış pazara açmak amacıyla bu

uygulamaya gitmiş, 1982 yılında % 55,6 olan ortalama gümrük vergisi oranı, 2001 yılında % 15,3'e düşürmüştür. Üyeliğin ardından gümrük vergisi oranlarını indirmeye yönelik uygulaması devam eden Çin, 2004 yılında % 10,4'e ve 2005'te % 9,9'a düşürmüştür (Rumbaugh ve Blancher, 2004: 18).

Gümrük vergilerindeki bu indirimlerin yanı sıra Çin'in DTÖ'ye taahhütleri arasında, ithal kotaları, ithal lisansları ve diğer tarife dışı engellerin kaldırılması, fikri mülkiyet haklarının korunması ve telekomünikasyon, finansal hizmet, dağıtım gibi hizmet sektörünün yabancılar açılması konularında da DTÖ kurallarına uyulması ve tarım ürünleri ticaretinde engellerin kaldırılması bulunmaktadır (Çakmak, 2006: 3). DTÖ'ye üyelikten sonra Çin'in rekabete kapalı tuttuğu telekomünikasyon, finansal hizmetler, dağıtım gibi sektörlerin yabancı sermayeye açılmış olmasıdır. Bu uygulamalar, Çin'in dış ticaretinin ve ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımlarının hızla artmasına neden olmuştur.

Bu üyeliğin Çin'e ilk getirisi, ABD'nin Çin'e kayırlan ülke statüsü vermesidir. Böylece Çin-ABD ticari ilişkilerinde belirsizliklerin azalmasında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Öte yandan Çin, ticari anlaşmazlıkları çözümlenmek ve ticari çıkarlarını korumak için DTÖ mekanizmalarından faydalanabilecektir. Ayrıca DTÖ üyeliğiyle Çin, bundan sonra yapılacak uluslararası ticaret anlaşmalarına taraf olarak katılabilecektir. Bu üyelik Çin'in gayri safi yurtiçi hâsılasını % 1,5 ile % 10 arasında artırdığı ifade edilmektedir (Öz, 2006: 27).

DTÖ'ye üyeliğinin ardından Çin'in dış ticareti, ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımları hızla artmış ve Çin ekonomisi 2001 yılından itibaren ortalama yıllık % 10 civarında büyümüştür.

2. Çin ile Türkiye Arasındaki Ticarî İlişkiler

2006 yılı dış ticaret verilerine göre Çin, Türkiye'nin Asya Pasifik ülkeleri arasındaki en çok ticaret yaptığı ülke konumuna gelmiştir. 1996 yılında Türkiye'nin en çok mal ithal ettiği ülkeler arasında 18. sırada bulunan Çin, 2005 yılında 4. sıraya yükselmiş ve toplam ithalat içerisindeki payı % 6,92 olmuştur. Ancak bu ticari ilişki 1990'ların ikinci yarısından itibaren Çin lehine değişmiştir. 2006 yılında Çin'e 693 milyon dolarlık mal ihraç eden Türkiye'nin Çin'den ithalatı ise 9,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 2001 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaret açığı hızla artarak 2006 yılında 8,9 milyar dolara yükselmiştir. 1997-2007 döneminde Çin ile Türkiye'nin dış ticareti **Tablo 16, 17**'da görülmektedir.

Tablo 16: Türkiye-Çin Dış Ticareti (1997–2007) (milyon dolar)

Yıllar	İhracat	Genel İhracatımız İçindeki Pay (%)	ÇHC'nin İthalatı İçindeki Pay (%)	İthalat	Genel İthalatımız İçindeki Pay (%)	ÇHC'nin İhracatı İçindeki Pay (%)	Dış Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat %
1997	44	0,17	0,03	787	1,62	0,43	-743	5
1998	38	0,14	0,02	846	1,84	0,46	-808	4
1999	37	0,14	0,02	895	2,19	0,56	-858	4
2000	96	0,35	0,04	1.345	2,48	0,54	-1.249	7
2001	199	0,64	0,09	926	2,24	0,35	-726	22
2002	268	0,74	0,10	1.368	2,65	0,42	-1.100	20
2003	505	1,07	0,12	2.610	3,77	0,60	-2.106	19
2004	392	0,62	0,07	4.464	4,58	0,75	-4.073	9
2005	550	0,75	1,04	6.885	5,89	0,90	-6.335	8
2006	693	0,81	-	9.657	6,92	-	-8.964	7
2007/2	551	0,64	-	6.843	7,40	-	-6.292	8

Kaynak: DTM, (2007), Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk& yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR>, (18.07.2007).

Tablo 17: Çin-Türkiye Dış ticareti (1997-2004) (milyon dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi	İhracat/İthalat %
1997	557	65	621	492	863
1998	659	43	702	616	1.541
1999	637	47	684	589	1.346
2000	1.078	127	1.205	951	851
2001	674	231	905	443	292
2002	1.089	289	1.378	800	377
2003	2.065	533	2.598	1.532	388
2004	2.821	591	3.413	2.230	477

Kaynak: Öz, (2006), s. 35.

Türkiye'nin Çin'e gerçekleştirdiği ihracatın hacmi kadar yapısı da tatmin edici değildir. Gerçekleştirilen ihracatın yaklaşık % 35-40 civarı demir-çelik ve % 15-20'si, mermer ürünlerinden oluşmaktadır. Bu ürünlerin yanı sıra tuz, kükürt ve çimento, inorganik kimyasallar, metal cevherleri ve sentetik suni devamsız lifler da önemli ihracat kalemleri arasındadır. Çin'den gerçekleştirilen ithalatta ise ağırlıklı olarak % 23,6 oranında elektrikli makineler, % 22,2 oranında kazanlar ve makineler bulunmaktadır (DEİK, 2006: 31).

Dış ticaretteki dengesiz durum, iki tarafın ekonomik yapılarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İhracatta önemli yer tutan özellikle demir-çelik ürünlerinde Çin'in zamanla üretici konuma geçmesi ihracatta yaşanan

yavaşlamanın ana nedenini oluşturmaktadır. Buna ek olarak Türk firmalarının Çin pazarı hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları, Çin tarafından uygulanan tarife dışı ve teknik engeller, coğrafi uzaklık, lojistik ve taşımacılık sorunları, muhabir banka sıkıntıları, güvensizlik gibi nedenler de bulunmaktadır. Buna karşın Çin'in 2001 yılı sonunda DTÖ'ye üyeliği önemli bir gelişme olmuş, bu üyeliğin getirdiği yükümlülükler çerçevesinde Çin pazarlarını kademeli olarak açmaya başlamıştır.

Çin ile Türkiye'nin ticari ve ekonomik ilişkilerinde karşılaşılan sorunlar; fikri mülkiyet hatları, mevzuat ve bürokrasi, iç piyasaya giriş hakkı, standartlar ve bankacılık işlemleri olarak sıralanabilir (DEİK, 2006: 32).

3. AB Piyasalarında Tekstil ve Hazır Giyimde Türkiye'nin Çin Karşısında Rekabet Gücü

Tekstil ve hazır giyim ticaretini karşılıklı kısıtlayan 1974 yılında imzalanan Çok Elyafıllar Anlaşması, 1995 yılında DTÖ'nün kurulmasıyla birlikte kaldırılmıştır. Bu anlaşmanın yerine DTÖ anlaşması kapsamındaki Tekstil ve Giyim Anlaşması (ATC) geçerli hâle gelmiştir. Bu tarihten sonra tekstil ve hazır giyim sektörü küresel rekabete açılmıştır. Özellikle 2001 yılında Çin'in DTÖ'ye üyeliğiyle birlikte ATC'ye taraf olması sonucunda Çin kotaları kaldırmaya başlamıştır.

1 Ocak 2005 tarihinden itibaren ithalatın % 49'luk bölümünün de anlaşmaya katılmasıyla kotalar tamamen kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren gelişmekte olan ülkelere de açılan dünya piyasalarında, ihracatçı ülkeler arasında rekabetin daha artması beklenmektedir. Özellikle de bu gelişmeyle Çin'deki gelişmelerin birleşmesinin dünya tekstil piyasalarına yansımaları olmuştur. Çin'in bu süreçte dünya tekstil ve hazır giyim ticaretinin % 50 veya daha fazlasına sahip olacağı, ekonomisinde tekstil önemli yer tutan gelişmekte olan ülkelerde 30 milyon kişinin işsiz kalacağı beklenmektedir. ABD'nin bazı tekstil gruplarında piyasanın % 60'ına sahip olan Çin, AB, Japonya ve Avustralya gibi tekstil ithalatçısı ülkelerde önemli piyasa payını ele geçirmiştir (DEİK, 2006: 34).

AB'nin tekstil ve hazır giyim ithalatı ve ithal edilen ülkelere dağılımı Tablo-18'de verilmiştir. Bu tablodan da görülmektedir ki Çin, hem tekstil hem de hazır giyimde AB'nin en büyük tedarikçisi konumundadır. Türkiye ise Çin'in ardından AB'nin ikinci önemli ithalat gerçekleştirdiği ülkedir. Özellikle hazır giyimde Çin ve Türkiye, AB'nin toplam ithalatının üçte birini gerçekleştirmektedir. Dünyanın en büyük tekstil ve hazır giyim ihracatçısı olan Çin, AB'nin de en büyük tedarikçisi olması nedeniyle AB'de piyasa payını hızla artırmaktadır. Bu durum karşısında Türkiye'nin Çin'e karşı rekabet gücünün belirlenmesi giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Tablo 18: AB-15'in Tekstil ve Hazır Giyim İthalatında Başlıca Ülkeler
(1000 avro)

Tekstil	2003	Hazır Giyim	2003	Tekstil	2004 ^e	Hazır Giyim	2004 ^e
1. Çin	2427.9	1. Çin	10855.4	1. Çin	2898.8	1. Çin	12270.1
2. Türkiye	2201.1	2. Türkiye	7376.9	2. Türkiye	2400.3	2. Türkiye	7664.5
3. Hindistan	1659.3	3. Romanya	3665.1	3. Hindistan	1827.4	3. Romanya	3697.1
4. Pakistan	1195.2	4. Bangladeş	3066.3	4. Pakistan	1322.0	4. Bangladeş	3682.5
5. Çek Cum.	1009.6	5. Hindistan	2630.9	5. İsviçre	903.8	5. Hindistan	2716.3
5 ülkenin payı %	47,4	5 ülkenin payı %	51,5	5 ülkenin payı %	51,3	5 ülkenin payı %	53,9
AB-15 Birlik Dışı	17936.5	AB-15 Birlik Dışı	53544.5	AB-15 Birlik Dışı	18246.3	AB-15 Birlik Dışı	55717.1

(^e) tahmini

Kaynak: Çakmak, Ö. A. (2006), Çin'in DTÖ'ne Üyeliği ve Avrupa Birliği Piyasasında Hazır Giyim Sektörü, Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergi, ISSN: 1304-8287, Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 5, www.sbe.gazi.edu.tr/edergi, (18.06.2007).

2005-2006 dönemine ilişkin olarak da AB-25'in tekstil ve hazır giyim ithalatı ile ithalatı içerisinde büyük paya sahip ilk on ülkenin ithalatı ve dünya ve AB-25 içerisinde bu ithalatın payları **Tablo 19'**da verilmiştir.

AB piyasasında da kotaların kaldırılmasıyla 2001-2002 yılında Çin'den yapılan ithalat % 46 artmıştır. Oysa aynı dönemde AB'nin diğer bölgelerden gerçekleştirdiği ithalat % 13 düzeyinde azalmıştır. Çin'den yapılan ithalatın artmasının ana nedeni, bu dönemde Çin ihraç mallarının % 50 civarında düşmüş olmasıdır. Diğer ülkelerin fiyatlarındaki düşme bu dönemde yalnızca % 2 düzeyinde kaldığından, Çin'in fiyat indirimi ile rekabet avantajı yakalamaya çalışmıştır.

Gerçekten de 2005 yılına gelindiğinde Çin'in AB'ne yönelik ihracatının bazı ürünlerde çok büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Ocak 2005'te bir önceki yılın aynı ayına göre Çin'den AB'ye gelen tekstil ve hazır giyim yaklaşık % 46,5 artmış, Ocak-Şubat 2005'te bir önceki yıla göre artış % 73 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle de bazı hazır giyim alt ürün gruplarının ihracatı çok daha büyük düzeyde artış göstermiştir. Bunun üzerine AB ile Çin arasında 2005 yılında yapılan anlaşmayla, Çin'den AB'ye gerçekleştirilecek on tekstil ve hazır giyim (pamuklu mensucat, T-Shirt, pulover, erkek pantolon, bluz, yatak çarşafı, elbise, sutyen, mutfak ve masa örtüleri ile flax ve rami ipliği) ihracatı 3 yıl süreyle belirli artış oranları ile sınırlandırılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Çin'in AB'ye yapacağı ihracat artışı 2007 yılı sonuna kadar yıllık % 8-12,5 arasında olacaktır (EU, 2005).

Tablo 19: AB-25'in Tekstil ve Hazır Giyim İthalatında Başlıca Ülkeler

	Ocak-Aralık 2005 1000 avro	Dünya ithalatı içindeki pay %	AB-25 ithalatı içindeki pay %	Ocak-Aralık 2006 1000 avro	Dünya ithalatı içindeki pay %	AB-25 ithalatı içindeki pay %
Dünya	140.017.521	100,0	-	143.672.422	100,0	-
AB-25 Dışı dünya	72.028.823	48,6	-	69.131.316	48,1	-
-AB25	67.028.823	51,4	100,0	74.541.106	51,9	100,0
AB25-Çin dışında	47.307.479	30,9	70,6	52.662.533	36,7	70,6
Çin	19.721.344	14,1	29,4	21.878.573	15,2	29,4
Türkiye	9.985.446	7,1	14,9	10.459.399	7,3	14,0
Hindistan	4.834.896	3,5	7,2	5.564.446	3,9	7,5
Bangladeş	3.377.919	2,4	5,0	4.500.901	3,3	6,0
Romanya	3.684.145	2,6	5,5	3.667.085	2,6	4,9
Hong Kong	1.422.460	1,0	2,2	2.454.259	1,7	3,3
Tunus	2.450.642	1,8	3,7	2.440.089	1,7	3,3
Fas	2.165.243	1,5	3,2	2.231.231	1,6	3,0
Pakistan	1.886.605	1,4	2,8	2.133.555	1,5	2,9
Endonezya	1.434.240	1,0	2,1	1.728.771	1,2	2,3
Diğer AB	16.065.883	11,5	24,0	17.482.797	12,2	23,4
İlk 5 ülke	41.603.750	29,7	62,1	46.070.404	32,1	61,8

Kaynak: EU, (2007), European Commission, EU and World, External Trade, Textile and footwear sector, http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/industry/textile/index_en.htm, (30.08.2007).

2005 yılında Çin'in tekstil ve hazır giyim ihracatındaki artışların aksine, Türkiye tekstil ve hazır giyim ihracatında düşüşler ortaya çıkmıştır. **Tablo 20'**de Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim sanayinin genel olarak ve AB-15'e ihracatı verilmiştir.

Tablo 20: Tekstil ve Hazır Giyim Sanayi Genel ve AB 15'e İhracatı (milyon dolar)

<i>Tekstil ve Hazır Giyim Sanayi İhracatı (Milyon dolar)*</i>				
	Tekstil	Hazır giyim	Tekstil ve hazır giyim toplamı	<i>Yüzde değişim %</i>
2002	5.533	6.615	12.148	17.5
2003	6.841	8.154	14.995	23.4
2004	7.998	9.340	17.338	15.6
2005	8.733	9.919	18.652	7.6
<i>Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin AB-15'e İhracatı (milyon dolar)**</i>				
	Tekstil	Hazır giyim	Tekstil ve hazır giyim toplamı	<i>Yüzde değişim %</i>
2003	1.476	8.198	9.674	-
2004	1.751	9.250	11.001	13,7
2005	1.783	9.983	11.776	7,0

Kaynak: * Öngüt, Ç.E. (2006), Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin Değişen Dünya Rekabet Şartlarına Uyumu, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2703, s.92. ** Çakmak, Ö.A. (2006), Çin'in DTÖ'ne Üyeliği ve Avrupa Birliği Piyasasında Hazır Giyim Sektörü, Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergi, ISSN: 1304-8287, Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı: 5, s.5, www.sbe.gazi.edu.tr/edergi, s.7.

Tablodan da görüleceği üzere Türkiye'nin 2005 yılında yaklaşık 19 milyar dolar tekstil ve hazır giyim ihracatı gerçekleştirmiştir. Bunun ihracatın 8,7 milyarı tekstil, 9,9 milyar doları ise hazır giyimden oluşmuştur. 2002-2003 döneminde % 23,4 oranında artan tekstil ve hazır giyim ihracatı, 2004 yılından itibaren artış hızı azalmış ve ancak 2005 yılında % 7,6 oranda artış göstermiştir.

Ayrıca 2005 yılında 13,7 milyar dolar olan hazır giyim ihracatı, 2006 yılında yaklaşık 14 milyar dolara çıkmış, 2005-2006 döneminde % 2,1 oranında artmıştır.

AB ülkelerine ise aynı dönemde hazır giyim ihracatındaki artış % 3,3 olarak gerçekleşmiştir. Daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında AB piyasalarına yapılan ihracat artış hızının bir hayli düştüğü gözlenmektedir. Bu düşmenin ardında bir yandan Çin, öte yandan da Bulgaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Makedonya ve Romanya'nın AB piyasalarına gerçekleştirdikleri hazır giyim ihracatı yatmaktadır (İTKİP, 2007: 2, 9).

Türkiye'nin tekstil ve hazır giyim ihracatındaki düşüşün nedeni ne olursa olsun, ülkenin döviz gelirlerinin düşmesine ve AB piyasalarında rekabet

gücünün azalması yol açmıştır. Gerçekten de 2001-2005 döneminde Uluslararası Ticaret Merkezi tarafından hazırlanan dış ticaret performans endeksine göre özellikle giyim sektöründe Türkiye'nin rekabet avantajını kaybettiği, Çin'in ise kazandığı rekabet avantajını AB piyasalarında gerçekleştirdiği görülmektedir.

SONUÇ

Çin'in 2001 yılında DTÖ'ye üyeliğiyle başlayan, 31 Aralık 2004 tarihinde dünya tekstil ve hazır giyim ticaretindeki kotaların büyük bir kısmının kaldırılmasıyla devam eden gelişmeler, Çin'in dünya piyasalarında, özellikle de AB'deki piyasa payının hızla artmasına yol açmıştır. 2004 yılı itibariyle hazır giyim ihracatının yaklaşık % 75'inin yapıldığı AB piyasasında Çin, Türkiye için önemli bir rakip duruma gelmiştir. Çin'in dünya ve AB piyasalarına yönelik ihracatını artırması, işgücü maliyetlerinin düşüklüğü ve devlet tarafından sağlanan teşviklerden kaynaklanmaktadır. Özellikle 2005 yılı sonunda kotaların kalkmasıyla tekstil ve hazır giyim ticaretinde Çin AB'ne kotasız giriş olanağı bularak piyasa payını Türkiye aleyhine artırmıştır.

2001-2005 döneminde Uluslararası Ticaret Merkezi tarafından hazırlanan dış ticaret performans endeksine göre özellikle giyim sektöründe Türkiye'nin rekabet avantajını kaybettiği görülmektedir. Bu endekse göre Çin, birçok sektörde olduğu gibi giyim sektöründe de rekabet avantajı kazanmıştır. AB piyasalarında Türkiye'nin daha önceki piyasa payını yakalayabilmesi için önlemlerin alınması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu doğrultuda bol ve düşük maliyetli işgücüne sahip, yoğun devlet desteği olan ve kur politikaları uygulayan Çin ile rekabet edebilmesi için Türkiye'nin de benzeri politikalar izlemesi gerekmektedir.

Çin'in AB'ye yönelik tekstil ve hazır giyim ihracatındaki hızlı artış, AB'yi Çin ile anlaşma yapmaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda AB ile Çin arasında 2005 yılında yapılan anlaşmayla, Çin'den AB'ye gerçekleştirilecek on tekstil ve hazır giyim ürünü ihracatı üç yıl boyunca belirli bir artış oranı ile sınırlandırılmıştır. Bu anlaşmaya göre, Çin'in AB'ye yapacağı ihracat artışı 2007 yılı sonuna kadar yıllık % 8-12,5 arasında olacaktır. AB ile Çin arasında yapılan bu anlaşma, Türkiye hazır giyim sektöründe gerekli önlemlerin alınması için önemli bir süreç yaratmıştır.

Bu süreçte Türkiye'nin Çin'e göre (**Tablo 10** ve **Tablo 11**) AB'ye coğrafi yakınlık avantajını daha iyi kullanarak piyasa payını artırması daha kolaydır. Bu doğrultuda satış artırıcı etkinliklerle katma değeri yüksek, markalı ürünler geliştirmesi ve ürünlerin tüketiciye tanıtılması zorunlu koşul hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Adanalı, N. (2006), **Avrupa Birliği Hazır Giyim Sektörü ve Türkiye İçin İhracat İmkânları**, İzmir Ticaret Odası.

<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/7126/Hazir00.pdf>, (28.08.2007).

Cheng, S. and R.R. Stough (2007), The Pattern and Magnitude of China's Outward FDI in Asia, **Indian Council for Research on International Economic Relations**, s. 9.

http://www.icrier.org/pdf/25-26_April07/Session2/Shao ming%20Cheng%20and%20Roger%20R%20Stough.doc (28.08.2007).

Ching, L.K. and Z. Ma (2007), China's Outward FDI: Past and Future, **China's Growing Role in World Trade, R. Feenstra and S.J. Wei (Ed.) July 2007, s.24**, <http://www.nber.org/books/china07/cwt07/cheng.pdf>, (28.08.2007).

China People's Daily Online (2005), New Five-Year Plan to see revolutionary changes, 12 Ekim 2005.

http://english.people.com.cn/200510/12/eng20051012_213909.html (12.08.2007).

Çakmak, Ö.A. (2006), Çin'in DTÖ'ne Üyeliği ve Avrupa Birliği Piyasasında Hazır Giyim Sektörü, **Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergi**, ISSN: 1304-8287, Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı: 5, s.5, www.sbe.gazi.edu.tr/edergi, (18.06.2007).

DTM (2007), Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR>, (18.07.2007).

EIA (2006), Energy Information Administration, **China Country Analysis Brief**, Ağustos 2006, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/Full.html>, (07.08.2007).

EU (2007), European Commission, EU and World, External Trade, Textile and footwear sector.

http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/industry/textile/index_en.htm, (30.08.2007).

Europa (2005), EU-China tektile agreement 10 June 2005, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/05/201&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>

IMF (2007), International Monetary Fund, **World Economic Outlook 2007**, April 2007.

Investment in China (2006), **An overview of China's absorption of foreign direct investment in 2005**,

http://www.fdi.gov.cn/pub/FDI_EN/Statistics/AnnualStatisticsData/AnnualFDIData/FDIStatistics2005/t20060906_61535.htm

İGEME (2006), **Çin Ülke Raporu**, [http://www.igeme.org.tr/\(10.08.2007\)](http://www.igeme.org.tr/(10.08.2007)).

İTKİP (2007), **Hazır Giyim ve Konfeksiyon sektörü, 2006 Yılı İhracat Performans Değerlendirmesi**, İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ocak 2007.

http://www.itkib.org.tr/ihracat/DisTicaretBilgileri/raporlar/dosyalar/2006_konfeksiyon_yillik_rapor.pdf (28.08.2007).

Lett, E. and J. Banister (2006), Manufacturing in China, Labor costs of manufacturing employees in China: an update to 2003–04, Monthly **Labor Review**, November 2006, Vol. 129, No.11.

<http://www.bls.gov/opub/mlr/2006/11/art4full.pdf> (15.07.2007).

IMD (2007), **IMD World Competitiveness Yearbook** değişik yıllar, <http://www.imd.ch/research/centers/wcc/index.cfm>, (18.08.2007).

Qian, Y. (1999), **The Process of China's Market Transition(1978-1998):The Evolutionary, Historical ad Comparative Perspectives**, Paper provided by Stanford University, Department of Economics in its series Working Papers with number 99012.

<http://www-econ.stanford.edu/faculty/workp/swp99012.pdf>, (10.08.2007).

Öngüt, Ç. E. (2007), Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin Değişen Dünya Rekabet Şartlarına Uyumu, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2703, s. 92.

Öz, S. (2006), Küresel Rekabette Yükselen Bir Güç: Çin, TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu, Aralık 2006.

<http://www.mm.anadolu.edu.tr/mm-f-web/docs/webhm/Cin%20Raporu%5B1%5D.pdf>, (20.16.2007).

Rumbaugh, T. and Blancher, N. (2004), China: International Trade and WTO Accession, **IMF Working Paper, WP/04/36**,

<http://www.internationalmonetaryfund.com/external/pubs/ft/wp/2004/wp0436.pdf> (14.07.2007).

UN Comtrade (2005), **Yearbook 2005, China**, UN Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/pb/CountryPages.aspx?y=2005>, (15.08.2007).

UNCTAD (2007), **United Nations Conference On Trade And Development, Handbook of Statistics, 2006-2007**,

http://www.unctad.org/fr/docs/tdstat31_fr.pdf (15.08.2007).

UNCTAD (2006), **World Investment Report 2006**, United Nations Conference on Trade and Development,

http://www.unctad.org/en/docs/wir2006_en.pdf, (15.07.2007).

UNCTAD (2007), **Handbook of Statistics**, http://www.unctad.org/fr/docs/tdstat31_fr.pdf, s. 10-17.

UNCTAD/WTO (2007), **International Trade Centre, Trade Performance Index**, <http://www.intracen.org/menus/countries.htm> (15.08.2007).

World Bank (2007), East Asia & Pacific Update, **10 Years After the Crisis, Special Focus: Sustainable Development in East Asia's Urban Fringe**, Nisan 2007, s.1.

<http://siteresources.worldbank.org/INTEAPHALFYEARLYUPDATE/Resources/550192-1175629375615/EAP-Update-April2007-fullreport.pdf> (15.08.2007).

World Bank Office (2007), **Beijing, Quarterly Update**, May 2007, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/CHINAEXTN/0,,contentMDK:20652127~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:318950,00.html>

WTO (2006), **International Trade Statistics 2006**, International Trade Organization, http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2006_e/its06_toc_e.htm

Tseng, H., W. Zebregs (2002), Foreign Direct Investment in China Some Lessons for Other Countries, **IMF Policy Discussion Paper**, PDP/02/3, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2002/pdp03.pdf> (21.07.2007).

BÜYÜYEN ÇİN EKONOMİSİNDE ARTAN ENERJİ TALEBİ VE DÜNYA ENERJİ PİYASASINA ETKİLERİ

NARİN, Müslüme
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Çin, dünyanın en büyük nüfusuna sahip ülkesi olup en hızlı büyüyen ekonomisidir. Ekonomisindeki bu önemli büyümeyle birlikte Çin'in enerji gereksinimi hızla artmaktadır. Günümüzde Çin, ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci enerji tüketen ve ABD ve Japonya'dan sonra en büyük üçüncü petrol ithal eden ülkesidir. Çin'in artan petrol talebi ve ithalatı, dünya petrol piyasalarında önemli bir olgudur.

Bu çalışmada öncelikle Çin ekonomisinin dünya ekonomisindeki yeri ve artan enerji talebi incelenmiştir. Daha sonra Çin'in, Kazakistan ve Türkmenistan'la ilişkileri tartışılmıştır. Son olarak da Çin'in enerji ihtiyacındaki artışın, dünya enerji dengeleri ve enerji fiyatları üzerinde yarattığı etkiler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin ekonomisi, enerji kaynakları, petrol, doğal gaz, boru hatları.

ABSTRACT

Increasing Demand for Energy in Growing Chinese Economy and Its Effects on Global Energy Markets

China is the world's most populous country and has a rapidly growing economy. Together with strong economic growth, China's request for more energy is increasing rapidly. China is currently the second largest energy consumer in the world behind the United States and the third-largest net importer of oil after the U.S. and Japan. Rising oil demand and imports have made China a significant factor in world oil markets.

In this study, first, place of the China economy in world was discussed and China's rising energy demand was studied. Secondly the relations of China with Kazakhstan and Turkmenistan were discussed. Finally, the effects of China's rising energy demand to world's energy balances and energy prices have been analyzed.

Key Words: The economy of China, energy sources, oil, natural gas, pipe lines.

GİRİŞ

XX. yüzyılın başlarında Japonya'nın bir dünya gücü hâline gelmesiyle başlayan sürecin günümüze yansıyan bir boyutu olarak dünyanın ekonomik ve siyasi ağırlık merkezi giderek Asya'ya kaymaktadır. Japonya ekonomisinin büyümesi, II. Dünya Savaşı sonrasında kesintiye uğramışsa da 1980'li yıllardan itibaren tekrar devam etmiştir. Japonya'nın ekonomik durgunluğa girdiği dönemlerde Güneydoğu Asya ülkeleri büyük gelişmeler göstermiştir. Özellikle 1997- 1998 Asya krizi ile Asya ülkelerinden Çin Halk Cumhuriyeti (Çin), yüksek büyüme oranlarıyla ön plana çıkmıştır.

Ekonomisindeki bu hızlı büyümeyle birlikte Çin'in enerji ihtiyacı da giderek artmaktadır. Dünyadaki en büyük petrol tüketicisi sıralamasında ABD'den sonra ikinci büyük ülke konumunda olan Çin, petrol ithalatında da ABD ve Japonya'dan sonra üçüncü durumdadır. Kendi kaynakları yetersiz kalan Çin, 2006 yılında ihtiyacı olan petrolün % 48'ini ithalatta karşılamıştır. Bu ithalatı ağırlıklı olarak Ortadoğu'dan sağlamakta, ancak enerji ihtiyacını karşılamak için çeşitli yollar da araştırmaktadır. Bu doğrultuda Çin, Kazakistan ile 2004 yılında bir petrol boru hattı yapımına girişmiş, 2006 yılı başında da bu boru hattından ilk petrol aktarımını gerçekleştirmiştir. Başlangıçta günde 200 bin varil ham petrol iletimi sağlayacak olan bu boru hattının kapasitesi 400 bin varile kadar çıkarılabilecektir. Bu boru hattı ile Çin'in enerji ihtiyacı kısmen çözülecek, Türk dünyası ile arasındaki ticari ilişkiler artarak gelişecektir.

Verilere göre Çin ekonomisi son yirmi yılda dört kat büyürken, enerji tüketimi iki kat artmıştır. Büyüme ile enerji tüketimi arasındaki bu ilişki gelecekte de sürmesi durumunda Çin'in enerji ithalatı artacaktır. Enerji ithalatındaki artışın ise dünya enerji piyasalarında petrol fiyatlarını etkileyecek boyutta olduğu görülmektedir.

Bildirimizde öncelikle Çin ekonomisinin dünya ekonomisindeki yeri ve yıllık büyüme oranlarına yer verilecektir. Daha sonra Çin ekonomisindeki büyümeye paralel olarak artan enerji talebi ve buna bağlı olarak da Türk dünyası, özellikle Kazakistan ve Türkmenistan ile ilişkileri tartışılacaktır. Son olarak da Çin'in enerji ihtiyacındaki artışın, dünya enerji dengeleri ve enerji fiyatları üzerinde yarattığı etkiler incelenecektir.

1. Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Enerji Gereksinimi

Enerji, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarının önemli girdilerden birini oluşturmaktadır. Enerji güvenliği, ekonomik ve ulusal güvenliğin en yaşamsal gereklerinden biridir. Bu nedenle, ekonomisi son yıllarda hızla büyüyen ve gelecekte de aynı doğrultuda büyümeyi hedefleyen Çin için enerji çok daha yaşamsal bir girdi hâline dönüşmüştür.

Çin'in hızlı büyümeyi gerçekleştirebilmesinin koşullarından biri, sürekli enerji sağlayabilmesine olanak verecek, enerji güvenliğini sağlayacak istikrarlı

enerji politikalarını uygulayabilmesi olacaktır. Dikkati çeken olgulardan biri de, 1980-2005 döneminde Çin ekonomisi 6,5 kat büyürken, enerji tüketiminin de 3,4 kat artmış olmasıdır (UNCTAD, 2007; IEA, 2007).

Çin'in ekonomik sisteminde hükümetin rolü, oldukça karmaşıktır. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sıklıkla vurgulanan bir kavram olup, bu süreçte kademeli liberalizasyon ve devletin merkezî yapısından aşamalı olarak uzaklaşması söz konusudur. Aynı olgu enerji sektöründe de yaşanmakta, merkezî planlamaya göre örgütlenmiş yapılar, kamu şirketlerine dönüşmüştür. Bu dönüşüme paralel olarak da, enerji arz ve talep dengelerinde enerji arzına ağırlık verilmiştir (Pamir, 2005).

Çin'in ekonomik gelişimi, dengeli bir bölgesel dağılımı yansıtmamaktadır. Çin'in güneybatısındaki kıyı kentlerinde gözlenen gelişme, ülkenin diğer bölümlerine oranla daha hızlı olmaktadır. Çin'de kamu ve özel şirketler bir arada olup, karma bir ekonomik yapı bulunmaktadır. Son yıllarda, bazı kamu şirketleri kısmen veya tamamen özelleştirilmiştir. Ayrıca Çin hükümeti, bazı sektörlerle yönelik yabancı sermayeyi özendirici tedbirler almaktadır. Bu doğrultuda, özel ekonomik bölgeler oluşturulmuş, bu bölgelere yönelik olarak da yabancı yatırımcılara vergi, tarife ve yatırım kolaylıkları sağlanmıştır (EIA, 2007a).

Öte yandan, Çin para birimi yuan, Temmuz 2005'te ABD dolarından bağlantısız hâle getirilmiştir. Bunun ardından da kur ayarlamasına gidilerek % 2,1'lik bir devalüasyon yapılmıştır. Ayrıca yuan, Çin'in ticaret ortağı olan başlıca ülkelerin para birimlerinden oluşan bir sepet karşısında, % 0,3 gibi dar bir bantta dalgalanacak biçimde ayarlanmaktadır. Kasım 2001'de Dünya Ticaret Örgütüne girdikten sonra Çin Hükümeti, ticaretin ve yatırımların liberalleşmesi doğrultusunda bir dizi spesifik taahhütlerde bulunmuştur. Bu taahhütlerin gerçekleşmesi hâlinde, Çin ekonomisi önemli ölçüde yabancı şirketlere açılmış olacaktır. Enerji sektöründe ise bazı sermaye mallarının ihracatında hala uygulanmakta olan çok yüksek tarifelerde ciddi indirim yapılacak ve petrol ürünleri perakende satışı gibi bazı alanlarda, yabancıların da rekabet etmesine olanak sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır. Tüm bu gelişmelere karşın, ABD, Çin ekonomisinin ve enerji sektörünün büyük ölçüde devlet kontrolünde olduğunu, devlet şirketlerinin verimsiz ve kârsız çalıştığını öne sürmekte ve mevcut yapının değiştirilmesi yönünde baskı yapmaktadır. Diğer bir nokta da, Çin bankalarının bu devlet şirketlerine, geri dönmeyen büyük miktarlarda kredi vermesidir (EIA, 2007a).

Çin, dünyanın en çok nüfusuna sahip ülkesi ve en hızlı büyüyen ekonomisidir. Çin'in reel gayrisafı yurtiçi hâsılası, 2004 yılında % 10,1 büyürken 2005'de biraz düşmüş ve % 9,9 büyüme kaydetmiştir.

2006 yılında da aynı oranda büyüme beklenmektedir. Bu büyüme oranıyla Çin, gelişmekte olan ülkeler arasında son dönemlerde en hızlı büyüyen ülke

olmuştur. Güneydoğu Asya ve Çin'de ekonomik büyüme **Tablo 1**'de görülmektedir.

Tablo 1: Güneydoğu Asya Ekonomik Büyüme

	2005	2006	2007	2008
Gelişmekte olan Doğu Asya	7,6	8,1	7,3	7,0
Kalkınmış Doğu Asya	9,0	9,5	8,7	8,1
Güneydoğu Asya	5,1	5,4	5,5	5,7
Endonezya	5,7	5,5	6,3	6,5
Malezya	5,2	5,9	5,6	5,8
Filipinler	5,0	5,4	5,6	6,0
Tayland	4,5	5,0	4,3	4,5
Geçiş Ekonomileri				
Çin	10,2	10,7	9,6	8,7
Vietnam	8,5	8,2	8,0	8,0
Küçük Ekonomiler	7,6	7,2	5,9	4,9
Yeni Sanayileşmiş Ekonomiler	4,8	5,4	4,5	4,9
Kore	4,0	5,0	4,4	4,9
Diğer üç ülke	5,5	5,8	4,6	4,9
Japonya	2,6	2,2	2,3	2,4

Kaynak: World Bank, 2007: 1.

Son yıllarda ekonomisinin gereğinden fazla ısındığını düşünen Çin, bir dizi soğutucu önlemler almıştır. Bu önlemlerin başında bankaların sıkı borç verme politikaları gelmektedir (EIA, 2006). Bu gelişmeler sürecinde, Çin'e 2003 yılında yaklaşık 53,5 milyar dolar, 2004'te 60,6 milyar dolar ve 2005'te 72,4 milyar dolar doğrudan yabancı yatırımı yapılmıştır (UNCTAD, 2006: 52). Çin'e yönelik yatırımlarda başı Japonya, Güney Kore, Tayvan ve ABD çekmektedir.

2006 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 27, ithalat ise % 19,9 oranında artmıştır. 2005 yılında 762 milyar dolar olan ticari mallar ihracatının, 2006 yılında 969 milyar dolara, 660 milyar dolar olan ithalatının ise 792 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca 2005 yılında dış ticaret fazlası 104 milyar dolar (UNCTAD, 2007: 6-7), dış borcu ise 252 milyar dolar civarında (EIA, 2006) olmuştur.

Çin'in yukarıda belirtildiği gibi ekonomik büyümesinin çok hızlı olması, enerji gereksinimini de hızla artırmaktadır. Gelecek yıllarda da ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında benzer bir ilişkisinin olması durumunda, Çin'in enerji gereksiniminin daha da fazla olacağı açıktır. Çin ekonomisindeki büyüme ve enerji tüketimindeki yıllık ortalama artış hızı **Tablo 2**'de görülmektedir.

Tablo 2: Çin Ekonomisindeki Büyüme ve Enerji Tüketimi

Yıllar	Büyüme %	Yıllar	Enerji Tüketimi %	Yıllar	Enerji Tüketimi*
1980-90	10,3	1980-90	4,3	1980	17,503
1980-00	10,1	1980-00	4,0	1990	26,985
1980-05	9,9	1980-04	5,1	1995	35,154
1990-00	10,6	1990-00	3,6	1997	37,562
1990-05	9,8	1990-04	5,7	1998	37,003
1995-05	8,8	1995-04	5,3	1999	36,910
2000-05	9,6	2000-04	10,7	2000	38,798
2001-02	9,1	2000-01	5,3	2001	40,835
2002-03	10,0	2001-02	3,8	2002	42,381
2003-04	10,1	2002-03	17,3	2003	49,727
2004-05	9,9	2003-04	19,8	2004	59,573

* Katrilyon Btu

Kaynak: UNCTAD, 2007: 406; IEA, 2007a.

1997-1998 Asya krizinin ardından Çin'in büyüme oranı 1990-2000 döneminde % 10,6 olmuş, 2000'li yıllardan itibaren de her yıl ortalama % 10 civarında büyüme göstermiştir.

2. Çin'in Enerji Kaynakları ve Tüketimi

Çin'in toplam birincil enerji tüketiminde, 2004 yılı itibariyle en ağırlıklı enerji kaynağını % 69 ile kömür oluşturmaktadır. Kömürü % 22 ile petrol, % 3 ile doğal gaz izlemektedir (EIA, 2007a). Çin'in doğal gaz tüketiminin ihmal edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Çin'in ispatlanmış petrol, doğal gaz ve kömür rezervleri, 1986, 1996 2006 yılları için **Tablo 3**'te görülmektedir.

Tablo 3: Çin'in Enerji Rezervleri

Rezervler	1986	1996	2006
Petrol (milyar varil)	% 1,9	% 1,6	% 1,3
Çin	17,1	16,4	16,3
Dünya	877,4	1.049,0	1.208,2
Doğal Gaz (trilyon m ³)	% 0,8	% 0,8	% 1,4
Çin	0,87	1,17	2,45
Dünya	107,67	147,89	181,46
Kömür (milyon ton)			% 12,6
Çin			114.500
Dünya	-	-	909.064

Kaynak: BP, 2007.

Çin'in 2006 yılında 16,3 milyar varil petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin % 1,3'üne (BP, 2007: 6) sahip olduğu görülmektedir.

Öte yandan Çin, 181,46 trilyon metre küp doğal gaz rezervi ile dünya doğal gaz rezervlerinin % 1,4'üne, 909 milyar ton kömür rezervi ile dünya toplam kömür rezervlerinin % 12,6'sına sahiptir (BP, 2007: 32). Çin, Rusya'dan sonra ikinci büyük kömür rezervine sahip ülke konumundadır.

Çin'in 2006 yılında petrol, doğal gaz ve kömür üretim ve tüketimleri ile dünya üretim ve tüketimleri içindeki payları **Tablo 4**'te görülmektedir.

Tablo 4: Çin'in Enerji Üretimi ve Tüketimi (2006)

Üretim	2006	Tüketim	2006
Petrol (bin varil/gün)	3.684	Petrol (bin varil/gün)	7.445
%	4,5	%	8,9
Doğal Gaz (milyar m ³)	31,8	Doğal Gaz (milyar m ³)	55,6
%	1,1	%	1,9
Kömür (milyon TEP)	1.212,3	Kömür (milyon TEP)	1.191,3
%	39,4	%	38,6

Kaynak: BP, 2007.

2.1. Petrol

Çin, ABD'nin ardından dünyanın en çok petrol tüketen ikinci ülkesi konumundadır. BP verilerine göre 2006 yılında petrol tüketimi günde yaklaşık 7,4 milyon varil olmuştur. ABD Enerji Bakanlığı öngörülerine göre, Çin'in petrol tüketimi 2030 yılında günde 15,7 milyon varile ulaşacaktır. **Tablo 5**'te dünyada ve çeşitli ülkelerde petrol üretim ve tüketimi 2006 yılı itibariyle verilmiştir.

Çin'in 1990 yılından itibaren petrol üretim, tüketimi ve ithalatı Tablo-6'da görülmektedir. 1993 yılına kadar petrolde kendi kendine yeten bir ülke olan Çin'in, 1993 yılından itibaren hızla artan tüketimini, üretimi karşılayamaz hâle gelmiş ve gereksinim duyduğu petrolü ithal etmeye başlamıştır. Çin, özellikle 2000 yılından itibaren dünya petrol tüketimindeki artışın % 38'inden sorumludur (EIA, 2006). Son yıllarda günlük petrol tüketimi günde yaklaşık yarım milyon ton varil artan Çin'in, dünya petrol piyasalarını belirleyen oyuncularından biri olacağı beklenmektedir.

Çin'in petrol ithal ettiği ülkeler ve ithalat miktarı 2005-2006 yılları itibariyle **Tablo 7**'de görülmektedir. Çin petrol ithalatını, ağırlıklı olarak OPEC ülkelerinden Angola ve Suudi Arabistan'dan (% 33,2) gerçekleştirmektedir. Bu ülkeleri İran, Rusya, Umman izlemekte, Kongo, Yemen, Ekvator Ginesi ve Venezuela'nın payları ise daha düşük düzeyde kalmıştır.

Tablo 5: Dünya Petrol Üretimi ve Tüketimi, 2006 (Bin varil/gün)

Ülkeler	Üretim	%	Ülkeler	Tüketim	%
Suudi Arabistan	10.859	13,3	ABD	20.589	24,5
Rusya	9.769	12,0	Çin	7.445	8,9
ABD	6.871	8,4	Japonya	5.164	6,2
İran	4.343	5,3	Almanya	3.622	4,3
Çin	3.684	4,5	Rusya	2.735	3,3
Meksika	3.683	4,5	Hindistan	2.575	3,1
Kanada	3.147	3,9	Güney Kore	2.312	2,8
Norveç	2.778	3,4	Kanada	2.222	2,7
Kazakistan	1.426	1,7	Brezilya	2.097	2,5
Diğer	35.103	43,0	Diğer	34.958	41,7
Dünya Toplam	81.663	100,0	Dünya Toplam	83.719	100,0
OPEC	34.202	41,9	OECD	49.041	58,6
Eski Sovyetler Birliği	12.299	15,1	Eski Sovyetler Birliği	3.997	4,8
AB-25	2.306	2,8	AB-25	14.865	17,8

Kaynak: BP, 2007: 8, 11.

Tablo 6: Çin'in Petrol Üretim ve Tüketimi (Bin ton/gün)

Yıllar	Üretim	Tüketim	İthalat
1990	2.768,0	2.296,4	-471,6
1991	2.836,2	2.498,8	-337,4
1992	2.851,9	2.661,6	-190,3
1993	2.903,5	2.959,5	56,0
1994	2.957,3	3.160,6	203,3
1995	3.059,6	3.363,2	796,4
1996	3.211,3	3.610,1	398,8
1997	3.284,6	3.916,3	631,7
1998	3.301,7	4.105,8	804,1
1999	3.317,0	4.363,6	1.046,6
2000	3.377,5	4.795,7	1.418,2
2001	3.434,5	4.917,9	1.483,4
2002	3.529,8	5.160,7	1.630,9
2003	3.559,0	5.578,1	2.019,1
2004	3.635,4	6.400,0	2.448,9
2005	3.758,8	6.900,0	2.519,8
2006	3.831,6	7.356,0	2.921,5

Kaynak: EIA, 2006.

Tablo 7: Çin'in Petrol İthal Kaynakları (Bin varil/gün)

Ülkeler	2005	%	2006	%
Angola	334,6	13,3	487,5	16,7
Suudi Arabistan	444,6	17,6	481,3	16,5
İran	294,2	11,7	345,6	11,8
Rusya	238,9	9,5	334,5	11,4
Umman	228,1	9,1	244,6	8,4
Kongo	106,4	4,2	113,9	3,9
Yemen	136,9	5,4	104,3	3,6
Ekvator Ginesi	76,6	3,0	100,6	3,4
Venezüella	21,9	0,9	90,1	3,1
Diğer	637,6	25,3	619,1	21,2
Toplam	2.519,8	100,0	2.921,5	100,0

Kaynak: EIA, 2006.

Petrol Sektörü: Çin'in petrol sektörü son on yılda büyük bir değişim göstermiştir. 1998 yılında Çin hükümeti, çoğunluğu devlet şirketlerinden oluşan çok sayıda petrol şirketini dikey birleşme yoluyla iki şirket hâline dönüştürmüştür. Bu şirketler, Çin Ulusal Petrol Şirketi (China National Petroleum Corporation-CNPC) ve Çin Petrokimya Şirketi (China Petrochemical Corporation-Sinopec)'dir. Birleşme öncesi bu şirketlerden CNPC arama ve üretim alanlarında yoğunlaşmış, Sinopec ise rafinaj ve dağıtım alt sektörlerinde faaliyet göstermiştir. Birleşme sonrasında CNPC kuzey ve batıda, Sinopec ise daha çok güneyde faaliyetlerine devam etmiş, kısmen uzmanlık alanlarını korumuşlar, ancak daha çok bölgesel çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Bu iki dev şirketin dışında, Çin'in üçüncü büyük entegre şirketi Çin Denizaşırı Petrol Şirketi (China National Offshore Oil Corporation-CNOOC)'dir. Bu şirket, deniz alanlarında etkinlik göstermekte ve Çin petrol üretiminin yaklaşık % 15'ini sağlamaktadır (EIA, 2006).

1993 yılından bu yana net petrol ithalatçısı olan Çin'in petrol sektörü daha çok iç talebe odaklanmıştır. Bu doğrultuda Çin petrol ürünleri fiyatlarını, uluslararası fiyatlardan bağımsız olarak belirlemekte ve büyük ölçüde desteklemektedir. Bu fiyatlar, tüketicinin niteliğine ve bölgelere göre farklılaşmaktadır. Düşük gelirli Çin nüfusuna, özellikle de tarım sektöründe çalışanlara düşük fiyatlı petrol ürünleri sunmaktadır. Ancak halkın gelir düzeyinin düşüklüğü ve yoksul nüfusun yoğunluğundaki fazlalık bu amacını gerçekleştirmede Çin'e bir engel oluşturmaktadır (EIA, 2006).

Petrol Arama ve Üretim: Çin'in yerli petrol üretiminin yaklaşık % 85'i karasal sahalardan yapılmaktadır. Bu alanlarda üretilen petrol miktarı üretimi gerçekleştiren şirketlerle birlikte Tablo-8'de görülmektedir.

Toplam 3,8 milyon varil/gün düzeyindeki üretimin 929 bin varil/gün kısmı, yalnızca kuzeybatıdaki Daqing sahasından yapılmaktadır. Çin'in kuzeydoğusunda yer alan Shengli sahasında mevcut kaynakların yanı sıra yeni petrol bulunmuştur. Bu saha, Çin'in ikinci büyük petrol üretim sahasını oluşturmaktadır. CNOOC ise güney Çin Denizi'nde ve doğudaki Bohai Bay'da deniz alanlarından 519 bin varil/gün petrol üretimi gerçekleştirmiştir.

Çin petrol şirketleri, son yıllarda gereksinim duyduğu petrol ve gazın elde edilebilmesi için uluslararası alanda da yoğun bir arama-üretim çabası içine girmiştir. CNPC, dört kıtaya yayılmış yirmi bir ülkede arama ve üretim yapma ayrıcalığı yakalamıştır. 2005 yılında CNPC, 2005–2020 yılları arasında yabancı petrol ve gaz kaynakları için 18 milyar dolar yatırım yapacağını açıklamıştır. Sudan'daki proje kapsamında Kızıl Deniz'e uzanacak 900 millik boru hattı yatırımı da dâhil olmak üzere bu ülkede petrol sektörüne 8 milyar dolardan daha fazla yatırım yapılmıştır. Bu doğrultuda Ekim 2005'te Kazakistan'da faaliyet gösteren Kanada petrol şirketi, PetroKazakhstan'ın tüm hisselerini satın almıştır. Böylece Kanada şirketi 2006 yılının sonuna kadar Çin'e 200 bin varil/gün ham petrol teslim edecektir. Öte yandan Aralık 2005'te, 600 mil uzunluğundaki Sino-Kazakh petrol boru hattı yapımı da tamamlanmıştır. CNPC, Ekvator'daki EnCana petrol şirketi ile Suriye'deki PetroCanada şirketinin petrol ve doğal gaz hisselerini satın alarak deniz aşırı yatırımlarda da bulunmuştur.

Tablo 8: Çin'in Petrol Üretim Alanları ve Üreticileri Ocak 2006 (Bin ton/gün)

Alanlar	Üretim (Payı %)
Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC)/Petro Çin	
Daking (Daqing)	929,3 (% 24,3)
Liaohe	256,9 (% 6,7)
Şincan (Xinjiang)	222,5 (% 5,8)
Changqing	162,4 (% 4,2)
Çin Petrol Kimya Şirketi (Sinopec)	
Shengli	535,5 (% 14,0)
Sinopec Star	78,6 (% 2,1)
Jongyuan (Zhongyuan)	67,1 (% 1,8)
Çin Deniz aşırı Petrol Şirketi (CNOOC)	
Toplam Deniz Alanları	519,1 (% 13,5)

Kaynak: EIA, 2006.

Sinopec de petrol arama ve üretim fırsatları için deniz aşırı araştırmalar da yapmaktadır. Bu şirket, Kasım 2004'te İran hükümeti ile Yadavaran petrol sahasına yönelik memorandum imzalamıştır. Bu sahadan günde 300 bin varil petrol üretilmesi beklenmektedir. 2006 Haziran'ında Sinopec, BP'nin Rusya ile ortak olduğu Udmurtneft'deki TNK-BP şirketinin % 97'sini satın almıştır.

Udmurtneft, Rusya'daki ispatlanmış 1 milyar varil rezervi elinde tutmakta ve günde 120 bin varil ham petrol üretmektedir. Ayrıca Kanada'daki Synenco Enerji şirketine ait Kuzey Işıkları petrol kumları (Northern Lights oil sands) projesinin % 40'ını ele geçirmiştir.

Çin'in diğer şirketi CNOOC'de 2005 yılında Endonezya'daki Repsol-YPF şirketinin petrol alanını satın almıştır. Ocak 2006'da ise Nijer Deltası'ndaki bir petrol ve doğal gaz alanının % 45'ini ele geçirmiştir. Ayrıca bu şirketin Ekvator Ginesi, Kenya ve diğer ülkelerde araştırma ve yatırım hakları bulunmaktadır (EIA, 2006).

İletim Hatları: Çin ile Kazakistan hükümeti arasında Mayıs 2004'te imzalanan anlaşma kapsamında Kazak petrolünü Çin'e taşıyacak **Kazakistan-Çin** petrol boru hattı yapımı gündeme gelmiştir. İlk adım olarak planlanan 1.300 km uzunluğundaki bu boru hattının inşasına Eylül 2004'te başlanmış ve 700–850 milyon dolara mal olmuştur. Bu hat, Kazakistan'ın Hazar bölgesindeki zengin petrol sahası Atırâu'dan doğuya doğru Kenkiyak, Kumkol ve Atasu bölgelerinden geçerek buradan Doğu Türkistan sınırı Aladağ (Alashankou) geçidinden Çin'in Şincan (Xinjiang) bölgesindeki Maytağ'a (Dushanzi) ulaşmaktadır. Toplam uzunluğu 3.088 km olan hattın Kazakistan kısmı 2.818, Doğu Türkistan kısmı ise 270 km uzunluğundadır. İki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre, ilk beş yıllık dönemde günde 200 bin varil petrol iletimi gerçekleştirilecek hattın kapasitesi 2010 yılına kadar 400 bin varile kadar çıkabilecektir. Çin'e ilk uluslararası petrol boru hattından petrol ithalatı Temmuz 2006'da başlamıştır (EIA, 2006; Ekrem, 2006).

Bu boru hattının hayata geçirilmesi, dünya enerji rekabeti açısından önemli bir gelişme sağladığı gibi Çin ve Kazakistan'a stratejik önem kazandırmıştır. Ancak bu hat, bir yandan Kazakistan ve Rusya'ya istikrarlı bir petrol pazarı oluşturacak, öte yandan Çin ile büyük ülkeler arasındaki rekabeti de şiddetlendirecektir. Bu hatla ilgili bir takım sorunlar da bulunmaktadır. Bunların başında Doğu Türkistan'ın istikrarı ve güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Çünkü gerek Orta Asya kaynaklarını Doğu Türkistan'a taşımak, gerekse Doğu Türkistan enerjisini iç bölgelere ulaştırmak, sorunlu Doğu Türkistan bölgesinde meydana gelebilecek herhangi bir gerginlik Pekin'in bütün enerji politikasını ortadan kaldırabilir (Ekrem, 2006).

Rusya'nın uzak doğu sahaları da Çin'in ham petrol ithalatı için bir kaynak oluşturabilmektedir. Rusya hükümetinin sahip olduğu dev petrol şirketi Transneft, Nisan 2006'da bir petrol boru hattı inşaatına başlamıştır. **Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu (ESPO)** petrol boru hattı 4.023 km (2.500 mil) uzunluğunda olacak ve Rusya'nın Taishet şehrinde Pasifik Kıyılarına ulaşacaktır. Transneft'e göre ilk aşamada bu hat 2.414 km (1.500 mil) uzunluğunda, 600 bin varil/gün kapasiteli olacak ve 2008 yılına kadar tamamlanacaktır. Rus yetkililer ilk adımın, Batı Sibirya ham petrol üretiminin

önemli bir kısmına ihtiyaç duyacağını ve Skovorodino'dan Rusya'nın Pasifik kıyılarına olan ikinci adımın inşasının 2014 yılından önce de başlamayacağını belirtmektedirler (EIA, 2006; Ekopolitik, 2007). Bu boru hattının oradan, petrolün üçte ikisini güneydeki Daqing'e ulaştırması ve bu arada 10 milyon tonunun da trenle Pasifik kıyılarındaki Nakhodka yakınında inşa edilecek olan yeni bir limana gönderilmesi düşünülmektedir. Ayrıca Çin'e petrol ihraç edecek bir Trans-Sibiryaya petrol boru hattı da düşünülmektedir. Bu boru hattının inşasına 2007 yılının sonlarında başlayacak ve ilk aşamasında Sibiryaya'nın Taishet şehrinden Çin sınırı yakınındaki Skovorodino'ya yıllık 30 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesinde olacaktır.

Nisan 2006'da Çin'in Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu (China's National Development and Reform Commission-NDRC), Myanmar (Burma)'dan Çin'e yeni bir ham petrol boru hattı inşası için fizibilite çalışmaları başlatıldığını bildirmiştir. Myanmar'da önemli miktarda ham petrol üretilmezse, bu boru hattı Orta Asya ve Afrika'dan petrol için alternatif bir güzergâh olarak düşünülebilecektir. Bu hat ile ilgili çelişkili ifadeler kullanılmakta, Çin yetkilileri Myanmar-Çin güzergâhının ekonomik olarak çekici olmadığını ve böyle bir boru hattı planlarının olmadığını bildirmişlerdir.

Resmi verilere göre, 2005 yılında ithal edilen ham petrolün yalnızca % 9'u Çin'e ait gemilerle taşınmıştır. Çin ekonomisi düşünüldüğünde Çin'in tanker filosu görece olarak küçüktür. Çin yetkilileri, arz güvenliğinin sağlanması için ülkenin tanker filosunu genişletmek istediklerini bildirmişlerdir (EIA, 2006).

2.2. Doğal Gaz

Çin için doğal gaz, çok önemli bir enerji kaynağı değildir. Ancak doğal gazın ülkenin enerji rezervleri içindeki payı artmaktadır. Tablo-3'te Çin'in doğal gaz rezervleri son yirmi yılda arttığı görülmektedir. Çin'in doğal gaz rezervleri ile ilgili farklı kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Örneğin Oil & Gaz Journal Ocak 2006'da 53,3 Tcf (trilyon cubit feet) olarak tahmin ederken, Cedigaz yine Ocak 2006'da 83 Tcf olduğunu belirtmiştir.

ABD Enerji Bakanlığı verileri, Çin'in 2004 yılında 1,3 Tcf doğal gaz tükettiğini, son beş yıldır doğal gaz tüketiminin hemen hemen ikiye katlandığını göstermektedir. Ayrıca 2004 yılında doğal gazın Çin'in enerji tüketimindeki payı % 3 civarındadır. Son dönemlere kadar bu enerji kaynağı, elektrik üretiminden daha çok kimyasal gübre üretiminde kullanılmıştır (EIA, 2006).

Çin'in 1990 yılından itibaren doğal gaz üretim ve tüketimi Tablo-9'da görülmektedir. 1990 yılından itibaren doğal gaz üretimi ve tüketimi artmış, ancak kendi kaynakları yeterli olmuştur.

Çin'in doğal gaz üretiminin 2004-2030 yılları arasında yıllık ortalama % 4,1 oranında artacağı, 2010'da 2,5, 2015'de 3,1, 2020'de 3,5, 2025'de 4, 2030 yılında ise 4,3 Tcf olacağı öngörülmektedir (EIA, 2007: 43).

Tablo 9: Çin'in Doğal Gaz Üretim ve Tüketimi (Bcf)

Yıllar	Üretim	Tüketim
1990	508	494
1991	526	511
1992	533	517
1993	558	541
1994	589	570
1995	601	582
1996	712	646
1997	801	697
1998	822	725
1999	889	782
2000	962	902
2001	1070	974
2002	1153	1061
2003	1211	1143
2004	1440	1351
2005	1782	1674

Kaynak: EIA, 2006.

Doğal Gaz Sektörü: Çin'in petrol gibi doğal gaz sektöründe de üç büyük devlet şirketi olan CNPC, Sinopec ve CNOOC etkin durumdadır. CNPC, doğal gaz rezervleri ve üretimini denetleyen Çin'in en büyük şirketidir. Bu şirket, 2005 yılında 1,3 Tcf doğal gaz üretmiştir. Aynı yıl Sinopec'in üretimi toplam 222 Bcf, CNOOC'nin ise 142 Bcf olmuştur.

Çin'deki doğal gaz projelerinin önündeki en büyük engel, bir tek düzenleyici sistemin olmamasıdır. Doğal gaz fiyatları, bölgelere göre gelişigüzel belirlenmektedir. Çin hükümeti, doğal gaz sektörü için yeni bir yasal çerçeve oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak bu süreç oldukça yavaş olup, doğal gaz satışlarıyla ilgili vergiler ve fiyatların düzenlenmesine yönelik belirsizlikler hâlâ devam etmektedir (EIA, 2006).

Doğal Gaz Arama ve Üretim: Ülkenin doğal gaz rezervlerinin önemli bölümü, Çin'in batısı ve kuzeybatısında bulunmaktadır. Son yıllarda ispatlanan doğal gaz rezervleri, başarılı bir biçimde işlenirse gelecek yıllarda doğal gaz üretimi önemli ölçüde artacaktır. Temmuz 2006'da Sinopec, Çin'in

kuzeybatısında 2,1 Tcf 'lik doğal gaz rezervine sahip üç yeni doğal gaz sahası ortaya çıkarmıştır. Bunun dışında Sinopec, Nisan 2006'da Çin'in güneybatısındaki Puguang alanında 8,9 Tcf düzeyinde yeni rezervler tespit etmiştir. Bu şirket, Puguang sahasında üretime 2008 yılında başlanacağını ve başlangıçta yılda 140 Bcf doğal gaz üretileceğini, ancak 2010 yılına kadar bu kapasitenin 280 Bcf'ye çıkarılacağını açıklamıştır. Diğer önemli bir gelişme ise PetroChina şirketinin 2005 yılı sonunda Çin'in kuzeydoğusundaki Heilongjiang sahasındaki ispatlanmış doğal gaz rezervlerine ilave olarak 3,5 Tcf'lik doğal gaz keşfedildiğini bildirmesidir. Puguang'daki keşfedilen doğal gaz sahası, Çin'in en büyük sahalarından birini oluşturmaktadır.

PetroChina'dan gelmiştir. Şirket 2005 yılı sonunda Çin'in kuzeydoğusundaki Heilongjiang sahasındaki ispatlanmış doğal gaz rezervlerine ilave olarak 3,5 Tcf'lik doğal gaz keşfedildiğini bildirmiştir. Puguang'da keşfedilen doğal gaz sahası, Çin'in en büyük sahalarından birini oluşturmaktadır.

Günümüze kadar en büyük keşif İç Moğolistan Özerk Bölgesinde (Inner Mongolia Autonomous Region) bulunan Ordos havzasındaki Sulige sahasıdır. Bu sahanın ispatlanmış doğal gaz rezervleri 18,9 Tcf'dir. Mart 2006'da PetroChina ve Total, Güney Sulige Blokunu geliştirmek için bir konsorsiyum imzalamıştır. Diğer bir büyük doğal gaz alanı ise Tarım havzasındaki Kela-2 sahasıdır. Bu sahadaki rezervler ise 8,9 Tcf düzeyindedir. PetroChina, 2006 yılında bu sahadan 85 Bcf doğal gaz ürettiğini bildirmiştir. PetroChina'nın da içinde yer aldığı CNPC şirketi, 2005 yılı sonunda ispatlanmış toplam doğal gaz rezervlerinin 81,6 Tcf olduğunu bildirmiştir. Haziran 2006'da ise CNOOC ve Husky enerji, Güney Çin Denizi'nde 6 Tcf kapasiteli yeni bir doğal gaz rezervi bulunduğunu bildirmiştir (EIA, 2006).

İletim Hatları: Çin'deki doğal gaz rezervlerinin batıda ve kuzeybatıda yer alması yüzünden, doğal gazın doğudaki şehirlere ulaştırılması büyük boru hattı yatırımları gerektirmektedir. Bu doğrultuda CNPC, Batı-Doğu boru hattını (West-East Gas Pipeline) 2005 yılında tamamlanmıştır. Bu hat, Şincan (Xinjiang) bölgesinde üretilen doğal gazı, Şanghay (Shanghai)'a ulaşturmaktadır.

İç boru hatları yanı sıra Çin, komşu ülkelerle uluslararası doğal gaz boru hatları konusunu da araştırmaktadır. Bu doğrultuda Rusya'nın boru hattına bağlanarak Irkutsk bölgesindeki Kovykta sahasındaki doğal gazı önce Çin'e daha sonra da Güney Kore'ye iletecek bir boru hattı projesi üzerinde bağlantılar yapılmaktadır. Günlük toplam 2,9 Bcf kapasiteli olması planlanan bu boru hattının maliyetinin 12 milyar dolar olacağı öngörülmektedir.

Şubat 2005'te Kazakistan şirketi KazMunaiGas ile Çin şirketi CNPC ortaklığında bir doğal gaz boru hattı fizibilite çalışmaları yapılmıştır. KazMunaiGas şirketi yetkilileri, böyle bir boru hattı yapılabilirse, 2009 yılına kadar kullanıma hazır olabileceğini ve Türkmenistan ile Özbekistan'dan doğal gaz sağlanabileceğini bildirmiştir.

Doğal gaz kullanımının artması ve potansiyel Rusya doğal gaz boru hattındaki belirsizlikler yüzünden Çin şirketleri, sıvılaştırılmış doğal gaza (LNG) yönelmişlerdir. BP ile Çin şirketlerinin ortaklığında CNOOC, Guangdong bölgesinde Çin'in ilk LNG ithal terminali inşa etmiştir. Bu terminale gemilerle ilk LNG Mayıs 2006'da getirilmiştir. Ayrıca terminalin kapasitesi yıllık 3,7 milyon ton olup, ikinci aşamada bu kapasitenin iki katına çıkarılması planlanmaktadır. Bunun dışında CNOOC tarafından Fujian bölgesinde LNG ithal terminali inşaatı sürdürülmektedir. Bu terminalin kapasitesi yıllık 3 milyon ton olup, 2007'de bitirilmesi hedeflenmektedir.

LNG terminali oluşturulmasına ilişkin birçok plan ve öneri bulunmaktadır. CNPC, Sinopec ve CNOOC, bu planları değerlendirmektedir. Ancak LNG fiyatlarındaki artış bazı planların ertelenmesine neden olmuştur (EIA, 2006).

2.3. Kömür

Çin, dünyanın en büyük kömür üreticisi ve tüketicisidir. Çin'in toplam birincil enerji tüketiminin % 69'unu kömür oluşturmaktadır. Çin'in ispatlanmış kömür rezervlerinin 126,2 milyon ton (short ton) olduğu öngörülmektedir. Bu rezervlerle Çin, ABD ve Rusya'nın ardından dünyanın en büyük üçüncü ülkesi konumundadır. Çin'in kömür üretimi 1999–2000 yıllarında azalmış olmasına karşın, bu dönemden sonra yeniden artmıştır. Çin'in kömür üretimi, dünya kömür üretiminin % 39,4'nü oluşturmaktadır. Çin'in kömür tüketimi ise 1997–2000 döneminde düşmesine karşın, son beş yılda hızla artmıştır. Çin'in kömür üretim ve tüketimi **Tablo 10**'da görülmektedir.

Tablo 10: Çin'in Kömür Üretim ve Tüketimi (Milyon short ton)

Yıllar	Üretim	Tüketim	Yıllar	Üretim	Tüketim
1991	1.198,7	1.164,9	1998	1.429,0	1.392,0
1992	1.228,6	1.199,5	1999	1.364,9	1.342,6
1993	1.303,5	1.275,6	2000	1.314,4	1.282,3
1994	1.403,5	1.389,8	2001	1.458,7	1.356,6
1995	1.537,0	1.494,8	2002	1.521,2	1.413,0
1996	1.545,3	1.508,6	2003	1.837,6	1.720,2
1997	1.507,1	1.450,4	2004	2.156,4	2.062,4

Kaynak: EIA, 2006.

Çin'in kömür sektörü, geleneksel olarak devlet elindeki çok büyük ve bölgesel kömür madenleri ile köy ve kasabalardaki binlerce kömür madenlerinden oluşmaktadır. Ancak Şubat 2006'da Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu (NDRC), Çin'in kömür sektöründe yeniden yapılanmaya gitmiş, petrol alt sektörlerinde yaptığı gibi kömür madenlerini de devletin sahip olduğu

büyük şirketler çatısı altında birleştirmiştir. Küçük maden ocaklarının 2015 yılına kadar kapatılarak bu büyük şirketlerin kontrolü altına alınması hedeflenmiştir.

Ayrıca Çin, yeni teknolojiler getirilmesi ve modernize edilmiş büyük ölçekli madenler oluşturulması amacıyla, kömür sektörünü yabancı yatırımcılara da açmıştır. Bu kapsamda Çin, yabancı yatırımcıların kömürden gaz elde edilmesi, kömür yataklarında metan gazı üretimi ve bulamaç hâline getirilmiş kömürün taşınmasına ilişkin projeler üzerinde yoğunlaşmasını sağlayacaktır. Kömürün sıvılaştırılmasına ilişkin çalışmalar da sürdürülmektedir. Shenhua Grubu'nun yan kuruluşu, ilk kömür sıvılaştırma fabrikasını 2007 yılında tamamlamayı planlamaktadır. Bu tesis İç Moğolistan Özerk Bölgesinde kurulacak ve başlangıç kapasitesi yaklaşık olarak 60 bin varil/gün dizel üretimi gerçekleştirilecektir (EIA, 2006).

2.4. Elektrik

Çin'in elektrik üretim kapasitesi 2004 yılında 391,4 gigawatt (GW)'tır. Bu üretim kapasitesinin % 74'ünü geleneksel termik kaynaklar oluşturmaktadır. Aynı dönemde elektrik üretimi 2.080 milyar kilovatsaat (kWh), tüketimi ise 1.927 kWh'dir. 2000 yılından bu yana elektrik üretimi ve tüketimi % 60 artmıştır. 1994-2004 döneminde Çin'in elektrik üretimi, enerji türüne göre **Tablo-11**'de görülmektedir.

Son yıllarda, Çin'in elektrik üretimi için yöneldiği en önemli kaynakların başında nükleer kaynaklar gelmektedir. 2002 yılında toplam 2 gigawatt kapasitesi olan nükleer santraller, 2005 yılı ortalarında 15 gigawatt toplam kapasiteye erişmiştir. Çin, 2020 yılına kadar, bu kapasiteye 27 gigawattlık yeni nükleer santral kapasitesi eklemeyi hedeflemektedir.

Tablo 11: Çin'in Elektrik Üretimi (Milyar kWh)

Yıllar	Termik	Hidroelek.	Nükleer	Diğer	Toplam
1994	701,17	164,35	13,50	0,33	879,35
1995	756,06	184,90	12,38	2,75	956,09
1996	805,30	185,05	13,62	1,35	1.005,32
1997	863,43	192,62	11,35	2,48	1.131,26
1998	885,23	202,26	13,46	2,25	1.103,20
1999	944,46	210,80	14,09	1,87	1.171,22
2000	1.041,46	240,70	15,90	2,30	1.300,36
2001	1.132,21	258,50	16,60	2,32	1.409,63
2002	1.271,07	271,82	25,17	2,33	1.570,39
2003	1.484,23	278,52	41,66	2,35	1.806,76
2004	1.701,76	327,68	47,95	2,37	2.079,76

Kaynak: EIA, 2006.

2002 yılında Çin hükümeti, tekel durumunda olan Devlet Enerji Şirketi'ni (State Power Corporation-SPC) üretim, dağıtım ve hizmet birimi olarak ayırmıştır. Bu dönüşümden bu yana Çin'in elektrik üretim sektörüne beş devlet şirketi (China Huaneng Group, China Datang Group, China Huandian, Guodian Power, and China Power Investment) hâkimdir. Bu şirketler, Çin'in elektrik üretim kapasitesinin % 80'inden daha fazlasını kontrol etmektedir. Bu düzenlemelerle Çin'in elektrik sektörü, sınırlı olarak yabancı yatırımlara açılmıştır. Elektrik dağıtım şirketleri de Güney Enerji Şirketi ve Devlet Enerji Şebekesi Şirketi'nden oluşan iki yeni şirket çatısı altında toplanmıştır. Çin hükümetinin amacı, 12 bölgede bulunan enerji şebekelerini üç büyük enerji şebekesinde birleştirmektir. Bu birleşmenin de 2020 yılına kadar gerçekleştirilmesi istenmektedir. Ayrıca 2002 yılında tüm elektrik sektöründeki düzenlemelerden sorumlu olan Devlet Elektrik Düzenleme Komisyonu (State Electricity Regulatory Commission-SERC) kurulmuştur.

Elektrik talebindeki hızlı artış nedeniyle yeni enerji istasyonları için çok büyük yatırımlar yapılmıştır. 2005 yılı sonu itibariyle toplam 120 GW kapasitede yeni santrallerin inşası devam etmektedir. Çin'in en büyük projesi, Üç Boğaz Barajı (Three Gorges Dam)'dır. Bu baraj, her biri 700 MW kapasiteli 26 jeneratörün bir araya getirilmesiyle toplam 18,2 GW kapasiteye ulaşacaktır. Tamamlandığında dünyanın en büyük hidroelektrik barajı olacak bu projenin 2009 yılına kadar tamamen bitmesi beklenmemektedir. Bu dev projenin yanı sıra oldukça büyük çaplı hidroelektrik santrallerin yapımına ilişkin çalışmalar devam etmektedir (EIA, 2006).

2.5. Çin'in Kazakistan ve Türkmenistan ile İlişkileri

Dünya enerji kaynakları içinde Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının payı küçük olmasına karşın, bu kaynakların hem Rusya hem de Çin için önemi giderek artmaktadır.

Bu bölgedeki enerji kaynaklarının tamamına yakınının Rusya topraklarından geçen hatlarla dünya piyasalarına iletiliyor olması, Rusya'yı tekel konumuna getirmiştir. Bu konumunu da Rusya, bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır. Rusya'nın bu tekelci konumu, Çin ile Kazakistan arasında **Kazakistan-Çin** petrol boru hattı yapımına ilişkin yapılan anlaşmayla kırılmaya başlamıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Çin, günümüzde ABD'den sonra en çok petrol tüketen ülke konumuna gelmiştir. Çin'in ekonomik büyümesine paralel olarak da enerji tüketimi de artmıştır. Çin'in artan enerji ihtiyacı, ağırlıklı olarak Orta Asya'dan gerçekleştirilen ithalatla karşılanmaktadır. Ancak Irak'ın işgalinden sonra, Çin enerji güvenliğini sağlamak amacıyla kaynaklarını çeşitlendirme politikası izlemeye başlamıştır. Bu doğrultuda Çin, Hazar ve Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiye girmiş ve Kazakistan ile Çin arasında enerji köprüsü oluşturulmuştur. Çin'in enerji ihtiyacının karşılanmasında bu boru hattı, bir ilk adım olarak düşünülebilir. Bu nedenle de Çin'in Kazakistan dışında,

diğer bölge ülkeleriyle de görüşmeleri sürmektedir. Bu görüşmelerden biri de Türkmenistan'la gerçekleşmiştir (Oğan, 2007).

Türkmenistan'ın ise bir yandan Rusya ile iş birliğine devam edeceklerini öte yandan alternatif güzergâhların gündemlerinde olduğunu ifade etmesi, Çin'e sıcak baktığının da bir göstergesidir. Ayrıca Türkmen enerji kaynaklarının Kazakistan üzerinden Çin'e ulaştırılmasına yönelik görüşmelerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda KazMunaiGas şirketi yetkilileri Kazakistan-Çin hattının üçüncü ayağının da Türkmenistan olduğunu ve bu hattın inşaatının gelecek yıl başlayıp 2009 yılında sona ermesini planladıklarını bildirmişlerdir (EIA, 2006).

Enerji kaynaklarının dünya piyasalarına Rusya üzerinden iletilmesi, Hazar ve Orta Asya ülkelerini her geçen gün Rusya'ya daha bağımlı hâle getirmiştir. Rusya'nın tek alıcı tekelinin kırılması, bölge ülkelerinin enerji iletim hatlarını çeşitlendirmesine bağlıdır. Bu doğrultuda ilk petrol boru hattı girişimi gerçekleşmiş olan Çin ile ilişkiler devam edecektir.

3. Çin'in Enerji Gereksinimindeki Artışın Dünya Enerji Dengeleri Üzerine Etkileri

2000'li yıllardan itibaren yıllık ortalama % 10 civarında büyüyen Çin ekonomisinin, 2004-2030 döneminde % 6,5 büyüyeceği öngörülmektedir. Aynı dönemde dünya ekonomisinde öngörülen yıllık büyüme hızı ise % 4,1'dir (IEA, 2007: 86). Bu büyüme hızıyla Çin, 2030 yılına kadar hem dünyanın hem de gelişmiş ülkelerin büyüme hızlarının önüne geçecektir.

Öte yandan dünya genelinde enerji talebi 2004-2030 döneminde yıllık ortalama % 1,8 büyürken, Çin'in enerji talebinin % 3,5 büyüyeceği öngörülmektedir. Bunun anlamı, dünya genelinde 2004 yılında 446,7 katrilyon Btu olan enerji talebi 2030 yılında 701,6 katrilyon Btu'ya çıkacak, 2004 yılına göre yaklaşık üçte iki daha fazla enerji talebi olacaktır (IEA, 2007: 83). Genel enerji talebindeki artışa paralel olarak aynı dönemde petrol talebi dünya genelinde yıllık ortalama % 1,4 artarken, Çin'in talebinin % 3,5 artacağı; doğal gaz talebi dünya genelinde % 1,9 artarken, Çin'in talebinin % 6,5 artacağı; kömür talebi dünya genelinde % 2,2 artarken, Çin'in talebinin % 3,3 artacağı öngörülmektedir. Genel olarak enerji talebindeki artışın büyük bölümü başta Çin ve Hindistan olmak üzere OECD üyesi olmayan ülkelere gelmektedir (EIA, 2007: 83, 88-90).

Tablo 12: Petrol Fiyatları (Varil başına ABD doları)

Yıllar	Dubai	Brent	Nijerya	Teksas	Yıllar	Dubai	Brent	Nijerya	Teksas
1973	2,83	-	-	-	1990	20,45	23,73	23,85	24,50
1974	10,41	-	-	-	1991	16,63	20,00	20,11	21,54
1975	10,70	-	-	-	1992	17,17	19,32	19,61	20,57
1976	11,63	12,80	12,87	12,23	1993	14,93	16,97	17,41	18,45
1977	12,38	13,92	14,21	14,22	1994	14,74	15,82	16,25	17,21
1978	13,03	14,02	13,65	14,55	1995	16,10	17,02	17,26	18,42
1979	29,75	31,61	29,25	25,06	1996	18,52	20,67	21,16	22,16
1980	35,69	36,83	36,98	37,96	1997	18,23	19,09	19,33	20,61
1981	34,32	35,93	36,18	36,08	1998	12,21	12,72	12,62	14,39
1982	31,80	32,97	33,29	33,65	1999	17,25	17,97	18,00	19,31
1983	28,78	29,55	29,54	30,30	2000	26,20	28,50	28,42	30,37
1984	28,06	28,78	28,14	29,39	2001	22,81	24,44	24,23	25,93
1985	27,53	27,56	27,75	27,98	2002	23,74	25,02	25,04	26,16
1986	13,10	14,43	14,46	15,10	2003	26,78	28,83	28,66	31,07
1987	16,95	18,44	18,39	19,18	2004	33,64	38,27	38,13	41,49
1988	13,27	14,92	15,00	15,97	2005	49,35	54,52	55,69	56,59
1989	15,62	18,23	18,30	19,68	2006	61,50	66,14	67,07	66,02

Kaynak: BP, 2007: 16.

Dünyada artan bu talebi karşılayacak enerji kaynağı mevcuttur. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisi (% 61,5) Orta Asya'da % 13,6'sı Amerika kıtasında, yaklaşık % 11'i de Avrasya'da bulunmaktadır (BP, 2007: 6). 2006 yılında dünya petrol üretiminin % 41,9'unu OPEC ülkeleri üretmektedir. Petrol kaynaklarının belirli bölgelerde toplanması ve uzun zamandır dünya petrolünün ağırlıklı olarak OPEC ülkelerince üretilmesi yüzünden, petrol fiyatlarının belirlenmesinde de OPEC çok etkin olmuştur. 1973-2006 döneminde Dubai, Brent, Nijerya ve Teksas piyasalarında oluşan petrol fiyatları **Tablo 12**'de görülmektedir.

1970'li yıllara kadar petrol fiyatları da düşük düzeyde kalmıştır. Ancak 1974 yılında Suriye ve Mısır'ın İsrail'e karşı başlattıkları askeri müdahale ile petrol fiyatları varil başına 2,8 dolardan 10,4 dolara yükselmiştir. Birinci Petrol Krizi olarak adlandırılan bu fiyat artışından sonra 1979 yılına kadar petrol fiyatları çok az artmıştır. 1979 yılındaki İran Devrimi'yle birlikte petrol fiyatları ikinci kez 13 dolardan 29,8 dolara çıkmış ve ekonomi yazınında İkinci Petrol Krizi olarak yerini almıştır. Yaşanan bu iki olgu, ekonomilerin petrole çok bağımlı olduğunu da göstermiştir.

2006 yılında dünya enerji piyasalarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünyadaki yeni güç dengelerini, enerji politikalarının belirleyeceği tartışılır olmuştur. Özellikle de hızlı büyümesine bağlı olarak artan enerji talebini ithalatla karşılayan gelişmiş ülkeler, yeni kararlar alma ve eski enerji politikalarını gözden geçirme sürecine girmişlerdir. Ayrıca petrol kaynakları için dünyanın ağırlıklı olarak bağımlı olduğu Ortadoğu'da, yaşanan istikrarsızlıklar, ABD'yi etkileyen kasırgalar, siyasi gerginlikler ve petrol kaynaklarına sahip ülkelerin dünya piyasalarında siyasi güç elde etme istekleri gibi nedenlerle petrol fiyatları sürekli dalgalanmaya başlamıştır. Son 3-4 yıldır Ortadoğu'da yaşanan gerginlikler; Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya gibi hızlı büyüyen ülkelerin artan petrol talebi ve başta Irak olmak üzere Venezüella ve Nijerya gibi üretici ülkelerin içinde bulunduğu belirsizlikler yüzünden 2004 yılında ortalama 33,6 dolar olan petrol fiyatı, 2006 yılında 75 dolara kadar çıkmıştır (EPDK, 2007: 8).

Petrol fiyatlarındaki ani artış, dünya piyasalarında fiyatların 100 dolara kadar yükseleceği ve dünyada yeni bir petrol krizinin olabileceğine yönelik beklentiler oluşturmasına yol açmıştır. Ancak OPEC'in petrol üretimini kısımayacağını açıklaması, ABD'nin elinde yüksek petrol stoklarının bulunması nedeniyle petrol fiyatları düşmeye başlamış ve Dubai petrolünün fiyatının 2006 yılı ortalaması 61,5 dolar olmuştur.

Dünya petrol piyasalarında 2007 yılında da gelişmeler devam etmiştir. 2007 yılının hemen başında tüm gazetelerde batılı dev petrol şirketlerinin Irak'a gireceği haberi yer almıştır. İngiltere'de yayımlanan The Independent gazetesinin yayımladığı haberde, gazete hazırlanan bir yasa tasarısını ele geçirdiğini belirtmiştir. Habere göre, bu tasarıya göre Irak savaşı sonucunda petrolden elde edilen kârın % 75'i ABD ve İngiltere'ye gidecektir. Bu yasanın BP, Shell ve Exxon gibi dev petrol şirketlerine 30 yıllık sözleşmeyle Irak'a girme şansı vereceği de belirtilmektedir (Hürriyet, 2007). Irak'ta ispatlanmış 115 milyar varil petrol rezervi bulunmakta, ancak bu rezervlerin 2001 yılı verileri olduğu, açıklanmayan 100 milyar varil daha petrolün bulunduğu belirtilmekte olup, böylece toplam rezervlerin 215 milyar varili bulacağı belirtilmektedir (EIA, 2007c). Bu verilere göre, Irak dünyanın ikinci büyük rezervine sahip ülkesi konumundadır. Böylece yasa ile Irak'a ait olan rezervler, ABD ve İngiltere'nin eline geçmiş olacaktır. Öte yandan Irak petrolünün kaliteli, üretim maliyetinin düşük ve dünya piyasalarına sunumunun kârlı olması da diğer artıları oluşturmaktadır (Gökay, 2006; Atik, 2007). Ayrıca anılan gazeteye görüş bildiren şirket yetkilileri ise Irak parlamentosunda görüşülecek olan yasanın amacının savaş, ambargolar ve uzman eksikliği yüzünden zarar gören Irak'ta petrol sektörünü canlandırmak olduğunu bildirmişlerdir (Hürriyet, 2007).

İkinci önemli gelişme ise petrolün dünyaya satıldığı para birimi konusunda

olmuştur. 1972-1974 döneminde ABD ile Suudi Arabistan arasında yapılan antlaşmayla, petrol dünyada dolarla alınıp satılmaya başlanmıştır.

Bir ülkenin petrol satışından elde edilen dolarları ifade eden petrodolar, ABD dolarına talebi artırmış ve ABD'ye dünya petrol piyasasını kontrol etme olanağı sağlamıştır. Ancak 6 Kasım 2000 tarihinde, Irak sahip olduğu petroleri bu tarihten sonra dolar üzerinden değil avro üzerinden fiyatlandıracağını bildirmiştir. OPEC'in petrolü dolarla fiyatlandırmasına ilişkin kararını çığneyen bu kararlar, dolar düşmeye, avro ise yükselmeye başlamıştır. Bu ilk hareketin ardından Libya, İran, Venezüella ve diğer bazı ülkelerde avro fiyatlandırmasına geçilmiş, bu durum ABD'ye önemli bir darbe olmuştur (Atik, 2007).

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesinin nedeni, Irak'ın petrol rezervlerini kontrol etmeyi ve böylece doların uluslararası petrol piyasalarına yön veren para birimini korumayı istemesidir (Gökay, 2006a). Bu doğrultuda işgalden kısa bir süre sonra Irak'ın avro hesapları tekrar dolara dönüştürülmüştür. Bu gelişmelere karşın Ortadoğu ve Latin Amerika'daki petrol üreticisi ülkeler ile Rusya, petrol ticaretini dolar yerine avro ile yapabilecekleri yeni bir döviz piyasası yaratmayı önermektedir. Bu ülkelerin petrol ticaretinde avroyu tercih etmelerinin en önemli nedeni, ABD dolarındaki istikrarsızlık ve para birimlerinin değişimiyle ortaya çıkan işlem maliyetleridir (Gökay, 2006).

Yukarıda özetlenen gelişmelerden anlaşılıyor ki dünya petrol piyasalarında ABD'nin gücü giderek azalmaktadır. Son yıllarda ekonomileri hızla büyüyen Çin, Hindistan gibi ülkelerin gelecekte dünya petrol piyasalarında ve petrol fiyatlarının oluşumunda etkin rol oynayacağı gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Ekonomisi hızla büyüyen Çin ile ABD, AB, Japonya gibi gelişmiş ülkelerin petrol ve doğal gaz ithalat gereksinimleri hızla artmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler, enerji kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu, Hazar ve Afrika ülkelerine yönelik enerji politikaları geliştirmektedirler. Bu politikalar çerçevesinde birbirleriyle de çatışmaları devam edecektir. Enerji gereksinimi hızla artan ülkeler içinde en çok öne çıkan ülke Çin'dir.

Dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının büyük bölümüne sahip Ortadoğu ve Afrika bölgeleri, son yıllarda enerji gereksinimi hızla artan ülkelerin odak noktası hâline gelmiştir. Bu doğrultuda bölgeye yönelik birçok proje¹⁴³ geliştirilmiştir. Bu projelerde temel olarak her iki bölge üzerinde de siyasi ve ekonomik güç kazanma isteği yer almaktadır. Özellikle bu bölgelerdeki enerji kaynakları ve bu kaynakların iletim yolları üzerinde etkili olmak istenmektedir.

---

* Bilgiler <http://www.heritage.org/index/countries.cfm> adresinden alınmıştır.

Çin de artan petrol gereksinimini karşılamak amacıyla, Ortadoğu ile petrol iş birliğini geliştirmeye yönelik anlaşmalar yapmıştır.

Ancak Çin kısa dönemde enerji güvenliğinin ABD ile iyi ilişkilere bağlı olduğunu bilmekte ve ilişkilerini iyi tutmaktadır. Uzun dönemde ise Çin, ABD'yi enerji güvenliğine tehdit olarak görmektedir. Bu gelişmelerle Çin, Ortadoğu'ya yönelik çeşitli politikalar geliştirmiştir.

Çin, Son birkaç yıldır Kazakistan, Venezüella, Sudan, Rusya ve Endonezya'dan petrol ithal etmektedir.Çin,her ne kadar petrol kaynaklarını çeşitlendirirse de Ortadoğu'ya bağımlılığı çok fazladır. Bu nedenle de Çin'in yapması gerekenler, öncelikle kendi petrol kaynaklarını rasyonel kullanması ve petrol işleme rafinelerini geliştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle de ABD ile ilişkilerini iyi tutmasında yarar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Atik, Selda (2007), “Kim Efendi, Kim Köle?” **Bizimavrupa Gazetesi**, 29 Ağustos 2007, <http://www.bizimavrupa.com/gazete/index.asp#>, (30.08.2007).

BP (2007), **Statistical Review of World Energy**, June 2007, http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/report_s_and_publications/statistical_energy_review_2007/STAGING/local_assets/downloads/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2007.pdf, (20.070.2007).

EIA (2006), Energy Information Administration, **China Country Analysis Brief**, Ağustos 2006, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/Full.html>, (07.08.2007).

EIA (2007a), Information Administration, **International Energy Outlook 2007**, [http:// Energy tonto.eia.doe.gov/FTPROOT/forecasting/0484\(2007\).pdf](http://Energy.tonto.eia.doe.gov/FTPROOT/forecasting/0484(2007).pdf) (10.08.2007).

EIA (2007b), Energy Information Administration, **International Petroleum Monthly, Temmuz 2007**, <http://www.eia.doe.gov/emeu/ipsr/t24.xls>, (29.08.2007).

EIA (2007c), Energy Information Administration, **Iraq Country Analysis Brief, Ağustos 2007**, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iraq/Oil.html>, (30.08.2007).

Ekopolitik (2007), **Rusya'nın Sibirya Petrol Seferi**, 22.05.2007, <http://www.ekopolitik.org/public/printnews.aspx?id=678>, (25.07.2007).

Ekrem, N. Hidayet (2006), “Pekin'in Stratejik Tercihi”, **Tusam Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi**, 12.06.2006, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=549&sayfa=21>, (17.08.2007).

EPDK (2007), **2005-2006 Türkiye Petrol Piyasası Raporu**, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, http://www.epdk.org.tr/yayin_rapor/petrol/yayin_rapor.htm-4k- (29.08.2007).

Gökay, Bülent (2006), “Petrodolar’ın Sonunun Başlangıcı: Irak’ı İran’a Bağlayan Nedir?”, **Stratejik Öngörü Dergisi**, TASAM Yayınları, İSTANBUL, 2006, Yıl: 3, Sayı: 9, <http://www.tasam.org/index.php?altid=1349>, (16.08.2007).

Hürriyet (2007), “Irak petrolünde aslan payını ABD ve İngiltere alacak”, **Hürriyet Gazetesi**, 7 Ocak 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/5733840.asp?m=1> (15.07.2007).

IEA (2007), Energy Information Administration, **International Total Primary Energy Consumption and Energy Intensity**, <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/energyconsumption.html> (15.08.2007).

Kuloğlu, Armağan (2006), “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi”, **YDH, Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi**, 08.06.2006, http://www.yakindoguhaber.com/haber_detay.php?haber_id=626 (02.07.2006).

Oğan, Gökçen (2007), “Çin, Kazakistan'dan Sonra Türkmenistan Enerjisine Oynuyor”, **ASAM, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi**, 12 Temmuz 2007, <http://www.avsam.org/tr/yazigoster.asp?ID=1708&kat1=6&kat2=> (28.08.2007).

Öztürk, O. M. (2007), “Genişletilmiş Ortadoğu Projesi Bağlamında Akdeniz’in ve Kuzey Afrika’nın Anlamı”, **Uluslararası İlişkiler Portalı**, 12 Tem.2007, http://uiportal.net/e107_plugins/content/content.php?content.268, (30.08.2007).

Pamir, Necdet (2005), “Çin ve Enerji Güvenliği”, **Asam, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Stratejik Analiz**, Ekim 2005, ss. 63-70, <http://www.asam.org.tr/temp/temp13.pdf> (14.08.2007).

UNCTAD (2007), **United Nations Conference On Trade And Development, Handbook of Statistics, 2006–2007**, http://www.unctad.org/fr/docs/tdstat31_fr.pdf (15.08.2007).

UNCTAD (2006), **United Nations Conference On Trade And Development, World Investment Report 2006**, United Nations New York and Geneva, <http://www.conapri.org/download/wir2006.pdf> (16.08.2007).

World Bank (2007), **East Asia & Pacific Update, 10 Years After the Crisis, Special Focus: Sustainable Development in East Asia’s Urban Fringe**, Nisan 2007, s.1. <http://siteresources.worldbank.org/INTEAPHALFYEARLYUPDATE/Resource/s/550192-1175629375615/EAP-Update-April2007-fullreport.pdf> (15.08.2007).

KÜRESELLEŞME KARŞISINDA BÖLGESEL GELİŞME ŞANSI VE TÜRKİYE’NİN TUTUMUNUN İRDELENMESİ

ÖZGEN, Levin
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

1980’li yıllardan itibaren yeni bir dünyanın biçimlendiği genel kabul görür durumdadır. Ortaya çıkan küreselleşmiş dünya tek egemenli ve tek merkezlidir. Küreselleşmiş dünya kapitalist ekonomik, politik, sosyal, kültürel sistemin doğasına uygun işlemektedir. Kendi kuralları, mekân , ulus ve devlet anlayışı ve düzenlemeleri vardır. Dünya ülkelerini de uyuma yönlendirdi. Üretim ilişkilerini, kapital hareketlerini, pazarları ve bölüşüm ilişkilerini yeniden kurdu. Yeni aktörleri ve mekanizmaları ortaya çıkardı.

Küreselleşmiş dünyada bölgesel kalkınma da yeni bir içerik kazandı. Türkiye benzeri ülkeler özellikle 2000li yıllardan itibaren bunu uygulamaya başladılar. Türkiye de değişimler karşısında, uygulamakta olduğu bölgesel gelişme politikalarını, uygulamalarını ve kurumsallaşmasını 2003 yılından itibaren değiştirmeye çalıştı. Yeni uygulamaların gözlenmesi kaotik bir tabloyu ortaya koyar. Planlama kademelenmesi, sahipleri, aktörleri ve yetkili kurumları belirsizleştirdi. Ya da meşruiyeti tartışmalı yeni sahipler, kurumlar ve yetki alanları ortaya çıktı. Yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi amacı ile oluşturulmaya çalışılan yeni bölge büyüklükleri ve bölge kalkınma ajansları katılımı çoğaltmak yerine başka amaçları gerçekleştirir, yeni bir elit tabaka yaratır gibi görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşmiş dünya, bölgesel gelişme, bölgesel planlama ve politikalar.

ABSTRACT

Generally, it was assumed that a new world has shaped since the 1980s. Emerging globalized world has single dominator and single center. Globalized world acts appropriately to the nature of the capitalist economic, political, social and cultural system. It has self rules, understanding and regulations for space, nation and the state. It also forced the world countries to the adjustment. It reestablished the production relations, capital movements, markets and division relations. It set up new actors and mechanisms.

In the globalized world also regional development gained a new content. Countries similar to Türkiye have started to apply this new content since especially the years of 2000s.

Türkiye also tried to change her regional development policies, practices and institutionalization from the year of 2003 in according to the changes. Observation of new applications show a chaotic picture. Hierarchy of planning, its representatives, actors and responsive institutions became indefinite. Or new representatives, institutions and activity fields which their legitimacy are discussible, emerged. New regional dimensions and regional development agencies which were created to mobilize local dynamics seem to realize another targets, to create a new elite strata rather than to raise the partisipation.

Key Words: Globalized world, regional development, regional planning and policies.

GİRİŞ

1900'lü yılların son çeyreği, önceki dönüşümlere benzerlikler gösterdiği yolundaki tartışmalara karşın, tüm ekonomik politik sistemin kökten değişmesini getiren önemli dönüşümler dönemi olarak genel kabul görür. Dönüşümler sonunda kapitalist ekonomik politik sistem önceki döneme göre bir bakıma emek, halk ve kamu karşısında daha egemen, istikrarlı, zekice tasarımı, ancak insanlık için iyi olup olmadığı sürekli tartışılan bir düzeye erişti denebilir. Tartışmalı olmasını getiren olgu, sergilediği özelliklerin ve söylemlerin, yol açtığı sonuçların ve süreçlerin birbirlerine göre aykırılıklar taşımada bulunabilir. Bu nedenle bir yandan nihayet sonlandı, geldi yaklaşımları vardır. Bir yandan da hâlâ üzerinde anlaşma kurulamayan pek çok tanımlama, çeşitli özelliklerini belirleme çabaları sürer durumdadır. Bununla birlikte emek sürecinin ve üretim organizasyonunun ulus üstü mekânda gerçekleştirilebilmesine dayanarak dünya ülkeleri arasında ekonomik, sosyal gelişme, iş birliği/iş bölümü ve benzeri açılardan yeni bir sıralama getirdiğini söylemek olanaklıdır. Bu bağlamda önceki dönemin temel konularından biri olan kalkınma sorunsalına da farklı yaklaşımlar getirdi denebilir.

Küreselleşmiş dünyada, artık ülkelerin temel sorunu küreselleşmiş dünyaya eklemlenmek, bunun için gerekli olarak, uyum dönüşümlerini yapmak şeklinde özetlenebilir. Bunların odağında yer alan konu ise bölgesel gelişmenin /kalkınmanın gerçekleştirilme zorunluluğudur. Bu gerçeklik, Türkiye gibi, iki dünya savaşı sonrasında uluslararasılaşan kapitalist ekonomik politik sisteme uyum sağlamak üzere planlı kalkınma ekonomi politikalarını uygulamaya koyan ülkelerin, yeni gelişme ekonomi politikaları ve bölgesel gelişme stratejileri aramalarına yol açtı.

Türkiye yarım yüzyılı aşan süre boyunca uygulamakta olduğu bölgesel kalkınma politikalarını, uygulamalarını ve kurumsallaşmasını değiştirme çabası içine girdi. Yerine görünüşte Avrupa Birliği(AB)ne girme sürecinin gerektirdiği dönüşümler bağlamında, AB.nin bölgesel gelişme mevzuatını, uygulamalarını ve direktiflerini benimsedi. Gerçekte ise küreselleşmiş dünyanın, kendi ulusal sınırlarını aşıp, uluslararası ilişkilerini değiştirip ulus üstüleşen kapital birikim

sisteminin ve mekanizmalarının kendisi için uygun mekân lara yayılmasının önündeki engelleri kaldıran, iç kapitalinin ve kapital gruplarının o sistem ve mekanizmalar içine dahil olmasını sağlayacak düzenlemeleri yapmaya koyuldu. Bunu doğrudan yapmakta Türkiye'nin devlet ve kamu yapısı, uygulaya geldiği ekonomi politikalar ve ilkeler bağlamında çeşitli zorlukları olduğundan, parçalı görünüme sahip bir dizi değişikliği çeşitli aralıklarla gerçekleştirmeye çalıştı. Tüm kamusal sistemi bir anlamda arkadan dolanarak çökertmeye yönelik bu değişiklikler ve düzenlemeler gerçekte yabancı kapitalin girişini, yerli kapitalin ve kapital gruplarının eklemelenmesini kolaylaştırıcı bir bütünlük arz eder. Bunlardan bölge kalkınma ile ilgili olanlar ele alındığında Türkiye'nin her şeye rağmen küreselleşmiş dünyaya kayıtsız şartsız eklemelenme çabaları daha açık kavranabilir.

Bu çalışmada küreselleşmiş dünyada bölgesel kalkınmanın kazandığı yeni içeriği ve olabilirliği ile Türkiye'nin küreselleşmiş dünyada bölgesel kalkınmasını gerçekleştirmek üzere benimsediği tutum ele alındı. Konunun sunulduğu giriş bölümünden sonra küreselleşmiş dünya ile ilgili olarak kısa açıklamalar verildi. Dünyada gelişmiş ülkeler dışında kalan ülkelerin gündeminde önemli yer tutan bölgesel gelişme /kalkınma konusunun yeni içeriği, ilgili tartışmalar kısaca ele alındı.

Buradan hareketle Türkiye'nin AB ve küreselleşmiş dünya karşısındaki tutumu kısaca yerleştirildi. Bölgesel kalkınma konusunda yapmaya çalıştığı değişiklikler ve yeni anlayışı irdelendi. **Sonuç olarak**, Türkiye'nin küresel kapital birikim ağlarına eklemelenmek için başka hiçbir şansı yokmuşçasına, 1985 sonrasında, özelde ise 2000li yıllarda küreselleşmiş dünyanın tüm değerlerini benimseyerek, ekonomik yapılanmasını değiştirmesinin ardından var olan tüm sosyal, siyasal, kültürel değerlerini bir yana atmayı göze aldığı vurgulandı. Bu durum Türkiye'nin sahip olduğu pek çok değere aykırı bir tablo sunar durumdadır.

1. Küreselleşmiş Dünya ve Kalkınma

1980'li yıllardan itibaren hızla yeni bir dünyanın biçimlendiği artık herkes tarafından kabul edilir durumdadır. Küreselleşmiş dünya 1970'li yılların sonlarında yaşanan petrol krizleri sonrasında kapitalist ekonomik politik sistemin yeniden yapılanması sürecine dayandırılır. Yakından bakıldığında yeniden yapılanmayı başlatan etkenlerin hiç de petrol krizleri olmadığı geniş bir kesim tarafından vurgulanır. Tersine sistemin kendi yapısı ve doğası içinde bulunan ve geleceğini tehdit eden, özelde ise kitlesel emeğin bir arada bulunmasına ortam yaratan düzenlemeleri ve unsurları aşma çabasının, yeniden yapılanmayı kurguladığı öne sürülebilir. Bu nedenle öncelikle yeniden yapılandırılan unsurlar emek süreci, emeğin bu süreçteki yeni konumu, rolü ve beceri düzeyleri, istihdam yapılanması ve politikaları, üretim organizasyonu ve dünya pazarlarıdır. Özelde ise üretim sürecinin alt blokları olan * mühendislik

/tasarım, * imalat ve * pazarlama /pazarlama sonrası hizmet etkinliklerini birbirinden ayırabilmesi, farklı mekânlarda, farklı işbirlikleri ve işbölümü içinden örgütleyebilmesidir. Diğer bir deyişle yeni bir üretim ve bölüşüm ilişkileri üzerine dayanan yeni bir kapital birikim sistemi ve mekanizmaları yaratıldı denebilir. Bunlar artık yalnızca kitlesel, genelde ucuz ve becerisiz emek organizasyonu ve üretim, uluslararası ilişkiler, iş birliği ve iş bölümü ile yürütülen mekanizmalar değildir. Hiçbir emek çatışmasına, yükselen emek gelirlerine ve sosyal refah kazanımlarına, zaman ve mekân kısıtlamalarına, bağlı olarak ulusal sınırlara ve coğrafyaya, ulusal devlet önlemlerine ve yaptırımlarına, en küçük riske tahammülü olmayan akışlardır. En ücra yerlerdeki potansiyele, kapital grubu aktörlere, değerlere ve kaynaklara ulaşmada azimli ve kararlı ağlardır.

Doğru olan, küreselleşmenin ve küreselleşmiş dünyanın, emeğin ve kapitalin yeni kategorilerinin tanımının yapılmasıyla, eski kategorilerin terk edilmesiyle oluşan bir anlayışla ele alınmasıdır. Buna karşın küreselleşme ve küreselleşmiş dünya üzerine çok geniş bir yazın içinde sayısız tanımlama çabası vardır. (Foreign Policy, 2001, 2002, 2003, 2004, Kudrle, 2004) Tümü, “*Büyük akımlarla tayin edilen evrimsel safha ve evrensel tarih devreleri ile ilgili tarihi SÜREC, *Evrensel düzeyde, iletişim araçlarının kuvvetli ve anında desteğiyle, ekonomik ve mali eylemler tarafından uygulanan siyasal bir projeye dönüşebilen ideolojik PARADİGMA, *Sürece ait kayda değer ifadeler ile paradigma-projeyi ve paradigma-projeden türeyen siyasal, ekonomik ve/veya psikolojik kanıtlarla da süreci besleyerek bu iki algılama arasında değişiklik gösteren bileşik sonuç özellikli OLGU” (DÜNYA) şeklinde toparlanabilir. (Nweihed, 2007; 40) Diğer deyişle küreselleşme, küreselleşmiş dünya mevcut ekonomik politik sistemin evrimi içinde hem bir tarihi aşamadır. Hem de kendi düzenlemelerini, mekanizmalarını yapabilmek ve meşruiyetini kurabilmek için üretilen bir ideolojik yaklaşımlar bütünüdür. Bunların üzerinde yapılanması ekonomik, politik ve sosyal istikrar kazandıkça sonuç olarak biçimlenmiş yeni bir dünyadır.

Küreselleşmiş dünyaya ilişkin yaklaşımlar, iyilik kötülük bağlamında “*küreselleşmenin durdurulamazlığı ve kaçınılmazlığı, *sonunda gelmiş olduğu” (Nweihed, 2007; 41) ve insanlık için son derece tehlikeli olduğu şeklinde toplanabilir. Sonuç olarak ise “açık ve tek bir kavramdan oluşmadığı, ortak ad olarak yeni teknolojik bir paradigmanın ve aynı zamanda bir dizi üretim sürecinin, değişikliklerin, taslakların, şekillerin ve kuralların yayılımını içine alır ve toplumu, ekonomiyi, siyaseti, kent merkezlerini, şirketi, ofisi, evi, boş zamanların değerlendirilmesini –ve bunlara eklenebilecek yaşama ve insanlığa dair ne varsa hepsini– etkileyen bir dönüşümler bütünlüğü” olarak görülebilir. (Nweihed, 2007; 53)

Dünya çapında ve tüm insanlığı kapsayan etkileşim ve iletişim özellikleriyle, ağlar üzerinden işleyen ve düğüm noktaları olarak kentler üzerinden yereli içermesi nedeniyle çok yönlü, çoğul kutuplu olarak betimlenen küreselleşmiş dünya, işleyiş bakımından ve Amerika Birleşik Devletleri(ABD).nin güçlü rolü nedeniyle tek egemenli, diğer deyişle tek merkezli, tek kutuplu bir dünyadır. Ağlar üzerinden işlemesi, tüm yerel dinamikleri harekete geçirmek isteği ve gereksinimi, yerel değerlere ulaşma ve yerelin kapital birikim olanaklarını ve gruplarını kendine eklemleme çabası, zaman ve mekân sınırlarını aşma gereğini getirirken, ulusal sınırların önemini ve ulusal devletin gücünü zayıflatmaya dönük girişimlerini de getirdi. Gelişmiş ülkeler arasında ise bu durumun zıttı olan oluşumların geçerli olduğunu söylemek olanaklıdır. Yalnızca gelişmiş ülkeler arasında tek kutuplu, tek egemenli oluşu zorlayan rekabetler söz konusudur. Bunların temelinde de kapital gruplarının birbiriyle yarışan, zıtlaşan çıkar çatışmalarını, beklentilerini bulmak olanaklıdır. Almanya, Fransa gibi ülkeler ve AB gibi bölgesel birlikler, onların güçlenmeleri böyle görülebilirken, Çin, Hindistan gibi ülkelerin çeşitli alanlarda gelişme kaydetmelerinin, oluşan küresel kapitalist ekonomik politik egemenlik ve sistem için risk olarak algılanması bundan dolayıdır.

Küreselleşmiş dünya kapitalist ekonomi politik, sosyal ve kültürel sistemin doğasına uygun işlemektedir. (Hirst, Thompson, 1998) Diğer deyişle kapital, temel amacı olan kârlılığını ve verimliliğini en üst düzeyde sağlayabilmeyi gerçekleştirmek üzere her şeyi uygun hâle getirme çabasıdır. Bunun için öncelikle yaptığı şey emeğin hem üretim sürecindeki rolünün ve konumunun, hem de buna dayalı olarak biçimlenen sosyal ve siyasal durumunun değiştirilmesi oldu. Önceki dönemde emeğin ekonomik, sosyal, siyasal kazanımlarına zemin hazırlayan her ortamı ve aracı değiştirdi denebilir. Üretim sürecinin alt bloklarından imalat etkinliklerini teknolojik olanakların da yardımıyla yeniden düzenledi. Öncelikle kitlesel seri üretim akışına son verdi. Yerine çeşitli işbirlikleri içinde emeği gruplayarak yeni alt imalat süreçleri tasarladı. İmalat işlerinin bir mekân da tamamlanma zorunluluğundan iyice bağımsızlaşarak ve tek bir süreçte tek ürün üretme tutumundan uzaklaşarak, diğer deyişle ölçek ekonomileri yerine alan ya da ürün yelpazesine dayalı ekonomileri ikame ederek (Özgen, 1994a) imalat işlerini farklı mekân larda ve farklı üretim akışları içinde tamamlanabilir hâle getirdi. Alt işleri dışarı verme yolunu benimseyerek taşeron üretimi ve taşeron üretim ilişkilerini (Özgen, 1994b) sistemleştirdi ve teşvik etti.

Bunlara dayalı olarak biçimlenen esnek üretim sistematığı, bir sistem değil, teknolojik gelişmenin sağladığı olanaklardan da yararlanılarak, emek sürecinin kitlesel emeği dışarıda bırakarak, imalat süreçlerini önemsizleştirerek ve mühendislik, tasarım ve pazarlama süreçlerine daha fazla önem vererek, emeğin pazarlık gücünü geriletirerek organize edilmesinin yarattığı bir düzenlemedir. Böylece bunun üzerinden emeğin sendikal örgütlenmesi, sosyal kazanımları ve

toplum içinde güçlü bir sınıf, halk ve kamu kesimini oluşturan unsurlar arasında önemli bir kesim olarak rol üstlenmesi de geriletilebildi. (Akkaya, 2007 - 179, 180) Ortaya çıkan işsizlik bu bağlamda yapısal özellikler taşıyan bir işsizlik türüdür denebilir.

Küreselleşmiş dünyanın işleyiş özellikleri ve araçları bakımından kendi kurallarının, mekân , ulus ve devlet anlayışının ve düzenlemelerinin olması doğaldır. Kapital birikim sisteminin ve mekanizmalarının uluslararasılaştığı dönemin gereksinimleri ve koşulları ile ulus üstüleştiği, küreselleştiği dönemdeki gereksinimleri ve koşulları farklıdır. Ulus üstüleştiği bu dönemde iletişimde ve üretimde doğan teknolojik olanaklarla zaman ve mekân boyutu sorun olmaktan çıktı. Üretim etkinlikleri her yerde, her tür emek ile tamamlanabilir hâle geldi. Pazarlarda yarışabilirlik gücünü oluşturan temel unsurlar kalite üstünlüğü ve yeni ürün olduğu için, mühendislik ve tasarım işleri ile pazarlama ve pazarlama sonrası hizmet etkinlikleri gelişmiş merkez ülkelerde korunur durumda kaldı. Sanayi sektörü görece önem yitirirken bu bloklardaki etkinlikleri ve özel becerili ve üretken işgücünü de içeren hizmet sektörü öne çıktı ve dinamik hâle geldi. Ancak gerek her yerde üretim yapabilme, gerekse geniş bir şekilde bütünleşmiş dünya pazarlarına girme becerisi, her mekân a ve yerele girme gereksinimini yarattı. Bu durumda ulusal sınırların ve ulusal devlet düzenlemelerinin de engelleyici olmaktan uzaklaştırılması, tersine dünya çapında örgütlenmiş kapital birikim mekanizmalarına ve bunların temel aktörleri olan çok uluslu şirketlere olabildiğince açılması ve devletlerin yabancı kapital girişini kolaylaştırması sağlandı. Yabancı kapitali çekebilmek için yereller arasında yarışabilirlik gücünün artırılması için yeni yollar yaratıldı. Yerelliklerin siyasa yapma odakları ve siyasal failler olarak artan önemlerinin ölçek kavramıyla da açıklanması olanaklı görülebilir. Buna göre yerelliklerin yükselişinin, hegemonik dönüşümleri olanaklı kılan ve kendisi bu dönüşümlerin ifadesi olan kapitalist devletin yeniden ölçeklenme sürecinin bir parçası ve ürünü olarak anlaşılması olanaklıdır. (Bayırbağ, 2006)

Küreselleşmiş dünya, küresel kapital birikim ağları, bir yandan da tüm dünya ülkelerini kendisine uyum sağlamaları yolunda değişik yollar içinden yönlendirmektedir. Bunu sağlamak için üretim ilişkilerini, kapital hareketlerini, pazarlarını ve bölüşüm ilişkilerini dünya çapında yeniden oluştururken, yepyeni aktörleri ve mekanizmaları da ortaya çıkarma çabası içindedir. Toplum, kamu ve kamu yararı kavramları yerine bireyi ve bireysel çıkarı ikame etti denebilir. Küreselleşmiş dünyanın temel aktörü birey, devletin, toplumun ve kamunun dışında kendi başına bir güçtür.

Küreselleşmiş dünyanın yarattığı birey tek bir şahıstan, firmaya, yerele, bölgeye kadar genişleyebilen bir birim olarak, inisiyatif kullanabilen, yaratıcı, sürekli olarak öğrenen ve proje geliştiren, dünya çapında iletişim ve ilişki kurabilen, ulusallığı, ulusal sınırları ve ulusal devlet düzenlemelerini aşabilen

bir unsurdur. Bunları yapmaya teşvik edilen bir aktördür. Kapital birikim döngüsünün kesintisizliği için, böyle bir aktörün ulusal sınırlar, ulusal, toplumsal ve kamusal çıkarlar, bunları gözeten ulusal devlet düzenlemeleri, yaptırımları ve kuralları içine sıkışmaması gerekir. Aksi takdirde sayılan özelliklere sahip olması söz konusu olamaz.

Temel aktör olarak küreselleşmiş dünyanın öne çıkardığı birey toplumdan ayrı bir ögedir. Toplumsal yararlar yerine kişisel yararları öndedir. Bu yararlar gerçekleştikçe topluma da katkı sağlamasının olanaklı olabileceği öngörülür. Diğer deyişle herkesin dünya üzerinde rekabet etmek için geçerli bir fırsata sahip olması durumunun yaratılması söz konusudur. Bunun yanı sıra küreselleşmiş dünya demokratikleşmeyi, katılımı da kutsar. Kişi, firma, yerel, bölge olarak bireyin öne çıkartılmasıyla, demokratik süreçlerin ve katılımın öngörülmesi birbiriyle çelişkili bir durum sergiler. Bu çelişkili durumun yaratıcı ve önder bireyin demokratik katılımcı süreçler içinde oluşan yarışma ortamında öne çıkabilme olanağının yüksek olacağı yaklaşımıyla açıklanması olanaklıdır. Bir bakıma kapital birikim sistemi kendini idame ettirecek aktörlerin kendi güçleriyle öne çıkmasını bekler durumdadır. Bu aktörler yerel dinamikleri kullanarak yerel değerler yaratacak ve yabancı kapitalin yerel kapitale iş birliğini organize edeceklerdir. En kârlı, en yeni değerlere sahip yerel kapital yatırımlarından yabancı kapital yararlanacaktır.

Bu oluşumlar gelişmiş ülkeler dışında kalan, görece gelişmemiş kapital yapısına sahip ve küreselleşmiş dünyaya eklenme ve onun zenginliklerinden, fırsat ve olanaklarından yararlanma çabası içinde olan ülkeler için yeni sorunlar ve konular yarattı. Çoğunun ulusal sınırları ve yerli pazarları iki dünya savaşı sürecinde belirlendi denebilir. Türkiye gibi ülkelerde ise kavram olarak ulusallık, ulusal sınırlar ve devlet olguları derin köklere ve anlayışa sahiptir. Bunlar ulusal yarar ve özgürlük, bağımsızlık kavramlarıyla birbirinden ayrılmaz bir şekilde kaynaşmıştır. Bu nedenle ulusal sınırların önemsizleştirilmesi, ulusal devletin aygıt ve girişimci olarak küçültülmesi tüm birikimlerine aykırıdır. Kaldığı bu ulusal sınırlar içinde devlet eliyle geliştirilen kapital gruplarının yararının ulusal yararın önüne geçirilmesine direnecek ulusal bilinç ve kültür birikimi vardır. Bununla birlikte küreselleşmiş dünya genişleyip onları da içerdikçe ya da kârlılığını onlar üzerinden kurdukça yerli kapital gruplarının da kendi çıkarları için uygun yollar arama, bulma ve bunları sürekli olarak geliştirme çabasına gireceği açıktır. 2000'li yıllar itibarıyla bu ülkelerin tümünde bu çabalar açıkça gözlenebilir.

Yerel, firma ve kişi olarak bireyin öne çıkması da bu tür ülkelerde toplumsal davranış kalıplarını zorlayan bir olgudur. Yine de bu ülkelerin çoğunda yerel değerleri öne çıkarma, yabancı kapitali buralara çekebilme yönünde pek çok yeni girişimler gözlenebilir. Çeşitli festivaller, yeni marka ve ürün geliştirme çabaları böyle yorumlanabilir.

Böyle bir dünyada gelişmiş ülkelerin dışında kalan ülkelerin, 1950li yıllardan sonra uygulamayı sürdürdükleri kalkınma politikalarını ve uygulamalarını sürdürmeleri olanaklı görünmez. Hatta yeni bağlamları içinde bölgesel gelişme şanslarının olup olamayacağına ilişkin çok önemli tartışmalar süre gitmektedir. Bunlar içinde en azından 1980li yıllar öncesindeki kalkınma yaklaşımlarının artık geçerli olmadığına ilişkin görüşleri benimseyenler çoğunluktadır. En azından küreselleşmiş dünyanın ekonomi yaklaşımının neo-liberalizm olması bu sonucu getirir. Küreselleşmiş dünya dayandığı neo-liberal ekonomi politikalar içinden önce, kalkınma olgusunu ve kalkınmayı temel konusu addeden planlamayı yok saydı. Neo-liberal ekonomi politikalar ve uygulamaları içinden, gelişmiş ülkelerin dışında kalan ülkelerin kalkınmacı hedeflerini bir bakıma engelledi. Giderek kendi gündeminde neo-liberal kalkınmacı ekonomi politikalar belirginleştikçe, özellikle 1990lı yılların ikinci yarısından itibaren bu ülkelere yeni gelişme politikalarını ve uygulamalarını gündemlerine almaları yönünde çeşitli mekanizmalar içinden bir bakıma baskı oluşturur durumdadır. Böylece ulusal kalkınma söylemi ve yaklaşımları yerine yerel, bölgesel kalkınma anlayışı önem kazandı. Bu yaklaşımlarda geri kalmışlığın ortadan kaldırılması, azaltılması yerine, geri kalmışlığın, yoksulluğun yönetimi öngörülmektedir. (Akkaya, 2007)

Neo-liberal ekonomi politikalara dayanan küreselleşmiş dünyanın tüm dünya ülkeleri üzerinde oluşturduğu yönlendirmeleri ve baskıları anlayabilmek için böylesi küresel kapitalist dünyada kalkınmanın, özelde ise bölgesel kalkınmanın kat ettiği süreçlerin ve sonunda kazandığı içeriğin kısaca gözlenmesinde yarar vardır.

2. Küreselleşmiş Dünyada Bölgesel Kalkınma

Ekonomik kalkınma çok geniş bir yazının temel konusudur. Genel olarak bir ülkenin ekonomik büyümesini, toplumsal refahın artmasını ve bunların sağlanması için ekonomik sektörlerin geliştirilmesi stratejilerini ve uygulamalarını gündeminde tutar. Aynı zamanda üzerinde uzlaşmaz tartışmaların da bulunduğu bir alandır. Özellikle kapitalist ekonomik politik sistemin eşitsiz gelişim yasası bağlamında her ülkenin diğer ülkelerle aynı düzeyde kalkınmayı gerçekleştirmesinin olanaklı olmadığı yaklaşımları genel kabul görür durumdadır. Kaldığı ekonomik kalkınmanın gündeminde gelişmemişliğin ortadan kaldırılması değil hafifletilmesi, azaltılması gibi oldukça belirsiz değerler yer alır. Kalkınma konusunun, ölçek kavramı ile kapitalist sistemin gelişme – yayılma sürecinin tarihsel dinamiği olan kapital birikim sürecinin kesişim noktasında anlaşılması olanaklıdır. (Yılmaz, 2006) Küreselleşme aşamasında ise kalkınmanın basitçe ekonomik etkinliklerin yayılmasını, ya da ekonomik düzenin sınırsız akış mekânlarına dönüşümünü içerdiğini düşünmek yanlıştır. Tersine küreselleşme, dünyanın dışa açık, rekabetçi, farklı pek çok kısmındaki yığılma eğilimleri ile biçimlenir. Diğer deyişle bölgesel kalkınma ile yığılma sıkı ilişki içindedir. (Scott, Storper, 2003)

Bölgesel kalkınma genel anlamda, bir bölgenin içinde yer alan tüm kaynakların verimli bir şekilde geliştirilmesi, ekonomik sektörlerin gereksinimlerinin karşılanması ve bu sektörlerin etkinliklerinin genişletilmesine ortam hazırlama, ya da yeni sektörlerin gelişmesine ve dinamizm kazanmasına yol gösterme konularına odaklanır. Bölge terimi çok değişik içeriklerle konuya dahil olur. Büyüklük bakımından ülke, ya da ülkeler grubuna işaret edebileceği gibi özel bir ürün, coğrafi özellik, ya da doğal kaynaklar ve olanaklar bağlamında da belirlenebilir. Ayrıca askeri, tarihi, doğal ve kültürel bağlamları ile öne çıkan coğrafya parçaları özgün bölgeler olarak ayırt edilebilir. Diğer yandan benimsenen hedeflerle bağlantılı olarak da bölge belirlenebilir. Bu hedefler ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel içerikli olabilir. Kalkınma ekonomi politikaları içinde bir alt konu olarak bölgesel kalkınma konusunun doğuşu kalkınma ekonomi politikalarının kapitalizmin eşitsiz gelişim yasasının her ülkenin bünyesinde farklı şiddette de olsa işlediğinin idrakiyle biçimlendi denebilir. (Şahinkaya, 2007 – 64) Genelde bölgesel kalkınma bağlamında ele alınan bölge, ülke ya da alt bölgeler olarak ekonomik ve 2000li yıllar itibariyle ekonominin yanı sıra sosyal, kültürel açılardan geliştirilmesi hedeflenen mekân anlamındadır.

Ancak 1980’li yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni dünyada bu çerçevenin önemli iki konuyu atladığı belirlendi. Bunlardan birincisi, her ülkenin, bölgenin kendine özgü özelliklerinin, değerlerinin, potansiyelinin ve sorunlarının olduğudur. İkincisi ise kalkınma olgusunun görmezden gelinemeyecek önemde sosyal, kültürel ve yerine göre politik boyutlarının bulunduğudır. Bu durumda bölgesel kalkınmanın bir yandan ekonomik gelişmeyi, ekonomik sektörlerin gelişmesini ve yenilerinin doğmasını sağlarken, öte yandan o bölgenin sakinlerinin sosyal, kültürel ve politik durumlarını da geliştirmek konularını dikkate alması gerektiği ortadadır. Öyleyse gelişmiş ülkelerin dışında kalan ve dünyanın hem mekân , hem nüfus olarak büyük kısmını oluşturan ülkeler için tek bir kalkınma modeli olamaz. Esasen bu ülkelerin her birinin farklı tarihsel süreçler içinden yapılandıkları, farklı birikimlere, olanaklara ve kısıtlara sahip oldukları, bu nedenle tek bir kalkınma modelinin her ülkede farklı süreçlere ve sorunlara yol açtığı da ortaya çıkmış durumdadır. Diğer yandan bölgesel ekonomik gelişme için farklı pek çok model vardır. (Köse, 2003)

2000’li yıllar itibariyle, önceki dönemin bölge kalkınma anlayışının yerine küreselleşmiş dünyanın neo-liberal ekonomi politikaları ve söylemleri doğrultusunda çoğul boyutlu bir kalkınma anlayışının benimsenmesi kaçınılmazdı denebilir. Diğer deyişle küreselleşmiş dünyada bölgesel kalkınmanın insanın refahında ve yaşam kalitesinde iyileştirmeleri de içeren daha kompleks ve çoğul boyutlu bir çaba olmak durumunda olduğu öne sürülür. Kısaca bölgesel kalkınma çabalarının gündemine alması gereken sürdürülebilirlik, ulaşım ve erişim olanaklarının geliştirilmesi, konut ve emek pazarlarının mekân sal dönüşümleri bölgesel kalkınma alanında yeni sorunlar

yaratır durumdadır. Bunlar nedeniyle bölgesel kalkınma çabalarının buluşçuluk ve girişimciliği öne çıkartan, sanayi organizasyonlarının mekân sal dinamiklerine önem veren, insan, mal ve enformasyon akışlarının coğrafyasını yeniden düzenleyen, yerel pazarların karmaşık yapısını, konut ve emek pazarlarına ilişkin sorunları çözen, birleşik ekonomik ve çevresel sistemler bağlamında çevresel etki değerlendirmesi yapan ve çevresel politikalar üreten ve sonuç olarak mekân sal sürdürülebilir kalkınma anlayışını yaşama geçiren bir tutumda olması gerektiği öne sürülür. (Nijkamp, 2004, Özgen, 2006)

Bu düzeye gelmeden önce bölgesel kalkınma uygulamalarına yön veren ekonomi politikalar Keynesyen tutum içindedir. Bu ekonomi politikaların terk edilmesiyle yeni bir bölge kalkınma yaklaşımının ortaya çıkması da doğal görülebilir. Yeni bölge kalkınma anlayışına geçiş ekonomi politikadaki değişmelerle daha iyi kavranabilir.

İki dünya savaşı sonrası dönemde (Şahinkaya, 2007; 63), özellikle gelişmiş ülkelerde şekillenen ve giderek uluslararasılaşan kapital birikim sisteminin de gereksinmesi üzerine, gelişmemiş ülkelerde de uygulamaya konan bölge kalkınma modelinde, keynesyen ekonomi politikalara uygun olarak ve onların baş aktörü olan devletin önderliğinde, onun eliyle bir dizi önlem ve politika geliştirildiği bilinir. Bunları kısaca aşağıdaki gibi toplamak olanaklıdır;

*Devlet eliyle fiyat istikrarı, tam istihdam ve ekonomik büyüme gibi geniş ekonomik hedefleri karşılamak üzere geliştirilen politikalar. Bunların aynı zamanda mali politikaları, destekleri, mali kurumların, ticaretin ve vergi politikalarının düzenlenmesini de içermesi söz konusudur.

*Ulaşım, park olanakları, ucuz ve dayanıklı konut edindirme, suç önleme, temel eğitim ve ücretsiz, ya da ucuz sağlık olanaklarının yaratılması gibi toplumun yaşamına doğrudan katkı sağlayan fiziki, sosyal ve kültürel altyapı ve hizmetlerin gerçekleştirilmesine dönük politika ve programlar. Bu programların temel amacı yalnızca ekonomik kalkınma ile sınırlı değildi. Bu nedenle bu konular ekonomik kalkınma için can alıcı etkiler barındırırken, ekonomik kalkınma organizasyonu bu konuları içerebilir ya da içermeyebilir bir çerçevede oldu.

*Girişim finansmanı, pazarlama üretim işbirlikleri geliştirme, küçük girişimciliğin geliştirilmesi, girişimin yeniden düzenlenmesi ve genişletilmesi, teknoloji geliştirme ve transferi ve gayri menkul geliştirme için özel çabalar ve desteklerle iş yaratmaya ve geliştirmeye dönük politikalar ve programlar. Bunlar ekonomik kalkınmanın odak konuları olarak rol üstlendi denebilir.

Her üç düzeyde devletin rolü çok geniştir. Bütün desteklerin ve teşviklerin düzenlenmesinden ve sağlanmasından sorumlu olduğu gibi girişimcilere ait olan çeşitli sorumlulukları da üstlenmiş durumdadır. Ulusal nitelikli devletin yoğun desteği ve öncülüğü ile uygulanan bu politikalar ve programlar, ulusal kapital birikimine belli bir dinamizm kazandırdığı gibi, ülkelerin iç pazarlarında belli

düzyeyde istikrarın sağlanması da getirdi. Kısa süre içinde yerli kapitalin dışı açılması da destek verdi. Diğer yandan devlet eliyle yürütölen destek ve teşvik politikalarının ulusal pazarın korunmasını da sağladığı söylenebilir. Keynesyen yaklaşıma uygun olarak uygulanan tam istihdam politikaları, devlet eliyle sağlanan kamusal ve sosyal hizmetler, halkın ve çalışan kitlelerin belirli bir refah ortamında yaşamalarını getirdi. Gelişmiş ölkelerin her biri kendi özgün birikimleri ve özellikleri çerçevesinde kamu ve özel sektör arasında bir denge kurabildi. Sağlık, eğitim gibi alanlarda devletin katkı payı özel sektör lehine olmak üzere daha yüksek oldu.

Küreselleşmiş dünyanın biçimlenmesiyle keynesyen ekonomi politikalar terk edilirken, hemen hemen tüm kamusal yatırım ve hizmet alanlarının özelleştirilmesi, özel sektörün yeni bir desteklenme süreci anlamındadır. Özelleştirme yoluyla devletin kamusal alanlardaki öncü ve yatırımcı rolü ve payı azaltılmış oldu. Aynı zamanda devletin sağladığı destek ve teşvikler hem nicel büyüklük olarak, hem de mekn, sektör ve firma bazında daraltıldı. Neo-liberal ekonomi politikalar doğrutusunda tam istihdam politikaları, emek sürecindeki ve üretim organizasyonundaki değişimlerle bağlantılı olarak terk edildi. Çalışan kesimin gelirlerinde ve sosyal kazanımlarında gerilemeler, daralmalar, ya da yeni artışların olmaması öngöröldü. Geniş bir kesim için yeni emeklilik, işsizler için ise daralmış işsizlik sigortası düzenlemelerine gidildi. Öte yandan iş güvencesi olanakları da daraltıldı.

Küreselleşmiş dünya önce terk ettiği ve önemsizleştirdiği bölgesel kalkınma uygulamalarını neo-liberal ekonomi politikalar doğrutusunda yeniden kurdu. Gelişmiş ölkelerde yeni bölge büyüklükleri ve bölgesel gelişme stratejileri öngöröldü. Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yeni bir devlet desteği ve korumacılık organize edildi. Buna karşın küreselleşmiş dünyaya eklemleme çabası içinde olan ölkeler için ilk koşul olarak ithal ikameci ekonomi politikaları terk ettirildi. Dışa açık büyüme yaklaşımı çeşitli süreçler içinden bu ölkelerin yeni ekonomik yapılanmaları için cazip kılındı. Öyleki önceki dönemde bölgesel kalkınma sürecinde belirli mesafeler kaydetmiş olan bu ölkelerin gündemlerinde küreselleşmiş dünyaya eklemleme sorunu önemli yer tutar duruma geldi. Bu olgu, bu ölkelerin bağımsız ve kendi koşullarını, özelliklerini göz önünde tutan kalkınma modelleri ve politikaları belirleme becerilerinin kısırlaşmasını getirdi denebilir.

Gelişmiş ölkelerde devletin ekonomideki rolü küçölmekle birlikte çoğu sektörde korumacı tutum sürerken, onların dışındaki ölkelerde devlet desteklerinin ve teşviklerinin azaltılmaya zorlanması, bu ölkelerde sürdürölmekte olan çoğu kalkınma program ve uygulamalarının işlerliğini yitirmesini getirdi.

Gelişmiş ölkelerin neo-liberal ekonomi politikalara uygun olarak tasarlanmış bölgesel gelişme politikaları, kurumlaşmaları ve uygulamalarında önceki

dönemin çeşitli araçlarının bir anlamda sürdürülmekte olduğu gözlenebilir. Bunlar arasında AB'nin genel bölgesel kalkınma politikalarının temel dayanağı sektörel bazda teşvik ve desteklerin sürdürülmesidir denebilir.

Bunların karşısında küreselleşmiş dünyada bölgesel gelişme politikalarının ve uygulamalarının, yeni içerik ve araçlarının neler olabileceğine ilişkin irdelenmeler önem taşır durumdadır. (Labrianidis, Kalantaridis, 1997, Mittelman, 2002) Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir konu tüm analizlerin tutarlılığı bakımından bir kez daha anımsanmak durumundadır. Ortaya çıkan olgular küreselleşmiş kapital birikim sistemi ve buna eklemlemeye çalışan yerli kapital birikimi düzenlemeleri açısından tutarlı ve başarılı olup olamayacağı şeklinde ele alınabilirken, diğer bir ele alış şekli küreselleşmiş dünyanın çalışanlar, halk ve kamu için getirdiği yeni olgular, olanaklar, zorluklar ve açmazlar olabilir. Bu bağlamda uygulamaya dönük ele alışlar ve belirlemeler taraf oluşa işaret etmeyebilir. Ancak küreselleşmiş dünyanın getirilerinin yarar ve zararlarının ele alınışı taraf belirler.

Türkiye de yaşanan değişimler karşısında 2003 yılından itibaren uygulamakta olduğu bölgesel gelişme politikalarını, uygulamalarını ve kurumsallaşmasını değiştirmeye çalışmıştır. Bunların sonuçlarının gözlenmesi, irdelenmesi Türkiye ve benzeri ülkelerin küreselleşmiş dünyada kendi ulusal ve toplumsal yararlarını gözetecek şekilde onurlu ve seviyeli bir yer alabilmeleri için büyük önem taşır. Türkiye'deki uygulamaların ilk sonuçları gözlendiğinde açıkça kaotik bir tablo ortaya çıkar durumdadır. Kalkınmaya temel oluşturan planlama kademelenmesi, sahipleri ve aktörleri ve yetkili kurumları belirsizleşmiş ya da birden çok sayıda sahip, kurum ve yetki alanı ortaya çıkmıştır. Yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi amacı ile oluşturulmaya çalışılan yeni bölge büyüklükleri ve bölge kalkınma ajansları katılımı çoğaltmak yerine başka amaçları gerçekleştirir, toplum ve kamu aleyhine yeni bir elit tabakayı ortaya çıkarır gibi görünmektedir. Bu durum, Türkiye'nin geleceği bakımından nasıl sonuçlar getirebilir sorusunun yanıtının titizlikle yeniden irdelenmesini, işbirlikleri ve iş bölümlerinin uygulamalar ve sonuçlar ışığında yakından gözlenmesinin yararlı olacağını vurgulamaktadır.

3. Küreselleşmiş Dünyada Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Çabaları

Türkiye, Ulusal Kurtuluş savaşını kazanıp genç bir cumhuriyet hâline dönüştükten sonra ulusal çıkarlarını gözetip geliştirmek yönünde adımlar attı. Bir anlamda dünyada kapitalizmin uluslararasılaştığı döneme kadar, diğer deyişle 1950li yılların başına kadar Mustafa Kemal Atatürk ve diğer ulusal önderler tarafından ortaya konan ulusal kalkınmacı, toplumun ve ülkenin yararını her şeyin üstünde tutan, bir yandan da ulusal zenginliği yaratmaya dönük, bu bağlamda iç üretimi devlet eliyle teşvik eden ve destekleyen, iç pazarı koruyan ekonomi politikaları ve ilkeleri yaşama geçirmeye çalıştı. 1950li yıllardan itibaren yerli kapital birikim sistemi ve kapital grupları belirginlik

kazandıkça uluslararasılaşan kapital birikim sistemiyle ilişkiler ve işbirlikleri yoğunlaşmaya başladıysa da, Türkiye özellikle 1960lı yıllardan itibaren beş yıl için hazırlanan kalkınma planları ile yol almaya yöneldi.

Kalkınma çabalarının temel çerçevesi, devletin önderliği ile özel sektörün geliştirilmesi anlayışına dayanan karma ekonomi ve özel sektörün güçlendirilmesi için öncelikle iç pazarın korunmasını amaçlayan ithal ikamesi ve dışa kapalı ekonomik büyüme oldu. Bu dönemde yabancı kapital birikim süreçleri ve mekanizmaları ile ilişkiler, hammadde ve ucuz, örgütsüz işgücü sağlama, onların teknolojilerini, tasarımlarını kullanan sanayileşme üzerinden oldu denebilir. Bu dönemler içinde uluslararasılaşan kapital birikim sisteminin ülkeler arası işbölümünü düzenleyen aracı kuruluşlar eliyle dayatılan istikrar ve uyum programları da bu akışı düzenleyen rol üstlendi denebilir.

Her ne kadar 1980’li yılların başından itibaren Türkiye’de benzeri diğer ülkeler gibi, ulus üstüleşmeye başlayan kapital üretim ve birikim sisteminin talepleri doğrultusunda dışa açık ekonomik yapılmaya geçmeye başladıysa da, planlı kalkınma siyasaları ve uygulamaları 2000li yılların başlarına kadar sürdü. 8. ve 9. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında (BYKP) artık Türkiye’nin küreselleşmiş dünyaya eklenme çabaları daha açık olarak ortaya çıktı. Bu planlara kadar olan ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) eliyle hazırlanan BYKP’da ekonomik kalkınma devlet eliyle sağlanan destek ve teşviklerle ve genel olarak devletin yatırımcı olarak öncü rol üstlendiği sanayileşme üzerinden tanımlandı. Bu planlara göre bölgeler arasında gelişmişlik bakımından dengesizliklerin azaltılması, geri kalmış bölgelerde devletin çeşitli yatırımlar ve hizmetler sağlaması öngörüldü.

Bu planlarda bölge kalkınma terim olarak açıkça kullanılmadı. Yerine kalkınmada öncelikli yöreler gibi terimler yeğlendi. Ancak tümü itibariyle tarımsal etkinliklerden kopuk bir sanayileşme ve dışarıdan transfer edilen çoğu zaman eskimiş teknolojiye dayalı üretim öngörüldü. Devletin özel sektörü geliştirme çabası içinde toplumsal hizmetleri de üstlendiği görüldü ki bu uygulanmakta olan keynesyen ekonomi politikalara uygundu. Sosyal refah politikaları ve uygulamaları içinde devlet eğitim, sağlık ve barınma alanlarındaki hizmetlerin neredeyse tamamını üstlendi. Geri kalmış yöre olarak tanımlanan alanlarda ağırlıklı olarak yol, elektrik, su gibi fiziki altyapı yatırımları gerçekleştirilirken sosyal yönler genel olarak dikkate alınmamış oldu. Kırsal alanlarda teknolojik dönüşüm yaratan çoğu karayolu, baraj benzeri yatırımların yol açtığı göçler, bunların neden olduğu yeniden yerleştirme, gecekondulaşma ve düzensiz hızlı kentleşme önceden kestirilemedi. Sonuçta ülkenin batısı ile doğusu arasında önemli alt sorunları da içerecek şekilde yüksek düzeyde gelişmişlik farkları varlığını sürdürdü.

Bu süreler içinde bölge kalkınma planları içinde en önemlisi ve uzun ömürlüsü Güneydoğu Anadolu Elektrik ve Sulama Projesi oldu. Bu proje

özelinde yapılan gözlemler yalnızca fiziki altyapının ve teknolojik yatırımların kalkınmayı sağlamadığını, tersine yeni sosyal, politik ve kültürel sorunlar yaratabileceğini vurgular.

1990'lı yılların sonlarından itibaren Türkiye AB ile bütünleşme sürecinin, ancak esasen küreselleşmiş dünyanın zorlamalarıyla küresel kapital birikim sürecine eklenmeye dönük çeşitli uyum dönüşümlerini gerçekleştirmeye yöneldi. Önce bir dizi özelleştirme ile devletin ve kamunun kaynakları özel sektöre aktarılmış oldu. Bundan sonraki adım hemen hemen her alanda dışa uyumun gerektirdiği yasal ve kurumsal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda atıldı. Bir yandan küresel kapital birikim ağlarının yerele temas ettiği noktalar olan kentler için yeni düzenlemeler getirildi. Diğer yandan bölge büyüklüğü il ölçeğine küçültülürken kentin sorumluluğu da il ölçeğine yaklaştırıldı. Bu durumda yeni bölgesel kalkınma sürecinin odak mekân ları kentler hâline geldi. Mevcut belediye yasalarında yapılan yeni düzenlemelerle bir yandan yönetim, kent konseyleri gibi organlarla yönetim olgusu öne çıkarılır, ancak bunlarla daha geri bir düzey yakalanır iken (Fırat, 2006) diğer yandan istisnasız her kurumun gelişmesini organize edecek stratejik gelişme planları hazırlamaları sorumluluğu getirildi.

Bundan sonra Türkiye'de her kurum ve kuruluş stratejik planlarını yapmaya başladı. Ortalıkta plandan başka bir şey bulunmaz oldu. Bunların çoğu kurumun, kuruluşun, kentin, bölgenin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyup bunları karşılaştıran buradan hareketle fırsatlar ve riskler hâlinde analizler yapan çalışmalar oldu. Diğer yandan planlama çalışmalarında DPT'nin yetkileri ve sorumluluk alanları çeşitli bakanlıklar ve kurumlar arasında dağıtıldı. Böylece aynı alanla ilgili birden çok plan ve planlamadan sorumlu kuruluş ortaya çıktı. Plan kademelenmesi parçalandı. Yetki alanları birbirleri ile çatışır ya da birbirlerini yineler duruma geldi. Birden çok sorumlu ve yetkili olması uygulamada yalnızca boşluklar doğmasına yol açtı.

Ancak bu düzenlemeler ülke içinde özellikle kapital grupları arasında küresel kapital birikim ağlarına eklenme isteklerini ve çabalarını güçlendirdi. Neo-liberal ekonomi politikalar doğrultusunda ve AB ile uyum için kamu reformu çalışmaları gündeme geldi ve önemli değişiklikler yapılmaya, kamusal yapılanmanın birikimi ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Ülke çapında yükselen tüm karşı çıkışlara karşın bunların çoğu yeni yapılanmalar doğrultusunda değiştirildi. Bunlar arasında bölgesel kalkınma ile ilgili olanlar hem anlayış hem de mevzuat ve kurumsal yapılanma değişikliklerini içerdi.

2003 yılında yapılan değişikliklerle önce ülkenin bölgesel coğrafyası değiştirildi. Genel olarak coğrafi sınırlara dayanarak tanımlanmış bulunan ve bunlar arasındaki gelişme farklarını azaltmayı hedefleyen bölgesel yapılanma değiştirildi. Önceki dönemin 7 bölgesi yerine AB.nde bölgesel kalkınma uygulamalarında esas alınan İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS

-NUTs) uygulamasına odaklı üç ayrı düzey tanımlandı. Burada amaç ülkenin çeşitli bölgelerinin ekonomik ve sosyal verilerinin AB'nin veri değerlendirme sistemine uygun olarak analiz edilebilmesi ve bölgesel kalkınma stratejilerinin, araçlarının ve kaynaklarının belirlenebilmesiydi. (Çamur ve Gümüş, 2005) Üçüncü düzeyde illeri kapsayan 83 adet İBB belirlendi. Bu belirleme Türkiye'nin il düzeyindeki idari yapılanmasına uygundu. İkinci düzeyde illeri çeşitli açılardan bir arada ele alan ve ortak kalkınma çabası içinde düşünen bölgeler tanımlandı. Bunların sayısı 26 adet olarak belirlendi. AB sistemine uygunluk arayışıyla yapılan belirlemenin Türkiye idari ve kamusal yapılanması içinde temeli yoktur. Bunlar arasında da gruplamaya gidilerek Birinci düzey tanımlandı ve bunlar da 12 adet olarak belirlendi. Birinci düzey Türkiye'nin önceki 7 adet bölge sınırlarıyla örtüşmeyen ve idari yapılanmasında da denkliğinin olmadığı sınırlara sahiptir. Böylece ülkenin bölgesel kalkınma coğrafyası tamamen değiştirilmiş oldu.

Bundan daha önemlisi bölge kalkınmanın merkezi kurumu olan DPT'nin yetki ve sorumluluğu bölge kalkınma ajansları adıyla oluşturulması düşünülen ve yerel içerikli bir organizasyon olarak yapılandırılan oluşumlara bırakıldı. 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun adıyla kabul edilen yasa kalkınmanın kurumsal modelini oluşturma, bölgelerin girişimcilik ruhunun ve kapasitesinin geliştirilmesi görevinin yürütülmesi ve bu doğrultuda ortaya konan çabaları koordine etmek gibi görevlerle yükümlü olan bir organ tanımlanmış oldu. Kalkınma ajansları yüklendiği koordinasyon, düzenleme ve katalizörlük gibi görevlerle devletin uygulana gelen müdahale ve destek etkinliğini sona erdiren bir rol üstlendi.

Önceki bölge kalkınma çabalarına esas oluşturan devlet öncülüğünde yatırımların desteklenmesi ve teşvik edilmesinden oluşan uygulamaların başarılı olmadığı açıkça ortaya çıkmış olmasına karşın, bunların nedenlerine ilişkin analizlerin yapılması yerine ülke gerçekleriyle hiç ilgisi olmayan yeni düzenlemelere yönelmenin ne gibi yararı olacağı belirsizdir. Oysaki önceki dönemin başarısızlığında tarımsal yapıda yeni mülkiyet düzenlemesinin yapılmaması, toprak dağılımının yeniden düzenlenmemesi, akılcı arazi kullanım yollarının kullanılmaması, sanayinin dengeli dağılımı, düzenli kentleşme uygulamalarının yaşama geçirilmemesi gibi olgular yıllarca tartışılmıştı.

Bu durum ülke içinde çeşitli karşı çıkışlara konu oldu. Önce geri çekilen düzenlemeler 2005 ve 2006 yıllarında yeniden gündeme alınarak yasalaştırılmaya çalışıldı. Çeşitli kurum ve kuruluşların eleştirilerine ve Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği gibi anayasa tarafından tanımlanan ve kamu kurumu niteliğinde olan kuruluşların yürütmenin durdurulması kararı ile sonuçlanan yasal girişimlerine karşın yeni yasal düzenleme uygulamaya kondu.

Yeni bölge kalkınma yaklaşımı ve uygulama esaslarını düzenleyen ve bölge kalkınma ajanslarının kurumsal yapısını ve işlerliğini tanımlayan 5449 sayılı

yasa genel olarak Türkiye'nin kamusal yapılanmasını çökertici yanları ve kamusal çıkarlara aykırılığı bakımından geniş bir şekilde eleştiri altındadır. (Güler, 2006) Ajansların yetkileri kamu kurumlarına ait yetkiler olmasına karşın kendisi bir kamu kurumu niteliğinde değildir. Tanımlanan yetkilerinin, devlet memurları eliyle kullanılması gerekirken ajansların istihdamı örgütsüz ve ucuz ücretli işçiler olarak belirlenmiş durumdadır. Adındaki bölge sözcüğü kaldırılmış olmasına karşın yasanın içeriğinin bölgesel bir yönetim sistemi getirme amacıyla olduğu geniş bir kesim tarafından öne sürülür. Bu hâliyle de kamusal bir kurum olduğu iddialarının aksine, normal kamu kuruluşu niteliğinde bir kurum olmadığı, özel hukuk hükümlerine tabi olarak etkinlik sürdüreceği, hukuka aykırılık taşıyan, Türkiye'nin idari sistemine uymayan AB.den ithal edilmiş bir düzenleme olduğu vurgulanır. (Alıca, 2006) Esnek bir yapıya sahip olduğu, bölgelerarası rekabeti ve girişimciliği özendiren bir işlerliğe sahip bulunduğu öne sürülen ajansların gerçekte bölgesel kalkınmayı değil, bölgesel dengesizliği teşvik edici unsurlar taşıdığı, bazı ülke deneyimlerinin, amaçlanan bölgelerarası rekabetin, eşitliği getirmediği, aksine var olan eşitsizlikleri arttırdığını ortaya koyduğu gösterilir. (Demirci, 2006)

Bu eleştirilerden başka, bölge kalkınma ajanslarının, son düzenlemelerdeki adıyla kalkınma ajanslarının temel görevinin, belirli bir bölgede ekonomik güçler dengesini yeniden oluşturmak, küreselleşmiş dünyaya eklenmek üzere ekonomik sektörler arasında yeni bir kademelenme oluşturmak, buna dayalı olarak yeni bir üretim, birikim ve bölüşüm düzeni kurmak olarak görülmesi daha açıklayıcı olabilir. Yasa, esnek üretim pratiklerini egemen bir üretim sistemi, küçük ve orta boy işletmelerin dinamik yapılarıyla bu sürecin temel firma yapılanması olduğu kabulünden hareketle, bu firmalar aracılığı ile ileri teknoloji ve becerili emek kullanımının gelişmeye dinamizm kazandıracığı yaklaşımı vardır. Bu yaklaşım çoktan çürütülmüş, esasen firmaların ölçek ekonomilerine göre sınıflandırılması küreselleşmiş dünyanın emek ve üretim organizasyonu bakımından önemini yitirmiştir. Bu hâliyle gelişmemişlik durumuna son vermeyi değil mevcut durumu yeniden üretmeyi hedeflediği vurgulanır. (Ataay, 2006)

Her ne kadar bölge kalkınma ajansları geniş katılım öngörmekteyse de bu oluşumlarda yer alanlar incelendiğinde genel olarak kapsanan bölgenin yerel kapital gruplarının ön planda olduğu görülür. Bu kesimlere ait odalar, birlikler gibi oluşumlar bölge kalkınma ajanslarının oluşumunda ve işlerliğinde etkin durumdadırlar. Bölge sakinlerinin kapital grupları dışında kalan sakinlerin temsil edilmesi düzeyi çok düşüktür. Kaldığı bunların katılımında çeşitli engeller vardır. En azından bölge sakinlerinin çoğu bu gelişmelerden haberdar değildir. Özel olarak bölge sakinlerinin bilgilendirilmesine yönelik hiçbir duyuru süreci söz konusu değildir. Kendi çabaları ve ilgileriyle haberdar olan az sayıda sivil toplum kuruluşu ise bu oluşumlar içinde etkin konumda değildir.

Kısaca Türkiye, yerel kapital birikim akışlarını ve kapital gruplarını, küreselleşmiş dünyaya, bu dünyanın dayanağını oluşturan neo-liberal ekonomi politikalara ve uygulamalarına, bunların biçimlediği ulusüstü kapital birikim süreçlerine ve mekanizmalarına eklemek ve uyum sağlamak üzere yeni düzenlemeler içindedir. Bunların içinde bölge kalkınma yaklaşımı ve kalkınma ajansları düzenlemesi eklenme ve uyum önündeki engellerin ortadan kaldırılmasında önemli bir araç durumundadır.

SONUÇ

Türkiye, kendine benzeyen pek çok ülkenin yapmakta olduğu gibi küreselleşmiş dünyaya eklenme çabaları içinde çeşitli değişiklikleri gerçekleştirme süreci içindedir. Bunlardan önemli bir tanesi yeni bölgesel kalkınma yaklaşımı, bu yaklaşım çerçevesinde yeni bölgesel yapılanması ve kalkınma mevzuatıdır denebilir. Çünkü bunlar yardımıyla küreselleşmiş dünyanın önemli aracı olan yerel dinamikleri harekete geçirmek, buralarda yeni birikim süreçleri, mekanizmaları ve aktörleri yaratmak olanaklı hâle gelebilecektir.

Küreselleşmiş dünyanın temel talebi mekân ve zaman kısıtına sıkışmaksızın yerele girerek burada kapital birikim olanaklarını içermek olduğuna göre, Türkiye bu bağlamda önemli bir dönüşüm içinde görülebilir. Ancak yapılan dönüşümlerin gerçek içeriği toplumun, kamunun, ulusal çıkarların ve çalışan kesimlerin aleyhine, hatta onlar için yüksek düzeyde zararlı özellikler taşımaktadır. Bunlar karşısında, Türkiye'nin ulusal yararlarını, toplumun büyük kesimini oluşturan halkının ve çalışan kesimlerinin çıkarlarını ön planda tutan düzenlemeler içinde olması gerektiği tarihsel bir gerçeklik taşır.

Bu durum küreselleşmiş dünyanın merkezi konumunda bulunan gelişmiş ülkelerin dışında kalan ve dünyanın çoğunluğunu oluşturan ülkelerin tümü için geçerlidir. Dünyadaki tüm gelişmemiş ülkelerin kendi ulusal yararını gözeten, halkının ve çalışan kesimlerinin refahını gözeten düzenlemelere ağırlık vermesi, bunlar üzerinden pazarlık gücünü geliştirmesi, insanlık için tehlikeli bir aşama olarak genel kabul gören küreselleşmeyi, en azından sergilediği pervasızlıktan geri adım atabilir.

KAYNAKÇA

Akkaya, Y., (2007), “**Korporatizm ve İşçi Sınıfı**”. Memleket, Siyasetyönetim, Cilt; 2, Sayı: 3 içinde, s. 157-185.

Alica, S. S., (2006), “**5449 Sayılı Kanun Üzerine**”. Memleket Mevzuat, Şubat, Sayı; 8 içinde, s. 28-33.

Ataay, F., (2006), “**Kalkınma Ajansları Kalkınmayı Sağlayabilir mi?**”. Memleket Mevzuat, Şubat, Sayı; 8 içinde, s. 36-38.

Bayırbağ, M. K., (2006), “**Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine**”. Praksis, Marksizm ve Ölçek Sorunu, 15, Yaz içinde, s. 49-70.

Çamur, C. K., Gümüş, Ö., (2005), “**İstatistiki Bölge Birimleri-NUTs Sistemi**”. Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?. Derleyen, Menaf Turan, YAYED, Paragraf Yayınları 06, Ankara içinde, s. 147-156.

Demirci, A. G., (2006), “**Kalkınma Ajansları Gerçeği**”. Memleket Mevzuat, Şubat, Sayı; 8 içinde, s. 34-35.

Fırat, S., (2006), “**Yeni Büyükşehir Yönetimi Sisteminin Farklı Yönleri ve Disiplin Hükümleri**”. Memleket Mevzuat, Şubat, Sayı; 8 içinde, s. 17-23.

Foreign Policy. (2001), “**Measuring Globalization**”. Foreign Policy, January – February içinde, s. 56-65.

Foreign Policy, (2002), “**Globalization’s Last Hurrah?**”. Foreign Policy, January – February içinde, s. 38-51.

Foreign Policy, (2003), “**Measuring Globalization; Who’s Up, Who’s Down**”. Foreign Policy, January – February içinde, s. 60-72.

Foreign Policy, (2004), “**Measuring Globalization; Economic Reversals, Forward Momentum**”. Foreign Policy, March-April içinde, s. 54-69.

Güler, B. A., (2006), “**Bölge Kalkınma Ajansları nedir, Ne Değildir?**”. Memleket Mevzuat, Şubat, Sayı; 8 içinde, s. 25-27.

Hirst, P., Thompson, G., (1998), **Küreselleşme Sorgulanıyor**. Dost Kitabevi, Birinci Baskı, Eylül, Ankara.

Köse, S., (2003), “**Relevance of the Mainstream Theory of Understanding the Regional Economic Development Considering the Role of Technological Knowledge**”. Abant İzzet baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt; 2003 – 2, Sayı; 7 içinde, s. 65-91.

Kudrle, R. T., (2004), “**Globalization by the Numbers; Quantitative Indicators and the Role of Policy**”. International Studies Perspectives. Vol. 5, Is. 4 içinde, s. 341-355, November.

Labrianidis, L., Kalantaridis, C., (1997), “**Globalization and Local Industrial development in the European Periphery; Enterprise Strategies in Eastern Macedonia and Thrace**”. European Planning Studies. Vol. 5, No. 4 içinde, s. 477-494.

Mittelman, J. H., (2002), “**Globalization; An Ascendent Paradigm?**”. International Studies Perspectives. Vol. 3, Is. 1 içinde, s. 1-14.

Nijkamp, P., (2004), “**Advances in Regional and Urban Economics**”. Değişen Dönüşen Kent ve Bölge. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokiyumu, 8-9-10 Kasım, Prof. Dr. İlhan Tekeli Onuruna içinde, s. 25-62.

Nweihed, K. G., (2007), **Küreselleşme İki Yüze Bir Maske**. Çeviren; Banu Temel Gürel, Memleket Yayınları. Ankara, Şubat.

Özgen, L. (1994a). “Ölçek Ekonomilerinde Değişmeler ve Alan Ekonomileri”. **İktisat. Yıl.30, sayı. 353-354 içinde, Ekim-Kasım**.

Özgen, L. (1994b). “**Taşeron Üretim ve Taşeron İlişkiler Üzerine**”. Birikim. 62. Haziran içinde.

Özgen, L., (2006), “**Bölgesel Planlamanın Yeni Sorunları; Türkiye/Denizli Örneğinde Gözlemler**”. Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6-7-8 Eylül, Bildiriler Kitabı içinde, s. 559-564. Denizli.

Scott, A. J., Storper, M., (2003), “**Regions, Globalization, Development**”. Regional Studies, Cilt. 37, 6 & 7, Ağustos/Ekim içinde, s. 579-593.

Şahinkaya, S., (2007), “**Türkiye’de Bölgesel Dengesizliği Giderme Politikaları: Acil Destek Programları Tasarım, Uygulama ve Sonuçlar Üzerine Gözlemler**”. Memleket, Siyasyönetim, Cilt; 2, Sayı; 3 içinde, s. 61-106.

Yılmaz, K. R., (2006), “**Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru; Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek**”. Praksis, Marksizm ve Ölçek Sorunu, 15, Yaz içinde, s. 183-206.

XVII. YÜZYILDA MISIR EYALETİNİN MALÎ YÜKÜMLÜLÜKLERİ BAĞLAMINDA İRSALİYE HAZİNESİ

TOK, Özen*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Osmanlılar döneminde, Mısır eyaletinin malî yükümlülüklerinin başında, her sene düzenli olarak İstanbul'a gönderilmesi gereken irsaliye hazinesi yer almıştır. XVII. yüzyılda irsaliye hazinesinin gönderilmesi, aynı zamanda beylerbeyinin başarısının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Merkezin artış gösteren masraflarına ve özellikle nakit paraya olan ihtiyacı irsaliye hazinesine olan talebi daha da artırmıştır. Bu yüzyılda irsaliye hazinesinin miktarı 1200 Mısır kesesi olarak kararlaştırılmıştır. Ancak Mısır'da da artan masraflar, idarî ve malî sorunlar nedeniyle irsaliye hazinesi her zaman düzenli olarak gönderilememiş, bazen eksik bazen de gecikmeli olarak gönderilmiştir. Mısır hazinesinin gelir ve giderlerindeki karışıklığı gidermek ve irsaliyenin her yıl düzenli olarak merkeze gönderilmesini sağlamak için "Düstûrî'l-amel" olmak üzere zaman zaman fermanlar sadır olmuş ve buna göre tashih olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mısır, İrsaliye Hazinesi, XVII. yüzyıl.

ABSTRACT

The Annual Remittance Related with Financial Duties of the Province of Egypt

In the period of the Ottoman Empire, one of the most important financial duties of the Province of the Egypt was to send regularly the annual remittance to Istanbul. Sending the annual remittance in the 17th century was also appreciated as a success of the governer. The demand of the annual remittance was increased much more because of increasing to be in deed of cash money. In this century the amount of the annual remittance was decided as 1200 Egypt purses. On the other hand the annual remittance couldn't be sent regularly because of the increasing expenditures, administrative and financial matters, it was sent delayed or missing. To solve the confusion about income and expense of the Egypt revenue and to send the annual remittance regularly to Istanbul, edicts were occasionally published for being princible, and it was corrected according to this.

Key Words: The Ottoman, Egypt, Annual Remittance, 17th century.

Mısır eyaletinin gelir fazlasına kaynaklarda Mısır hazinesi, Mısır irsaliyesi veya irsaliye hazinesi denirdi. Mısır eyaletinin ilk dönemlerinde devlet merkezine irsaliye hazinesi gönderilmediği, sadece Mısır beylerbeyi tarafından kıymetli hediyeler gönderildiği ve Mısır'da tahsil edilen gelirlerin daha ziyade Mısır'ın ve Haremeyn bölgesinin ihtiyaçları için harcılandığı görülmektedir. Nitekim Abdülkerim'in "*Hayır-bey'in eyâletinde Mısır'dan taraf-ı saltanata hazine-i irsaliye olmaz idi. Ancak Mısır mahsulü Haremeyn-ı Şerifeyn'e ve mühimmât-ı askere sarf olunur idi. Her sene de Dergâh-ı muallâya hedaya irsâl ider idi*" şeklindeki kaydından da irsaliyenin ilk dönemlerde gönderilmediği anlaşılmaktadır (Abdülkerim; 4a).

Veziriazam İbrahim Paşanın Mısır'ı tanziminden sonra bakiyenin devlet merkezine gönderilmesi esası getirilmiş ve Süleyman Paşa (1525-1535)'nin beylerbeyiliğinin üçüncü senesinden itibaren de irsaliye teamül hâline gelmiştir (es-Seyyid Mahmud, 1990;115). Süleyman Paşanın on yıl devam eden ilk Mısır beylerbeyiliğinde eyalet gelirini artırarak gelirlerin 80.000 altını bulan büyük bir kısmını Mısır hazinesi yahut Mısır vergisi adı ile İstanbul'a göndermeğe muvaffak olmuş ve bu tarihten itibaren Mısır vergisi merkez bütçesinin mühim bir kısmını teşkil etmiştir (Turan, 1993;194). Ayrıca Mısır Kanunnamesi'nde Mısır hazinesinin gelir ve giderleriyle ilgili muamelelerin ne şekilde olacağı belirli esaslara bağlanmıştır.

İrsaliye göndermek Mısır beylerbeyinin en önemli görevleri arasında yer almıştır. İrsaliye hazinesini merkeze eksiksiz ve vaktinde göndermek aynı zamanda beylerbeyinin başarılı olmasının da bir göstergesi durumunda olduğundan, yeni tayin edilen beylerbeyi Mısır'a vardığında ilk işi selefinin muhasebesini yaptırmak ve Mısır hazinesinin gelir ve giderlerini kontrol altına almak olurdu. Mısır hazinesinin her yıl için gelir ve gider defterleri tutulur ve sene sonunda gelir ve giderler karşılaştırılır, şayet gelirden noksanlık varsa tamamlanması için gerekli tedbirler alınır. Gerek görülmesi hâlinde "*muzaf*" adı altında ek vergiler koyma yoluna gidilirdi.

Mısır'ın gelirleri temelde üç ana kaynaktan sağlanmaktaydı. Bunlar; arazi gelirleri, gümrük gelirleri ve çeşitli gelirler başlığı altında toplanabilir. Arazi gelirleri Mısır'ın en önemli gelir kaynaklarındandı ve mirî mal olarak geçirdi. Araziyi işleten eminler veya mültezimler senelik olarak hazineye vermeleri gereken vergi ile fellâhlardan tahsil ettikleri vergiden vermeleri gereken miktardan oluşurdu. Giderler ise nakdî ve aynî olarak gerçekleşirdi.

Mısır eyaletinin mali muamelatı Tut ayı ile başlayan ve Tutiye denilen Kıptî takvimine göre icra olunurdu. Telhisü'l-Beyân'da "*Re's-i sene-i Kıbtîye'de vaki' Tut ayında zikr olunan ekalimde vaki' mukataatı menâsıb-ı keşşâfa ve ümenâya tevcih olunub, beylerbeyilerin marifetiyle, defterdar kabz edüb, Divân-ı Mısır'da sancak beylerine ve kul taifesine hasıl olan mâlından salyâne ve*

ulûfe ve mühimmât-ı hacc ve cerâyâ ve sair mesârif görüldükten sonra, sene ahirinde Rikâb-ı hümâyûn'a altı kere yüz bin sikke-i hasene irsâl ettikde muhasebesi görülmür" denilmektedir (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998;138).

Malî sene başında irsaliye hazinesinin ikmâli için tahsil edilmemiş gelirler ve bakiyeler ile hazineye olan borçlar tahsil edilir; önceki yıl ile yeni yılın hesaplarının karıştırılmamasına dikkat edilirdi. Nitekim Mısır valisi İbrahim Paşaya gönderilen 5 Eylül 1604 tarihli hükümde Tut vaki olduğunda hasıl olan mirî malın eski hazineye karıştırılmayıp ayrı ayrı hesaplarının tutulması istenmişti (KK, Ahkâm 70; 124).

Mısır beylerbeyinin İrsaliye hazinesini eksiksiz ve vaktinde göndermesi çok önem taşımaktaydı. Bu açıdan kâşiflerin ve eminlerin zimmetinde o yıla ait mirî hesaptan üzerlerinde bir şey kalmaması, şayet kalmışsa bunun kendilerinden veya kefillerinden tahsili gerekirdi (MD 89; 89). Bütün gelir ve giderler Tut takvimine göre düzenlenmekle birlikte Haremeyn surresi Hicrî takvime göre düzenlenmekteydi. Mesela, Hicrî 1082 senesinde Mısır hazinesi yeniden tahrir edildiğinde bütün gelir ve giderler Tut senesi esas olmak üzere tanzim edilmiş ancak Haremeyn-i Şerifeyn surresi Hicrî yıl esasına göre bırakılmıştı. Zira Hac mevsimine göre surrenin düzenlenmesi gerekmekteydi. Bundan dolayı surre Hicri yıla göre olduğundan hesapların bir kısmı Tutıyeye tedahül etmekteydi. Nitekim Mısır beylerbeyi Vezir Ali Paşa'ya ve Mısır kadısına hitaben gönderilen hükümde buna işaretlerle "1082 senesi Mısır hazinesi tahrir edildiğinde bütün irad ve mesarif sene-i tutıyeden rabt ve tahrir olunub ancak Haremeyn-i şerifeyn surresi kadim üzere sene-i hilaliyede kalub tutuna küsuru tayin olunmakla tedahül olduğundan.." denilmektedir (MD 104; 32).

Mısır hazinesinin gelir ve giderleri her sene Tut evvelinde beylerbeyi, defterdar, ruznameci, muhasebeci ve mukataacı marifetiyle görülürdü. Eğer hesaplarda denklik varsa müdahale edilmemesi, şayet gelirlerde noksan bulunursa beylerbeyinin açığı mahlûlâtтан tamamlaması gerekirdi. Bu bakımdan mahlûlât vaki olduğunda iptidadan kaç akçe ile alınmış ise ona göre kayıt edilmesi, daha sonradan yapılan terakkilerin ise hazineye zapt ettirilmesi ve ruzmançe defterlerine kaydedilip bir suretinin de merkeze gönderilmesi gerekmekteydi (MD 75;111).

Masrafların mümkün olduğu kadar mahlûlâtтан yapılması, mahlûlât varken hazineden masraf yapılmaması ve hatta iptidadan verilmesi yönünde emr-i hümâyun gelse dahi bunun deftere kaydedilmemesine dikkat edilmesi yönünde emirler gönderilmiştir (MD 106; 217, 218). Diğer taraftan Mısır hazinesi gelirlerinden olup, bir mukataa veya karyenin atıl kalmasıyla gelirlerden düşülmesi gerekirse, düşülecek olan miktarın mahlûlâtтан tamamlanması gerekirdi. Özellikle masraftan tenzil olmadıkça gelirden de tenzil olunmamasına dikkat edilmesi icap etmekteydi (MD 106; 217). Mısır hazinesinin XVII. yüzyıl boyunca gelir ve giderlerinde karışıklıklar olmasından dolayı zaman zaman

düzenlemelere gidilmiştir. Nitekim, Mısır beylerbeyi İbrahim Paşa (1670-1673) döneminde Mısır hazinesinin gelir ve giderleri yeniden gözden geçirilerek esaslı bir şekilde tashihi yoluna gidilmişti. Bu konuyla ilgili olarak el-Hallâk “*Mısır divânına nizâm ve intizâm verüb, evvelâ defterleri tashih eyledi, Ambar-ı âmirenin hesabını gördü. Mısır hazinesini tuttan tuta bağlayıp, defterleri gümüşlü sandıkta muhafaza edüb yeni tahrîr olunmuş defterlerle Yeniçeri Kapısı’nda Hazine Kulesi’nde muhafaza etti*” şeklinde bilgi vermektedir (el-Hallâk, 204a).

İrsaliye hazinesi sultanın ceb-i hümâyunu olduğundan bu hazineden yapılacak harcamalar ancak padişahın onayı ile mümkün olabilirdi. Harcamayı beylerbeyi yapabilirdi ve bütün harcamaları da hüccetle belgelendirilmesi gerekmektedir. İrsaliye hazinesinden yapılan harcamalar ağırlıklı olarak, merkezin yararına olan harcamalar, Mısır’da yapılan harcamalar ve Haremeyn’e yapılan harcamalar teşkil etmekteydi (Shaw, 1962; 305-307). Kamu binalarının tamiri ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanmasında da kadı efendinin nezaretinde muhtemel maliyetin tespiti için keşifte bulunulurdu (Hanna, 1984; 25).

İrsaliye hazinesinin muayyen olan miktarda gönderilmesi için irsaliye hazinesinin gelirlerinde değişme olmadıkça masraflarda da artış gösterilmemesi esas idi. Mesela Mısır valisi Vezir Ali Paşaya Ocak 1695 tarihli gönderilen hükümde, Hicri 1103 senesine mahsup olmak üzere irsaliyeden, Ağaların mevacibi, cerâyâ, alîk vs. için 85 Mısırî kese ile 24.300 para kaydedilmiş iken, Hicri 1105 senesine ait irsal olunan hazinede bu miktar alîk, cerâyâ, feddan bahası olarak 9 Mısırî kese ile 7.870 para ve ağaların mevacibi 101 Mısırî kese ile 19.049 para irsaliye hazinesinden masraf yazılmıştır. Dolayısıyla önceki seneden ziyade 25 Mısırî kese ile 26.919 paranın mahlûlâtardan verilmesi gerekirken irsaliyeden masraf gösterilerek noksanına sebebiyet verildiğinden bahisle daha önceki senelerden ziyade masraf olarak gösterilen miktarın tahsil edilip, merkeze gönderilmesi ve yapılan masrafların önceki senelerden fazla olmamasına dikkat edilmesi istenmişti (MD 105; 87). Yine Vezir Ali Paşaya hitaben Ocak 1695 tarihli hükümde hac yollarının tamir masrafları için daha önceki yıllarda 5, 7 veya 8’er Mısırî kese kadar bir meblağla tamir oluna gelmiş iken gönderilen irsaliye hazinesinde 14 Mısırî kesenin masraf olarak gösterilmiş olup, önceki yıllara nazaran 8 keseden fazla yazılan 6 kesenin tekrar merkeze irsali ve harcamaların bu miktardan fazla gösterilmemesi istenmişti (MD 105; 87).

Merkeze gönderilecek hazine muayyen miktara ulaşmazsa vakıf gelirlerinden teminine, tüccardan istikraz edilmesine, asker ulûfelerinin tehir edilmesine veya önceden hazineden harcanması kararlaştırılan harcamaların ertelenmesi yoluyla tamamlanması cihetine gidilirdi. Mesela Mısır beylerbeyi Hasan Paşaya Temmuz 1689 tarihinde gönderilen hükümde merkezde hazineye ihtiyaç duyulduğundan daha önceden tamiri için ruhsat verilen kemerlerin masrafı için Hicrî 1099 irsaliye hazinesinden akçe ayrılmış ise, bunun

harcanmayıp, Hazine-i Âmir'e irsal edilmesi ve tamir için de Mısır hazinesinden ve 1100 senesi irsaliyesinden tamamlanması istenmişti (MD 98; 231).

Mısır hazinesinin gelirlerinde eksiklik çıkması durumunda ek vergiler koyma yoluna gidilirdi. Mesela İbrahim Paşa (1661-1664) döneminde hazinenin müzayakasını gidermek için mültezimlerin üzerindeki mal-ı padişahî için kese başına 5000 para “muzaf” olarak ilave vergi alınmıştı (el-Hallâk, 186a). Ayrıca hazinenin giderlerinin mümkün olduğu kadar asgariye indirilmesi yoluna gidildi. Mesela İbrahim Paşa (1661-1664) döneminde nisvan taifesinden olup, ulûfe alanlardan 10 akçeden 3 akçe, 8 akçeden 2 akçe, 6 akçeden 1 akçe, 5 akçeden 1 akçe kesilip 7 akçeden ziyade ulûfe verilmemesi yoluna gidilmişti (el-Hallâk, 186a).

Harcamaların mümkün olduğu kadar mahlûlâtlardan yapılması irsaliye hazinesinden masraf yapılmaması hususuna dikkat edilmesi istenirdi. Nitekim, Aralık 1695 tarihli İsmail Paşa'ya gönderilen hükümde Hicri 1106 senesine mahsup olan irsaliye hazinesine ait gösterilen harcamalar önceki senelerde mahsup olunan harcamalardan fazla olduğundan makbul-ı hümâyun olmamış ve fazladan gösterilen harcamaların tahsil edilip merkeze irsali talep olunmuştu (MD 106; 354). Benzer şekilde, Haziran 1696 tarihli Vezir İsmail Paşaya hitaben gönderilen hükümde daha önceden irsaliye hazinesinden sarf olunan köprü tamir masraflarının bundan sonra irsaliye hazinesinden yapılmaması, irsaliye hazinesinin eksiksiz olarak gönderilmesi, bu tür harcamaların ise vaki olan mahlûlâtlardan karşılanması istenmişti (MD 106; 294).

Mısır irsaliye hazinesinden olmak üzere masraf gösterilen kalemlerin bir önceki yıllara denk olmasına dikkat edilmesi gerekirdi. Yine Mısır'da mevcut olup, tamire ihtiyaç duyulan kamu binalarının harcamaları Mısır irsaliye hazinesinden karşılandığından dolayı, merkezin onayını almak durumundaydı. Ayrıca harcanacak tamir masraflarının tespitinde de sıkı bir denetim söz konusuydu. Mesela, Mayıs 1689 tarihli hükümde, Sultan Gavri döneminde Nil sahilinde Ravza Adası karşısında başlayan ve kaleye kadar suyu taşıyan 360 adet kemerden 12'sinin yıkılması ve bazılarının da hasar görmesi üzerine tamir için gerekli paranın Mısır hazinesinden karşılanması için izin verilmiş, tamir işi bittikten sonra merkezden gönderilecek hassa mimarı tarafından yeniden keşfettirileceği ve fazla masraf yapıldığı tespit edilmesi durumunda bunun beylerbeyiden tahsil edileceği belirtilmiştir (MD 98; 200).

Mısır irsaliyesinin altın olarak gönderilmesi esastı. Kahire'de darp edilen altın sikkelerin imparatorluğun diğer bölgelerine yayılmasında Mısır'dan İstanbul'a gönderilen bu Mısır irsaliye hazinesinin rolü vardı. Sahra'nın güneyinde, doğuda bu günkü Sudan'dan batıda Senegal'e kadar uzanan ve Arap coğrafyacılarının “Tekrur” diye adlandırdıkları bölgeden Mısır'a yüzyıllar boyunca altın gelmiştir (Pamuk, 1999; 106). XVI. yüzyılda Mısır'ın fethinden

sonra İstanbul'a gönderilen yıllık ödeme 400-500.000 altına ulaşıyordu ve bu miktar İstanbul'un talebi üzerine altın sikkeler hâlinde gönderilmekteydi. Ancak XVII. yüzyılda merkezî devletin Mısır'daki etkinliğinin azalması, değerli maden akışındaki eğilimlerin XVII. yüzyılda değişmesiyle ve diğer taraftan da altın bulmanın giderek zorlaşmasından sonra, yıllık ödemeler gümüş sikkeler hâlinde gönderilmeye başlanmıştır (Pamuk, 1999; 73).

Mısır'da XVII. yüzyıl sonlarına doğru altında olduğu gibi gümüşünde bulunmasında sıkıntı çekilmesi üzerine Mısır âyanı ve devlet erkânı Mısır'da gümüşün ayarını İstanbul'dakinden daha düşük ayarda kat' edilmesi ve böylelikle irsaliye hazinesinin para olarak merkeze gönderme yönünde talepte bulunmuşlardı. Merkezi hükûmetin bu konudaki yaklaşımı ise Mısır'da halk arasında tedavülde düşük ayarlı gümüş olması hâlinde gerek halk nazarında ve gerekse tüccar taifesinin İstanbul, Edirne ve diğer darphanelerde kat' edilen parayı menfaatleri icabı Mısır'a getirip burada yeniden kat' ettirme yoluna gidecekleri ve bu durumun da para nizamının bozulmasına sebebiyet vereceği şeklinde olmuştu. Ayrıca bütün Osmanlı memleketinde para birliğinin sağlanması gerektiği hususu önemle vurgulanmıştı. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Mısır beylerbeyine ve kadısına hitaben gönderilen Nisan 1698 tarihli hükümde, Mısır'da para sıkıntısı çekildiğinden bahisle 65 halis gümüş, 35 dirhem ayar zammı ile 1000 para 220 dirhem gelecek şekilde darp edilmesi talebi üzerine, merkezî hükümet bunun tedavülde sıkıntı oluşturacağı ve sikke-i hümâyunun mağşuş olmasına sebebiyet vereceğinden bahisle merkezde olduğu gibi 70 dirhem Rumî halis gümüş 30 dirhem Rumî ayar zammı ile 1000 para 220 dirhem Rumî olacak şekilde gönderilen numuneye göre kat' edilmesi ve İstanbul'a gönderilecek irsaliye hazinesinin tümünün para olarak değil de, yalnız 200 Mısırî kesenin para olarak gönderilebileceği belirtilmişti (MD 110; 349).

Mısır'da darp edilen Eşrefî, mağşuş ve nakîsu'l-ayar olduğundan dolayı merkezde basılan halis ayar altın, tüccarların menfaatleri için Mısır'a götürüp tekrar ayar zammıyla mağşuş altın kestirmek suretiyle bütün memlekette dolaşan altın Mısır'da kesilen mağşuş altına münhasır olmakla, yabancıların sikkesi olan altın ve gümüş itibar görmekte idi. Bunun önünün alınması için İstanbul'da ve Edirne'deki darphanelerde kesilen ayar üzerine Mısır'daki darphaneye de bir düzen verilmesi lüzumu ortaya çıkmıştı. Bu konuyla ilgili olarak Mısır beylerbeyine ve Mısır erkânına hitaben gönderilen Haziran 1697 tarihli hükümde sikkenin durumu ele alınarak irsaliye hazinesi ve surre altınlarının halis ayardan kesilmesinin yeterli olmayacağı bütün memlekette rayiç olan gümüş ve altının vezin ve ayarda denk olması ve sikke tashihinin sadece hazine için değil halkın rağbet etmesi için de önemli olduğuna işaret edilerek gönderilen numuneye göre yeni sikkenin kesilmesi ve bu yeni sikkenin piyasaya hâkim olana kadar atık sikke ile meskuk Mısır altını ve sair yerlerde darp edilen Eşrefî'nin her 110 dirhem, 100 altın hesabı üzerine rayiç olması

istenmişti (MD 110; 66). Aynı konuda İsmail Paşaya gönderilen Haziran 1697 hükümde de: “... *tüccar taifesi celb-i menfaat için vilâyet-i Mısır’a götürüb tekrar ayar zammıyla altın kat’ ettürüb hilâf-ı şer’-i şerif hile ile indifa’ sadedinde olduklarından beyne’n-nas sikke-i hümayunun teksîr ve tevkîr bulmayub ve teamül-i nasda dahi nice türlü ihtilâl ve ihtilâf nümâyân olmağla Memâlik-i mahrûsemde rayic olan fîdda ve zeheb vech-i meşrûh üzre vezn ve ayârda müttehid ve müsâvî olması lâzım-ı dîn-i devlet...*” denilerek tüccarın bu konudaki olumsuz tutumu ortaya konulmaktaydı (MD 110; 94).

Sikke hususu beylerbeyinin dikkat etmek zorunda olduğu en önemli hususlardan biriydi. Bu bakımdan Mısır’daki Darphane-i Âmire Mısır beylerbeyi tarafından mutemet emin ve nazırlara tevdi edilirdi. Daha sonraları ise emin ve nazır tayininden vazgeçilerek darphane işi Mısır’daki Mustahfızân ocağına tevdi edildi. Ancak bu uygulama esnasında da kem-ayar ve nakîsu’l-vezn altın ve para kat’ edilmeye başlanmasıyla sikke meselesinde Mustahfızânın ve diğer asker ocaklarının karışmaması ve önceden olduğu gibi yeniden nazır ve eminler vasıtasıyla yürütülmesi esasına geçilmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Mısır beylerbeyi Ahmed Paşaya gönderilen Ocak 1691 tarihli hükümler eski uygulamalara döndüğünü göstermektedir (MD 100; 12, 127).

Kaçakçılık ve Mısır-İstanbul para çekişmesinin sonucu olan düşük ayarlı paraların varlığı evvelce Ortadoğu ve Akdeniz ticaretinde oynadığı düzenleyici rolü yitiren Sudan altın madenlerinin Afrika ve İstanbul darphanelerini besleyememesi ve buna bağlı olarak da İstanbul’a sırf altın para olarak gönderilmesi gereken Mısır irsaliyesinin XVI. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kısmen gümüş kısmen de Mısır’ın düşük ayarlı altınlarından oluşması sonucunu doğurmuştur (Tabakoğlu, 1985; 239-40). Diğer taraftan XVII. yüzyıl bir yönüyle de mali, iktisadî ve siyasî meselelerden kaynaklanan parasal istikrarsızlığın olduğu bir dönem olması ve bununla beraber değerli maden akışlarının mevcut durumu menfi yönde etkilediği Osmanlı piyasasında yabancı sikkelerin egemen olduğu bir dönem idi (Pamuk, 1999; 22). Mısır’da basılan altının vezin ve ayarı meselesi Kahire ile İstanbul arasında zaman zaman mesele hâline gelmekteydi. Mısır, İstanbul vezin ve ayarına göre para darp etmeyi kabul etmemekte ve bakır oranını artırmaktaydı. Bunun neticesinde ise irsaliye hazinesi azalmakta ve diğer taraftan da İstanbul ile Kahire arasındaki para hareketinin İstanbul aleyhine akması gibi olumsuz bir hareket meydana gelmekteydi (Sahillioğlu, 1992; 149).

İrsaliye hazinesinin geçen senelerden tahsil olunmayan bakayası Tut senesi gelirlerine tedahül ederdi. Bu durumda her iki tahsilattan denkleştirmek yoluyla hem irsaliye hazinesi ve hem de harcamalar temin edilirdi. Zira eyaletin gelir ve masrafları ancak sonraki senenin ortasında belli olurdu. Bu durumda irsaliye gönderilirse masrafların karşılanmasında güçlükle karşılaşılır, masraflar yapıldığında irsaliye gönderilemezdi. Bundan dolayı beylerbeyi, defterdar,

muhasebeciler eski, yeni ve gelecek seneninkini tahsil ve tedarik yoluna giderek irsaliyenin tekmlî yoluna giderdi (es-Seyyid, 1990; 119). Bu uygulama ile her senenin irsaliye miktarı önceki ve sonraki senelere bağlı olmaktadır. Beylerbeyiliğin ilk dönemlerinde beylerbeyilik yapanların görevlerinde uzun süre kalmalarından dolayı irsaliye hazinesinin tedarikinde güçlük çekilmezdi. Zira malî muhasebede tedahül olması bir sorun teşkil etmezdi. Ancak sonraki dönemlerde beylerbeyilerin tayin müddetleri kısa süreli olduğu ve bazen henüz bir mali yılı doldurmadan görevlerinden ayrılmaları sonucunda hesaplarda karışıklık olmaktadır. Bu durum irsaliyenin tahsilini ve vaktinde gönderilmesini zorlaştırmaktaydı.

İstanbul'un Kahire üzerindeki denetiminin zayıflamasıyla ve Kahire'nin gelirleri siyasi ve idari nedenlerle azalmaya başlamasıyla pek çok yıl merkeze irsaliye gönderilmede sıkıntılar yaşanmış bazen de gönderilememiştir (Shaw, 1962; 284-287).

Mısır hazinesinin gelir ve giderlerindeki karışıklığı gidermek ve irsaliyenin her yıl düzenli olarak merkeze gönderilmesini sağlamak için "Düstürü'l-amel" olmak üzere zaman zaman fermanlar sadır olmuş ve buna göre tashih olunmuştur. Mısır irsaliye hazinesindeki bu artışta şüphesiz devletin merkezde karşılaştığı malî sıkıntıları giderme endişesi rol oynamaktadır.

Mısır irsaliye hazinesini beylerbeyi kendi döneminde göndermediği zaman muhasebesi görüldüğünde tahsil edilirdi. Ayrıca Mısır hazinesinin kusura şayet beylerbeyi kendi vaktinde göndermezse bunun tamamlanması selefi olan beylerbeyine ait olup ondan talep edilirdi. Mısır beylerbeyinin irsaliye hazinesini tahsil etmeden azledilmesi durumunda, İrsaliye hazinesinin vaktinde tahsil edilip, gönderilmesi güçleşmekteydi. Zira Mısır hazinesinin gelirleri olan mukataaları deruhte ve iltizam eden kimselerin ve kâşiflerin zimmetinde bakaya kalan mirî emvalin tahsilinde çoğu zaman güçlüklerle karşılaşılmaktaydı. Böyle durumlarda yeni beylerbeyi önceki beylerbeyinin dönemine ait hesapları tahsil etmek ve vaktinde merkeze göndermekten sorumluydu. Mesela, Eylül 1699 tarihli hüküm ile, Mısır beylerbeyi Hüseyin Paşanın azli üzerine Mehmed Paşadan selefi döneminde kalan 1110 senesi irsaliye malının tahsili ve irsali istenmişti (MD 111; 119).

İrsaliye miktarı ilk dönemlerden itibaren artarak XVII. yüzyıla gelindiğinde 1200 Mısırî keseye ulaşmıştı. XVI. yüzyıl başlarında 400.000 altın veya 16 milyon para olan irsaliye hazinesi daha sonraları 500.000 altın (20 milyon para), Hüsrev Paşa zamanında 700.000 altın oldu. Ancak bunu Kanunî Sultan Süleyman kabul etmemişti. Bir bakıma irsaliyenin 500.000'den fazla olmaması karara bağlanmış gibi oldu. XVI. yüzyılda genel olarak 16 ile 20 milyon para arasında gerçekleşti. XVII. yüzyıla girildiğinde ise irsaliye hazinesi 24 milyon para idi. XVII. yüzyılda yaklaşık ilk otuz yıl boyunca artan harcamalar ve ihtiyaçlardan dolayı 30 milyona çıkarıldı. Hicrî 1037'den 1041'e kadar geçen 4

yıllık süre içinde artan masraflarla bu miktarda merkezin aleyhine olmak üzere bir düşüş meydana geldi ve 20 milyon para gönderilebildi. XVII. yüzyılın son çeyreğinde Mısır'da idari ve mali yapılanmalar ile 1071 (1661)'den 1086 (1675)'ya kadar bir takım ciddi reformlarla düzeltilmeye çalışıldı (Shaw, 1962; 284-286). Melek İbrahim Paşa döneminde Mısır'ın gelir ve giderlerinde sağlanan iyileşme bir süre devam etmiş Hicri 1077'de de gelir: 103.138.539 ve gider: 73.138.539 olarak gerçekleşmiş ve 30.000.000 para irsaliye olarak kalmıştı. Bu rakam sultan tarafından da kabul edilmiş ve bu minval üzere olması kararlaştırılmıştı. Ancak bu uzun sürmedi. Özellikle keşûfiye-i kebirenin hazinenin gelirlerinden çıkarılmasıyla tedricen hazinenin gelirlerinde bir azalma oldu ve Hicri 1081'e gelindiğinde hazinenin gelirleri: 95.932.847 ve giderleri: 76.775.468 olarak gerçekleşince bakiye olarak irsaliye hazinesi 19.157.379 para olarak kalmıştı. Merkez bunun üzerine İbrahim Paşa'yı 1081'de hazinenin bu noksanını tamamlaması için gönderdi. İbrahim Paşanın faaliyetleri neticesinde hazinede bir iyileştirme sağlanmıştı. İbrahim Paşa Mısır'ı terk etmeden önce hazinenin gelirleri ve masrafları hususunda birtakım kararlar almış, yeni salyane ve masrafların açılmasını yasaklamış, masrafların artması durumunda gelirlerinde ek vergilerle artırılmasını karara bağlamıştı. Hicri 1082 yılında hazine gelir olarak: 99.548.854 para, gider olarak: 69.548.854 para ve 30.000.000 irsaliye hazinesi olarak gerçekleşmişti. Ancak İbrahim Paşa'nın döneminde alınan bu esaslar daha sonraları Memlûk ümerası tarafından yerine getirilmedi ve yeni mürettebatlar ihdas edilerek hazinenin masraflarında artışa gidildi. Hicri 1094 hazinesinde gelirler: 99.808.498 ve giderler: 76.853.311 olarak gerçekleşince geriye 22.955.187 para irsaliye için kalmıştı. Bu rakam ise İbrahim Paşa döneminde ulaşılan rakamın altında idi. 1106 senesine gelindiğinde ise Mısır'da Nil'in taşmamasıyla kuraklık ve kıtlık olması ve bazı beldelerde veba çıkmasıyla da irsaliye hazinesi ancak 7.319.187 rakamına ulaşabilmişti (Shaw, 1962; 285-295). Bunun üzerine Hicri 1081 yılında yeniden defterler tahrir olunup, düstûrî'l-amel olmak üzere, Mısır'da Kaledeki kule-i hazinede hıfz olunmak üzere sadır olan hatt-ı hümâyun ile Mısır hazinesinin gelir ve giderleri bundan sonra bu hazırlanan defterlere göre yapılması önceden kararlaştırılmış olduğundan bahisle: Sabık Mısır beylerbeyi Ali Paşa'ya gönderilen Haziran 1695 tarihli hükümde “...müceddeden tahrir olunan defterleri bade'l-yevm mer'i ve mukarrer tutulup bu defterlerde mazbut olan hesap ve kitap bir nokta ve bir harf tebdil ve tağayyür olunmayıp...” şeklinde ifade edilmiştir (MD 106; 217, 218).

Hicrî 1081 yılında Mısır hazinesinin bütün gelir ve giderleri, memleketin ahvaline bir nizam verilmek üzere yeniden tertip edilip, o zamana kadar görülen karışıklık ortadan kaldırılmış ve irsaliye 1200 kese olarak karara bağlanmıştır (MD 106; 218). Mısır beylerbeyi Vezir İsmail Paşaya hitaben gönderilen Aralık 1695 tarihli hükümde, 1081'de tanzim edilen Mısır hazinesi irat ve masraf kayıtlarının düstûrî'l-amel olduğuna işaret edilmiş ve buna mugayir Mısır

hazinesine arız olan eksikliklerin ikmâli için de merkezden mübaşir gönderilmişti (MD 106; 355).

Diğer taraftan irsaliyenin düzenli bir şekilde gönderilmesi Mısır'daki artan harcamalar, siyasî ve idarî gâilelerden dolayı aksamış ve bazen de vaktinde gönderilememiştir. Eyaletten talep edilen irsaliye tutarı ancak eyalet giderlerinin çıkmasıyla geriye kalan net irsaliye ortaya çıkardı. İrsaliye çoğunlukla bir defa da gönderilemiyordu. Eyalet gelirlerinden olup, beylerbeyilerin zimmetinde kalan bakiyeler geç ve güç tahsil edilebiliyordu. Halef selef arasındaki hesap karışması da olunca bir yılın gelirlerinin tamamının merkez hazinesine girişi birkaç yıla kadar dağılabilmekteydi (Tabakoğlu, 1985; 61).

Bazı durumlarda beylerbeyiler İrsaliye hazinesini tamamlama bahanesiyle, ayrı hazine olarak tertip edilip gönderilmesi gereken muhallefat, keşûfiye malı gibi gelirleri de Mısır hazinesinin açığını tamamlamak maksadıyla kullanmak isterlerdi. Ancak merkezî hükûmet bu tür uygulamalara ruhsat vermez ve merkeze ayrı hazine olarak gönderilmesi gereken meblağı talep ederdi.

Önceki dönemlerde olduğu gibi hazine ile ilgili olarak 1675 yılında yeniden düzenlemelerde bulunulmuş ve düstûrî'l-amel olmak üzere irat ve masraf defterleri tanzim edilmişti. Mısır hazinesinin bu defterlerinin bir nüshası merkezde Hazine-i Âmire Baş Muhasebe Kalemî'nde muhafaza edilmekte, bir nüshası da Divân-ı Mısır'da hıfzedilmekteydi. Nitekim Mısır valisi Ali Paşa'ya Ocak 1695 tarihinde gönderilen hükümle Hicri 1086 (1675) yılında tahrir edilen bu defterlerin bir suretinin yeniden tahrir ettirilip merkeze gönderilmesi istenmişti (MD 105; 70). Zira her sene Mısır hazinesinin irat ve masrafı merkez de bulunan ve mazbut olan defterler ile kontrol etmek ve ziyade ve noksanın tespiti için defterlerin ruznameci tarafından mühürlenmiş olarak ve o sene içerisinde vaki olan muameleleri ayrıntılı gösterecek biçimde hazırlanması istenirdi (MD 106; 218).

Ayrıca gönderilen Mısır İrsaliye hazinesindeki paraların cinsleri de tek tek belirtilirdi. Zira önceleri mümkün olduğu kadar altın olarak talep edilen hazine yukarıda izah ettiğimiz sebeplerden dolayı maden sıkıntısı yüzünden altın yanında, gümüş sikke olarak da gönderilmeye başlanmıştı.

Mısır hazinesinin gider ve gelirleri hesaplandıktan sonra geriye kalan miktar irsaliye hazinesi olarak merkeze gönderilmek üzere ayrılırdı. Ancak, irsaliye hazinesi hesabından olmak üzere Mısır'da ve Haremeyn'de ve merkezin ihtiyaçları, padişahın izni ve beylerbeyinin kullanmasıyla yapılan harcamalarda çıkarıldıktan sonra geriye kalan nakit olarak gönderilirdi. Mesela, Hicri 1059 irsaliye hazinesinden 9.925.000 para Mısır'da harcanmış ve geriye merkeze gönderilmek üzere 7.750.000 para kalmıştı. Aynı şekilde Hicri 1060 irsaliye hazinesinden de 10.250.000 para masraf yapılmış ve geriye 10125.000 para kalmıştı. Yine Hicri 1072 irsaliyesinden 7.400.000 harcanmış, 9.900.000 para

kalmış ve 1086'da 11.211.993 harcanmış ve 15.060.003 para kalmıştı (Shaw, 1962; 400).

XVII. yüzyılda artan ihtiyaçlar ve yapılan harcamalara gelir bulmak durumunda olan merkezî hükümet için irsaliye önemli bir kaynak olarak görünmekteydi. Nitekim Mısır beylerbeyi Ali Paşa'ya ve Mısır erkanına hitaben gönderilen Kasım 1691 tarihli hükümde Tut nihayetine doğru irsaliyenin çıkarıla geldiği ve haberinin de İstanbul'a iletilmesinin bir usul olduğundan bahisle, kapı kullarının mevacibleri için ihtiyaç duyulan paranın karşılanması gerektiğinden Müteveffa Ahmed Paşa döneminde kalan irsaliyenin gönderilmesi istenmişti (MD 102; 66).

Mısır irsaliye hazinesi İstanbul'a çoğunlukla kara yoluyla gönderilmekteydi. Bununla birlikte deniz yoluyla gönderildiği de olurdu. Kara yolunda eşkıyalık denizde de korsan faaliyetleri birer tehlike unsuru idiler.

İrsaliye hazinesi İstanbul'a geldiğinde defterleri teftiş edilerek miktarı kontrol edilirdi. Şayet irsaliye hazinesi noksan çıkarsa, noksanının tamamlanması istenirdi. Mesela, Mısır beylerbeyi Vezir Ali Paşaya hitaben 4 Şubat 1693 tarihli gönderilen hükümde Hicrî 1101 senesine mahsup olmak üzere Sabık Mısır beylerbeyi olan Müteveffa Ahmed Paşa tahvilinden irsal olunan Mısır hazinesi sayıldığında 1590 şerifi altın ve 11.100 para noksan geldiğinden bahisle eksik miktarın tamamlanması talep olunmuştu (MD 104; 149).

İrsaliye ile beraber gönderilen defterlerde hazine ile ilgili gelir ve masraflar tafsilatlı açıklanmadığında veya hesapta hata olduğunda bunun tashih edilmesi beylerbeyinden talep olunurdu. Nitekim, Mısır beylerbeyi Vezir Ali Paşa'ya gönderilen Ocak 1695 tarihli hükümde 1105 senesine mahsup olan 1200 Mısır kese irsaliye ile gönderilen defterde, 16.543 para barut masrafı olarak gösterilmiş ancak ne tür barut masrafı olduğu beyan edilmemiştir. Mısır'dan her sene irsal oluna gelen muayyen 2000 kantar barutun ocağı olduğundan, irsaliyeye masraf olarak dahil edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca 1102 senesi irsaliyesinden verilmesi gereken Harem-i Nebevî için işlenecek 47 kıt'a kaliçenin bedeli 47 Mısır kese ile 15.000 paranın irsaliyeden mahsup olup verildiği hâlde tekrar daha önceki tahmin teklifinden evvel 509 zira fazla geldiğinden nakliye ücreti vs masrafı için 4 kese ve 23.612 para 1105 senesi irsaliyesinde masraf olarak gösterildiğinden tekrar irsaliyeden kesilmesi gerekmediği hâlde kesildiği de belirtilmiştir Neticede bütün bu hesapların yeniden gözden geçirilip, fazladan kesilen miktarın merkeze gönderilmesi emredilmiştir (MD 105; 81).

Sonuç olarak, XVII. yüzyılda Mısır irsaliye hazinesinin gönderilmesi işi beylerbeyinin en önemli meselesi olmuştur. Bu aynı zamanda beylerbeyinin başarısının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Mısır hazinesinin gelir ve giderlerindeki karışıklığı gidermek ve irsaliyenin her yıl düzenli olarak merkeze

gönderilmesini sağlamak için “Düstürü’l-amel” olmak üzere zaman zaman fermanlar sadır olmuş ve buna göre tashih olunmuştur. Bu çerçevede, irsaliye hazinesinin muayyen olan miktarda gönderilmesi için, hazinenin gelirlerinde değişme olmadıkça masraflarda da artış gösterilmemesi; merkeze gönderilecek hazine muayyen miktara ulaşmazsa vakıf gelirlerinden, tüccardan istikraz edilerek, önceden hazineden harcanması kararlaştırılan harcamalar tehir edilerek tamamlanması; harcamaların mümkün olduğu kadar mahlûlâtardan yapılması ve irsaliye hazinesinden masraf yapılmaması; Mısır irsaliye hazinesinden olmak üzere masraf gösterilen kalemlerin bir önceki yıllara denk olmasına dikkat edilmesi; Mısır İrsaliye hazinesinden karşılanan yapım ve onarıma ihtiyaç duyulan kamu binalarının harcamalarında merkezin onayının alınması ve sıkı bir denetime gidilmesi; Mısır irsaliyesinin mümkün olduğu kadar altın olarak gönderilmesinin talep edilmesi vb. hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı ekonomik politikasını yönlendiren prensiplerden olan ve hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmayı ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemeyi hedef alan fiskalizm ilkesi bağlamında Mısır irsaliye hazinesinin merkez için arz ettiği önem ortaya çıkmaktadır.

Ancak bu yüzyılda, merkezin artış gösteren masraflarına ve özellikle nakit paraya olan ihtiyacı irsaliye hazinesine olan talebi daha da artırmış olmasına karşılık, Mısır’da da artan masraflar, siyasî ve idarî sorunlar gibi nedenlerle irsaliye hazinesi her zaman düzenli olarak gönderilememiş, bazen eksik bazen de gecikmeli olarak gönderilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Divân-ı Hümâyün Mühimme Defterleri (MD):

Nr. 75 sene 1011-1013 (1602-1604)

Nr. 89 sene 1052- 1053 (1642-1643)

Nr. 98 sene 1100 (1688-1689)

Nr. 100 sene 1101-1102 (1689-1690)

Nr. 102 sene 1102-1103 (1690-1691)

Nr. 104 sene 1103-1104 (1691-1692)

Nr. 105 sene 1105-1106 (1693-1694)

Nr. 106 sene 1106-1107 (1694-1695)

Nr. 110 sene 1108-1110 (1696-1697)

Nr. 111 sene 1110-1113 (1698-1701)

Divân-ı Hümâyün Kâmil Kepeci Tasnifi -Ahkâm Defterleri Nr.: 70.

Abdülkerim bin Abdurrahman, **Tarih-i Mısır**, Süleymaniye Ktb., Hekimoğlu Ali Paşa Kısım, nr. 705.

El-Hallâk Mehmed bin Yusuf, **Tarih-i Mısır el-Kahire**, İstanbul Üniv.Ktp. nr. 628.

Es-Seyyid Mahmud, Seyyid Muhammed, **XVI. Asırda Mısır Eyâleti**, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.

Hanna, Nelly, **Construction Work in Ottoman Cairo (1517-1798)**, Kahire 1984.

Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhisu'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Sahillioğlu, Halil, "Hareketü'n-Nakd Beyne'l-Kahire ve İstanbul", **Mecelletü'l-Külliyetü'l-Adâb, Ebhasu Nedve Tarihi Mısır el-İktisadî ve'l-İctimaî fi'l-Asri'l-Osmanî 1517-1798**, 1- 3 Eylül 1992, Özel Sayı: 57, Kahire 1992, s. 139-150.

Shaw, Stanford Jay, **The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798**, Princeton 1962.

Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

Turan, Şerafettin "Süleyman Paşa", **İ.A.**, C. XI, İstanbul 1993, s.194-197.

GELENEKSEL TİCARET MEKÂNI OLARAK TÜRKİYE'DE HAFTALIK PAZARLAR

TUNÇEL, Harun
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu çalışma zaman-mekân ilişkisi ön planda tutularak Türkiye'deki haftalık pazarların başlıca özelliklerini ve mekândaki dağılımlarını ele almaktadır. Çalışmada 30'lu yıllardan günümüze ülkemiz pazarlarındaki tarz, miktar değişimi ve pazar tipleri ile oluşturdukları bölgeler ele alınmıştır. Çalışma için iki farklı temel veri kaynağı kullanılmıştır, bunlardan ilki 1930'lu yıllardan bu yana çeşitli resmi kurumların yayınlarındaki bilgiler, ikincisi ise araştırmacının 2000-2005 dönemine ilişkin birincil veri derlemeleridir. Çalışmada kasaba ve şehirlerdeki pazarların yanı sıra kırsal kesimde kurulan pazarlar da incelenmiştir. Kasaba ile şehirlerde kurulan pazarlarda, sayıca bir artış sözü konusu olmakla birlikte, çoğu zaman ve pek çok yerde geleneksel ticaret yapısını koruduğu görülmektedir. Buralarda ayrıca oto pazarları, sosyete pazarları, köy ve köylü pazarları gibi zamanla ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasına dönük olanların yanı sıra, bit-çöp pazarları, amele pazarları, antika pazarları, özel mülkiyet pazarları gibi sıra dışı pazarlar da görülmektedir. Araştırmada kırsal kesim pazarlarının çeşitli bölgeler oluşturan başlıca üç türü tespit edilmiştir, emtia-sebze pazarları, emtia-hayvan pazarları ve hayvan pazarları. Diğer taraftan Türkiye'de köy pazarlarının kimi alanlarda yoğunlaştıkları adeta türlerine göre farklı kırsal pazar bölgesi oluşturdukları da belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, haftalık pazar, kırsal pazar, köy pazarı.

ABSTRACT

The Periodic Markets in Türkiye as a Traditional Commercial Space

This study examines both the spatial and temporal role and main characteristics of periodic markets in Türkiye. In this study also the change in periodic markets and market types from 1930's until now have been taken up. For this study, two different materials have been used, one of them 1933-1997 periods statistical data, others of them are the researcher's primer-individual data collected in 2000-2005 periods. In 1930-2005 periods there are increased of total number of periodic markets and its types. On the other hand generally most of periodic markets have traditional structure. In this study determined different types periodic markets in Türkiye; wares markets, vegetable markets,

second hand vehicles and bike markets, flea markets, antique markets etc. The chief three types consisted of the rural markets and its regions, have been determined, wares-vegetables markets, animal markets and mixed (wares, vegetables and animal markets) types.

Those rural periodic markets in Türkiye have different type market regions. Majority of them were located and dispersed western part of Anatolia.

Key Words: Türkiye, open-air markets, periodic markets, countryside market.

GİRİŞ

Pazar en genel anlamıyla arz ve talebin buluştuğu yerdir ancak kavram olarak çok farklı içeriklerle algılanabilir. Pazar kelimesi Avrasya pazarı, Avrupa pazarı, Rusya pazarı gibi bir ülkenin uluslararası ticaretini, yayla pazarı, semt pazarı gibi herhangi bir yerleşim biriminde kurulan sabit ya da geçici alışveriş yerini ya da sadece alışveriş amacıyla kullanılan bir mekânı anlatabilir. Bunun dışında bilgisayar pazarı, yoğurt pazarı, halı pazarı, antika pazarı gibi belirli bir ürünü tanımlamak için de kullanılabilir. Bunlardan başka pazar kavramı satış yapılan yerle ilgili olarak akşam pazarı, salı pazarı, cuma pazarı gibi belirli bir zaman dilimini veya köy-köylü pazarı, Rus-Polonya pazarı, kadınlar pazarı, sosyete pazarı, amele pazarı gibi satıcı türünü ya da sosyal statüyü de belirtebilir.

Geçmiş dönemlerden beri, Asya'nın büyük kısmıyla, Afrika'nın bazı bölümlerinde ve Latin Amerika'nın pek çok kesiminde özellikle gelir seviyesi ortalamasının altında olanlar için periyodik pazarlar önem taşımıştır. Ancak günümüzde pazarlar dünyanın gelişmiş ülkelerinde de görülmektedir. Pazarlar bir taraftan insanların sosyal ilişkiler kurmasını sağlarken diğer yandan ihtiyaçların karşılanmasına da hizmet etmiş, merkezi yerlerin belirmesine, oluşumuna yol açmışlardır. Özellikle kırsal kesimlerde kurulan pazarlar ürün dağıtım ve toplama yahut değiştirme sisteminin göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir elemanıdır.

Pazarların, kurulma amaçlarıyla satışa sunulan mallar açısından da, önemli ve belirgin farklılıkları vardır. Ayrıca, zaman içerisinde yerleşme yerlerindeki büyüme ve gelişmeler, yol ağındaki yenilenmeler bazı pazarların ortadan kalkmasına, değişmesine, yeni pazarların kurulmasına, özellikle ulaşım ve taşıma imkânlarındaki gelişmeler de pazarlarda satılan ürünlerin çeşitlenerek artmasına, pazarlardaki satıcı niteliklerinin farklılaşmasına yol açar. Pazarların herhangi bir yerde kurulmaları ve devamlılıklarının olması için belirli koşulların bir arada bulunması gerekir. Tarih boyunca, kasabalar, şehirler ve hem de kırsal kesimlerde (bu konuda pek çok örnek için bkz. Arıkan, 2002: 22-29, Baykara, 2000: 123-127, Faroqhi, 2004: 616, Yediyıldız, 1985: 23, 33, 36 ve 129), bazen her hangi bir yerleşim yeri bulunmasa dahi, konumun elverişli olduğu mekânlarda pazarlar kurulmuştur, bunların bazısı uzun süre kurulu kalarak günümüzdeki anlamıyla uluslar arası fuar benzeri bir niteliğe de sahip olmuştur

(bir örnek için bakınız Sümer, 1985). Pazarların bir kısmı zaman içinde çeşitli niteliklerdeki değişmeler sebebiyle önemlerini yitirmiş ve böylece ortadan kalkmıştır, bazıları varlıklarını günümüze dek korumuştur, kimi yerlerde ise gelişen koşullar yeni pazarların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bir yerde pazar kurulabilmesi için konum, iklim, nüfus, ulaşım, ekonomik yapı, değişen koşullara bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlar gibi faktörlerin yanı sıra özellikle yakın dönemler için konuya ilişkin kural ve yasaların da göz önüne alınması gerekir.

Konum, iklim ve nüfus miktarı kırsal kesim pazarlarında kurulmalarını, kurulma zamanlarını ve sürekliliklerini, çevrenin ekonomik yapısı da pazarda satışa sunulan ürünlerin tür, çeşit ve miktarını belirleyicidir. Konum, pazarların kurulma zamanı, sürekliliği, etki sahasının genişliği, satılan ürünlerde çeşitlenme, ulaşılabilirlik gibi pek çok farklı özelliğini belirleyici önemli bir unsurdur, diğer niteliklerin büyük kısmı konumun doğurduğu üstünlük ya da kısıtlamalardan etkilenir. İklim, pazarın kurulduğu dönemlerle satışa sunulan ürünlerin çeşitliliğini denetleyen bir faktördür. Soğuk ve karlı havalarda alıcı ile satıcı sayısı ve gıda ürünlerinin miktarı ve çeşidi azalmakta buna karşılık fiyatlar yükselmektedir. Öbür yandan iklimin özellikle kış aylarındaki olumsuzlukları bazı pazarların bu mevsim boyunca kurulmasını engeller. Pazarlar açısından düşünülürse, hedef kitle yahut tüketici olarak da adlandırılabilir olan nüfus, pazarların kuruluşunda güdüleyici bir faktördür. Hedef kitlenin sayıca artışı pazarın büyümesini, ürün çeşitlenmesini de beraberinde getirir, yayla pazarları gibi kimilerinde ise hedef kitlenin yani nüfusun yokluğu sebebiyle pazarlar belli dönemlerde kurulmazlar. Ulaşım ağı ile ulaşılabilirlik pazarların sürekliliğiyle büyüklüğü ve kurulma dönemleri üzerinde etkilidir. Çeşitli yolların kesişme noktalarında kurulan pazarlar müşteri sayısı artacağı için uzun ömürlü ve daha kalabalık olurlar. Kış aylarında özellikle kırsal pazarlarının bir kısmı ulaşımın zorlaşması hatta tümüyle ortadan kalkması yüzünden mal taşımacılığının durması gibi sebeplerle kurulamazlar, bu ulaşılabilirliğin önemini belirtir. Ekonomik yapının niteliği özellikle pazarda satılan malların türlerinde etkili olmaktadır, kısa sürede satışa sunulması gereken sebze ve meyve gibi ürünlerin bol ve çeşitli olduğu yerlerde pazar kurulması ihtiyacı artar, ayrıca bu tür ürünlerin satışa sunulduğu yerlerde satıcı sayısında da yıl içinde belirgin değişmeler dikkati çeker. Ürünün bol olduğu zamanlarda satıcı sayısında artma diğer zamanlarda ise belirgin bir azalma olur. Gıda maddesi satıcılarında böyle bir farklılaşma olurken, diğer ürünleri satanların sayılarında pek bir değişme olmaz. Köylünün ürettiği, daha dayanıklı ya da üretilmeleri belli zamanlara bağlı olan peynir, yapağı vb. gibi ürünlerin satışa sunulduğu yerlerde ise özellikle kırsal pazar sayılarında bir azalma dikkati çeker, bunların görevini çoğu yerde kasaba ve şehir pazarları ile çarşılar ve buralardaki tüccarlar üstlenir. Ekonomik yapı ayrıca üretici köylü ile satıcı tüccarın, gerçek anlamda pazar esnafının, satışa sundukları mallarda bir farklılık

doğmasına yol açar. Tüccarlar, üreticilerin ihtiyaç duyacakları ev eşyaları, giyim, tarımsal araç gerecin yanı sıra yörede yetişmeyen yahut yetersiz olan tarım ürünlerinin satışını yapar. Tüccarların satışa sundukları ürünlerin miktarı fazladır, oysa üretici köylüler/satıcıların ürün miktarı azdır ama çeşidi çoğunlukla fazladır.

Pazarların sürekliliği ve büyüklüğü üzerinde etkisi olmamakla birlikte, kuruluşlarında yasaların da payı vardır. Kanunlar ve yönetmelikler, özellikle belediye teşkilatı olan yerlerde pazarları etkiler; bir yandan eskiden bu yana süregelen, geleneksel bir yapıyı ve karmaşıklığı da bünyesinde barındıran pazarda belli bir düzenin oluşmasını sağlarken, diğer taraftan yeni kurulan pazarların sayıca artmasına ve belli bir düzende, standartta kalmasına imkân tanır. Belediyeler, kanunlar ve yönetmelikler uyarınca, pazarlarda malların sağlık kurallarına uygun olarak satışa sunulmasını sağlayıcı, satış yeri, çevre ve alt yapı gibi düzenlemeleri yapmakla yükümlüdür. Ayrıca belediyelere tüketicinin korunması için gerekli tedbirleri almak, pazarın kuruluş gününü tayin etmek, bu pazarlarda malını satışa sunacak üreticilerde aranacak asgari nitelikleri belirlemek görevi ve yetkisi de verilmiştir (Resmi Gazete: 1930, 1995, 2004, 2005). Bunun yanı sıra yol, kaldırım, park ve pazar yeri gibi hizmetler hep göz önünde olan, halkın sürekli gördüğü ve yararlandığı hizmetler olması sebebiyle, belediyelerce tercih edilen yatırımlar olmuştur, bu etki belediyelerde pazar yeri kurulmasını teşvik etmiştir. Tüm bunlara ek olarak kurulacak olan pazar yerlerinin ne şekilde olacakları, hangi imkânları bulunduracağı da yine kesin kurullarla belirlenmiştir (TSE: 1989, 1996, 2003a, 2003b, 2005).

Basılı çalışmalar açısından düşünüldüğünde pazarları da ele alan ilk yayınlardan birisi Trak tarafından yapılmış, Anadolu'da kurulan kasaba ve köy pazarları örneklerle işlenmiştir (Trak, 1959). Bunun ardından yabancı bilim adamlarının yaptığı çeşitli yayınlar vardır. Örneğin Ula ile ilgili bir araştırmada Muğla çevresinde kurulan pazarlara da ayrıntısıyla yer verilmiştir (Benedict, 1974), yine Oettinger, Eskişehir, Afyon, Burdur, Uşak, Kütahya arasında kalan alandaki pazarları ele almış, pazarcıların dolaşım sistemini de haritalamıştır (Oettinger, 1976). Aynı tarihte Türkiye, Yemen, Afganistan ve Suriye'deki pazarları ele alan bir de genel değerlendirme yazısı yayınlanmıştır (Gaube vd., 1976). Bir başka çalışmada, 16. Yüzyılda güneybatı Anadolu'daki pazarlar incelenmiş, bu Türkçe olarak da basılmıştır (Faroqhi, 1979a ve 1979b). Hutteroth, Türkiye'yi ele alan çalışmasında haftalık pazarlara da kısaca değinmiştir (Hutteroth, 1982), aynı tarihte Çınar'ın Erzurum için semt pazarlarının gerekliliğini ele aldığı makalesi yayınlanmıştır (Çınar, 1979). Bu yayınların ardından kuzeydoğu Anadolu ile kuzey Afganistan pazarlarını konu alan bir doktora tezi hazırlanmış ve basılmıştır (Fischer, 1983). Hemen ardından Yemen'deki haftalık pazarlarla ilgili bir çalışmada Türkiye'deki haftalık pazarlara da değinilmiştir (Schweizer, 1984). Birkaç yıl sonrasında Mazlum'un Adana semt pazarlarını ele alan çalışması yayınlanmıştır (Mazlum, 1987).

Bunun ardından Selçuklular döneminde büyük bir ticari önemi ve uluslar arası niteliği de olan ‘Yabanlu Pazarı’ni konu alan çalışma yayınlanmıştır (Sümer, 1985). Bunların dışında yakın zamanlarda kır pazarlarıyla ilgili başka çalışmalar da vardır. 1992 yılında yine Adana semt pazarları esnafını ele alan (Oğulata, Akdemir, 1992), 1993 yılında Rus pazarlarını inceleyen (Çınar, Erciş, 1993) ve 1994 yılında tarihi Karahöyük pazarına değinen bir çalışma (Baykara, 1994) yayınlanmıştır. Bunun ardından çocuk işçi pazarı ile ilgili dikkat çekici bir çalışma yayınlanmıştır (Yılmaz, 1997). Daha sonrasında, büyük ölçüde Trak’ın bilgilerini tekrarlayan ve yaylaların ‘pazar yeri’ işlevine değinen bir yazı yayınlanmıştır (Bakırcı, 1999). Aynı yıl 19. yüzyıldaki pazarları ele alan, kısa bir yorum ve çokça belgeye yer veren bir kitap (Erdoğru, 1999) ile 2000 yılında, içinde pazarlar konusuna da yer veren bir kitap (Baykara 2000) yayınlanmıştır. Bu dönemde, İstanbul’da kurulan semt pazarlarını inceleyen bir çalışma (Özgüç ve Mitchell, 2000) ve tarihi değeri de bulunan Selemen kır pazarını ele alan bir makale yayınlanmıştır (Baloğlu, 2000). Bunların ardından Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde anılan pazarları irdeleyen bir yayın (Arıkan, 2002) yapılmıştır. Bu dönemde yine 2000 yılında tamamlanan bir doktora tezine dayalı olarak pazar yerlerinin sosyal ve kültürel özelliklerine değinen bir makale yayınlanmış (Aliefendioğlu, 2002), yine bir uzmanlık tezi ile bağlantılı olarak İzmir şehrindeki pazarcıları konu eden bir yayın yapılmıştır (Şen, İlhan, 2003). Tunçel, uzun zamandan beri ülkemizde kurulan pazarlarla ilgili çeşitli araştırmalar yapmaktadır, bunun bir bölümü şehirlerde ve kasabalardaki haftalık pazarlarla alakalıdır ve orta büyüklükteki Anadolu şehirlerinde kurulan pazarlarla ilgili bir çalışmada Elazığ şehri ele alınmıştır (Tunçel, 2003). Araştırmacının denetim ve gözetiminde 1997 Köy Envanterleri kullanılarak kırsal alanlarda kurulan haftalık pazarlar ve panayırılarla ilgili bir lisans tezi hazırlanmıştır (Şur, 2005). Aynı yıl, Bursa şehrindeki pazarları ele alan bir yayın yapılmıştır (Çalışkan, 2005). Daha yakın dönemde Muğla pazarcılarını ele alan bir çalışma (Gavcar, Uçma ve Köroğlu, 2006) ile yine bir doktora tezi ile ilişkili olarak Selçuklu Dönemi pazarlarına değinen bir yayın yapılmıştır (Özcan, 2006). Araştırmacı aynı yıl Tokat ilinde kurulan haftalık pazarları da lisans tezi olarak çalıştırmış böylece Orta Karadeniz Bölümü’nde yer alan pazarların özellikleri belirlenmiştir (Yıldız, 2006). Daha sonrasında Samsun şehri semt pazarlarını ele alan bir çalışma (Yılmaz, 2006) ile araştırmacının Türkiye’nin kırsal kesim pazarlarına değindiği bir makale (Tunçel, 2006) yayınlanmıştır. Bu çalışmada ise genel olarak Türkiye’de kurulan haftalık pazarların Cumhuriyet Dönemindeki durumları incelenmiş, pazarların ülkemizdeki dağılımları, sayıca artışları ve başlıca çeşitleri ele alınmıştır.

1. Amaç ve Kapsam

Bu çalışmada ülkemizde kurulan haftalık pazarların bazı özellikleri ortaya konulmuştur. Araştırmada öncelikle şu sorulara cevap aranmıştır: Ülkemizde kurulan pazarlarda tarihi süreç içinde nerelerde ve hangi etkilerle nasıl bir

değişim yaşanmıştır, bir başka ifadeyle ülkemizdeki pazarlarda zaman ve mekân açısından nasıl bir farklılaşma olmuştur. Pazarların yıl içinde kuruldukları dönemler, hafta içinde de günler açısından ne tür özellikleri vardır, bunlar nelerden kaynaklanmaktadır. Son olarak ülkemizdeki pazarların satılan ürünler açısından çeşitliliği ne şeklindedir.

2. Malzeme ve Yöntem

Çalışmada temel olarak iki farklı grup veri kaynağı kullanılmıştır. Bunlardan ilk grubu 1933 yılından bu yana çeşitli dönemlerde yapılan yayınlardaki bilgiler oluşturmaktadır. İkinci grup ise araştırmacının 2000-2005 dönemine ilişkin birincil veri derlemeleridir. Çalışmada yararlanılan veri kaynaklarının tek ortak noktası yerleşim birimlerinde kurulan pazarların sayısı ve gününe ilişkin bilgiler içermesidir. Her veri kaynağının özelliği diğerinden farklıdır, çelişki gibi görünebilecek bu durum çalışmaya önemli yararlar ve pazarlarla ilgili değişik konuların çözümünde katkılar sağlamıştır.

Bu çalışma için kullanılan basılı-yazılı veri kaynaklarından ilki, 1933 yılında İçişleri Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu Belediyeler adlı çalışmadır (Dahiliye Vekaleti, 1933), bu kitapta ilgili dönemde mevcut olan belediyelerde kurulmakta olan pazarlar yerleri, türleri ve günleri ile birlikte verilmiştir. Çalışma için bu bilgiler her il ve ilçeye göre, günleri de içeren tablolara dönüştürülerek kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bir diğer veri kaynağı da İller Bankası'nın yayınlamış olduğu Belediyeler Yıllığı (İller Bankası, 1949) ve Belediyelerimiz (İller Bankası, 1956) adlı yayınlarıdır. Söz konusu yayınlardan ilki 1948 yılına, ikincisi ise 1952 yılına ait bilgileri içermektedir. Bunlarda da yine her bir belediye ile ilgili ayrıntılı tanıtımlar yapılmış, ek olarak şayet kuruluyorsa haftalık pazarın, emtia, hayvan, yoğurt pazarı vb. gibi türü ve kurulma günlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu yayınlardaki bilgiler de taranarak tek tek tespit edilmiş ve çalışmaya uygun biçimde idari bölünüş, pazarın kurulma günü ve türlerini içeren tablolara aktarılmıştır. Çalışmada kullanılan bir diğer yayın grubu da 1962-1967 yıllarında arazi çalışmaları yapılan ve genel olarak "Köy Envanter Etüdü", yahut "1965 Envanteri" olarak anılan yayınlarıdır (Köy İşleri Bakanlığı, 1964-1971). Bu envanter çalışmasında her köyde sosyal ve ekonomik yapıyı anlamaya dönük olarak 250'den fazla soru sorulmuş, elde edilen veriler çeşitli grafikler ve yazılı metinlerin dışında 52 tablo hâlinde her il için ait kitapta yer almıştır. Çalışmada, bu veri kaynağının 38 numaralı tabloları kullanılmıştır. Söz konusu tablolarda her ilçe için pazar kurulan ve kurulmayan köy sayıları ile pazarların kuruldukları günler yer almaktadır. Öncelikle illere ait veriler ilçelerle günleri belirleyecek şekilde yeniden amaca uygun biçimdeki başka tablolara dönüştürülmüş, böylece her il için hangi ilçelerde ve hangi günlerde kır pazarı kurulduğu tespit edilmiştir. Verileri bu şekilde yeniden düzenlemek, ülkemizdeki kır pazarlarının mekâna dağılışı biçimi ve bunların toplam sayısının ne kadar olduğu sorularının

cevaplarını bulmaya yaramıştır, buna ek olarak pazarların günlere göre dağılımını belirlemeye de yardımcı olmuştur.

Çalışmada genel olarak “1997 Köy Envanteri” (DİE, 2004) olarak adlandırılan envanterler de kullanılmıştır. Envanterlerin köylerle ilgili genel bilgiler içeren birinci bölümündeki 11 numaralı tablolar ilçelere göre pazar kurulan köy sayılarını vermektedir. Araştırmada söz konusu bu tablolar değerlendirilmiş, kırsal kesimde kurulan pazarların son durumu tespit edilmiştir. Bu tabloların bir diğer önemli özelliği de, kurulan pazarların ‘emtia, hayvan ve emtia ile hayvan’ olmak üzere satılan ürünler ya da kuruluş amaçlarına göre ayrımını da vermesidir. Böylece ülkenin tümünde, ilçelere göre pazarların nerelerde kuruldukları belirlenmiş ve öte yandan bunların türlerine, kuruluş amaçlarına, ağırlıklı olarak satılan ürünlere göre tasnifi de yapılabilmektedir.

Çalışmada kullanılan ikinci grup veriler ise yazarın 2000 yılından bu yana yaptığı birincil veri derlemeleridir. Bu derlemede belediye başkanlıkları, kaymakamlıklar ve valiliklerle yazışmalar yapılarak idari bütünlükleri içinde kurulmakta olan pazarların türleri ve günlerine ilişkin bilgiler temin edilmiştir. Öncelikle il, ilçe merkezleriyle nüfusu ne olursa olsun belediye teşkilatı bulunan yerler ve belediye teşkilatı bulunmasa dahi nüfusu ikibinden fazla olan yerleşmelerde kurulan pazarların türleriyle günlerinin neler olduğu belirlenmiştir. Bunların yanı sıra kaymakamlık ve valiliklerle yapılan yazışmalarda şayet varsa kırsal kesimde olan ancak yukarıdaki sınıflamanın dışında kalan yerlerde kurulan, yayla pazarı vb. gibi, diğer pazarlarla ilgili bilgilere de ulaşılmıştır. Tüm bunlara ek olarak çeşitli yerlerde yaşamakta olan coğrafya bölümü öğrencileri aracılığıyla da ülkenin farklı kentleri, kasabaları ve hatta köylerinde, yaylalarında kurulan pazarlardaki esnaf sayı ve türleri de belirlenmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Doğal olarak ülke nüfusunun artması, kimi köylerin kasabaya kasabaların da şehirlere dönüşmesi insanların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanabileceği mekânların sayısında da bir artış doğurmuştur. Bu artış bakkal, süpermarket, büyük alışveriş merkezleri sayısında olduğu gibi haftalık pazarların sayısında da görülmüştür. Diğer taraftan haftalık pazarların sadece sayıları değil, farklılaşan koşullar ve ihtiyaçlarla bağlantılı olarak çeşitleri de artmıştır.

Haftalık pazarlar çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılabilir. Bu işlem en sade şekliyle ve her bireyin ilk aklına geleceği üzere yaygın olarak hayvan pazarı, emtia pazarı vb. şeklinde pazarlarda satılan ürün türlerine göre yapılabilir. Bunun dışında pazarları kuruldukları yerler ve kurulma zamanlarına göre de tasnif etmek mümkün görünmektedir. Çünkü kuruldukları yer ve hitap ettikleri nüfusla ilişkili olarak pazarların kurulma zamanlarında belirgin farklılıklar doğmaktadır. Tüm bunlara ek olarak son zamanlarda özellikle büyük şehirlerde sıra dışı da denilebilecek niteliklere sahip, yeni nesil-modern pazarlar

da belirmeye başlamıştır. Ancak bunların sayıları henüz bir elin parmaklarını aşmamaktadır.

Toplam sayıları açısından düşünüldüğünde haftalık pazarların Cumhuriyet Dönemi içinde sayıca artışı doğal bir sonuçtur, çünkü nüfus 13 milyon iken günümüzde 70 milyonlarla ifade edilir olmuştur. Ancak pazarlardaki artışın tüm ülke sathında dengeli olmadığı dikkati çeker. Mevcut veriler göz önüne alındığında bulunabilen en eski veri olan 1933 yılı bilgilerine göre ülkemizdeki belediyelerde kurulan haftalık pazar sayısı 460 kadarken bu sayı 1950li yıllarda 650'ye günümüzde de 1800 kadarı kırsal kesimde (Tunçel, 2006, 70) kurulanlar olmak üzere 4000'e yaklaşmıştır (Bkz. Tablo: 1). Bir başka ifadeyle il ve ilçe merkezlerinde kurulan bir haftalık sürede kurulan pazarların toplam sayısı 2000 civarındadır.

Tablo 1: Türlerine Göre Çeşitli Dönemlerde Haftalık Pazarların Miktarı

Pazar Türü	1933	1948	1952	2005
Emtia	426	454	575	3084
Hayvan	25	47	57	565
Diğer	5	5	13	186
Toplam	456	506	645	3835

Dağılımları göz önüne alındığında, sayılarında olduğu gibi söz konusu dönem içinde alansal dağılımlarında da önemli değişiklikler olmuştur. Örneğin 1933 yılında çoğu ülkenin doğu ve güneydoğusunda yer alan Ağrı, Bingöl, Elazığ, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tokat, Tunceli, Urfa ile Sivas, Giresun, Gümüşhane, Çankırı, Çanakkale, Uşak gibi pek çok il merkezinde pazar kurulmamaktadır. Günümüzde pazar kurulmayan il merkezleri Hakkâri, Muş, Tunceli ile sınırlıdır. Aynı dönemlerde önceleri ilçe merkezlerinin büyük kısmında hiç haftalık pazar kurulmuyorken günümüzde bu durumdakilerin sayılarında da önemli azalmalar olmuştur. Ancak öte yandan elbette bir kısmında da nüfusuyla doğrudan bağlantılı olarak hafta içinde birden fazla pazar kurulmaktadır. Örneğin, Gümüşhane, Bayburt, Iğdır gibi az nüfuslu il merkezlerinde haftada bir defa pazar kuruluyorken, Bolvadin, Manavgat, Nazilli, Tarsus gibi büyük ilçe merkezlerinde haftada birkaç gün hatta bazılarında aynı gün birkaç pazar kurulmaktadır.

Pazarların coğrafya açısından en önemli özelliklerinden birisi de zaman ve mekân ilişkilerini aynı anda yansıtmasıdır. Pazarların kuruldukları yerler, kuruldukları zamanlar ile günlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu da hep merak edilmiştir. Birkaç çalışmada aktarılan yerel bilgilerin (Benedict 1974, Oettinger 1976, Fischer 1983) dışında, ülkemizde tüm pazarlarının yıl içinde kuruldukları zamanlar ile hafta içinde hangi günlerde yoğunlaştıkları bu vakte kadar ne yazık ki tespit edilip incelenmemiş, kır pazarlarının durumu ilk kez

Tunçel tarafından belirlenmiştir (Tunçel, 2006). Ülkemizdeki tüm pazarların kuruldukları zamanlarla ilgili durumları da yine ilk kez bu çalışmayla ortaya konmuştur.

Kuruldukları zamana göre haftalık pazarlarda bir çeşitlilikten söz edilebilir. Gün içindeki zaman dilimleri düşünüldüğünde pazarların tümüne yakın kısmının sabah kurulup akşam saatlerinde kaldırıldığı bir gerçektir ancak bunun istisnaları da vardır; bazı pazarlar akşamdan geceye dek, bazıları geceden sabaha kadar, kimisi sabahtan öğlene kadar, bazıları da öğleden sonraları kurulmaktadır.

Çoğunlukla turistik bölgelerde, satış yapabilmek için geceleri kurulan pazarlar görülmektedir, kıyafet ve süs-hediyelik eşyaların satıldığı Foça, Alaçatı ile Çatalca pazarını, yerel gıda ürünlerinin satıldığı Taşucu gece pazarını bunlara örnek vermek mümkündür. Bazı pazarlar da gece kurulup sabahın ilk saatlerine yahut öğlene kadar devam ederler. İstanbul Topkapı’da cumartesi geceleri kurulan ve pazar sabah saatlerine kadar süren “çöp ve yoksul pazarı” adlarıyla anılan pazar ile İzmir’de kurulan ve tüccarların Denizli’den getirdikleri çeşitli türdeki dokumaları ağırlıklı olarak toptancılara sattıkları pazardan söz edilebilir. “Buldan pazarı” olarak da anılan bu ikinci pazar salı gecesinden başlayıp aynı gün öğlen saatlerine kadar sürmektedir.

Hafta pazarlarının bir bölümü de günün sabah yahut öğleden sonraki diliminde kurulurlar. Bu tür pazarların kurulduğu yerlerin ortak özellikleri az nüfuslu küçük yerleşim yerleri olmalarıdır. Pazar çoğunlukla sabah diliminde bir yerde, öğleden sonra yakınlardaki bir başka yerde kurulur. Bu pazarlarda satıcılar genellikle ürünleri araçlarda sergilerler. Bu sayede ürünlerin indirilmesi, sergi için hazırlanması ve tekrar toplanması için zaman harcanmamış olur. Ülkemizde sabah diliminde kurulan pazarlar için İzmir’de Birgi, Niğde’de Alay, Tekirdağ’da Marmaracık, Misinli, Anıttepe, Hatay’da Hanyolu ve Avuttepe yerleşmeleri, öğleden sonra pazar kurulan yerler için ise Tekirdağ’da Ulaş, Hatay’da Türkmenmezraası, Büyükburç, Şenköy, Isparta’da Büyükgökçeli, Kuleönü, Say, Aydoğmuş ve Çetince yerleşmeleri örnek verilebilir.

Haftalık pazarların bir bölümü de yıl içinde belirli dönemlerde, çoğunlukla yaz aylarında, kurulmaktadır. Bunların tümü kırsal kesimde kurulan yayla pazarları ile köy pazarlarıdır. Kırsal kesimde kurulan pazarların yıl içindeki zamanını ve sürekliliğini denetleyen iki temel unsur vardır; iklim ve hedef kitle, bunlardan iklim, dolaylı olarak hedef kitleyi de etkilemektedir. Pek çok yerde kış aylarında pazarlardaki satıcı sayısında bir azalma söz konusu olur. Çünkü bir yandan iklim elemanlarının doğurduğu olumsuzluklar sebebiyle satışa sunulacak olan özellikle meyve ve sebzenin miktarında azalma ve fiyatlarında artış olmakta, doğal olarak kırsal kesim insanının alım gücünün üzerine çıkmaktadır. Diğer taraftan ise hem ulaşım zorlaşmakta hem de özellikle üretici satıcıların pazara getirecek ürünü bulunmamaktadır. Bir diğer faktör de hedef

kitlenin olmayışıdır. Yayla yerleşmelerinde veya yakınlarında buradaki insanlara hizmet etmek amacıyla kurulan pazarlar ile yaz aylarında nüfusu artan yerleşme yerlerinde kurulan pazarlar doğal olarak sadece uygun devrelerde, çoğunlukla yaz ve güz aylarında görülmektedir. Güz aynı zamanda hasat mevsimi olması sebebiyle, özellikle üretici satıcıların sayıca belirgin bir artış gösterdiği devredir. Yayla pazarları ise yaylacıların ve yaz aylarında yaylalara dinlenmek amacıyla çıkan yöre halkının, ihtiyacını karşılamak amacıyla sadece yaz aylarında, hedef kitlenin bulunduğu zamanlarda, kurulan pazarlardır. Yaylalarda kurulan pazarlar çoğunlukla mayıs ile ekim ayı arasında faaldirler. Ülkemizdeki yayla pazarlarının önemli bir kısmının cuma günü kurulması da bir başka ortak nitelikleridir. Artvin-Ardahan arasındaki Bülbülan, Osmaniye'de Bağdaş, Kozan'da Göller, Ermenek'te Zeyve, Gülnar'da Bardat, Karaman'da Başdere, Sakarya'da Karagöl, Giresun Güce'de Direkbükü ve Kazıkbeli, Gümüşhane Kürtün'de Güvende, Ordu Aybastı'da Perşembe, Ordu Kumru'da Düzoba, Korgan'da Korgan, Trabzon Akçaabat'ta Büyükoba, Şalpazarı'nda Sisağı ve Tokat Reşadiye'de Selemen yaylasında kurulan pazarlar bu tür yayla pazarlarıdır.

Bunların dışında bir de Avşa adası, Mersin'de Arslanköy, Tepeköy, Çamlıyayla, Erdemli'de Esenpınar, Erzincan Kemaliye'de Apçağa, Konya'da Başarakavak, Marmara Ereğlisi'nde Yeniçiftlik, Tokat'da Çamlıbel, Erbaa'da Gököl ve Şavşat Meydancık'ta olduğu gibi, ulaşımın zorlaşması, nüfus azalması, iklim elemanlarının olumsuzlukları gibi sebeplerle kış aylarında pazar kurulmayan yerleşmeler de vardır. Bunların bir kısmı nüfusu 2000 civarında olduğu için belediye teşkilatı kurulmuş olan, genellikle yaz aylarında biraz daha nüfuslanan ama kışın nüfusu iyice azalan yerleşmelerdir. İklimin elverişli olduğu konumlardaki yerleşmelerle nüfusun kış aylarında çok azalmadığı yerlerde doğal olarak pazarlar yıl boyu belirli günlerde kurulmaya devam eder.

Hafta içindeki dağılımları, bir başka ifadeyle pazarın kurulduğu günler, pazarların zaman-mekân ilişkisi açısından bir diğer özelliğini oluşturur. Ülkemizde kurulan pazar sayılarında Cumhuriyet Dönemi içinde önemli bir artış yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında il merkezlerinin bir kısmı ile bazı büyük ilçe merkezlerinde haftalık pazar kuruluyorken günümüzde bu sayı binlerle ifade edilebilir hâle gelmiştir. Söz konusu belirgin artışın gerçekleşmesinde etkili olan faktörlerin başında ülke nüfusundaki artış ile ulaşım ve ulaştırma faaliyetlerindeki gelişme ve iyileşmeler etkili olmuştur. Karayolu yapımındaki gelişmeler ve artışlar, ulaştırma araçlarındaki değişimler daha uzak mesafelere her türlü mal sevkıyatını kolaylaştırmış ve bu da pazar sayısında artış olarak yansımıştır. Pazar sayısı 30'lu yıllarda 450 iken yaklaşık 9 katı artarak 2005 yılında 3835'e ulaşmıştır. Bir hafta içinde ortalama kurulan pazar sayısı da 64'den 550'lere çıkmıştır.

Bu çalışmayla pazarların kurulduğu gün üzerinde etkili olan iki temel faktör belirlenmiştir, bunlardan ilki din, diğeri ise nüfusun büyüklüğü ve bununla

doğrudan ilişkili olarak belediye teşkilatının varlığıdır. Ülkemizde pazarların kurulduğu günler üzerinde öncelikle dinin etkisi belirgindir, Osmanlılar zamanında pazarların kuruluşu ile ilgili kararlar alınırken, ilgili yerleşmede semavi din mensuplarının istekleri de gözetilmiş, Hıristiyanların çoğunlukta olduğu yerlerde pazar günleri, Musevilerin çoğunlukta oldukları yerlerde ise cumartesi günleri pazar kurulmamıştır. Müslümanların buldukları yerlerde ise, çevresine göre merkezi konumda bulunan, cuma namazının da kılındığı bir ‘Cuma Camisi’nin (Bu konuda ayrıca bkz. Faroqhi 1984) var olduğu yerleşmeler, kırsal kesimde yaşayan halkın cuma günlerinde buraya toplanmasına yol açmaktadır. Cuma günü buralarda ticari hayatın canlanması, pazarların da bu günde kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bir başka ifadeyle cuma günü, pek çok yerleşmede aynı zamanda pazarın da kurulduğu gündür. Ancak kimi yerlerde de cuma günü pazar kurulması, ticarete yoğunlaşan insanların ibadetine engel olması gibi, çeşitli sebeplerle ya halk tarafından istenmemiş ya da yöneticiler tarafından engellenmiştir (Bu konuda kısa bir yorum ve pek çok belge için bkz. Erdoğan 1999). Geçmiş dönemlerden bu yana varlığını sürdüren bu etki günümüzde de kendisini hissettirmektedir. Örneğin günümüzde hala Yozgat Yenifakılı ve Kırıkkale Balışeyh’de cuma namazı ardından birkaç saatlik küçük birer pazar kurulmaktadır. Cuma günü kurulan kır pazarlarının bir başka ifadeyle ‘cuma pazarları’nın alansal dağılışı ile haftanın diğer günlerinde yer alan pazarların dağılışı arasında bir paralellik söz konusudur. Cuma pazarları ülkenin hemen her yanına dağılmış durumdadır, fakat bu dağılışın Anadolu’nun her tarafında eşit olduğunu düşünmek yanlış olur (bu konuda ayrıca bkz. Tunçel, 2006 s.71). Zira Anadolu’nun kuzeydoğusunu da içeren bir çalışmada pazarların çoğunlukla cumartesi ve pazartesi günleri kuruldukları belirlenmiştir (Fischer, 1983). Ancak ülkemizdeki pazarların tümünün günlere dağılışında cuma gününün belirgin bir üstünlüğü olduğu rahatlıkla söylenebilir (Bkz.: **Tablo 2**), bu özellik aslında diğer bazı İslam ülkelerine göre önemli bir farklılıktır. Çünkü diğer İslam ülkelerinde yapılan kimi çalışmalar dini yapının pazarlar üzerindeki etkisinin bizdeki kadar belirgin ya da benzer olmadığını ortaya koymuştur (Bkz.: **Tablo 3**). Örneğin Yemen’de pazarların büyük kısmı perşembe, Suudi Arabistan’da ise pazartesi günüdür (Schweizer 1984: 27).

Söz konusu değerler için ülkemizdeki kırsal karakterli yerleşmelerde pazar kurulmaya başlanmasının önemli bir etkisinin olduğu açıktır. Nitekim yalnızca il ve ilçe merkezlerini içeren 1933 yılı verilerinde cuma günü kurulan pazarların payı azdır. 1952 yılına gelindiğinde ise hissedilir bir artış dikkati çekmektedir, yine en fazla paya sahip olan gün cumadır (Karşılaştır Tablo 2 ve 3). Bunda elbette başka yerlerde de pazar kurulmaya başlamasının etkisi bulunmaktadır. 1933 ile 1952 arasındaki dönemde ülkemizde kurulan pazarların sayısında % 40 gibi önemli bir artış yaşanmıştır. Bu artış günün koşullarına göre daha küçük şehir ve kasabalarda pazar kurulmaya başladığını göstermektedir. Daha küçük, az nüfuslu, kırsal çevreye pek çok bakımdan hizmet veren kasaba, büyük kasaba,

küçük şehir gibi niteliklere sahip olan bu yerleşmelerde pazarların cuma günü kurulması bir tesadüf olmasa gerekir. Bu bir ihtiyaçtan doğmuş olmalıdır. Böylesi yerler, çevre kırsal kesim insanına hem alışverişini yapmak, hem diğer ihtiyaçlarını gidermek ve hem de ibadetini gerçekleştirmek fırsatını vermiş olmalıdır. Bu durum 1965 yılı envanterlerine daha belirgin olarak yansımıştır. 1965 yılı envanterlerine göre köylerde bir hafta içinde 873 pazar kurulmaktadır, bu bir başka ifadeyle günde ortalama 125 pazar kurulması anlamına gelir, ama hafta içinde dağılımı bu şekilde değildir. **Tablo 3**'te açıkça görüldüğü gibi cuma günü kurulan pazarların toplam içinde belirgin bir üstünlüğü vardır ve verilerin kırsal kesimdeki pazarları yansıttığı olması bu bakımdan önem kazanmaktadır. Aynı özelliği daha önce yukarıda söz edilen yayla pazarlarında da görmek mümkündür. Yayla pazarları çevredeki daha küçük yaylalar, obalar için birer merkezi özelliği bulunan, bir kısmında bakkal, kasap, berber, otel, kahvehane vb. işyerleri ve camisi de bulunan, daha büyük yaylalarda cuma günleri kurulmaktadır. Çevresine göre daha gelişkin olan kırsal yerleşmeler bir yandan ibadet imkânı sunarken esnaf da pazar kurmakta, bir başka ifade ile günü değerlendirilmektedir.

Tablo 2: Günlerine Göre Çeşitli Dönemlerde Haftalık Emtia ve Hayvan Pazarlarının Miktar ve Oranları*

Pazarın Günü	1933		1948		1952		1965		2005	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Pazartesi	75	17	86	17	103	16	73	8	445	12
Salı	50	11	64	13	75	12	79	8	547	14
Çarşamba	47	11	69	14	90	14	90	10	550	14
Perşembe	73	16	79	16	86	14	79	9	529	14
Cuma	60	13	97	19	148	24	349	40	741	19
Cumartesi	78	17	70	14	91	14	82	10	554	14
Pazar	68	15	36	7	39	6	140	15	469	13
Toplam	451	100	501	100	632	100	873	100	3835	100
Ortalama	64		72		90		125		548	

* İlk üç yıl sadece il ve ilçe merkezlerindeki, 1965 köylerdeki, 2005 ise tüm yerleşimlerdeki pazarları göstermektedir.

Tablo 3: Çeşitli Ülkelerde Pazarların Günlere Bölünüşü (%)

Gün/Ülke	Yemen	Suudi Arabistan	Suriye	Türkiye (1933)	Türkiye (1952)	Türkiye (1965)	Türkiye (2005)
Cuma	12	5	21	13	24	40	19
Cumartesi	12	11	14	17	14	10	14
Pazar	15	17	16	15	6	15	13
Pazartesi	13	21	14	17	16	8	12
Salı	15	17	12	11	12	8	14
Çarşamba	14	10	7	11	14	10	14
Perşembe	19	19	16	16	14	9	14

2005 dönemi göz önüne alındığında cuma günü kurulan pazarların payı hayli azalmış olmakla birlikte hâlen daha diğerlerinden fazladır. Günümüzde cuma pazarlarının oranlarında görülen bu azalma doğaldır. Çünkü özellikle kırsal kesimde bulunan, il ve ilçe merkezi olmayan az nüfuslu belediyelerde yeni pazar yeri ve günü ayarlamaları doğal olarak mevcut pazarlar göz önüne alınarak yapılmaktadır. Tüccar ve üretici satıcılar ile alıcıların bir araya gelebilmesi için pazar kurulacak olan yerlerde, çevrede pazarın kurulmadığı bir gün seçilmelidir. Cuma gününün diğerlerine olan üstünlüğü sebebiyle doğal olarak başka günlerde pazar kurulması kararı fazla olmuştur ve sonuçta günümüzde, öbür günlerin payı artarken cuma günününki azalmıştır. Söz konusu azalma kentsel gelişmenin daha hızlı olduğu, nüfusun görece hızlı arttığı illerde biraz daha belirgin iken aksine bir yapı gösteren yerlerde geçmiş dönemlerdeki niteliğini kısmen korumaktadır. Örneğin İzmir’de 1965 yılında kurulan toplam 30 köy pazarının günlere dağılımı % 3 ile salı, çarşamba, cumartesi, % 7 ile pazartesi, perşembe, % 17 ile pazar ve % 60 ile cuma günü şeklindedir. 2005 yılına gelindiğinde buradaki toplam kırsal pazar sayısı 66’ya yükselmiş ve günlere dağılımı çok değişmiştir, cuma pazarları 1965’e göre hayli azalmış olmakla birlikte hâlâ en yüksek paya sahiptir, pazarların günlere paylaşımı perşembe % 8, pazartesi ve cumartesi % 10, çarşamba % 14, pazar % 16, salı % 18 ve cuma % 24 hâline gelmiştir. Söz konusu bu yapı her yerde varlığını koruyamamıştır. Örneğin Antalya’da cuma pazarlarının payı % 71’den % 14’e gerilemiş, salı günü % 27, çarşamba ise % 22 gibi daha yüksek paylara ulaşmıştır. Ancak pazarların günlere paylaşımındaki bu değişme geleneksel yapının görece korunduğu yerlerde dikkat çekici değildir, örneğin günümüzde cuma günü kurulan kır pazarlarının oranı Çankırı’da % 64, Balıkesir’de % 43, Denizli’de ise % 32, Sakarya’da % 30, Kastamonu’da % 29, Hatay’da % 25 gibi yüksek değerlerdedir.

Kurulma zamanları açısından düşünüldüğünde yıl içinde düzenli aralıklarla kurulan bir diğer pazar türü de “bayram pazarlarıdır”. Bunlar Ramazan ve Kurban bayramı öncesinde genellikle bir hafta kadar süreyle kurulan pazarlardır.

Ramazan bayramı öncesinde kurulan pazarlarda gıda ve giyim görülürken kurban bayramı için kurulan pazarlarda bunlara hayvan satışı yapılan pazarlar da eklenir. Bunun dışında bir de şehirselleşme ve gelişmenin doğal bir sonucu olarak pek çok şehrimizde, günümüzde yıl boyu açık olan “sabit pazarlar” görülmeye başlamıştır. Halk ve yöneticiler tarafından “tanzim satış” ve “halk pazarı” gibi isimlerle de anılan bu pazarların büyük bölümü geniş bir ürün yelpazesi olan haftalık pazarlardan farklı olarak genellikle sadece sebze-meyve ve diğer gıda maddeleri satan yerler durumundadır.

Satılan ürüne, satıcıya yahut **sunulan hizmete** göre de haftalık pazarlarda farklılıklar söz konusudur. Pazarların coğrafya açısından bir diğer önemleri de satışa sunulan ürünlerle ilgili özellikleridir. Pazarlar, kasabalar gibi, çoğu zaman şehirler ve kırlarda üretilenlerin değişiminin yapıldığı yerlerdir. Pazarlarda satılanlara bakarak hem çevrenin ihtiyaçlarını, hem de çevrenin ekonomik yapısını anlamak mümkün olabilir. Bu sebeple pazardaki satıcılar, ürettiğini satan köylüler ve pazarları dolaşarak pazarlamacılık yapan tüccar olmak üzere iki büyük gruba ayrılabilir. Köylünün ürünlerine bakarak çevrenin ekonomik yapısı, tüccarın sattığına bakarak da hem ihtiyaçlar hem de yine dolaylı olarak çevrenin ekonomik yapısı belirlenebilir. Genel olarak pazarların büyük bölümü karma pazarlardır. Bir başka ifade ile çeşitli emtia, giyim ve gıda maddeleri bir pazar yerinde birlikte yer alır, hatta kimi yerlerde yerleşmenin başka bir köşesinde bulunsa bile hayvan pazarları da aynı gün kurulmaktadır. Örneğin Antakya’da farklı yerlerde, emtia ve sebze pazarı, hayvan pazarı, kuş pazarı, bit pazarı, tütün pazarı, silah pazarı, bisiklet-motosiklet pazarlarının tümü “Hamis Pazarı” adıyla perşembe günü kurulmaktadır. Ancak haftalık pazarların bir kısmı da sadece gıda maddesi, emtia ya da hayvan satışına dönük olarak kurulmaktadır. Genel olarak büyük kasaba ve şehirlerde kurulan pazarlarda çeşitli emtianın giyim ve gıda maddesinin bir arada satıldığı dikkati çeker. Ancak büyük şehirlerde pazarlarda da bir ayırım ortaya çıkar, çoğu özel adlara da sahip olan, sadece gıda maddelerinin, emtianın ya da giyim ürünlerinin satıldığı pazarlar belirmeye başlar.

Ülke içindeki dağılımları düşünüldüğünde, kabaca Artvin ile Hatay arasında çizilecek hattın batısında kalan alanlarda, diğer yerlere oranla daha fazla miktar ve çeşitte pazar kurulmaktadır. Bu hattın doğusunda kalan alanlarda çoğunlukla sadece hayvan pazarları görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunçel, 2006). Bunların dışında genellikle kasaba ve küçük şehir pazarlarında çoğunlukla ayrı bir bölüm hâlinde yer alan “yoğurt pazarı” yahut “peynir pazarı” gibi adlarla anılan süt ürünlerinin satıldığı bölümler de vardır. Afyon Sandıklı pazartesi, Bolu merkez pazartesi, Mengen çarşamba ve Göynük ile Gökçesu, Isparta Senirkent ve Uluborlu ile Yalvaç perşembe, Manisa Sarıgöl, Niğde Bor pazarları yoğurt satışı ile, Tokat Erbaa, Aksaray salı pazarı peynir ve yoğurt, Gümüşhane Kelkit, Rize merkez, Ardeşen ve Pazar, Trabzon merkez ve Akçaabat pazarları yağ ve peynir satışı ile İzmir Ödemiş, Kayseri Yahyalı,

Mardin Midyat, Niğde Bor, Urfa Birecik, Kars merkez, Ardahan pazartesi pazarları peynir, Bingöl cuma pazarı yağ satışı ile ön plana çıkan başlıca pazarlardır.

Yine bir ürün adıyla anılan, kavun-karpuz pazarları, satışa sunulan ürünün özelliği sebebiyle haftalık değildir, sezon boyunca aktif kalırlar, başlıcaları Diyarbakır, Manisa, Antakya, Iğdır, Ankara Kazan, Denizli, İzmir Ödemiş, Tire ve Bayındır, Edirne, Tarsus, Denizli Acıpayam'dakilerdir.

Satılan ürün açısından düşünüldüğünde değinilmesi gereken bir başka pazar grubu da hayvan satışı yapılan pazarlardır. Bunlar Anadolu'nun pek çok kesiminde görülürler. Günümüzde büyük ve küçükbaş hayvan satışı yapılan 600 kadar hayvan pazarı vardır. Ancak ne yazık ki bunların çok az bir kısmı ruhsatlı, bir başka ifadeyle kurallara uygun işletilen pazarlardır, büyük bölümü sağlıksız koşullarda hayvan satışının yapıldığı yerler durumundadır. Hayvan pazarları içinde "kuş pazarları" ayrı ve özel bir yere sahiptir. Bunlar genellikle diğer hayvan pazarlarının kurulduğu günden farklı zamanda kurulurlar. Satışı yapılan çoğunlukla güvercin ve saka ile bazen diğer süs kuşlarıdır, bunların yanı sıra tavuk, hindi, kaz gibi kümes hayvanlarına da rastlanır. Güvercin ve saka gibi süs amacıyla beslenen kuşların satışının yapıldığı pazarlar Antakya, Afyon Şuhut, Denizli gibi birkaç istisna dışında hep pazar günü kurulurlar. Adana, Ankara, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Gaziantep İstanbul, İzmir, Kayseri, K. Maraş, Kocaeli, Konya, Mardin, Mersin, Nevşehir, Sivas, Ş. Urfa, kuş pazarı kurulan, daha önce sayılanların dışında kalan diğer başlıca yerlerdir.

Yine benzer şekilde kasaba ve şehirlerde kurulan pazarların bir bölümünde kadınların satış yaptığı "kadınlar pazarı" ve üretici köylülerin satış yaptıkları köy-köylü pazarı, üretici pazarı gibi bölümler de bulunmaktadır. Burada hemen belirtmek gerekir ki "kadınlar pazarı" adıyla anılan iki farklı türde pazar bulunmaktadır. Bunlardan ilki geleneksel anlamda kırsal kesim insanının ürettiği sebzeler ile süt, yoğurt, peynir yağ gibi ürünlerin satışının yapıldığı pazarlardır. Balıkesir, Bolu merkez ve Göynük, Çanakkale, İzmir Şirinyer, Kastamonu, Manisa Sarıgöl, Sinop Erfelek, Zonguldak Alaplı, Bartın merkez ve Amasra, Trabzon merkez pazarlarında satıcıların kadınlardan oluştuğu bölümler vardır, pazarların Bolu ve Göynük ile Sarıgöl'deki gibi bir kısmında da satıcıların tümünü kadınlar oluşturmaktadır. İkinci grup kadınlar pazarı ise genellikle büyük şehirlerde dikkati çekmektedir. Bu tür pazarlar şehirlerde yaşayan ve ekonomik katkı sağlamak isteyen ev hanımlarına dönük olarak kurulmaktadır, bu pazarlar "kadın el emeği pazarı" yahut "kadın el ürünü pazarı" olarak da anılmaktadır. Bunlar 8-10 yıl öncesinden bu yana görülmeye başlamışlardır. Bu yönleriyle geleneksel haftalık pazarlardan ayrılırlar. Bunlarda çoğunlukla dantel, piko, bazı örgüler, suni çiçek, kolye, küpe benzeri takılar, ahşap ve kumaş boyamalar ve çeşitli süs eşyaları ile pasta, bökrek gibi gıda maddeleri satılır. Adana, İzmir Ödemiş ve Buca Şirinyer, Eskişehir, Uşak, Çanakkale, İstanbul Üsküdar'daki kadın el emeği pazarları, bu tür pazarlardır.

Kadınların el emeği ürünlerini sattıkları pazarların bir kısmı da satılan ürün ile anılırlar. “Oya pazarı” olarak ünlenen bu pazarlarda çoğunlukla iğne oyası, kanaviçe, dantel gibi ürünler satılır. Bunların oluşmasında Gönen, Bolu, Aydın, İzmir Tire vb. yerlerdeki gibi kültürel yapının, çeyiz hazırlığına verilen önemin etkisi, bazılarında da turizmin önemli bir payı vardır. Aydın, Balıkesir merkez ve Gönen, Bolu Mudurnu, İstanbul Zeytinburnu, İzmir Ödemiş ve Tire, Muğla merkez, Datça ve Ula pazarları oya satışı ile ünlenmiştir.

Satılan ürün ve amaçlanan nüfus yönüyle düşünüldüğünde bir diğer pazar türü de “turist pazarı” ya da “turizm pazarı” olarak adlandırılan pazarlardır. Aslında turizm aktivitesinin görüldüğü hemen her yerde, Göreme, Perge, Efes, Abant vb. yerlerde turistlere dönük ürün satılan, bir bakıma küçük, daimi pazarlar kurulmaktadır. Aralarındaki fark bunların yıl içinde neredeyse sürekli kurulmasıdır. Turist pazarlarında ise sadece yaz aylarında ve haftanın belirli günlerinde satış yapılmaktadır. Bunlarda çoğunlukla turistlere dönük hediyelik eşyalar ve bazen yöresel gıda maddelerinin satışı yapılır. Turist pazarı adıyla kurulan pazarların başlıcaları Antalya Manavgat, Serik ve Belek, Balıkesir Burhaniye, İzmir Gümüldür, Gölcük, Foça ve Alaçatı, Mersin Taşucu’ndadır.

Ülkede yaygın olarak görülen pazarlardan birisi de otomobil satışlarının yapıldığı pazarlardır. Bu pazarlar özellikle son 20 yıllık süre içinde sayıca artış göstermiştir. Ağrı, Ardahan, Artvin, Bingöl, Bartın, Bayburt, Hakkâri, Iğdır, Kars, Kilis, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli dışında tüm illerde 2. el otomobil pazarı kurulmaktadır. Tümünün ortak özelliği satıcı ile alıcıyı buluşturabilecek bir gün olan pazar günü kurulmasıdır. Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Balıkesir, Burdur, Hatay, Konya, K. Maraş, Mersin, Niğde, Osmaniye, Tokat ve Zonguldak’ta iki yahut üç ilçede otomobil pazarı kurulmaktayken İstanbul’da bu sayı yediye ulaşır. Bunların dışında Yozgat Kadışehri kamyon pazarıyla ün yapmıştır, ayrıca Adana, İstanbul, Mersin, Gaziantep’te motosiklet, Antakya’da ise motosikletin yanı sıra bisiklet pazarı da vardır.

Buraya kadar dağılımları ve Cumhuriyet Dönemi içindeki seyri verilen geleneksel pazarların dışında Türkiye’de başka pazarlar da söz konusudur. Bunların da hemen tümü haftalık olarak kurulmaktadırlar. Bunların geleneksel yapıyı yansıttıklarını söylemek güç olmakla birlikte kurulmaları onlarca yıl daha sürdüğünde bunların da geleneksel yapının bir parçası gibi algılanacakları kesindir. Diğer taraftan mevcut pazarların bir kısmının da zaman içinde bunlara benzer biçimlerde hizmet vermeye başlayacağına şüphe yoktur. Söz konusu pazarların bit pazarı, çöp pazarı, yoksul pazarı, hırsızlık pazarı, amele pazarı gibi adlarla anılanları “sıra dışı pazarlar” olarak adlandırılabilir. Diğerlerini oluşturan sosyete pazarı, antika pazarı, özel mülkiyet pazarları ve ekolojik ürün pazarları ise “ikinci nesil pazarlar” yahut “modern pazarlar” olarak tanımlanabilir.

Bit pazarı, çöp pazarı, yoksul pazarı, hırsızlık pazarı gibi isimlerle anılan pazarların ortak özelliği satışa sunulan ürünlerin çoğunlukla çöp toplama alanlarından, hurdacılardan, eski eşya, kâğıt vb ürünleri toplayanlardan temin edilmesidir. Bunlar yine bit pazarı adıyla anılan ve mobilya, beyaz eşya vb. satışı yapılan yerlerden haftada bir gün kurulmalarıyla ayrılırlar. Genel olarak emtia pazarları durumundadırlar gıda maddesi satışına rastlanmaz. Bu pazarlarda büyük bölümü kullanılmış biçimde kıyafetten kitaba, otomobil parçalarından makyaj malzemelerine, çeşitli ev aletlerinden elektronik cihazlara, efemera ürünlerinden antika sayılabilecek ürünlere geniş bir yelpazede malzeme bulmak mümkündür. Adana, Ankara, Antalya, Bursa, İzmir, İstanbul, İzmit, Kayseri haftalık bit pazarlarının kurulduğu başlıca yerlerdir, bunlardan İstanbul’da bir hafta içinde çeşitli günlerde 8 farklı yerde pazar kurulmaktadır. Bunlar gibi sıra dışı olarak adlandırılacak bir diğer pazar türü de işçi-amele pazarlarıdır. Bunlar hemen tüm şehirlerimizde görülürler, vasıfsız işçilerin gün boyu beden gücü ile yapılacak bir iş için beklediği yerlerdir.

İkinci nesil pazarlar ya da **modern pazarlar** başlığı altında toplanan pazarlardan ilki “sosyete pazarı” adıyla bilinenleridir. Bunlar hemen tümüyle tekstil ürünleri ve aksesuar satılan pazarlardır. İsimlendirilmeleri İstanbul’da sosyete mensubu oldukları düşünülen bazı kişilerin pazarlardan alışveriş yaptıklarını ifade etmeleriyle olmuştur. Bunun basında yer almasının ardından insanlar bu tür pazarlardan alışveriş yapmaya yönelmiş ve artan talep karşısından pek çok ilde kurulmaya başlanmışlardır. Satılan ürünlerin büyük bölümü isim yapmış firmaların taklitlerinden, ihraç fazlası hazır giyimlerden ve hatalı üretim mallarından oluşmaktadır. Bu tür pazarların çıkış yeri İstanbul olmakla beraber günümüzde Antakya, Bursa, Eskişehir, İzmit, Kayseri, Konya, Mersin, Ankara gibi diğer pek çok il merkezinde ve bazı büyük ilçe merkezlerinde bu isim altında pazarlar kurulmaktadır. Örneğin Ankara’da pazartesi, salı, perşembe ve cuma günleri Sıhhiye’de, çarşamba günü Ayrancı’da, cuma günü Yenimahalle’de, cumartesi günü Çayyolu’nda olmak üzere haftada yedi defa kurulmaktadır.

“Antika pazarları” adı altında kurulan pazarlar da son zamanlarda yaygınlaşmaya başlayan bir başka pazar türüdür. Bunlar çeşitli süs eşyalarının ve antika değerinde olduğu düşünülen objelerin, ev eşyalarının, efemeraların satıldığı pazarlardır. En fazla ünlenenleri cumartesi ve pazar günleri kurulan İzmir Alaçatı, pazar günleri kurulan İstanbul Beşiktaş ve her gün kurulan Üsküdar ile, Ankara’da da her ayın ilk pazar günü Ayrancı’da, ikinci pazar günü de Söğütözü semtinde kurulan antika pazarlarıdır.

Bu grupta yer alan bir başka pazar türü de özel mülkiyet pazarlarıdır. Son birkaç yıldır özellikle İstanbul’da görülmeye başlanmıştır. Bunlardan bir tanesi özel bir müzayede ve emlak şirketinin hafta sonları “bit pazarı” adıyla kurduğu pazardır. Satıcılara kiralanan 2000 kadar tezgâhı, market arabaları, lokanta ve kafeler, tuvalet vb. gibi mekânları da olan bu pazar çok katlı kapalı bir binada

kurulmaktadır. Her türlü konfeksiyon, süs eşyası, çeşitli ev eşyalarının yanı sıra evcil hayvanların da satıldığı bu pazara İstanbul'un çeşitli yerlerinden düzenli olarak müşteri taşınması da yapılmaktadır. Bu tür alışveriş yerlerinden ikincisi de yine yoğunlukla çeşitli markalı hazır giyim, aksesuar kozmetik ve süs eşyalarının satıldığı bir pazar yeridir. Buraya da bir önceki gibi çeşitli semtlerden servis araçlarıyla müşteri taşınmaktadır. Bu pazarların her ikisinde de hedef müşteri kitlesi diğer semt pazarlarından farklı olarak daha varlıklı, üst gelir grubudur.

İkinci nesil pazarlardan bir başka grubu da kapalı semt pazarları oluşturmaktadır. Günümüzde Ankara, Bursa ve İstanbul'da örnekleri olan bu pazarlarda satıcılar genellikle tek tip giyinmekte, müşterilerin ve esnafın ihtiyaçlarını karşılamaya dönük olarak otopark, lokanta, çay ocağı-bahçesi, çocuk parkı, tuvalet, hazır giyim ürünlerini deneme kabinleri vb. hizmetler de sunulmaktadır. Bunların bazısında jetonla kullanılan pazar arabaları, özel güvenlik elemanlarıyla güvenlik kameraları da bulunmaktadır. Sürekli müzik yayını da yapılan bu pazarlarda kredi kartıyla ve internetten alışveriş imkânı da sunulmaktadır.

Bu grupta yer alan son pazar türü ise "organik ürün", "ekolojik ürün", "%100 Ekolojik halk pazarı" adlarıyla anılan pazarlardır. Şimdilik bir derneğin öncülüğünde, sadece İstanbul Şişli'de cumartesi günleri kurulmakta olan bu pazardan Samsun, Ankara gibi başka yerlerde de kurma çalışmaları yapılmaktadır. Söz konusu pazarda sadece organik olduğu belgelenen ürünler satılabilmektedir. Satıcıların tümü diğer pazarlardakilerden farklı olarak üreticidir. Bu pazara ulaşım için de, yukarıdakilerde olduğu gibi, çeşitli semtlerden servis hizmeti verilmektedir. Bunların dışında Anadolu'da kırsal kesimde, özellikle karayollarının kenarlarında köylüler tarafından herhangi bir belgeleme, denetleme olmadan "hormonsuz gıda" pazarları da kurulmaktadır. Bunlar kısa süreli kurulan ve birkaç satıcıdan oluşan küçük alışveriş yerleri durumundadırlar. Bu tür pazarları Burdur Yassıgüme, Artvin Şavşat vb. pek çok yerde görmek mümkündür.

SONUÇ

Çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir: İncelenen yaklaşık 75 yıllık süre içinde ülkemizdeki pazarların sayısı ve türlerinde belirgin artışlar olmuştur. Ancak dağılım açısından bu farklılık yansımamıştır. Pazar sayısı ve türleri bakımından doğu ile batı bölgeler arasında belirgin farklar vardır. Ülkemizde kurulan tüm pazarların yıl içindeki zamanları ile hafta içinde hangi günlerde yoğunlaştıkları ilk kez bu çalışma ile ortaya konulmuştur. Bu çalışmada pazarların kurulma zamanı üzerinde etkili olan iki temel faktör belirlenmiştir, bunlardan ilki din diğeri ise nüfusun büyüklüğü ve bununla doğrudan ilişkili olarak yine belediye teşkilatının varlığıdır. Ülkemizdeki pazarlarının büyük bir bölümü cuma günü kurulmaktadır, bunda dini yapının etkisi büyüktür, fakat bu

özellik aynı zamanda diğer çevre İslâm ülkeleriyle karşılaştırıldığında da önemli bir ayrılık durumundadır.

Ülkemizdeki pazarların günümüzdeki durumuna bakılarak geleceklere hakkında da bazı tahminler yapılabilir. Kısa süre önce yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu uyarınca (Resmi Gazete 2005) bazı yerleşmelerde belediye teşkilatı ortadan kalkacak ve yeniden belediyesiz köy hâline dönüşeceklerdir. Bunların bir kısmında pazar kurulmaktadır, ancak uygun konuma sahip olmayanlarla, etki sahası dar olanlarda kurulan pazarlar ortadan kalkacaktır. On-onbeş yıl gibi yakın bir gelecekte ülkemizde özellikle kırsal kesimde kurulan pazarların sayısında belirgin bir azalma olacaktır.

Fakat öte yandan yaylalarda kurulan pazarlarda bir artış olacağını da söylemek mümkündür, çünkü ülkemizde yaylaların gün geçtikçe turizm ve sayfiye amaçlı kullanımlarının artması buralarda hedef kitlenin büyümesine, ihtiyaçların çeşitlenmesine yol açmaktadır. Bu değişimin ve dönüşümün ortaya çıkardığı talep yeni pazarların kurulmasını sağlayacaktır. Diğer taraftan yazar tarafından “sıra dışı pazarlar” olarak adlandırılanların bir kısmı zaman içinde geleneksel pazar anlayışının bir parçası hâline gelecektir. “İkinci nesil” yahut “modern pazarlar” olarak adlandırılanlar ise sayıca artacaktır.

KAYNAKÇA

Aliefendioğlu, H., 2002, “Kamusal Alan Olarak Pazar Yerleri” **Folklor/Edebiyat C: VIII**, S. XXXI, s. 51-58, Ankara.

Arıkan, Z., 2002, “Evliya Çelebi ve Anadolu’daki Pazar Yerleri”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, **Evliya Çelebi ve Seyahatname Sempozyumu Kitabı** s:19-30. Gazimagusa.

Bakırcı, M., 1999, “Doğu Karadeniz Örneğinde Yaylaların Pazar Yeri Fonksiyonu”, İÜ Edebiyat Fakültesi **Coğrafya Dergisi S:7**, s.375-385. İstanbul.

Baloğlu, F., 2000, “Bir Yerel Pazar Örneği: Selemen Kır Pazarı” Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi S. 166**, s. 48-50, İstanbul.

Baykara, T., 1994, “Bir Osmanlı Çağı Pazarının Çöküşü: Karahüyük Pazarı” **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri III. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yay. IX. Dizi, S. 11b, s.1097-1103, Ankara.

Baykara, T., 2000, **Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 278. Ankara.

Benedict, P., 1974, **Ula an Anatolian Town**. Leiden.

Çalışkan, V., 2005, “Bursa Kent İçi Semt Pazarları Üzerine Bir Değerlendirme: Merkez İlçe Pazarlarından Örnekler” **Ulusal Coğrafya Kongresi 2005, Bildiriler Kitabı** s. 125-132. İstanbul.

Çınar, R., 1979, “Erzurum İçin Semt Pazarlarının Kurulmasının Gereği ve Önemi” Atatürk Üniversitesi, **İşletme Dergisi** C. 4, S. 1-2, s. 305-313, Erzurum.

Çınar, R., Erciş, A., 1993, “Rus Pazarları” Atatürk Üniversitesi, **İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** C. 10, S. 1-2, s. 311-322, Erzurum.

Dahiliye Vekaleti 1933, **Belediyeler**. İstanbul.

DİE 2004, 1997 **Köy Envanteri**, (Bütün İller). Ankara.

Erdoğan, M. A., 1999, **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar**. Ege Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 96. İzmir.

Faroqhi, S., 1979a, “Sixteenth Century Periodic Markets in Various Anatolian Sancaks: İçel, Hamid, Karahisar-i Sahib, Kütahya, Aydın and Menteşe”, **JESHO**, XXII, 1, 32-79. Leiden.

Faroqhi, S., 1979b, “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)”, (Çeviren M. Eğilmez) Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar (**ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı**), s. 39-85. Ankara.

Faroqhi, S., 1984, “A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)” **Osmanlı Araştırmaları** IV, s. 161-173.

Faroqhi, S., 2004, “İç Ticaretin Örgütlenmesi: Pazarlar, Panayırlar ve Kredi” **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, C: 2 (Ed. H. İnalçık) s. 616-620, İstanbul.

Fischer, W., 1983, **Periodische Märkte im Vorderen Orient, dargestellt an Beispielen aus Nordostanatolien (Türkei) und Nordafghanistan**. Diss. Geowiss. Fak. Univ. Tübingen. Köln.

Gaube, H., Grötzbach, E., Niewöhner-Eberhard, E., Oettinger, B., Wirth E., 1976 “Wochenmärkte, Marktorte und Marktzyklen in Vorderasien” **Erdkunde** Band: 30, Heft: ¼, p. 9-10, Bonn.

Gavcar, E., Uçma, T., Köroğlu, Ç., 2006, “Seyyar Pazar Esnafının Sorunları ve Çözüm Önerileri (Muğla İli Örneği)” İst. Ticaret Üniv. **Sosyal Bilimler Dergisi** Y. 5, S. 9, Bahar 2006/1, s. 133-142. İstanbul.

Hutteroth, W., D., 1982, **Türkei**. Darmstadt.

İller Bankası 1949, **Belediyeler Yıllığı** C. I-III, Ankara.

İller Bankası, 1956, **Belediyelerimiz I**, Ankara.

Köy İşleri Bakanlığı, 1964-1971, **Köy Envanter Etüdlerine Göre** (Bütün İller). Ankara.

Mazlum, M., 1987, "Türkiye Açısından Semt Pazarlarının Önemi ve Adana Semt Pazarları Üzerine Bir Saha Araştırması" Çukurova Üniversitesi **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi** C: 1, S: 1, s. 3-15, Adana.

Oettinger, B., 1976, "Die Wochenmärkte und ihre Rotationen im Westlichen Mittelanatolien" **Erdkunde** Band: 30, Heft: ¼, p. 19-24, Bonn.

Oğulata, F., Akdemir, Ş., 1992, "Adana İli Seyhan İlçesi Yeni Baraj Mahallesi Semt Pazarı Satıcıları Üzerine Bir Araştırma" Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, **Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi** C: 6, S: 2, s: 51-61, Adana.

Özcan, K., 2006, "Anadolu Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri 1, Pazar yada Panayır Yerleşmeleri" Anadolu Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 1, s. 205-223, Eskişehir.

Özgüç, N., Mitchell, W. A., 2000, "Şehirlerin Alternatif Alışveriş Mekânları: İstanbul'da Haftalık Pazarlar" Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi **tasarım + kuram Dergisi** S: 2, s. 35-57, İstanbul.

Resmi Gazete 1930, **1580 Sayılı Belediye Kanunu** (14.04.1930 Tarih ve 1471 Numaralı RG)

Resmi Gazete 1995, **552 Sayılı Yaş Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname** (27.06.1995 Tarih ve 22326 Sayılı RG)

Resmi Gazete 2004, **5272 Sayılı Belediye Kanunu** (24.12.2004 Tarih ve 25680 Numaralı RG)

Resmi Gazete 2005, **5393 Sayılı Belediye Kanunu** (13.07.2005 Tarih ve 25874 Numaralı RG)

Schweizer, G., 1984, "Traditional Distribution Systems Under the Influence of Recent Development Processes: Periodic Markets in the Yemen Arab Republic as an Example" **Applied Geography and Development** V: 24, p.24-37. Tübingen.

Sümer, F., 1985, "Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar" **Türk Dünyası Araştırmaları** S: 37, s. 1-99. İstanbul.

Şen E., İlhan, A., 2003, "İzmir Anakent Bütününde Semt Pazarlığı: Pazar Esnafının Kentleşme Sürecindeki Konumları" **Sırrı Erinç Sempozyumu 2003, Genişletilmiş Bildiri Özetleri Kitabı** s. 332-337, İstanbul.

Şur, Y., 2005, **Türkiye'de Kırsal Alanlarda Kurulan Haftalık Pazar ve Panayırlar (1997 Köy Envanter Etüdlerine göre)**, (H. Tunçel denetiminde yapılan lisans tezi) Elazığ.

Trak, S., 1959, **İktisadî ve Ticarî Türkiye**, Cilt: II ve III, İzmir.

TSE 1989, TS 7666: **Hayvan Pazar Yerleri Kuruluş Kuralları**. Ankara.

TSE 1996, TS 11982: **Çevre Sağlığı-Kırsal Kesim Pazar Yeri**. Ankara.

TSE 2003a, TS 10080: **Sabit Pazar Yerleri Genel Kurallar**. Ankara.

TSE 2003b, TS 10081: **Semt Pazarları Genel Kurallar**. Ankara.

TSE 2005, TS 9043: **Hayvan Pazar Yerleri Genel Kurallar**. Ankara.

Tunçel, H., 2003, “Anadolu Şehirlerinde Semt Pazarları: Elazığ örneği” Fırat Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 13, S: 1, s. 49-70. Elazığ.

Tunçel, H., 2006, “Türkiye’nin Kırsal Pazar Bölgeleri” Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi **IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı** s.63-72, Ankara.

Yediyıldız, B., 1985, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi** (1455-1613), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 598. Ankara.

Yıldız, M., 2006, **Tokat İlinde Haftalık Pazarlar**. (H. Tunçel denetiminde yapılan lisans tezi) Elazığ.

Yılmaz, C., 1997, “Bafra’da Çocuk İşçi Pazarı” **Akademik Açı** 1997/2, s. 103-127, Samsun.

Yılmaz, C., 2006, “Samsun’da Semt Pazarları” **Geçmişten Geleceğe Samsun** 1. Kitap s. 521-539, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayını, Samsun.

ASYA VE AFRİKA'DA OLUŞAN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİNİN GUNNAR MYRDAL ENTEGRASYON TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

**YILMAZ, Ragıp-TEKELİ, Osman Nuri-YILMAZ, Sinan
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ**

ÖZET

Bu çalışmada Nobel ödüllü kalkınma iktisatçısı Gunnar Myrdal'ın entegrasyon teorisinden yola çıkılarak Asya ve Afrika Kıtası'nda meydana gelen entegrasyon hareketleri incelenecektir. Myrdal'a göre gerek dünya ekonomisine gerekse de bölgesel bir entegrasyona dâhil olacak ülkelerin ilk olarak kendi ülkelerindeki bütünleşmeyi tamamlamaları gerekmektedir. Kendi iç bütünleşmelerini tamamlayan ülkeler, demokratik bir yapı kurduklarında uluslararası arenada yer aldıkları entegrasyonun haklarını savunmada pazarlık ederken avantajlı duruma geleceklerdir. Diğer taraftan entegrasyona giden ülkeler için dış ticaret, göç ve istihdam gibi ekonomik olgular entegrasyona girmenin sebebi değil sonucudur. Çünkü entegrasyon içerisinde yer alan ülkeler, ekonomik faydaları, entegrasyona girmeden önce değil bölgesel entegrasyonun oluşmasından sonra elde ederler. Bunlara ek olarak ekonomik entegrasyondan fayda elde edilmesinde ekonomik etkenler yanında entegrasyon içerisindeki ülkelerin sosyo-kültürel yapı benzerlikleri de etkili olmaktadır.

Myrdal'ın teorisinde belirttiği bu olgulara bağlı olarak Asya Kıtası'nda kurulan ASEAN ve Afrika Kıtası'nda kurulan COMESA incelenecektir. Her iki entegrasyonun ekonomik yapıları karşılaştırılarak, üye ülkelerin entegrasyondan sonra ne gibi kazançlar elde ettikleri ve kayıplara uğradıkları belirlenecektir. ASEAN ve COMESA üyesi ülkelerin sahip oldukları ekonomik kaynakları inceleyerek, tamamlayıcı veya ikameci yönden hangisine sahip oldukları ortaya konulacaktır. Ayrıca her iki entegrasyon hareketinin küreselleşme ile uyumlu olup olmadığı araştırılarak; bölgeselleşmenin küreselleşmeyi hızlandırdığı mı yoksa küreselleşmeyi engelleyici bir yapı mı gösterdiği tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gunnar Myrdal, ASEAN, COMESA, Asya, Africa.

ABSTRACT

In this study, economic integrations in Asia and Africa are analysed according to Nobel Price winner Gunnar Myrdal's integration theory. According to Myrdal, countries, desire to join both world economy and regional integrations, initially need to carry out national solidarity. When these countries have become more democratic, in the international arena they will negotiate on better terms of their regional integration interests in the world. Since, countries in the integration, acquire economic benefits after joining to integration,

economic facts such as foreign trade, migration and employment are not reasons of integration; they are the result of integration. Besides economic facts, socio-cultural structures affect the benefits of economic integration.

Regarding to these concepts which analysed in Myrdal theory, we study ASEAN established in Asia Continental and COMESA established in Africa Continental. In order to display benefits and losses of integration in ASEAN and COMESA, their economic structures will be compared. Furthermore, the effects of both these two integrations on harmonization to globalization will be examined.

Key Words: Gunnar Myrdal, ASEAN, COMESA, Asia, Africa.

GİRİŞ

Dünya ekonomisi Sanayi Devrimi'nden günümüze teknolojik gelişmelerde meydana gelen hızlı ilerlemenin, ülkeler arasında eşit bir şekilde olmasa da sürekli bir ekonomik gelişmenin ve bunlara bağlı olarak oluşan bir küreselleşmenin tarihi olmuştur (Hobsbawn, 2003; 114). *“Devletler arasındaki ilişkilerde, iletişimde, mal ve hizmet üretiminde, parasal kaynaklarda, teknolojiye ve askeri risklerde”* artan küreselleşme, bugüne kadar alışla gelen yöntemlerle sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. (Habermars, 2005; 15). Sorunlara çözüm bulunmasında teknolojik *“kitle iletişim araçları gibi doğal diller”* veya *“para ve hukuk gibi özel mevzuatlar”* kullanılmaktadır (Habermars, 2005; 29). Fernand Braudel tarafından ifade edildiği gibi *“paralar dildirler, diyaloğa çağırmakta, diyolağa izin vermektedirler.”* (Braudel, 1993; 386).

Küreselleşme devam ederken 1970'lerden başlayarak dünya ekonomisinde görülen istikrarsızlık bölgeselleşme veya kutuplaşma eğiliminin hızlanmasına neden olmuştur. Küreselleşme içerisinde rekabet güçlerini arttırmak isteyen ülkeler bölgesel bloklar oluşturarak ve bölge içerisinde ortak siyasi, hukuki ve sosyal sistemler kurarak ortak bir pazar oluşturmaya çabalamaktadırlar (Karluk, 2002; 217). 2005 yılı itibarıyla 312 bölgesel ticaret anlaşması Dünya Ticaret Örgütüne bildirilmiştir (Pomfret, 2007; 923). Ülkeler arasında oluşturulan bölgesel ekonomik işbirlikleri uluslararası ekonomik dayanışmanın düzeyinin artmasına da yardımcı olmaktadır. Ülkelerin bölge içerisinde ekonomik entegrasyona gitmelerinin ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasından ortak para sahalarının oluşturulmasına kadar çeşitli yönleri vardır (Estiphanos, 2000; 2).

Ekonomik entegrasyona giren ülkeler, kendi aralarında mal ve faktörlerin serbest dolaşımına engel olan ekonomik ve siyasi politikaları sona erdirerek ülkelerin birbirinden farklı olan ekonomik yapılarını tek bir yapı haline getirmektedir. Diğer bir deyişle bu ülkeler, bir araya gelerek büyük pazar avantajlarından yararlanmaya çalışmaktadırlar (Ertürk, 1998; 168). Dünya üzerinde entegrasyon hareketleri son dönemde ivme kazanırken gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında entegrasyona girme nedenleri arasında farklar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler, piyasalarını rakiplerine karşı koruyarak

refah seviyelerini korumaya çalışırken, gelişmekte olan ülkeler kendilerine benzer ülkeler ile entegrasyona giderek sahip oldukları imkanları birleştirmek yoluyla diğer ülkelerle rekabet edebilmeyi amaçlarlar. Böylece gelişmekte olan ülkeler iç pazarın genişlemesiyle sanayilerini daha etkin bir üretim yapısına kavuşturarak uluslararası rekabette pazarlık gücü elde edeceklerdir (Ertürk, 1998; 169-170)

Klasik entegrasyon teorileri ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilere ağırlık vererek entegrasyonun başarılı olup olmadığını ölçmektedir. Gümrük Birliği teorisine göre birliğe giren ülkelerin birlik içerisinde yapacakları ticarete engellerin ortadan kaldırılmasını, üye olmayan ülkelere ise ortak engellerin konması gerekir (Bayraktutan, 2004; 48). Ekonomik entegrasyon karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı olarak uzmanlaşmayı arttırmakta, entegrasyon içerisinde yer alan her bir ülkenin refah düzeyini yükseltmekte ve faktör fiyatlarının eşitlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla ülkelerin gelişme düzeyi bakımından birbirine yakınsayacakları varsayılmaktadır (Krieger-Boden, 2002; 5). Klasik gümrük birliği teorisinden farklı olarak ekonomik bütünleşmede birlik içerisinde uygulanacak bu politikaların yanında faktör hareketleri önündeki engellerin azaltılmasını ve üye ülkeler arasındaki makro ekonomik politikaların uyumlaştırılması ilkelerini de kapsar. Bütünleşme sürecinin sonunda küçük ulusal ekonomilerden daha geniş bütünleşmiş ekonomiler ortaya çıkması nedeniyle serbest uluslararası faktör hareketleri dünya düzeyinde gerçekleşmeye başladığında ülkelerin bağımsız politikalar uygulaması zorlaşacaktır (Bayraktutan, 2004; 49).

1980'lerde ortaya çıkan yeni ekonomik coğrafya (NEG) teorisi entegrasyon sürecinde oluşan riskler ve fırsatlara yeni bir bakış açısı getirmektedir. Yeni ekonomik coğrafyacılar faktör hareketliliği üzerinde ve bölgelerin sahip oldukları doğal kaynaklar üzerinde durmaktadırlar. Üretim faktörleri ülkeler arasında hareket ederken gidecekleri ülkeyi seçerken merkezci ve merkezkaç güçlerin ortaya çıkmasına göre ve servetin toplandığı yere göre hareket ederler. Merkezci güçler, teknolojiye ölçüğe göre artan getiri, sanayinin yerleştiği yerler, şehirleşen ekonomiler yanında yurt içi piyasa ve fiyat endeksinin etkilediği faktör gelirlerini artıran güçlerdir. Merkezkaç güçler ise; faktör gelirleri üzerinde baskı oluşturan sabit faktörlerin kıt olması, maliyet artışı ve rekabet etkilerinden meydana gelmektedir (Krieger-Boden, 2002; 5-6).

Dünya ekonomisinde 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik atılımdan en büyük payı refah düzeyi çok yüksek olan Batı ülkeleri aldılar. Bu ülkelerin refah düzeylerinin artmasındaki en büyük etkenler dünya piyasalarının açılması ve teknolojik ilerlemelerdi. Bu dönemde meydana gelen en çarpıcı değişim sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlıklarını kazanan Doğu Asya ülkelerinde görülmüştü. Önceleri savaş, yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlıkların yoğun olarak yaşandığı bölgede, otoriter hükümetler ihracata dayalı sanayileşme politikalarını uygulamaya koyarak hızlı ekonomik büyümenin elde edilmesini sağlayan siyasi ve ekonomik reformları yaptılar. Ancak, bu dönemde

sadece Afrika ülkeleri zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen ekonomide atılım yapamamış ve hayat standartlarında kötüye doğru gitmişlerdir (Kasper, 2007, 7-8).

Bu çalışmada sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlığını kazanan ve hemen hemen aynı şartlara sahip olan Afrika ve Asya kıtasındaki iki entegrasyon hareketi, ASEAN ve COMESA, Myrdal'ın entegrasyon ve kalkınma teorisi bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle her iki entegrasyon hareketinin gelişme düzeyleri ortaya konulacak, sonrasında küreselleşen iki entegrasyon hareketinin küreselleşme sürecine uyumu incelenecektir.

1. Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN)

Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN); Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland tarafından 1967 yılında kuruldu. Birlik kuruluş aşamasında ekonomik büyüme, sosyo-kültürel gelişim, barış ve güvenlik, eğitim ve yardımlaşma ile diğer uluslararası kuruluşlarla ilişkileri amaçlayan ilkeler etrafında bir araya gelmişti. ASEAN ülkeleri sömürgecilikten kurtulup bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kendi aralarında iş birliği çalışmalarına girişmişlerdir. ASEAN oluşturulana kadar Güneydoğu Asya İş Birliği Örgütü (SEATO), Güneydoğu Asya Birliği (ASA) ve Malezya, Filipinler ve Endonezya arasında MAPHİLİNDÖ'yu kurmuşlardır (Anestis, 2005; 93-94). ASEAN ülkelerinin öncelikli amacı sosyo-ekonomik ilerlemeleri sağlayarak sosyal ve ekonomik yoksulluğu ortadan kaldırmaktır (Anestis, 2005; 96). Daha sonra entegrasyon içerisinde refahı arttıran ticaret yaratıcı etkinin rekabet avantajının elde edilebilmesi için 1992 yılında ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA) kuruldu (Kargı ve Karayılmazlar, 2005; 389; Bowles, 1997; 220).

1980'lere kadar ASEAN'ın dört ülkesi (Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland) ithal ikamesine dayalı sanayileşmeyi benimsemiştir. ASEAN kurulduğu zaman da birlik içerisindeki dört ülke geniş bir pazara sahip olmayı ve kendi işletmelerinin oluşan pazar büyüklüğünden avantaj sağlamasını amaçlamışlardır. Ancak her bir ülkenin kendi çıkarını düşünmesi iş birliği ve pazarın paylaşılması için gerekli uyumun sağlanamamasına neden olmuştur. 1980'lerde oluşan borç krizi, Kuzey-Güney arasındaki sermaye transferinin sona ermesi, ABD'de uygulanmaya başlayan korumacı politikalar ASEAN ülkelerinin ihracata dayalı sanayileşmeye yönelmesine neden olmuştur. Diğer taraftan oluşan bu konjonktür nedeniyle meydana gelen politika değişimi birlik içerisindeki ülkelere yabancı sermayenin hızla girmesine neden olmuştur (Bowles, 1997; 221-222).

ASEAN ekonomik amaçlı oluşturulan bir birlik olmadığından 1997 yılında meydana gelen Asya Krizi'nde birlik içerisindeki ülkelerin krizi atlattıkları için ihtiyaç duyduğu finansal kaynaklar sağlanamamıştır (He, 2006; 203). Böylece Asya Krizi bölgesel ilişkilerin güçlendirilerek sürdürülmesi ve meydana gelecek dışsal şoklardan zarar görmemek için bölge içi ticaretin artırılması gerektiğini birlik içerisindeki ülkelere göstermiştir (elliott ve ikemoto; 2004, 5). ASEAN

ülkeleri ve Çin dünyadaki en büyük serbest ticaret anlaşması olan ticaret anlaşmasını on yıllığına imzaladılar. Yapılan anlaşma neticesinde iki milyar insanın yaşadığı bölgede, 2 trilyon dolar büyüklüğünde GSYİH ve karşılıklı ticaretten 1.23 trilyon dolar gelir elde edilmesi beklenmekteydi. Çin ile iş birliğine giren ASEAN'ın en büyük beklentisi üçüncü ülkelere karşı Çin gibi rekabetçi bir ortak kazanmak ve bölgeye gelecek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından yararlanmaktı. Böylelikle Japonya ve Güney Kore'nin de içinde yer aldığı ASEAN+3 olarak adlandırılan çok taraflı ticaret anlaşması oluşturuldu (Saygılı, 2005; 2, Pomfret, 937; 2007). ASEAN ülkeleri Chiang Mai Girişimiyle "Avrupa Ortak Para Bölgesi" gibi bir bölge oluşturma kararına varmışlardır. Bölge içerisindeki her bir ülke kendi ülke paralarını orta vadede ortak bir döviz kuru sistemi ile uyumlaştırmaya çalışacaktır. Böylece gelecekte bir ASEAN para sahası oluşturulacaktır (Artus vd., 2003; 907). 2001 yılında Chiang Mai Girişimiyle AFTA'nın başlangıç aşamasında "*önce kabul et sonra müzakere*" olarak ifade edilen ilke müzakerelerin ve uygulamaların amacına uymadığı yönünde eleştirilmektedir. Ayrıca ülkelerin kendi içlerindeki şartlar fiili olarak daha müsait olduğunda birliğe yeniden katılma seçeneği vardır. "*Çok taraflı anlaşmalara katılmamayı tercih etme*" fırsatı sağlayan "*ASEAN-X*" ilkesi, siyasal olarak hassas olan çok taraflı anlaşmaların üye ve üyelerin kararsızlıklarından dolayı amacından sapmamasını sağlamaktadır (Eaton ve Stubbs, 2006; 138). Ayrıca Hint ve Pasifik Okyanusları arasında geçişi sağlayan Sunda, Mataram, Lombok ve Malakka Boğazları bölgenin sahip olduğu çok önemli deniz geçiş yollarıdır. (Davutoğlu, 255; 2001).

2. Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı (COMESA)

Afrika'da oluşturulan bölgesel entegrasyonlar gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmekten kurtulmayı, bölge içinde ticaretin yaratılması ile piyasaya girişin engellenerek sanayileşmenin ve modernleşmenin elde edilmesini amaçlamaktadır. (Khandelwal, 2004; 6, Mistry, 2000; 533). Afrika ülkeleri bölgesel sorunlarına çözüm bulmaya yönelik ortak politikaları uygulamak için bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kıtanın siyasal birlik olması amacını güden Kasablanka Bloğu'nu ve Afrika ülkeleri arasında ekonomik iş birliğini arttırmayı amaçlayan Monrovia Grubu'nu oluşturmuşlardır (Estiphanos, 2000; 17-18). Daha sonra elli üyeye sahip Lagos Eylem Planı'nı uygulamaya çalıştılar. Ancak yapısal istikrarsızlıklar, politik çıkar çatışmaları, yanlış uygulanan ekonomi politikaları ve dünya konjonktürünün uygun olmamasından dolayı Plan'ın ilerlemesi çok yavaş oldu. Lagos Planı'nın etkisini artırarak kıtasal bir birlik oluşturabilmek için ülkeler ECOWAS, CACEU ve Tercihli Ticaret Alanı'nı (PTA) kurdular. COMESA'nın başlangıcı olan PTA ile etkili bir ortak pazar ve bütün kıta için örnek olacak bir ekonomik entegrasyon modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Büyük umutlarla oluşturulan PTA istenilen sonuçları vermemiştir (Estiphanos, 2000; 20-21; Musila, 2005; 119-120). 1990'lı yıllarda PTA içerisindeki ihracat ve ithalat oranları % 5-6

düzeylerindeydi. Bu oran yetmişli yılların ortasına göre, diğer bir deyişle PTA öncesi döneme göre oldukça düşüktü (Estiphanos, 2000; 25).

Güney ve Doğu Afrika Ülkeleri Tercihli Ticaret Alanı'na üye ülkeler tarafından kurulan Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı (COMESA) bölge içerisinde ekonomik entegrasyon yolu ile refahı arttırmayı ve barış ve güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır. COMESA Afrika Kıtası'ndaki ülkeler arasında sağlanacağı düşünülen Afrika Ekonomik Topluluğu için önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Pazara dahil olan üye ülke sayısı 19'dir (kaya ve Kutlu, 2005; 418-419). 19 ülkenin on yedisi serbest ticaret bölgesi içerisinde yer alırken geri kalan ülkeler tercihli ticaret anlaşmalarına bağlıdırlar (Khandelwal, 2004; 8). Birlik içerisindeki ülkelerin bir kısmı hem COMESA üyesi hem de diğer bölgesel işbirlikleri içerisinde yer almaktadır. Seyşel Adaları, Mauriti, Komoros ve Madagaskar Hint Okyanusu Komisyonu içerisinde, Kenya ve Uganda Doğu Afrika Topluluğu (EAC) içerisinde, Angola, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Malavi, Seyşel Adaları, Tanzanya, Zimbabve ve Zambiya Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) içerisinde yer almaktadır. (Dabee ve Reddy, 2000; 1153; Lipimile ve Gachui, 2005; 365). Entegrasyon içerisinde yer alan Burundi, Etiyopya, Kenya, Madagaskar, Malavi, Maritus, Mozambik, Ruanda, Tanzanya, Uganda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Zambiya Yüksek Borçlu Fakir Ülkeler (HIPC) İnsiyatifi içerisinde yer almaktadır (Smith, 2005, 38). Kuzey, güney ve orta Afrika'daki çok farklı özelliklere sahip ve güçlü bir lider ülkesi olmayan ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu COMESA çok geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır ve Afrika nüfusunun yarısından fazlasına sahiptir. Birliğin en büyük Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya sahip ülkesi Mısır'dır (Masson, 2007; 4; Akombe, 2005; 69). Diğer taraftan Mısır Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan Hürmüz ve Aden Boğazları gibi çok stratejik deniz geçiş yollarına sahiptir (Davutoğlu, 255; 2001).

COMESA içerisindeki ülkeler daha önceden Tercihli Ticaret Alanına bağlı oldukları 2000 yılında bölge içerisindeki tarife oranlarını sıfıra indirmeyi amaçlamaktaydılar. 1993 yılında kurulan COMESA'nın öncelikli hedeflerinden birisi 2004 yılında Gümrük Birliği aşamasına gelebilmektir (Estiphanos, 2000; 9-0). 2004 yılında oluşturulan Gümrük Birliği aşamasında sermaye malları, hammadeler, ara malları ve nihai ürünler üzerindeki tarife oranlarının sırasıyla % 0, % 5, % 15 ve % 30 olarak uygulanmaya başlanmıştır (Estiphanos, 2000; 27). COMESA'nın 2008 yılında Ortak Pazar hâline gelmesi planlanmaktadır (Lipimile ve Gachui, 2005; 364). Afrika Kıtası'ndaki diğer birleşmeler bölge içerisinde kişilerin serbest dolaşımı ile ilgili olarak kısıtlamalara sahipken; COMESA bireylerin, emeğin ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamıştır. (Page ve Plaza, 2006; 316).

3. Ulusal Entegrasyon, Kurumsallaşma ve Ekonomik Entegrasyon Arasındaki İlişki

Myrdal'ın entegrasyon teorisi, ulusal entegrasyon, kurumsallaşma ve ekonomik entegrasyon arasındaki ilişkinin belirlenmesinde yol göstericidir. Teori üç aşamadan oluşmaktadır. Her ülke önce kendi ülkesi içerisinde ulusal bütünlüğünü sağlamalı, daha sonra bölgesel bütünlüğe ulaşmalı ve en sonunda küresel bütünlük elde edilmelidir. Ayrıca sermaye hareketliliği, göç ve ticaret ekonomik entegrasyonun oluşmasının sebepleri değil; sonucudur. (Myrdal, 1956; 2-3).

Myrdal entegrasyon terimini klasik anlamından farklı bir şekilde tanımlamaktadır. Statik denge yerine sosyal değişimi ve özellikle ulusal toplulukların kendi içlerinde ve diğer ülkelerle daha yakın iş birliği içerisinde olmalarını ifade etmektedir. Diğer taraftan Myrdal'a göre ekonomik entegrasyon Batı düşüncesinin idealleştirdiği fırsat eşitliği kavramının gerçekleştirilmesidir. Bir ekonomi bütün fırsatlarını herkese açmadıkça ve verimli hizmetler için ödenen haklarını ırksal, sosyo-kültürel farklılıklara bakmaksızın eşit hale getirmedikçe bütünleşmiş olamaz (Myrdal, 1956; 10-11). İşbirliğine dayanan bir planlama olmadan gümrük birliği ya da benzer entegrasyonlar ülkeler arasındaki uzmanlaşmayı sağlayamaz. (Myrdal, 1956; 261) Ulusal entegrasyonunu kalkınmaya yönlendirmiş olan bir ülkede, karmaşık bir toplumsal yapının, kamu yararına çalışan işletmelerin ve kalkınmanın biçimini oluşturan özel kuruluşların, ülke içerisinde bireylerin mülk sahibi olmasını ve istihdam edilmesini etkileyen ekonomi ve maliye politikalarının etkili olması için sosyal dayanışmayı içeren psikolojik bir yönünün olması gerekir. Eğer bu psikolojik yön zayıf olursa ülke bütünleşemez. Ulusal dayanışmanın ekonomik olarak en iyi test edilebildiği politika ise verginin yeniden dağıtım ilkesidir (Myrdal, 1957; 29).

Myrdal küresel entegrasyonu, toplumsal organizasyonların ve farklı ülkelerde yaşayan bireylerin fırsat eşitliği olarak görmektedir (Myrdal, 1956; 13). Myrdal'ın sahip olduğu bu düşünceyi Kant'ın "*Ebedî Barış*" düşüncesi içerisinde bulabiliriz. Kant "*Ebedî Barış*" düşüncesinde, küreselleşmenin dünya entegrasyonunu sağlayacağını savunmuştur. Ebedi Barış düşüncesine göre "*cumhuriyetler barışçı olacaklarından, dünya ticaretinin toplumsal-laştırma gücünün var oluşundan ve siyasi kamuoyunun işlevi artacağından uluslararası entegrasyonun gerçekleştirilmesiyle dünyada ebedi barış sağlanabilecektir.*" (Habermars, 2005; 76). Diğer bir deyişle sözleşmeye ve fikir birliğine dayalı, eşitlik ve adalet hedeflerini öne çıkaran küresel bir medeniyet oluşturulabilecektir (Wallerstein, 135; 1998). Tüm ülkeleri barışçıl amaç doğrultusunda karşılıklı çıkarlarını koruyarak bir araya getiren şey ticaret ruhudur. Ticaretin yaygınlaşmasıyla toplumlar arasında gittikçe artacak olan iletişim, insan ve mal trafiğiyle gelişen karşılıklı bağımlılık ebedi barışın gerçekleştirilmesini sağlayacaktır (Habermars, 2005; 77).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik entegrasyon hareketlerinin başarılı olması konusunda farklar bulunmaktadır. Batı ülkelerinde ekonomik gelişme, bu sürece sebep olan ve bu süreci etkileyen sosyal değişimlerin ekonomik gelişmelerle sıkı ilişki içerisinde olmasıyla mümkün olmuştur. Batı ülkelerinde ekonomik entegrasyon kümülatif neden sonuç ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin siyasal dayanışma ve istikrarlı bir demokrasiye ulaşmada ilk olmaları ve ulusal entegrasyonunu yıllar önce sağlamış olan Avrupa ülkelerinin çok yüksek okuma yazma oranına sahip olması rasyonel düşüncenin yerleşmesini sağlamıştır (Myrdal, 1956; 17-18).

Az gelişmiş ülkeler ise sahip oldukları değerler bakımından Avrupa ülkelerinden farklıdır. Az gelişmiş ülkelerin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları kurumsallaşmış değildir, toplumsal desteğe dayanan hukuk devleti ilkesine ve etkili bir demokratik yapıya sahip değillerdir, dinsel ve kültürel değerleri girişimciliği, rekabeti ve bireysel düşüncüyü meydana getirecek rasyonel temele dayanmamaktadır. Bu ülkelerin kalkınmalarında, sosyal katılımları ve diğer sınıf sorunlarını en aza indirmeleri, sosyal ve ekonomik gelişmeden elde edilen kazançların genişletilmelisin ve sosyal kesimlerin her birine bunlardan yararlanma imkanı sağlanmasına bağlıdır (Myrdal, 1956; 21). Aksi hâlde, ülke ekonomik olarak statik hâle gelir, uygulayacağı sosyal ve ekonomik politikalarda esnekliğini ve ülke içindeki sosyal ve ekonomik hareket kabiliyetini kaybeder (Myrdal, 1956; 23).

ASEAN ülkeleri bölgesel çatışmaları ortadan kaldırmak için kurulmuş olmasına rağmen halen çözülemeyen birçok iki taraflı güvenlik sorununa sahiptir. Malezya ve Endonezya arasındaki ve yine Malezya ve Filipinler arasındaki sınır sorunları devam etmektedir. Aynı zamanda Endonezya ile Malezya, Malezya ile Filipinler ve Tayland ile Burma arasında yasadışı göç çok büyük bir sorundur (He, 2006; 202). Ayrılıkçı hareketler, siyasal ve toplumsal kargaşalıktan kaynaklanan birliğe üye ülkelerin sahip olduğu güvenlik sorunları bölgesel barış ve düzenin korunmasındaki en önemli sorunlardır. Endonezya ve Malezya arasındaki “Ace sorunu”, Tayland ile Malezya arasındaki “Müslüman ayrılıkçılar sorunu” ve Endonezya’dan ayrılmak isteyen “Doğu Timor Sorunu” bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasındaki sorunlara örnek olarak gösterilebilir (He, 2006; 203).

Ekonomik Özgürlük İndeksinde ekonomik özgürlüğe sahip ülkeler arasında ikinci sırada bulunan Singapur ekonomik özgürlüklerini ülke içerisinde sağlamış gözükmektedir. Birlik içerisindeki ülkeler ekonomik özgürlükler düzeyi bakımından çok düşük düzeylerde gözükmektedir*. **Tablo 1**'de yer alan GSYİH rakamlarına göre en yüksek GSYİH değerine sahip olan Endonezya ise ekonomik özgürlüklerin kısıtlandığı bir ülke olarak gözükmektedir. Ayrıca Endonezya bölge içerisindeki en yüksek işsizlik oranına sahiptir. Toplumsal

---

* Bilgiler <http://www.heritage.org/index/countries.cfm> adresinden alınmıştır.

dayanışmanın sağlanması ve ekonomik fırsatların herkese açılması ilkesi çerçevesinde bu durum ciddi sorunlar yaratmaktadır.

Asya Krizi ortaya çıktığında ASEAN sorunu çözecek önemli bir rol oynamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli neden hem ekonomik hem de güvenlik yönünden birliğe üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözecek, üye ülkelerin kendi ülkelerinde ortaya çıkabilecek sorunları önceden tahmin etmek için izleyecek ve sınır sorunlarını içeren krizlerin ortaya çıkmasında sorunları çözebilecek merkez kuruluş olmamasıdır (Eaton ve Stubbs, 2006; 137).

Yukarıda sayılan olumsuz özelliklerine karşılık ASEAN ülkeleri özellikle dış ekonomik ilişkilerde başarılıdırlar. Eski Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 2000 yılında Endonezya'daki konuşmasında belirttiği gibi *"ASEAN günümüzde hem bölge içerisinde hem de bölge dışında çok önemli bir işleve sahiptir. Bölgesel güvenlik yönetimiyle, konsensüsün sağlanmasıyla ve ASEAN yöntemi olarak adlandırılan sessiz diplomasi yöntemiyle giderek önemli bir bölgesel iş birliği olmuştur"* (He, 2006; 189). ASEAN ülkeleri birlik kurulduktan sonra ekonomi politikalarının uygulanmasında, bölgesel iş birliğini geliştirici çabaların desteklenmesi ve küresel ekonomi, siyasal, stratejik sorunlara ortak yaklaşım gösterme konusunda uyum içerisindedirler (Hill, 1994; 832-833). ASEAN ülkeleri ASEAN'ı birlik içerisinde uyguladıkları politikalar ve üye ülkelerle olan ilişkilerinde güç dengesini sağlamak için kullanılmaktadırlar (He, 2006; 196). Ayrıca ASEAN birlik içerisindeki ülkelerin uluslararası siyasal ve ekonomik ilişkilerde her ülkenin tek başına olduğunda pazarlık güçlerinin düşük olmasından kaynaklanan maliyetleri en aza indirmektedir (Schiff ve Winters, 2003; 204).

Afrika'da oluşan ekonomik entegrasyon hareketlerinin siyasal zorlukları ve birçok engeli vardır. Entegrasyon içerisine giren ülkelerin siyasal ve yönetsel sorumluluklara sahip olmaları gerekir. Ancak bu ilke Afrika kıtasındaki hemen hemen hiçbir ülkede yoktur. Birçok Afrika ülkesi ulusal egemenliğinin bazı şartlarını bir üst kuruma devretmede ve ekonomi politikaları üzerindeki denetimlerinden fedakârlık etmede gönülsüz davranmaktadır. Bir başka sorun da entegrasyon içerisindeki ülkelerin, bütünleşmeden sonra kısa dönemli maliyetlere katlanmaları gerekirken entegrasyondan elde edilecek faydaların uzun dönemli ve belirsiz olmasıdır. Tüm bu olumsuzluklara karşın Afrika ülkeleri istikrarlı bir kalkınma sürecine sahip olmak için uğraş vermektedirler. Ülkeler kalkınma süreçlerine yardımcı olacağı ve ekonomilerini yeniden canlandırıp düzenleyeceği düşüncesiyle bölge içerisinde entegrasyonların oluşturulmasına önem vermektedirler (Estiphanos, 2000; 7).

Afrika ülkelerinde 80'ler süresince entegrasyon hareketlerinin başarılı olamamasının nedenlerinden bir diğeri de bölge içerisindeki ülkelerin baskıcı özellikteki siyasal yapılarından dolayı üye ülke vatandaşlarının ekonomik entegrasyon anlaşmalarının yapılacağı dönemde aktif rol almalarının

engellenmesidir. Böylece güçlü bölgesel entegrasyonların oluşmasının itici gücü olan bireyler ve işletmeler süreçten çıkarılmıştır (monyoncho, 2005; 101). Uyumlaştırma politikaları, tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması ve yönetimle ilgili engellerin azaltılması bölge içi ticaretin artırılması için önceliklidir. COMESA'da bölge içi ticaret iddialı olmasa bile, politikaların uyumlaştırılması sanayinin, yatırımların ve girişimciliğin büyümesi için gerekli olan gücü sağlayacaktır (Akombe, 2005; 124). COMESA ülkelerinin çoğunun bölgeselleşmelerini dünya ticaretine açık hale getirebilmek için mücadele etmeleri gereken birçok konu vardır. Entegrasyon içerisinde yer alan ülkelerin çoğunun ticaret üzerine konulan vergilerden elde ettikleri vergi gelirleri toplam kamu gelirlerinin % 10'undan daha düşüktür. Ayrıca COMESA içerisinde yer alan ülkelerden bir kısmı dünya ticaretine karşı korumacı politikalar izlerken bir kısım ise dünyayla entegre olmada çok üst basamaklarda yer almaktadır. Bu çerçevede birlik içerisinde dış ticarete uygulanan tarife oranlarının uyumlaştırılması çok önemli düzenleyici kuralların ortaya konulmasını gerektirmektedir. Yapılacak düzenlemelerin risklere sahip olması ülkeleri açık ticaretten çok korumacı politikalara yönlendirmektedir (Khandelwal, 2004; 5).

Ekonomik Özgürlükler İndeksine göre COMESA içerisinde en yüksek GSYİH oranına sahip olan Mısır ekonomik özgürlüklerin kısıtlandığı bir ülke olarak gözükmektedir. Bölge içerisinde yer alan Mairutus bölge içerisinde en fazla ekonomik özgürlüklere sahip olan ülke olarak gözükmektedir. Ancak İndekste Mairutus orta dereceli özgürlüklere sahip ülke olarak değerlendirilmektedir**.

4. Kutuplaşma Teorisi, Teknik Bilgi ve Entegrasyon Üzerine Etkisi

Ekonomik entegrasyonda başarı sağlayabilme koşullarından en önemlisi, entegrasyon içerisindeki ülkelerin birbirine benzer gelişmişlik düzeyine sahip olmalarıdır. Farklı gelişme düzeyine sahip olan ülkeler bütünleşme sürecine girdiklerinde taraflar arasındaki gelişme düzeyi farklılığı mal ve faktör hareketliliğinin serbestleşmesinden dolayı daha da artar. Bu durum zengin ülkelerin daha da zenginleşmesine fakir ülkelerin ise daha fakirleşmesine neden olacaktır. Diğer taraftan, sermaye birikiminde daha ileri düzeyde olan ülkeler entegrasyona gittiğinde bu faktörlerde geri olan ülkelerin ekonomik gelişme düzeyinde daha da geri kalmasına neden olurlar. Oluşacak bu durumun temel nedeni azgelişmiş ülkelerin rekabet edebilme gücünün zayıf olmasıdır. Ayrıca emek ve sermaye azgelişmiş ülkeden gelişmiş ülkeye doğru hareket edecektir. Böylece göç edilen ülkenin kalkınma hızı artarken göç veren ülkenin kalkınma hızı düşmeye başlayacaktır. Kalkınma hızında meydana gelen açıklık nedeniyle bütünleşme süreci tehlikeye girecektir (Bayraktutan, 2004; 51-52). Sermaye hareketleri ve ticaret kümülatif sürecin düştüğü bölgelerden ziyade bu sürecin geliştiği ve arttığı bölgelerde yoğunlaşır. Her iki sürecinin birbirine etkileri

---

** Bilgiler <http://www.heritage.org/index/countries.cfm> adresinden alınmıştır .

negatif yönde olacaktır. Eğer ikinci sürecin olumlu sonuçları varsa ilk sürecin etkileri olumsuz olacaktır. (Myrdal, 1957; 27). Büyümenin merkezlerinde artan talep yatırımları teşvik edecektir. Bu yatırımlarda gelir ve talebi artıracak ve ikinci bir yatırım devri başlayacak ve bu şekilde devam edecektir. Tasarruflar daha yüksek bir gelirin sonucu olarak artacaktır; fakat sermaye arzı sürekli artan bir taleple karşılaşacağından yatırımları gecikmeli olarak takip edecektir. Ekonomik gelişmenin yavaş olduğu diğer bölgelerde ise, tasarruf oranı gelirler kadar düşük olduğu için yatırım yapmak için ihtiyaç duyulan sermaye talebi de düşük olacaktır (Myrdal, 1957; 28).

Ekonomik entegrasyondan elde edilecek en önemli ekonomik fayda yüksek verimliliktir. Geniş bir pazarla birlikte oluşan serbest rekabet ortamı daha etkin olan işletmelerin genişlemesine izin verirken verimli olmayan işletmelerin pazardan çıkmalarına sebep olmaktadır. Bu durum aynı zamanda entegrasyon içerisindeki her bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu üretimde uzmanlaşmasını sağlayan işbölümünün daha rasyonel hale gelmesine yol açmaktadır. (Myrdal, 1956; 60). Entegrasyonun en önemli sonuçları; ülkeler arasında verimliliğin yeniden tahsis edilmesi, geniş bir bölgede sermaye ve emek kaynaklarının hareketliliğinin sağlanması ve tarım sektöründe verimsiz üretilen ürünlerin ortadan kaldırılarak yeni yatırımların bölgeye gelmesidir (Myrdal, 1956; 61). Buna karşılık iş gücünün hareket serbestisine sahip olmadığı ve sermaye kaynaklarının kıt ve ulusal sınırların içerisinde korunduğu ülkelerde, ekonomik entegrasyona giden ülkeler için verimli kazanç elde edilmesinin koşulu olan endüstrinin uluslararası yeniden tahsisi sınırlanmış olmaktadır (Myrdal, 1956; 62).

Myrdal ekonomik kalkınma sürecinde teknik bilginin etkisini dört kategoride toplamıştır. Birinci kategoride evrimleşen kültürün dinamik bir unsur olarak teknoloji, sosyal organizasyonlarda yenilikler ve keşifler şeklindeki ekonomik üretimde meydana gelen yeni teknikleri kapsamaktadır. İkinci kategoride yeni tekniklerin icat edilmesinde doğal kaynakları ve değer yargılarını kapsayan çevresel geçişlilik yer almaktadır. Üçüncü kategoride yeni teknikler ve bunların bir araya getirilmesiyle teknolojinin oluşumunu sağlayan maddi ve manevi kültürel değerler yer almaktadır. Son ve dördüncü kategoride teknik bilgideki gelişmeler, teknolojiye ve kültürde ilerlemelerin meydana gelmesiyle oluşan çevresel dönüşüm ve birikim yer almaktadır (Brinkman, 1981; 407-408).

Gelişmiş ülkelerden elde edilecek bilgi az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarında önemli bir yer işgal eder. Fakat elde edilen bilgiye dayalı dönüşüm mekanik bir şey değildir. “*Bilgi mal ticareti gibi sandıklarda ithal edilemez*”. Bilginin elde edilmesinde diğer ülkelerde neler olduğunu takip eden ve elde edilen bilgileri kendi ülke koşullarına uyarlayan verimli araştırma kurumları olmalıdır. Araştırma kuruluşları bütün alanlarda büyük ölçekli araştırmalar yapmalıdır. Ancak yapılan araştırmalar sadece siyasal yöntemleri ve sosyal reformları veya endüstriyel teknikleri, işletme yönetimi ya da kamu yönetimi yöntemlerinin aynısını kendi ülkelerine uygulamak yönünde olmamalıdır. Eğer diğer ülkelerde

uygulanan yöntemler kopya edilirse yeni teknikler ülke şartlarına uyum sağlayamayabilir; hatta bazı durumlarda ekonomik kalkınmayı ve entegrasyonu olumsuz yönde etkiler. Dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üniversite düzeyinde araştırma enstitüleri kurmalı ve bütün bilimlerde ülke insanlarının yoğun bir şekilde çalışmalarını sağlamalıdır (Myrdal, 1956; 215).

ASEAN ülkeleri Myrdal'ın ekonomik kalkınmada birinci kategoride gösterdiği teknik bilgiyi 1960-1970 yılları arasında tarım sektöründe kullanmışlardır. Tarımda teknolojinin kullanılması ile elde edilen verim artışıyla tarımdaki modernizasyon ile tarım sektöründe kalkınmayı sağlamışlardır. Tarım daha ticarileşmiş, emek yoğun yapılan üretim yöntemleri çok hızlı bir şekilde azaltılmış ve arazilerde toplulaştırmalar yapılmıştır. Tarım sektöründen elde ettikleri gelirleri kalkınmanın finansmanında kullanmışlar ve bundan dolayı tarım sektöründe meydan gelen üretim artışının vergilendirilmesine odaklanılmıştır. Ayrıca hükümetler tarım ve diğer sektörler arasında kaynakların tahsisinde düzenleyici politikalar aracılığıyla müdahale etmişlerdir (Hill, 834-836). Sanayi ve hizmetler sektörünün GSYİH içerisindeki toplamı birliğin gelişmişlik düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Sanayi sektörünün gelişimi konusunda çok büyük entelektüel ilgi olmuştur. Sanayinin kalkınması konusunda tartışmalarda ihracat odaklı büyüme, hızlı yapısal değişim, teknolojinin elde edilmesi ve gelişmesi ile yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi konularında uyum vardır. Tarihi ve coğrafi konum bölgenin sanayileşmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bölge içerisinde Singapur ve Malezya, Filipinler ve Endonezya'nın tersine ekonomik kalkınmalarında hem siyasal hem de ekonomik performanslarında bir sürekliliğe sahiptirler. Singapur ve Malezya'da hükümetler ticaret hadlerinin düzenlenmesinde kısıtlayıcı politikaları tercih etmemişler ve sanayilerini ihracat odaklı olarak geliştirmişlerdir. Diğer taraftan işgücü hareketliliğinin artması, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile ulaşım ve telekomünikasyondaki devrimler hizmetler sektörünün uluslararasılaşmasına yardım etmiştir. Bankacılık, sigortacılık, turizm, işletme ve personel hizmetleri ticareti bölge içerisinde artarak devam etmektedir (Hill, 1994; 842-843). ASEAN ülkelerini Gayri Safi Yurt İçi Hasıla yönünden karşılaştıracak olursak aralarında önemli farklar olduğu ortaya çıkmaktadır. **Tablo 1**'deki 2006 yılı verilerine göre en yüksek GSYİH'ye sahip Endonezya ile en düşük GSYİH'ye sahip Laos arasında neredeyse % 100 fark bulunmaktadır. Diğer taraftan 1997 yılındaki Asya Krizi'nden sonra her ülkenin GSYİH'si küçülmüştür. Birlik içerisindeki ülkeler 1997 yılındaki GSYİH miktarlarına ancak 2003 yılında ulaşabilmişlerdir. Bölge içerisinde kişi başına 29.917 dolar ile en yüksek kişi başına gelire sahip olan Singapur bölge içerisine gelen yabancı sermaye yatırımlarının % 20'sini ülkesine çekmektedir. En düşük gelirli ülkelerden biri olan Laos ise en düşük doğrudan yabancı sermaye oranına sahiptir. Myrdal'ın Kutuplaşma Teorisi'nde belirttiği gibi "en yüksek yatırımı geliri en yüksek olan ülke" çekmektedir (Myrdal, 1957; 28).

Sektörler bazında ASEAN ülkelerine baktığımızda ASEAN'ı kuran ilk beş ülkenin tarım sektörünün GSYİH'deki çok düşük düzeydedir. Sanayi ve hizmetler sektörünün payı sürekli artış göstermiştir. Sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı ortalama olarak %38'dir. Hizmetler sektörünün birlik içerisindeki payı ise ortalama olarak % 43'tür. ASEAN içerisinde yer alan ülkelerin her birinin kişi başına geliri, ekonomik yapıları, sahip oldukları doğal kaynakları, uluslararası ilişkilerde odaklandıkları politikalar, tarih ve siyasal organizasyonları birbirinden farklılıklar göstermektedir. Diğer taraftan bu ülkelerde kamu yönetimleri sık sık ekonomideki gelişmelere bağlı olarak ekonomiye müdahale etmektedir. Ekonomide ve yönetimde sahip oldukları bu yapı ASEAN'ın gelişen ekonomilerinin en büyük özelliğidir (Hill, 833).

Yabancı sermayenin bölge içerisindeki ülkelere akışı uluslararası pazarlarda pazarlık güçlerinin artmasına ve bölgenin teknolojik açıdan kalkınmasına çok büyük katkıda bulunmuştur (Hill, 840-841). Ayrıca bölge içerisine yatırım yabancı sermayenin artmasından sonra ASEAN ülkeleri, özellikle Japonya ve yeni sanayileşen ülkelerin uyguladıkları döviz kurunu revalüe eden politikalara cevap verebilmek için ekonomilerini yeniden organize etmek zorunda kalmışlardır. Bölgeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları tarım ve hizmetler gibi sektörler girişin engellenmiş olmasından dolayı imalat sanayinde yoğunlaşmıştır (Hill, 838-839-840).

COMESA ülkeleri ise ülke içerisindeki kaynakları verimsiz kullandıklarından yüksek kamu açıkları ile karşılaşmışlardır. Kamu harcamalarında meydana gelen artışlar, tarım sektöründen elde edilen gelirlerin üzerine yüksek vergiler konarak kapatılmaya çalışılmıştır. Tarım sektöründen toplanan vergilerle kamu açıklarının kapatılamamasının iki önemli etkisi olmuştur. Kamu açıklarını kapatmak için kamu borçlanmasına gidilmiş; böylece faiz oranları yükselmiş ve özel sektörün yapması gereken verimli yatırımların önü kapatılmıştır. Bütün bunların sonucunda 1980'lerin ortasında bölge içerisindeki ülkelerde kişi başına düşen gelir düşmüş, sürdürülemez ödemeler dengesi açıklarıyla ve kontrol edilemeyen enflasyon oranlarıyla karşılaşmıştır (Weeks, 1996; 100). **Tablo 3**'teki enflasyon verilerine baktığımızda bölge içerisindeki ülkelerin enflasyon oranlarında 2006 yılında % 1017 enflasyon oranına sahip Zimbabwe dışında belirgin iyileşme sağlanmıştır.

COMESA ülkelerinde en yüksek GSYİH oranına Mısır sahiptir. Ülkelerin GSYİH ve kişi başına düşen gelirlerini karşılaştığımızda ASEAN ülkelerinde olduğu gibi büyük farkların olduğu görünmektedir. **Tablo 3**'te yer alan GSYİH verilerine göre Mısır ülkenin 127 milyar dolar ile bölgenin en yüksek GSYİH'sine sahip ülkesi iken Comoros'un GSYİH'si 400 milyon dolardır. Kişi başına düşen gelir düzeyinde Seyşel Adaları 9051 dolar ile en yüksek orana sahipken Burundi'nin kişi başına düşen geliri 119 dolardır. Sektörler bazında bakacak olursak COMESA içerisindeki ülkelerde tarım üretimi önemli yer tutmaktadır. 2005 yılı Dünya Bankası rakamlarına göre Comoros'ta tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı % 51'dir. Ancak birlik içerisindeki

ülkelerin tarım sektöründe sahip oldukları pay yıldan yıla azalmaktadır. Sanayi sektörünün birlik içerisinde ortalaması GSYİH'nin % 23'ü düzeyindedir. Hizmetler sektörünün ağırlığı ise çok yüksek düzeylerde bulunmaktadır. Ancak 2004 yılında geçilen Gümrük Birliği aşamasından sonra her ülkenin GSYİH'sinde artışlar olduğu görülmektedir. Bölge içine gelen doğrudan yabancı sermaye miktarlarında Sudan dışındaki ülkelerde istikrarsız bir seyir görülmektedir. 2004 yılında oluşturulan Gümrük Birliği'nden sonra yabancı sermaye miktarı yine yükselmeye başlamıştır. COMESA içerisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları Mısır ve Sudan'da ağırlık kazanmıştır. Yabancı sermaye yatırımları bu bölge içerisinde ASEAN'da olduğu gibi gelişme düzeyi en yüksek olan ülkelerde toplanmıştır. **Tablo 3**'te görüldüğü gibi COMESA ülkelerinin bölge içinden yapmış oldukları ithalat ve ihracatlarında Afrika dışındaki ülkeler daha çok yer kaplamaktadır. Diğer kalkınan ve büyüyen ülkelerin oluşturduğu birliklerle kıyaslamak istersek bölge içi ticaret diğer entegrasyonlara göre daha az olmaktadır. (Carmignani, 2005; 230).

2006 yılı rakamlarına göre Libya dışındaki ülkeler yüksek cari işlemler açıklarına sahiptirler. Bölge içerisindeki ithalat ve ihracat oranlarında ise 2006 yılında 2005 yılına göre artışlar vardır. Bölge içi ticaretin arttığını gözlenmektedir. Ülkelerin bölge içi ülkelerle yapmış oldukları dış ticaret 2005 yılı rakamlarına göre toplam dış ticaretlerinin %5'ine denk gelmektedir. Bu durum bölge içerisindeki ülkelerin halen bölge dışındaki ülkelerle daha fazla ticaret yaptığını göstermektedir. Aynı durumla ASEAN içerisinde de karşılaşılmaktadır. **Tablo 2**'de belirtildiği üzere ASEAN'ın özellikle kurucu ülkelerinin (Endonezya, Malezya, Tayland ve Singapur) bölge dışından yapmış oldukları ithalat ve bölge dışına yapmış oldukları ihracatları bölge içerisindekinden daha yüksektir. Her iki bölgenin de bölge dışı ile olan dış ticaretlerinin bu kadar yüksek olması bölgeselleşmenin küreselleşmeyi engelleyici bir rol oynamadığını göstermektedir.

SONUÇ

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerde meydana gelen ilerlemelerle artan küreselleşme ülkeler arasındaki sorunlara çatışmacı değil; teknolojik, parasal ve hukuksal çözümler bulunmasını gerektirmektedir. Ekonomik entegrasyonlar parasal ve hukuksal diyalogun sağlanmasında önemli bir yer tutmaktadır. ASEAN ülkelerinin Myrdal'ın kalkınma için çok önemli gördüğü teknik bilginin kullanılması sayesinde göstermiş oldukları ilerlemeler devam etmektedir. Gelişmiş bir ekonominin özellikleri arasında gösterilen sanayi ve hizmetler sektörünün payı ekonomi içerisinde hızla artmaktadır. COMESA ülkeleri ise ekonomilerindeki tarım sektörünün ağırlığını azaltmaları gerekmektedir. Ekonomik istikrarsızlıklar bu bölgenin gelişim sağlamasındaki en büyük engeldir. Bölge içerisindeki ülkelerin birçoğu Yüksek Borçlu Fakir Ülkeler arasında gözükmektedir. ASEAN ve COMESA içerisindeki ülkelerin arasında ciddi ekonomik gelişme farklılıkları bulunmaktadır. Bundan dolayı Myrdal'ın Kutuplaşma Teorisi ile her iki bölgede de karşılaşılmaktadır. İlk

olarak bölgelerinde siyasal istikrarı sağlamak ve aralarındaki çatışmaları önlemek amaçlı kurulan ASEAN ve COMESA entegrasyonları daha sonraları ekonomik amaçları ön plana almaya başlamıştır. Ancak Myrdal'ın bir entegrasyonun en önemli başarı şartlarından olarak gördüğü ulusal bütünleşme konusunda her iki birlik içerisinde ciddi sorunlar bulunmaktadır. Diğer taraftan her iki birlik içerisindeki bazı ülkelerin birbirleriyle olan sorunları bölgesel bütünleşmenin sağlanmasını engellemektedir. Ancak bu sorunlara karşılık özellikle ASEAN ülkeleri bölgenin ekonomik olarak gelişmiş ülkeleri olan Japonya, Güney Kore ve Çin ile ticari birliktelik içerisinde girmeleri entegrasyonun önemini arttırmaktadır. Her iki bölgenin de ithalat ve ihracatlarında bölge dışı ülkelerin önemli yer tutması bölgeselleşmelerin küreselleşmeyi engellemediğini göstermektedir.

Tablo 1: ASEAN ülkeleri seçilmiş makroekonomik veriler I

Ülke	Yıl	GSYİH (milyon \$)*		GSYİH artış(%)*		Kişi Başına Düşen GSYİH(\$)*	Enflasyon (TÜFE,%)*		cari işlemler dengesi (%GSYİH)*		İhracat Miktarı (Milyon \$)**		İthalat Miktarı (Milyon \$)**		İşsizlik (%)**		
		2005	2006	2005	2006		2005	2006	2005	2006	2002	2003	2002	2003	2002	2003	
Brunei		9,53	11,44	0,4	3,8	25754	30298	1,1	0,5	56	58,7	2,690.9	3,211.1	2,690.9	3,211.1	4,6	N/A
Kamboçya		6,23	7,10	13,4	9,5	450	503	5,8	4,8	-4,3	-4,8	1,916.1	2,115.7	1,916.1	2,115.7	N/A	N/A
Endonezya		286,96	364,24	5,7	5,5	1309	1640	10,5	13,1	0,1	2,7	57,158.8	61,058.2	57,158.8	61,058.2	9,1	9,5
Laos		2,89	3,44	7,1	7,6	487	567	7,2	6,8	-19,9	-13,4	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A
Malezya		130,84	150,92	5,2	5,9	5042	5718	3	3,6	15,2	15,8	93,277.2	99,377.6	93,277.2	99,377.6	3,5	3,6
Myanmar		12,15	13,00	13,2	7	219	230	10,1	26,3	4	4,1	2,452.2	4,463.8	2,452.2	4,463.8	N/A	N/A
Filipinler		98,37	116,93	5	5,4	1154	1345	7,6	6,2	2	2,9	35,208.2	36,231.2	35,208.2	36,231.2	10,2	10,2
Tayland		176,22	206,26	4,5	5	2707	3136	4,5	4,6	-4,5	1,6	66,108.2	80,450.1	66,108.2	80,450.1	1,8	1,8
Vietnam		53,05	61,00	8,4	8,2	638	723	8,3	7,5	0,4	0,3	N/A	N/A	N/A	N/A	6	2,3
Singapur		116,70	132,16	6,6	7,9	26879	29917	0,5	1	24,5	27,5	125,042.7	143,483.3	125,042.7	143,483.3	4,3	4,6

Tablo 2: ASEAN ülkeleri seçilmiş makroekonomik veriler II

	ASEAN dışı ihracat miktarı (milyon \$)**		ASEAN içi ihracat miktarı (milyon \$)**		ASEAN dışı ithalat miktarı (milyon \$)**		ASEAN içi ithalat miktarı (milyon \$)**		Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye(Milyon \$)**		ASEAN içindeki sermaye yatırımlarının oransal dağılımı**	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Brunei	2,006.7	2,578.2	684.2	632.9	972.9	735.1	627.5	616.9	1,035	3,123	0.60	1.78
Kamboçya	1,824.2	2,014.2	91.9	101.5	1,066.8	1,211.5	598.0	1,694.9	145	87	-	-
Endonezya	47,225.3	50,332.9	9,933.5	10,725.4	24,293.3	24,520.4	6,995.5	8,030.3	145	-596	37.58	18.56
Laos									25	19	0.22	0.14
Malezya	71,150.1	72,746.9	22,127.1	26,630.8	61,552.7	65,761.6	17,245.2	14,329.5	3,203	2,473	0.00	12.14
Myanmar	1,230.9	1,403.6	1,221.3	3,060.2	927.3	875.4	1,190.8	967.8	191	128	0.71	1.38
Filipinler	29,678.5	29,649.5	5,529.7	6,581.7	28,034.4	31,098.4	5,542.0	6,398.1	1,111	319	1.07	8.46
Tayland	53,267.8	64,306.2	12,840.4	16,143.9	53,046.8	64,060.0	9,683.1	11,699.4	5,73	11,431	19.81	20.30
Vietnam									947	1,869	34.38	32.38
Singapur	91,080.1	107,640.4	33,962.6	35,842.9	85,894.9	96,234.9	30,441.4	31,085.7	1.2	1,45	5.63	4.85

(*) IMF, World Economic Outlook Database, April 2007 (**)ASEAN Statistical Yearbook, 2004

Tablo 3: COMESA ülkeleri seçilmiş makroekonomik veriler.

Ülke	Yıl	GSYİH (milyar \$)*		GSYİH artış (%)**		Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)*		Enflasyon (TÜFE,%)*		cari işlemler dengesi (%GSYİH)*		İhracat Artış Oranı (%)**		İthalat Artış Oranı (%)**		COMESA içi İhracat(mil \$)***		COMESA içi İthalat(milyar \$)***		Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye (bin\$)****	
		2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2003	2004
Burundi		0,801	0,908	0,9	5,1	107	119	13,4	2,8	-10,4	-13,6	N/A	N/A	N/A	N/A	14,5	23,4	53,9	68,3	5	3000
Comoros		0,388	0,402	4,2	1,2	633	642	3	3,4	-3,4	-5,5	19,9	2,8	2,1	11,1	0,1	0,7	6,6	15,2	1000	2000
Kongo D.C		7,096	8,543	6,5	5,1	123	144	21,4	13,2	-10	-7,5	20,1	8,8	26,4	17,6	38,8	18,7	188,2	470,4	158000	0
Cibuti		0,709	0,768	3,2	4,5	973	1028	3,1	3,6	1,2	-8,9	-3,8	2,1	14,6	2	62,8	7,8	84,0	8,4	11400	33000
Mısır		89,794	107,38	4,5	6,8	1270	1489	8,8	4,2	3,2	0,8	25,3	22,5	17,2	23,8	431,4	505,7	298,5	266,4	237000	1253300
Eritre		0,961	1,16	4,8	2	973	1028	12,5	17,3	0,4	-2,1	-7,4	-0,1	-14,6	-1,2	11,6	2,6	15,5	10,8	22000	30000
Etiyopya		11,373	13,315	10,3	10,6	207	244	6,8	12,3	-8,6	-11,6	36,4	-2,5	19,5	23,4	95,0	100,0	192,1	391,1	465000	545100
Kenya		18,73	23,187	5,8	6	156	177	10,3	14,1	-3	-3,3	13,2	4,7	12,0	14,3	866,9	911,2	175,7	243,3	82000	46064
Libya		41,685	50,33	6,3	5,6	7121	8430	2	3,4	41,6	48,5	N/A	N/A	N/A	N/A	115,7	105,3	166,3	211,9	N/A	N/A
Madagaskar		5,034	5,489	4,6	4,7	282	299	18,4	10,8	-10,4	-8,9	1,5	8,1	24,8	18,5	20,2	22,1	101,4	71,7	13000	45000
Malavi		2,076	2,238	2,1	8,5	161	171	12,3	9	-16,2	-7,1	-3,0	20,2	-0,7	11,0	44,7	76,2	177,6	180,9	10000	16000
Mauritius		6,206	6,402	3	3,7	5011	5129	5,6	5,1	-3,5	-5,3	-2,0	5,7	-0,2	4,8	56,1	57,1	72,8	99,1	63000	13895
Ruanda		2,153	2,397	6	4,2	238	261	9,2	5,5	-3,2	-8,1	10,9	-2,2	10,1	16,5	28,7	36,2	141,0	336,9	5000	7660
Seşel Adaları		0,723	0,749	1,2	4,5	8899	9051	1	-0,5	-30,4	-23	4,2	11,3	8,0	32,9	0,6	0,5	21,0	23,7	58000	37447
Sudan		27,895	37,564	8,6	12,2	790	1037	8,5	7,2	-10,5	-14,5	14,0	13,0	N/A	N/A	57,8	73,7	477,1	642,8	1349000	1511070
Svaziland		2,609	2,637	2,3	2,1	2316	2301	4,8	5,1	1,6	0,7	1,1	6,0	1,3	6,3	106,4	106,4	0,3	0,3	N/A	N/A
Uganda		8,734	9,443	6,7	5,4	303	316	8	6,6	-2,1	-4,1	6,2	4,4	5,1	20,2	181,3	234,2	565,0	450,4	202000	221900
Zambia		7,271	10,942	5,2	6	627	922	18,3	9,1	-10	-0,4	12,6	12,3	10,9	20,6	328,0	140,6	246,4	253,4	172000	334000
Zimbabve		4,552	5,54	-5,3	-4,8	388	472	238	1017	-11,2	-3,9	1,7	-4,3	2,4	-3,1	166,1	343,9	61,3	50,2	30000	60000

* IMF, World Economic Outlook Database, 2007 ** WDI Online, World Development Outlooks, 2007 *** State of Integration in COMESA, Mayıs 2007

#Africa Development Bank Group, 2007

KAYNAKÇA

African Development Bank Group, (2007), Selected Statistics on African Countries 2007, http://www.afdb.org/pls/portal/docs/PAGE/ADB_ADMIN_PG/DOCUMENTS/STATISTICS/SELECTED%202007_WEB_0.PDF

Akombe, Roselyn Kwamboka, (2005), **Regional Integration and the Challenge of Economic Development: The Case of the Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)**, New Jersey: A dissertation submitted to the Graduate School-Newark Rutgers, The State University of New Jersey in partial fulfillment of requirements for the degree of Doctor of philosophy.

Anestis, Irene Melanie, (2005), **Some Ingredients, Different Recipe: Explaining Variance in Regional Integration by Comparing the EU and ASEAN**. Montreal, Canada: Presented in Partial Fullfillment of the Requirements of the Degree of Master of Arts at Concordia University.

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), (2004), ASEAN Statistical Yearbook 2004, <http://www.aseansec.org/syb2004.htm>

Bayraktutan, Yusuf, (2004), **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bowles, Paul, (1997), ASEAN, AFTA and The New Regionalism, **Pacific Affairs**, 2(70), 219-233.

Braudel, Fernand, (1993), **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVIII Yüz Yıllar Gündelik Hayatın Yapıları Cilt 1, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay**. İstanbul: Gece Yayınları.

Carmignani, Fabrizio, (2005), The Road to Regional in Africa: Macroeconomic Convergence and Performance in COMESA, **Journal of African Economies**, 2(15), 212- 250.

COMESA, (2007), State of İntegration in COMESA, Report of the Secretary to the 12th COMESA Summit, http://www.comesa.int/publications/Multi-language_content.2007-06-08.5926/en

Dabee, Bealasingh-Reddy, Mahinder, (2000), Regional Agreements in the Indian Ocean, **The World Economy**, 9 (23), 1149-1160.

Davutoğlu, Ahmet., (2004), **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**. İstanbul: Küre Yayınları .

Demir, Ömer., (1996), **Kurumcu İktisat**. İstanbul: Vadi Yayınları.

Eaton, Sarah-Stubbs, Richard, (2006), Is ASEAN Powerful? Neo-Realist versus Constructivist Approaches to Power in Southeast Asia, **The Pacific Review**, 2(19), 135-155.

Ertürk, Emin, (1998), **İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri (WTO-GATT, AB, ECO, KEİB, ICO, TİFTA, D-8)**. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım

Estiphanos, Girma, (2000), **An Analysis of the Effects of the Preferential Trade Area on Intra-Regional Trade of Eastern and Southern African States**. Washington D.C.: Howard University, A Dissertation Submitted to The Faculty of The Graduate School of Arts and Sciences.

Lipimile, George K., Gachuri, Elizabeth., (2005), Allocation of competences between national and regional competition authorities: the case of COMESA Philippe Brusick, Ana María Alvarez, Lucian Cernat (ed) **Competition Provisions in Regional Trade Agreements: How to Assure Development Gains**. UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT. http://www.unctad.org/en/docs/ditclp20051_en.pdf

Habermas, Jürgen, (2005), **Öteki olmak, ötekiyle yaşamak, siyaset kuramı yazıları. Çeviren: İlknur Aka**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

He, Kai, (2006), Does ASEAN Matter? International Relations Theories, Institutional Realism, and ASEAN, **Asian Security**, 3 (2), 189-214.

Hill, Hal, (1994), ASEAN Economic Development: An Analytical Survey-The State of the Field, **The Journal of Asian Studies**, 3 (53), 832-866.

Hobsbawm, Eric, (2003), **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı Çeviri: Yavuz Alogan**. İstanbul: Sarmal Yayımcılık.

IMF, (2007), World Economic Outlook 2007.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/01/pdf/text.pdf>

Kargı, Nihal-Karayılmazlar, Ekrem, (2005), Asya-Pasifik'te Bölgeselleşme Hareketleri: ABD ve Japonya'nın Bölgedeki Rolü ve Etkileri, Osman Küçükahmetoğlu, Hazma Çeştepe; Şevket Tüylüoğlu (ed.) **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**. Ankara: Ekin Kitabevi. 383-401.

Karluk, S. Rıdvan, (2002), **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kasper, Wolfgang, (2007), **Ekonomik Özgürlük ve Gelişme Çeviren: Bahadır Akın**. Ankara: Liberte Yayınları.

Khandelwal, Padamja, (2007), COMESA and SADC: Prospects and Challenges for Regional Trade Integration, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp04227.pdf>:

Maurice Schiff, L. Alan Winters; *Regional Integration and Development*, World Bank, Washington D. C., 2003.

Mistry, Percy S., (2000), Africa's Record of Regional Co-operation and Integration, **African Affairs**, (99), 553-573.

Monyoncho, George Morara, (2005), **The Political Economy of Regionalism: Regional Integration Arrangements and Africa's Development – COMESA in a Comparative Context**. Ontario Canada: A Thesis Submitted to The Faculty of Graduate Studies and Research through The Department of Political Science.

Musila, Jacob Vanjala, (2005), The Intensity of Trade Creation and Trade Diversion in COMESA, ECCAS and ECOWAS: A Comparative Analysis, **Journal of African Economies**, 1 (14), 117-141.

Myrdal, Gunnar, (1959), **An International Economy**. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Myrdal, Gunnar, (1957), **Economic Theory and Under-Developed Regions**. London: Gerald Duckworth & Co. Ltd.

Page, John., Plaza, Sonia., (2006), Migration Remittances and Development: A Review of Global Evidence, **Journal of African Economies**, 2 (00), 245-336.

Patrick, Artus-André, Cartapanis-Florence, Legros, (2003) Towards a Macroeconomics of Exchange Rate Regimes, **Revue économique**, 5 (54), 905-912.

Paul, R. -Masson, Paul R., (2007), Currency Unions in Africa: Is the Trade Effect Substantial Enough to Justify their Formation?, <http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-9701.2007.01028.x>

Pomfret, Richard., (2007), Is Regionalism an Increasing Feature of the World Economy? **The World Economy**, 6 (30), 923-947.

Robert, J. R. Elliott., Kengo, Ikemoto., (2004), AFTA and the Asian Crisis: Help or Hindrance to ASEAN Intra-Regional Trade? **Asian Economic Journal**, 1 (18), 1-23.

Saygili, Mesut, (2005), **Essays on International Trade**, Washington D. C.: University of Washington a dissertation submitted partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy

Southwood-Smith, Diane., (2006), **Recommendation to Reformulate IMF and World Bank Policies in order to Restructure HIPC Debt and Reduce World Poverty**. New York: Submitted in Partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Business and Policy Studies.

The Heritage Foundation, (2007), 2007 Index of Economic Freedom, <http://www.heritage.org/index/countries.cfm>.

The World Bank Group, (2007), WDI Online World Development Indicators, <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/member.do?method=getMembers&userid=1&queryId=6>.

Wallerstein, Immanuel, (1998), **Jeopolitik ve Jeokültür, Çeviren: Mustafa Özel**. İstanbul: İz Yayıncılık.

Weeks, John., (1996), Regional Cooperation and Southern African Development, **Journal of Southern African Studies**, 1 (22) Special Issue State and Development, 99-117.